

53998

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

RECEP PEKER

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan:

Bekir KOÇLAR

Danışman:

Prof. Dr. Bayram KODAMAN

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

SAMSUN-1996

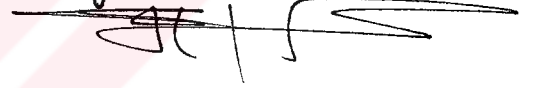
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Bayram Kodaman

Üye

Prof. Dr. D. A. Akbulut

Üye

Y. Doç. Dr. V. İpele

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

01/03/1996

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULLUT

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	VIII

I. BÖLÜM

RECEP PEKER'İN HAYATI

1. Ailesi	1
2. Mizacı	2
3. Eğitimi ve Askerî Görevleri.....	4
A. Eğitimi.....	4
B. Askerî Görevleri.....	5
4. Siyasî Faaliyetleri	5
A. 1920-1938 Arası Siyasî Faaliyetleri	5
a. Peker'in Politik Hayata Girişi ve Atatürk'ün Rolü.....	5
b. Peker ve Siyasî Oluşumlar	8
B. 1938'den Sonraki Siyasî Faaliyetleri.....	33
a. 1938-1946 Arası Siyasî Faaliyetleri.....	33
b. Başbakanlıktan Sonraki Siyasî Faaliyetleri	38

II. BÖLÜM

PEKER HÜKÛMETİ

1. Peker Hükûmetinin Kuruluşu ve İşleyişi.....	47
A. Peker Hükûmetinin Kadrosu ve Özelliği	47
B. Peker Hükûmetinin Ekonomik İcraatı (7 Eylül Kararları).....	57
2. Peker Hükûmeti ve Muhalefet İlişkisi	66

A. 12 Temmuz Beyannâmesine Kadar Hükûmet-Muhâlefet İlişkisi.....	66
B. Peker Hükûmeti-Muhâlefet İlişkisine İnönü'nün Müdâhalesi ve Hükûmetin Düşmesi.....	80

III. BÖLÜM

FİKRÎ CEPHESİ

1. Peker'in İdeolojilere Bakışı.....	90
A. Liberalizm.....	90
B. Sosyalizm.....	94
C. Faşizm	100
2. Halk ve Halkçılık Anlayışı.....	103
3. Millet ve Milliyetçilik Anlayışı.....	108
4. Demokrasi Eleştirisi	117
5. Din-Devlet İlişkisine (Lâiklik) Bakış.....	120
6. İstiklâl Anlayışı	124
7. Devlet ve Devletçilik Anlayışı.....	130
A. Devlet Anlayışı.....	130
B. Devletçilik Anlayışı	135
a. Devletçiliğinin Boyutları.....	135
b. İktisadî Devletçilik Anlayışında Fert-Sınıf ve Devlet Münâsebetleri.....	141
8. Rejim Anlayışı	154
9. İnkılâp Anlayışı.....	165
10. Türk İnkılâbı Hakkındaki Görüşleri.....	168
SONUÇ.....	178
BİBLİYOGRAFYA.....	181

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi mevcut sosyal, kültürel ve siyasî yapı sadece bugünün eseri değildir. Bu nedenle fertler, yaşadığı cemiyeti anlayabilmek için, onun sosyo-kültürel yapısını ve tarihî sürecini bilmek mecburiyetindedirler. Ancak böylece geleceğe yönelik değişim problemlerine çözüm bulunabilir ve değişimin prensipleri tespit edilebilir.

Bugün tartıştığımız problemlere çözüm getirebilmek ve sebeplerini tespit edebilmek için, tarih ilminden faydalanmak mutlak bir zarûrettir. Tarih ilminin bize sunduğu bilgiler fayda bakımından iki yönlüdür. Birincisi, uzak tarihle ilgili bilgilerdir ki bunlar; günümüz hadiseleri üzerinde müessir olmayan fakat romantik millet heyecanını canlı tutan bilgilerdir. Takdir edilmelidir ki, bugün yakın geçmişle daha çok ilintilidir. Bu itibarla bugünün problemlerine zemin hazırlayan sebeplerin anlaşılmasında ve bu problemlerin çözümünde yakın tarihle ilgili bilgiler çok fazla ehemmiyet arz etmektedir.

Biz, yakın tarihin bu öneminden dolayı; siyasî ve sosyal hayatımızda etkilerini hâlâ devam ettiren Cumhuriyet inkılâbı ve ilkelerinin en önemli temsilcisi ve savunucusu olan Recep Peker'i doktora tez konusu olarak seçtik. Böylece dönem ile ilgili ipuçları yakalamaya ve günümüz meselelerine ışık tutmaya gayret ettik. Ancak, bu tür biyografik çalışmalarda metodolojik bir hata olarak çok sık görülen dönem ile ilgili kesin hükümler vermek yerine, Peker'in hadiseler üzerindeki etkilerini ve inkılâp anlayışının onun düşüncesinde kazandığı mânâyı tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışmanın geniş bir kaynak taraması gerektirdiğini biliyorduk. Bu sebeple ilk iş olarak tarih araştırmalarında en önemli verileri barındıran arşivlerden faydalanmak için girişimlerde bulunduk. Ancak burada üzümlere belirtelim ki, bizce çok mühim olan C.H.P. Arşivi, 1980'den sonra söz konusu partinin kapanmasıyla birlikte imha edildiği için, bu belgeleri görmemiz mümkün olmadı. Diğer taraftan Recep Peker ile ilgili bir dosyanın T.B.M.M. Arşivi'nde bulunduğunu bildiğimiz halde, arşiv görevlileri tarafından "kişinin özlük haklarının devam ettiği" gerekçesiyle bu dosyayı görmemize müsaade edilmemiştir. Mürâcaat ettiğimiz Cumhuriyet Arşivi'nde sadece Resmî gazete taraması yapmamıza izin verilmiş ve bu da çalışmamızı zorlaştırmıştır. Bütün bu eksikliklere rağmen T.B.M.M. Kütüphanesi, Millî

Kütüphane, Üniversite Kütüphaneleri, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, ATASE, Tapu, Mezarlık ve T.B.M.M. Arşivleri'ndeki belge, kitap ve süreli yayınları taramak ve Peker'in gelini Necla Peker ile görüşmek suretiyle gerekli bilgilere ulaşmaya çalıştık. Burada hemen belirtelim ki, C.H.P. Arşivi'nden faydalanamamaktan kaynaklanan eksikliği, dönemin gazetelerinden Hâkimiyet-İ Millîye (Ulus), dergilerden Ayın Tarihi ve Ülkü az da olsa gidermiştir. Söz konusu gazete ve dergiler, Recep Peker'in parti grubunda ve teşkilâtlarında yaptığı konuşmaların önemli bir kısmını iktibas ederek yayınlamışlardır. Ayrıca Necla hanımefendiden öğrendiğimize göre, Peker'le ilgili ailede mevcut olan bazı belgeler ölümünden sonra eşi tarafından yakılmıştır.

Bu tarama çalışmasından sonra, elde edilen bilgileri değerlendirmeye tâbi tutarak, verilere göre bir plân hazırladık ve çalışmalarımızı bu çerçevede yürüttük.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın Giriş kısmında, Peker'in yaşadığı dönem hakkında genel bir bilgi verildi. Birinci Bölüm'de hayatı ve siyasî faaliyetleri anlatıldı. İkinci Bölüm'de kurduğu hükûmet ile ilgili değerlendirmeler yapıldı. Üçüncü Bölüm'de ise Fikrî Cephesi değerlendirilmeye tabi tutuldu. Peker hakkında vardığımız neticeleri, Sonuç kısmında maddeler halinde sıraladık.

Bu çalışmada teşvik ve yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Bayram Kodaman'a teşekkür ederim.

Bekir KOÇLAR

GİRİŞ

Tanzimat hareketi, Türk tarihi bakımından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemden itibaren değişim, yeni bir akış içerisinde gerçekleşmeye başlamıştır. Bundan sonraki gelişmeler, Batılı müesseseleri, geleneksel müessese ve anlayışa alternatif olarak, siyasî ve sosyal bünyeye yerleştirme eylemi olarak gerçekleşmiştir¹. Artık "Klâsik Osmanlı" yapısı, Tanzimat fikri içerisinde geleceğe yön verici bir unsur değil, sadece geçmişte kalmış güzel günlerin hatırasıdır. Dolayısıyla Tanzimatla birlikte, XVII. yüzyıldaki ıslahatçı zihniyetten farklı olarak², geçmişi gözönünde tutan bir değişimden ziyade, yeni bir zihniyetle değişme çareleri aranmıştır. Böylece klâsik yapıyı sarsıcı bir düşünce ile reâyâ usulünden, vatandaş usulüne geçme çabası görülmektedir. Tanzimat hareketi bu özelliğiyle "ıslahatçı" anlayıştan "inkılâpçı" anlayışa geçiş sürecini başlatmıştır. Bu da bu dönemden sonraki yenileşme hareketleri öncülerinin, daha radikal bir uygulama içerisine girmesine zemin hazırlamıştır.

Nitekim, 1876'da Kânûn-ı Esâsî ile başlayan Meşrutiyet dönemi bu dönüşümün en belirgin örneğidir. Cumhuriyet inkılâbını ve inkılâpçının psikolojisini anlayabilmek için bu dönüşümü ve dönüşüm esnasında meydana gelen hadiseleri iyi bilmek gerekmektedir. Bu süreç içerisinde Türk toplumunda, XIX. yüzyıl dünyasının siyasî ideolojilerinin muhtelif sentezlerinden ibaret programlar etrafında siyasî gruplar oluşmaya başlamıştır. 1826'da ıslahatlar için bir ayak bağı olan ve gittikçe dejenere olan Yeniçeri ocağının kaldırılması, klâsik anlayışın temsilcisi ve merkez gücü olan ulemâyı desteksiz bırakmıştır. Böylece muhalefet genel anlamda siyasîleşmiştir.

¹ Tanzimat Fermanı'nın giriş kısmındaki ifadeler bu nokta itibarıyla ilgi çekicidir. Burada şöyle denilmektedir: "*Herkesin bildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde Kur'an'ın yüce emirleri ve İmparatorluğun kanunları daima saygı gösterilen bir düstürdü. Bu yüzden de imparatorluk, güç ve kuvvetçe geliyordu. Yüzelli seneden bu yana birbiri arkasınca gelen hadiseler ve çeşitli sebepler göstermiştir ki, yüce kanunlara ve bunlardan çıkarılan kaidelere uyulmaz olmuş ve eski kuvvet ve refahın yerini zaaf ve fakirlik almıştır; işte şu bir gerçektir ki, bir İmparatorluk kendi kanunlarına riayet etmekten vaz geçtiği zaman bütün istikrarını kaybeder. Bu düşünceler aklımdan hiçbir zaman çıkmamışlardı; ve tahta çıktığım ilk günden beri, halkın refahı, eyaletlerin durumunun düzeltilmesi ve halkların ferahlaması düşüncesi tek düşünce olarak zihnimi işgal edegelmiştir. İmdi Osmanlı Eyaletlerinin coğrafi durumu, toprağın bereketliliği, sâkinlerin maharet ve zekâsı gözönüne alınacak olursa, tesirli çareleri bulmaya çalışarak Allah'ın izniyle bir kaç seneye kadar neticeye kavuşacağımızdan kimsenin şüphesi olmasın"* bkz. M. A. Übcinî, **Türkiye 1850** (Çeviren: Cemal Karaağaçlı), C.I, İstanbul 1980, s.44.

² XVII. yüzyıl ıslahatlarının temel mantığını göstermesi bakımından **Koçi Bey Risalesi**'ndeki şu sözler güzel bir örnektir: "*Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara hadden aşırı mevkiler verilip eski kanun bozuldu*". bkz. **Koçi Bey Risalesi**, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara 1985, s.70.

1876 Kânûn-ı Esâsî'ni, modern anayasaları ölçü alarak değerlendirmek yanlış olur. Ona ancak bir geçiş devri anayasası denilebilir. Böyle bir metinde de çağını aşan demokratik ve temel haklar manzumesi görmek mümkün olamazdı. Hükümdarların yetkilerini sınırlandırarak, yönetimde meclisi söz sahibi, giderek teşrii bir organ haline getirmeyi amaçlayan Kânûn-ı Esâsî taraftarları, tasarının hazırlık safhasında kendilerine zaman bırakmayan iç ve dış şartların baskısıyla ve "*ileride nasıl olsa düzeltiriz*" fikrinin verdiği rahatlıkla, tasarının son haliyle kanunlaşmasına göz yumdular.

Türk aydınları, Tanzimat'ın devamı olarak, daha iyi kanunlar ve iyi düzenlenmiş bir idarî mekanizmayla devletin, artık iyice hissedilen bunalımdan kurtarılabilceği ümidindeydiler ve bunun için de radikal istekler peşinde değillerdir. Fakat geniş ve kapsamlı bir ıstılahattan yanadırlar. Padişahı tahttan indirmek gayesiyle, canını tehlikeye atarak komplo hazırlayanların dahi gayesi düzen değişikliği değildir. Padişaha en ağır tabirlerle hücum etmekten çekinmeyen Jön Türkler'in hedefi bizzat saltanat makamı değil, meşveret usulünün kurumlaşması, şahsî hak ve hürriyetlerinin kanun teminatına alınması ve Osmanlı mülkünün tebâsıyla bölünmez bütünlüğünün korunması gibi isteklerdir.

Padişah'ın istemediği bir kanun teklifini, yine Kânûn-ı Esâsî gereği görüşemeyen bir Meclis, fiilî olarak bir yasama organı değil, bir danışma meclisi niteliğini alıyordu. Tasarı hazırlıkları esasında, Kânûn-ı Esâsî taraftarlarının ileri görüşlülükten uzak, tedbirsiz, saltanatı temsil eden II. Abdülhamid'in ise temkinli ve titiz davrandığı söylenebilir.

Meclis'in 14 Şubat 1878 tarihinde II. Abdülhamid tarafından tatil edilmesiyle I. Meşrutiyet devri sona ermiştir. Bu devrin sona eriştiği bir anlamda Tanzimat devrinin ve Tanzimat ideolojisinin de sonunu getirmiştir.

I. Meşrutiyet düşüncesinin uygulamadan kaldırılmasından itibaren II. Meşrutiyet'e zemin hazırlayan II. Abdülhamid'in şahsî yönetim dönemi başlamıştır. 30 yıllık uygulaması müddetince II. Abdülhamid, tam merkezîyetçi bir yönetim lehine oluşan ortamdaki istifade ederek, saltanat ve hükûmet tarzını belirlemişti; fiilen uygulanmayan, ama hukûken varlığını devam ettiren Kânûn-ı Esâsî ona mevkîi itibariyle meşrû bir statü veriyor, o da tamamen kanunî yetkilerini kullanarak "*hükûmet*" ediyordu. II. Abdülhamid'in takip ettiği siyaset, Tanzimat'tan beri iyi niyetle

izlenen Osmanlılık görüşünün terki ile tedricen yükselen İslâmcılık siyasetidir. Ancak, bu yolda II. Abdülhamid, Düvel-i Muazzamayı tahrik etmemeyi de bu siyasetin başlıca umdelerinden saymış, Avrupa devletleri nezdinde son derece dengeli ve hesaplı bir rota izleyerek Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı gâye edinmiştir. Avrupa devletlerini her ne pahasına olursa olsun tâviz yoluyla teskin etmeyi, diplomasinin başlıca esası sayan Tanzimât devrinden sonra II. Abdülhamid'in tavrı daha politik ve diplomatik bir mahiyet arz ediyordu. Bu tutumu, içeride ve dışarıda hayli muhalif yaratmıştır. Esasen saltanatı boyunca II. Abdülhamid'in realist politikasıyla, aydınların ütöpist politikası çatışmış ve uzlaşma gerçekleşmemiştir.

II. Abdülhamid ve yönetimine son vermeyi gaye edinen teşkilatlı muhalefetin başında 1889 yılında kurulan ve ileride "*İttihat ve Terakkî Cemiyeti*" adını alacak olan "*Terakkî ve İttihat Cemiyeti*" gelmektedir. Bu cemiyet, "*hürriyet ve vatan*" kavramları etrafında toplanan vatansever gençlerden oluşmuştur. Bu hareket kısa zamanda İstanbul'daki yüksek devlet okulları arasında yayıldı. Yapılan koğuşurmalar, sürgün cezalarının yayılmasına engel olamadı. Hareket 1894-1895 yıllarında ülke dışına kayarak, Paris, Cenevre gibi merkezlerde küçük gruplar ve yayın organları çerçevesinde sesini duyurmaya başlamıştır. 1895'de Bursa Maarif Müdürü iken Avrupa'ya kaçan Ahmed Rıza Bey'in kurduğu Meşveret gazetesi, bu dönemde muhaliflerin taleplerini, terakkî, düzen ve derleme yanında, imparatorluğun bütün tebâsını içine alan geniş kapsamlı bir ıslahât programı olarak ortaya koyuyordu. 1879 yılında Mısır'a kaçan Murat Bey, İstanbul'da çıkardığı "*Mîzan*" mecmuasını bu defa muhalif bir kimlikle çıkarmaya başlamış. 1899'da Avrupa'ya kaçan Damat Mahmud Celâleddin Paşa ve oğulları Sabahattin ile Lütfullah'ın görüşleri Jön Türkler'in prestijlerini arttırmıştır. 1905 yılından sonra Avrupa'daki Jön Türkler'e, Türkiye'deki genç subayların da iştirak etmesi muhalefeti aksiyoner hale getirmiştir ki, bu da II. Abdülhamid döneminin sonunu hazırlamıştır.

1908'de Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden uygulamaya konulmasıyla başlayan II. Meşrutiyet, Türk toplumuna şahsî ve siyasî haklarını kullanabilmesi bakımından önemli haklar kazandırmıştır. Böylece siyasî hayatımızda ilk çok parti denemesine zemin hazırlamıştır. Meclis 1876'daki zaafiyetlerinden arındırılmıştır. Kuvvetler ayrılığı prensibi gözönünde tutularak yasama ve yürütme güçleri arasında denge gözetilmiştir.

II. Meşrutiyetin ve dolayısıyla İttihât ve Terakkî'nin Türk siyasî hayatına getirdiği en mühim yeniliklerden birisi "*millî hâkimiyet*" prensibidir. Saltanat etme

yetkilerini sembolik bir mahiyette koruyan hükümdarın Kânûn-ı Esâsî'ye bağlılık yemini etmeye mecbur olması ve üstelik bunun meclis huzurunda yapılması yanında, yasamanın meclise, yürütmenin usulüne uygun şekilde seçilmiş hükûmete bırakılması, tartışılmayan padişah otoritesinin yerine başka bir gücün, "*millî hâkimiyet*"in geçmekte oluşunun önemli bir göstergesidir.

II. Meşrutiyete bir hak arama hareketi demek yanlış olur. Ancak sarayın iradesi dışında aydın ve askerden oluşan bir muhalif hareketi olması hasebiyle geleneksel müesseselere karşı daha radikal bir batılı hareket şeklinde görülmüştür. Yukarıdaki izahlarda da belirtildiği gibi, klâsik sistemi oldukça aşan batılı tarzda uygulamanın önemli örnekleri ortaya koyulmuştur.

Bu dönemdeki, iç ve dış olaylar İttihat ve Terakkî'yi hedefinden uzaklaştırmıştır. İttihat ve Terakkî, ilk safhada hükûmete karşı meclisi güçlendirmeyi benimsediyse de, mecliste gittikçe sertleşen bir muhalefetin varlığından ürkerek, 1914'te meclisi çok konuda devre dışı bırakan "*Anayasalı bir hükümet sultasında*" karar kıldı. Sonuç itibarıyla İttihat ve Terakkî yönetimi, II. Abdülhamid'in merkeziyetçi ve muhaliflerine göre "*baskıcı*" yönetimini eleştirerek iktidarı ele geçirmesine rağmen yerine daha şiddetli "*merkeziyetçi ve baskıcı*" bir yönetim tesis etmiştir³.

I. Dünya savaşı ve akabinde imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin ve İttihat Terakkî'nin sonunu hazırlarken, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Böylece 1919'dan itibaren Cumhuriyet süreci başlamıştır.

Mustafa Kemâl'in liderliğinde başlayan Millî Mücadele hareketi İttihatçı kadrolardan teşekkül etmiştir. Özellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşekkülünde İttihatçıların teşkilatçılığı mühim rol oynamıştır. İzmir'in işgalinden sonra, Ege'deki direnişte, Kuşçubaşı Eşref'in çiftliğinde saklanan silâhlarla, Teşkilât-ı Mahsusâ yönetimi ile çetelerin kurulmasında Çerkez Ethem'in büyük payı vardır. Aynı şekilde İstanbul'da Hüsametdin Bey'in başkanlığında Teşkilât-ı Mahsusâ'nın içinden çıkan "*Mim mim*" grubu da gerek Anadolu'ya silah kaçırma, gerekse insan gönderme, istihbarât sağlama açısından Millî Mücadele'ye büyük destek vermiştir. Diğer yandan

³ Bayram Kodaman, "*1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi*", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C.XII, İstanbul 1989, s.42 v.d.

1919 seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk listelerinden bir çok İttihatçı Meclis-i Mebûsan'a girmiştir. Son Meclis-i Mebûsan'da da İttihatçılar etkindi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sonucu bunlardan büyük bir çoğunluğu Malta'ya sürüldü. Türkiye Büyük Millet meclisi son Osmanlı Meclisi'nden Ankara'ya gelebilen milletvekilleriyle, 1920 Nisanı'nda yapılan seçimlerle gelen milletvekillerinden oluşmuştu. Meclis'te yaklaşık 80 dolayında İttihatçı milletvekili bulunmakta idi. Millî Mücadele önderleri de cemiyete bir yerde karışmış kişilerdi. Mustafa Kemâl, Kâzım Karabekir, İsmet İnönü bunların önde gelen örnekleridir. Birinci Meclis'teki İttihatçıların bir bölümü de İkinci Grup'un içerisinde, sert bir muhalefet göstermişlerdir.

İttihatçılar, Millî Mücadele döneminde birinci dereceden fonksiyonel değildirler. Bu nedenle Millî Mücadele'ye destek verirken bile Mustafa Kemâl'e muhalefet etmişler ve siyasî hayatlarının sona erdiğine hiç bir zaman inanmamışlardır. Bu inanç, onların, ya hareketin liderliğine oynamaları, ya da muhalif kalmaları sonucunu doğurmuştur⁴.

Türkiye'nin yakın tarihinde ilk olarak yaygın, disiplinli, coşkulu, hırçın, acımasız bir kitle örgütü ve partisi modelini İttihat ve Terakkî yaratmıştır. "*Halka rağmen inkılâp*" ilkesini benimsemiş olan bu örgüt, Türk yenileşme hareketinin klâsik özelliği olan "*jakobenist*" bir özellik taşımıştır⁵.

Millî Mücadele'nin organize olmuş tek teşkilâtı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti idi. Bu cemiyet, aynı dünya görüşünü paylaşan kişilerden oluşmuyordu. Bu nedenle kendi içinde "Birinci Grup" ve "İkinci Grup" adlarında birbirine muhalif iki grup meydana gelmiştir. Birinci Grup, Mustafa Kemâl'in liderliğinde organize olmuş iken, İkinci Grup, Birinci Gruba muhalif kişi ve gruplardan müteşekkil idi. Bu grupları birlikte harekete zorlayan en önemli hususiyet, işgâle uğramış vatani, emperyalistlerden kurtarma kaygısıdır. Bu kaygı, var olan fikir ayrılığının çatışmacı muhalefete dönüşmesine kaygısıdır. Ancak Millî Mücadele'nin savaş döneminin sona ermesi ve barış sürecinin başlamasıyla birlikte artık kurtuluş kaygısı ortadan kalkınca, bu iki grubun farklı görüşlerden kaynaklanan çatışmaları

⁴ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1994, s.123-124.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.III, İstanbul 1989, s.10.

artmış, barış ve inkılâp sürecinde önemli bir problem haline gelmeye başlamıştır⁶.

Barış dönemi, iç ve dış politakada kendine özgü yeni şartlar meydana getirirken sistem konusundaki tereddütler, İstanbul ve Ankara arasındaki siyasi otorite ikilemine sebep olmaktaydı. Bilhassa İkinci Grup, geleneksel idareden vazgeçme konusunda önemli tereddütleri yaşamıştır. Bu hal barış görüşmelerinde emperyalistlere karşı hak alma mücadelesinde, menfi neticeler vermiştir. Bu çıkmazı ortadan kaldırmak için, siyasi bir teşkilattan ziyade, bir istikrar mücadelesi yürütme organı olan ve hedefleri buna göre belirlenen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti yerine hedefleri barış dönemine göre belirlenmiş, siyasi bir teşkilât oluşturma girişimleri başlamıştır. Olağanüstü savaş meclisi görünümündeki birinci meclis dağıtılıp yeni bir meclis oluşturma faaliyeti görülmüştür. Meclisin yenilenmesinde ve yeni bir siyasi teşkilatlanmada en önemli maksat, muhalefetsiz organize bir siyasi iktidar ve bu iktidarın ilkelerinde belirginlik meydana getirmektir.

Meclisin, o dönemdeki yapısı yüzünden, Lozan barış görüşmelerinin sonunda varılacak bir antlaşma tasarısını kabul etmeyeceği endişesi duyuluyordu. Meclisin yenilenmesi isteğinin temel nedenlerinden biri de buydu⁷. Aydemir ve Kılıç Ali de, Meclisin yenilenmesi yönündeki düşüncenin oluşmasında Lozan Barış görüşmelerinin ve bu konudaki tereddütlerin etkili olduğuna inanmaktadırlar⁸.

⁶ İnönü Hatıralarında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin bu özelliğini şöyle anlatmaktadır: "*Daha, Büyük Millet Meclisi idaresi Büyük Millet Meclisi'nin yalnız murakebesi değil, hatta fiilen idaresi altında geçmiştir. Bu devirde Büyük Millet Meclisi yalnız memleketi idare etmiyor, memleket idaresinde çoklukla hükümette bulunanlara karşı teşkilatlı bir grupta sert ve ciddi bir murakebe yürütüyordu. Hepsî Müdafaa-yı Hukuktan gelmiş olan milletvekilleri, Birinci ve İkinci Grup adları ile birbirinin karşısında vazife görüyorlardı. İkinci Grup bugün anladığımız manasıyla Atatürk idaresine karşı muhalefeti teşkil ediyordu. Millî Mücadele böyle bir siyasi yürütme ve denetleme kuruluşu içinde geçmiştir. Grupların Büyük Millet Meclisi'nde birbirleriyle münasebetleri vakit vakit insanı me'yus edecek gerginlikler gösterdiği halde, idarecilerin sabrı ve vatanseverliği büyük sefer esnasında bir bölünmeyi önlemiştir.*" bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, C.II, Ankara 1987, s.193.

⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1930*, İstanbul 1989, s.49.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, İstanbul 1983, s.82-83, Mustafa Kemal Nutuk'ta, bu endişesini şöyle dile getirmektedir: "*Anlaşıldığına göre muhalifler, Heyet-i Murahhasımıza, İsmet Paşa'ya hasm-ı bîaman kesilmişlerdi. Güya, sulh olmuş iken, İsmet Paşa yapmamış, avdet etmiş... Heyet-i Murahhasa, Heyet-i Vekilenin talimatı hilafında hareket eylemiş... 27 Şubat 1927 haftesinde başlayan taarruzlar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Münakaşâta, ben de bidayetinden nihayetine kadar iştirake mecbur oldum. Muhalipler adeta ne istediklerini bilmez bir halde idi. Meclis'in müsbet veya menfi bir karar vermesi imkânsız bir hale geldi. Bizim sarîh olarak anladığımız şu idi ki, muhalifler, sulh*

Nihayet uzun görüşmeler sonucu 1 Nisan 1923'te meclis başkanlığına verilen 121 imzalı tavrile, meclisin dağılması ve yeni seçimlere geçilmesi önerilmiştir. Bu arada 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda değişiklik yapılarak iki ay içinde seçime gidilmesi isteniyordu.

Meclis, görüşmelerden sonra seçimin yenilenmesine karar vermiştir. Bu kararın verilmesinden sonra I. Millet Meclisi, elindeki bazı işleri ve tavrileri görüşmek üzere 15 Nisan'a kadar toplantılara devam etmiştir. 15 Nisan'da son toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda, "*Hiyânet-i Vataniye Kamumu*"nun, Birinci Grubun isteği üzerine "*1922 tarihine kadar tekâmül etmiş olan devlet şekline her ne suretle olursa olsun karşı gelenlerin vatan haini sayılmaları*" şeklinde değiştirilmesi teklifi, seçimin ve neticesinde oluşturmak istenen ikinci meclisin, İkinci Grubu ortadan kaldırma eylemi olduğu konusunda önemli bir işarettir. Bu teklif, İkinci Grupta sınırlı bir hava uyandırmıştır. Bu maddenin kabulüyle birlikte meclisin çalışmaları sona ermiş ve yeni bir meclis oluşturma süreci olan seçim dönemi başlamıştır⁹.

İkinci Grup, zannedildiği kadar güçsüz değildir. Diğer taraftan Birinci Grubun da sanıldığı kadar türdeş ve disiplinli olmadığı bilinmektedir. Grubun birçok üyesi zaman zaman zaman muhaliflerle işbirliği yapmıştır¹⁰. Bu nedenle, kurulmak istenen yeni siyasî partiyi hemen teşkil edip bu tanınmamış teşkilâtla, süreci başlamış olan seçim mücadelesine girmek Birinci Grup için büyük bir riskti. İstanbul ve işgal edilen diğer bölgelerde siyasî partiye dönüştürülecek Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti olmadığı gibi, mevcut olanları da derhal partiye dönüştürülecek durumda değildi.

Bu durum karşısında, günün şartlarına uygun bir şekil bulundu ve seçimlere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti adına girilmesine karar verildi. Cemiyetin Millî Mücadele süresince yayılmış isminden ve yerleşmiş itibarından faydalanılacaktı. İkinci Gruba göre daha organize görülen Birinci Grup, Mustafa Kemâl'in liderliğinde bir parti gibi hareket edebilme ve cemiyetin adını kullanarak, merkezden yönetilecek, teşkilâtlı bir seçim mücadelesi şansına sahip iken, İkinci Grup, teşkilâtsiz ve münferid faaliyetler gösterebilecek durumdaydı. Bu nedenle seçimler

meselesini, mecliste ihtirasâta vasıta ittihaz etmek istiyorlardı. Efendiler, biz matbuatta, bu ihtirasâtı, şâyân-ı hayret ve ateşin bir surette, tehallükle körüklüyordu. Bu halet-i ruhiyede bulunan Meclis ile Sulh meselesini intica etmek müşkül olacağını görmek tabii, fakat mucibi teessür idi." bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk (1920-1927)*, C. II. İstanbul 1982, s.721.

⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s.84-85.

¹⁰ Mete Tunçay, *A.g.e.*, s.50-51.

sonunda, muhalefetin meclise girebilme şansı yok denilebilecek kadar azdı ve yeni oluşacak olan meclise mensup mebuslarla, inkılâpçı bir teşkilat oluşturma ve partileşme daha kolay olacaktı. Böylece seçilen mebûsları ve hatta cemiyeti partiye mâl etmek daha kolay görülüyordu¹¹.

Seçimler, Birinci Grubun lehine sonuçlanmış ve İkinci Grup meclisten tasfiye edilerek, inkılâplara uyum gösterecek kişiler milletvekili seçilmiştir¹². Seçimlerden sonra 11 Ağustos'ta meclis açıldı. 9 Eylül'de Halk Fırkası kuruldu. Kuruluş amacıyla Dahiliye Vekâletine verilen dilekçenin altında Halk Fırkası Umumî Reisi olarak Mustafa Kemâl'in, Umumî Kâtip olarak, ikinci meclisle siyasî hayata atılan Recep Peker'in imzası bulunmaktaydı¹³.

Mustafa Kemâl, 1923'te ülke içinde çıktığı geziden döndükten sonra Halk Fırkası'nın tüzüğüyle ilgilenmiştir. Parti tüzüğü henüz seçilmiş olan B.M.M.'nin parti kongresi yerine geçen mebus toplantısında 7-11 Eylül tarihleri arasında da görüşülerek kabul edilmiştir¹⁴. Bu tüzük, 1927'de yenisi yapılmaya kadar, ufak tefek değişikliklerle yürürlükte kalmıştır.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s.86-87.

¹² Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul 1955, s.127.

¹³ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara 1994, s.101.

¹⁴ Bu tüzük şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Umumî Esaslar
2. Fırka Teşkilâtı
 - A. Merkez Teşkilâtı
 - a. Büyük Kongre
 - b. Umumi Riyâset
 - c. Fırka Dîvanı
 - d. Umumî Heyet-i İdare
 - B. Merkez Teşkilâtı
 - a. Vilâyet Kongresi
 - b. Vilâyet Heyet-i İdareleri
 - c. Vilâyet Seçim Teşkilâtı
 - C. Kaza Teşkilâtı
 - a. Kaza Kongresi
 - b. Kaza Heyet-i İdaresi
 - c. Kaza Mutemedi
 - d. Kaza Seçim Teşkilâtı
 - D. a. Nahiye Kongreleri
 - E. Köy ve Mahalle Teşkilâtı
 - F. Teftiş Daireleri
 - G. Meclis Grup Teşkilâtı

Halk Fırkası Divanı, Umumî Reisiğe Seçilen Mustafa Kemâl'in başkanlığında 11 Eylül'de toplandı. Meclis'teki grup reisliğine Fethi Bey, Birinci Reis vekilliğine Karahisar Mebusu Ali (Çetinkaya), İkinci Reis Vekilliği'ne Çorum Mebusu Münir, âzâlıklara, Kastamonu Mebusu

Mustafa Kemâl'in partileşme hareketini başlatma sebebi olarak, onun siyasî bir rekabete hazırlanması varsayımını çıkarmak yanlışır. Parti, böyle bir anlayışın müessesesi olmasına rağmen, Halk Fırkası böyle bir ihtimali yok etmek ve gelecekteki inkılâp eylemini muhalefetsiz olarak gerçekleştirebilme gayesiyle kurulmuş bir müessesedir. Mustafa Kemâl, partileşme ile milleti muhalefetsiz bir ortamda sevk ve

Ahmet Mahir, Kastamonu Mebusu Alırıza, Van Mebusu Hakkı, Konya Mebusu Refik (Koraltan), Niğde Mebusu Galip, Cebelibereket Mebusu İhsan, İzmir Mebusu Necati Beyler seçildiler. Fırka'nın Umumi İdare Heyeti'ne Erzurum Mebusu Sabit, İzmir Mebusu Celal (Bayar), Tekirdağ Mebusu Cemil, İstanbul Mebusu Refik (Saydam), İzmit Mebusu Saffet (Arıkan), Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, Diyarbakır Mebusu Zülfü Beyler seçildiler. bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, II. Kısım, İstanbul 1960, s.30.

Fırkanın temel esası olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin seçim beyannâmesi olarak sunulan 9 umde kabul edilmiştir. Bu umdeler şunlardır:

1. Hakimiyet bila kayd u şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderâtını bizzat ve tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletın hakiki ve yegâne mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi haricinde hiç bir fert, hiç bir kuvvet ve hiç bir makam mukadderât-ı milliyeye hâkim olamaz.

2. Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hakimiyet ve hükümrânının gayri kabili tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrin-i sani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttetikân verdiği karar Layetegayyer düstürdür. İstinatgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı hilâfet, beynel İslâm bir makam-ı muallâdır.

3. Memlekette emniyet ve âsâyişin katiyetle muhafazası en mühim vazifedir. Bu gaye milletin arzusu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

4. Mahkemelerimizin bilhassa seri bir surette tevzi-i adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyât-ı kanuniyemiz ihtiyacât-ı milliyeye ve ilm-i hukukun telâkkiyatına göre yeni baştan ıslah ve ikmâl olunacaktır.

5. Hizmet-i fiiliye-i askeriye müddet-i tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazma bilenlerin ve orduda okuyup yazma öğrenenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır. Ordu mensubunun refahı bilhassa mütezemdir.

6. İhtiyat zabitanının ve istikbâllerini kendilerine ve memlekete en nâfi surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir. Müdafaa-i memleket ve istikbâl-i millet uğrunda malûl kalan mensubîn-i askeriye ve efrâd-ı millet ile alel umum mütekaidîn eytâm ve erâmilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmayacak tedbir ittihâz olunacaktır.

7. Halk umurunun azamî surette intâcı, faal-ı muktedir, müstekîm bir silsile-i memurünin kemâl-i intizamla ve usul ve kanun dairesinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memurün bu nokta-i nazardan ikmâl edilecek ve bütün şubât-ı devlet daimî teftiş ve murakebe mukarebeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan, memurünin nasp, azil, terfî, masuniyet ve mesuliyeti, tekaüt ve taltifleri tesbit edilecektir.

8. Münevverân-ı memlekette ve mesâlik-i muhtelifeden erbâb-ı ihtisasaddan şubât-ı umur-ı devlette en nâfi bir surette istifade edilmek mukarrerdir.

9. Harap olan memleketimizin sür'atle tamir ve ihyâsı hakkında devletçe ittihâz olunacak tedâvirden başka inşaât ve tamirât için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medâr olacak ahkâm vazolunacaktır.

Sulh hakkında nokta-i nazarımız, mâlî, iktisadî, idarî, istiklâlimizi behemehal temin etmek şartıyla sulhun iadesine çalışmaktır. Bu şerâiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz. bkz. Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara 1989, s.162-163.

idare etmeyi hedeflemekte ve devletin yüklenmesi gereken misyonu partiye yüklemektedir¹⁵.

Halk Fırkası bünyesinde, siyasete karışan kitleler azınlıktaydı. Halk Fırkası halkı kendi tarafına çekmeye çalışmıyor, köylere girmeyen mahallî örgütler, yalnız kentlerdeki yöneticileri denetliyor ve etkisi altına alabiliyordu.

Mulahefetin pasifize edilmesinden sonra iktidarın inkılâpçı kadronun kontrolüne geçmesiyle birlikte ilk radikal inkılâp olan cumhuriyet ilân edilmiştir. Halk Fırkası, 1924 yazından itibaren geniş çaplı bir örgütlenmeye girmiştir. Her ne kadar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştüğü açıklanmışsa da, öyle anlaşılmaktadır ki, parti yalnızca bir çerçeve kadro halindedir. İllerde mutemedler ve bu gibi yöneticiler vardır, ama üye pek yoktur¹⁶.

Mustafa Kemâl'in, ikinci meclisi oluşturma ve partiyi kurma faaliyetlerinde; gelecekte yapmayı düşündüğü inkılâpları gerçekleştirebilmek için, iktidarı kendi kontrolü altında tutmaya çalıştığı görülmektedir. Bunun için de kendine tâbi, kendisiyle uyumlu bir kadro oluşturma gayreti göstermiştir. Bundan dolayı Halk Fırkası, bütün kudret ve selâhiyeti tek adamın eline veren bir müessese olarak ortaya çıkmıştır.

Millî Mücadele döneminde, İttihâtçı anlayıştan Kemâlist anlayışa dönüşüm yaşanmıştır. Cumhuriyetçiler, İttihât ve Terakkî'nin dine, tarihe ve geleneğe dayalı

¹⁵ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Örgütlenme 1908-1960*, İstanbul 1991, s.111; *Cumhuriyet Halk Partisi Onbeşinci Yıl Kitabı* (Basıldığı Yer ve Tarih Yok), s.4; *C.H.P. 10. Yıl Rehberi* (Basıldığı Yer ve Tarih Yok), s.8.

¹⁶ Mustafa Kemal 7 Şubat 1923'te halkın parti hakkındaki sorularına verdiği cevapta bu gayevi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Mustafa Kemâl bu cevabında milletin siyasi partilerin çarpışmasından çok canı yanmış olduğuna işaret ettikten sonra şunları söylemektedir: "*Başka memleketlerde partilerin sınıf aşığılarını korumak için kurulduğunu ve bizde sanki ayrı ayrı partiler yüzünden bilinen acıklı sonuçlara tanık olduğumuzu ve halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde vatandaşların bir kısmı değil bütün ulus bulunacaktır.*" bkz. "*Cumhuriyet Halk Partisinin Doğuşu ve Gelişimi*", *Ülkü*, C.V, S.28, (Haziran 1935), s.62.

Halk Fırkasının kimleri üye kabul etmeyeceği, Ali (Çetinkaya) Bey'in verdiği demeçten öğrenilmektedir. Buna göre;

- İstanbul'un işgâli sırasında ülke çıkarları karşısında yabancı siyasetine alet olanlar,
- Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında yabancılara dayanarak ülkeye fenalık yapmış olanlar,
- Halk Fırkası'na girerek, Fırka'nın uyum ve birliğini bozmasından kuşku duyulanlar,
- İngiliz muhipleri, Nigehbân, Kızıl Hançer gibi derneklere ve Kuvâ-yı İnzibâtiye benzeri örgütlere girerek millî kurtuluş aleyhine çalışanlar,
- I. Dünya Savaşı sırasındaki davranışlarıyla milletin tepkisini çekmiş olanlar. Halk Fırkası'na üye olamayacaklardır. bkz. Mehmet Kabasakal, *A.g.e.*, s.112.

sentezci ideolojilerini terk ederek, akılcı ve lâik milliyetçilik anlayışı üzerine ideolojilerini oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak metod olarak İttihâçılardan farklı bir tavır sergileyememişlerdir. Türk değişim süreci içerisindeki bütün yenilikçiler gibi hürriyet, eşitlik ve millî hâkimiyet esaslarını siyasî ve sosyal yapıda pratiğe geçirme heyecanı ile başlattıkları eylem, tıpkı ittihâçılardaki gibi "*halka rağmen halk için*" anlayışına dönüşerek jakobenist bir hüviyet kazanmıştır.

1923'ten 1929'a kadar olan dönemde, liberal batılı düşüncenin uygulanmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak, 1924'te Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, 1930'daki Serbest Fırka denemelerinin başarısızlığı ve 1929-30 dünya iktisadî krizi liberalizm ve demokrasiyi Türkiye'de gözden düşürmüştür.

1929 dünya buhranı ile birlikte, Avrupa'da, devletin iktisadî hayata belirgin bir şekilde müdahâlesi görülmüştür. Almanya ve İtalya gibi ülkelerde bu buhran ile birlikte totaliter bir rejim değişikliği meydana gelmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'yi de etkisi altına almış ve Recep Peker gibi devlet ve fikir adamları tarafından ekonomik devletçilik ve totaliter rejim, meselelerin çözümünde gerekli olarak kabul edilmiştir. Bu oluşum, 1946 çok partili döneme kadar, Türkiye'nin siyasî ve iktisadî rejiminin belirlenmesinde etkili olmuştur.

II. Dünya harbinden, totaliter rejimle idare edilen Almanya ve İtalya'nın mağlup çıkması, Avrupa'da Liberalizmi ve demokrasiyi yeniden popüler hale getirirken, Türkiye'de de bu istikâmette bir değişim meydana gelmiş ve D.P.'nin kurulması ile birlikte 1946'da yapılan ilk muhalefeti seçimle çok-partili rejimin uygulamaları başlamıştır. Ancak bu dönemde tek-partili siyasî rejimi ideal bir sistem olarak kabul eden kadro, çok-partili rejime karşı kendi tek-partici düşüncelerini savunmaya çalışmışlar ve tekrar tek-partici rejime dönüş için mücadele etmişlerdir.

I. BÖLÜM

RECEP PEKER'İN HAYATI

1. Ailesi

Recep Bey, Kafkasya'nın Dağıstan yöresinden Anadolu'ya göç etmiş bir ailenin mensubudur¹. 1850'li yılların ilk yarısında bazı Kafkasyalıların gönüllü olarak Osmanlı topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Kırım Savaşı sırasında mecburî bir hareket haline gelen göç faaliyeti, 1862-1865 yılları arasındaki üç yılda zirveye ulaşmış ve 1877-1878 yılları ile 1890-1908 yılları arasında yoğunlaşarak, 1920'li yıllara kadar sürmüştür. Kafkasya'dan yola çıkan göç kabilelerinin hareketlenme zamanları Osmanlı-Rus ilişkilerindeki değişiklikleri yakından takip etmiştir. Kafkasya'dan Türkiye'ye gelen göçmenler arasında, Çerkes ve Türk kökenli unsurların varlıkları bilinmesine rağmen, bu unsurlar herhangi bir ayırma tabii tutulmadan "Kafkasyalı" veya daha çok "Çerkes" genel adı ile anılmıştır². Bu nedenle hangi ailenin Çerkes veya Türk olduğu konusunda net bir bilgi yoktur.

Recep Bey'in ailesi bu göçler esnasında parçalanmıştır. Göç döneminde babası Dağıstan'da kalırken, Recep Bey, annesi ile birlikte Anadolu'ya göç etmiş ve İstanbul Dağıstan çıkmazı olarak adlandırılan mevkiye yerleşmiştir. Recep Bey, Meclis başkanlığına verdiği hal tercümesinde 1889 İstanbul doğumlu olduğunu belirtmektedir. Buradan yola çıkarak, babasının Dağıstan'da kaldığı bilgisi gözönünde tutulduğunda, annesinin göç esnasında Recep Bey'e hâmile olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer ihtimâl de Recep Bey Dağıstan'da doğduğu halde İstanbul'da nüfusa kaydedildiğidir. Her iki ihtimâle göre, Recep Bey'in ailesi 93 Harbinden sonra Anadolu'ya gelmiştir.

Recep Bey'in annesi Anadolu'ya geldiğinde yeniden evlenmiş ve bu evlilikten, Recep Bey'in üvey kız kardeşi Falha Hanım doğmuştur.

Recep Bey, 1919'da 30 yaşında iken Ahmet kızı Hasene Süada Hanımla evlenmiştir³. O, bu evliliğiyle birlikte, tapuda Parsel No: 18, Ada: 99, Pafta No: 63'e kayıtlı eşine ait evde ikâmet etmeye başlamıştır. Recep Peker bu evi 31.3.1938'de

¹ Sefer E. Berzeg, **Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkes Göçmenleri**, C.II, İstanbul 1980, s.54.

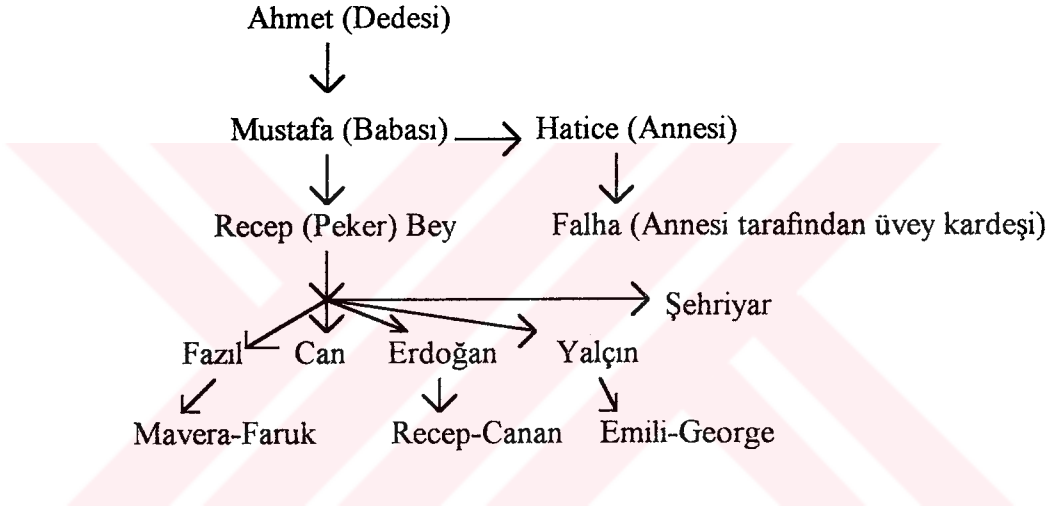
² Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara 1991, s.45.

³ T.B.M.M. Üyeleri İçin Tercüme-i Hâl, T.B.M.M. Arşivi, S.No: 364, D.No: 37, Ailesi ile ilgili diğer bilgiler, gelini Necla Peker Hanımefendiden alınmıştır.

üzerine almış daha sonra tekrar 2.3.1948'de eşine devretmiştir⁴. Peker'in bu evliliğinden Fazlı, Can, Erdoğan, Yalçın, Şehriyar adlı 5 çocuğu ve bu çocuklardan da Maverera, Faruk, Recep, Cana, Emili ve George adlı 6 torunu olmuştur⁵.

Hayatı; siyasî, askerî ve fikrî mücadelelerle dolu olan Peker, 2. Nisan 1950'de Amerikan Hastahanesi'nde vefat etmiş ve cenazesi Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir⁶.

Ailesinden elde ettiğimiz bilgilere göre Recep Peker'in soy ağacını aşağıdaki şekilde çıkarmak mümkündür:

2. Mizacı

Peker'in yetiştiği çevre ve dönem, onun mizacının şekillenmesinde etkili olmuştur. Göç ve savaşlarla dolu bir hayat, parçalanmış bir aileye mensup olmak, "*Dağistan Çıkma*" adı verilen, büyük çoğunluğunu Kafkasya'dan göç edenlerin oluşturduğu yoksul bir çevrede yetişmek, savaşın bütün şiddetini hissedilen çocukluk ve İttihat ve Terakkî'nin otorite tanımaz komitacı uygulamaları, onun mizacını belirleyen önemli hususiyetlerdir. Bu etkenler, Peker'i, sert mizaclı bir insan haline getirmiştir. Kınross, onun için "*Alman tipli, sert tabiatlı bir adam*"⁷ ibaresini kullanmıştır.

⁴ İstanbul Eminönü, Tapu ve Kadastro Müdürlüğü Arşivi, Tapu Sicil Defteri.

⁵ Bu bilgi gelini Necla Hanımefendiden alınmıştır.

⁶ Edirnekapı Şehitliği Mezarlık Müdürlüğü Arşivi.

⁷ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, (Çeviren: Necdet Sander), İstanbul 1990, s.460.

Peker, çevresindeki insanlarla kolay dostluk kurmayan bir insandır. İlk bakışta insanlara tepeden bakan bir görünüm sergileyen bir özelliğe sahiptir. Kendisi bu görünümünü giyimiyle pekiştirmiştir. Genellikle yakası kapalı bir ceket, bacaklarına gettiği bir kilot pantolon giymiştir. Bu aslında apoletsiz ve yıldızsız bir subay üniformasıdır. Bu giyim tarzı; yüzü hemen hemen hiç gülmeyen, şakaklarına ak düşmesine rağmen dinamik olan, uzun denecek boyda, vücutça çevik, hafif esmer yüzlü, top bıyıklı fizikî görüntüsüyle bütünlük meydana getirmiştir.⁸

Peker, sevgisini ve kızgınlığını çok çabuk dışa vuran, tepkisini hemen gösteren bir kişiliğe sahip olup prensip kabul ettiği konularda, hiçbir taviz vermeyen dik başlı ve yürekli bir insandır.⁹ Bunun için Yakup Kadri tarafından "tok sözlü kaba bir insan" olarak tasvir edilmiştir.¹⁰ Bu taviz vermez mizacı nedeniyle işine, kimseyi karıştırmama ilkesine sahiptir (kendini o işi yapmakla görevlendirenlere dahi). Bu görev bende ise ben yapmalıyım düşüncesindedir¹¹.

Onun bu özellikleri, Atatürk'ün kadrosuna girmesinde etkili olmuştur. İnce hesap yapmadığı için, kendisinin bir tehlike olması mümkün değildi. Peker'in bu mizacı onun daima ifradı yaşamasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle onun Atatürk bağlılığı, bazen Atatürk'ü bile rahatsız eden bir dindarın peygambere bağlılığına, inkılâp heyecanını dinî bir vecd şekline dönüştürmüştür. Bu özelliğinden dolayı,

⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Millî Mücadele Anıları**m, İstanbul 1983, s.68.

⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **A.g.e.**, s.69-70.

Onun dikbaşlılığını ve cesaretini göstermesi bakımından Atatürk ile arasında geçen münakaşa son derece ilginçtir. Kâzım ve Teoman Özal bu olayı şöyle nakletmektedirler: "*Recep Peker, Halk Partisi Genel Sekreterlik görevini yapıyordu. Bir gece Çankaya'da sofrada, sık sık bulunanların dışında da daha kalabalık bir davetli topluluğu vardı. Recep Peker parti işleri ile ilgili bilgi veriyordu. Edirne'deki parti faaliyetlerinden bahsederken, Atatürk "Oraya gittiğimde bir parti müfettişi vardı, şimdi ne görevdedir" diye sordu. Peker, "Başka bir vilâyete müfettiş olarak gönderilmiştir" dedi. Atatürk, "O kimse müfettişlik yapabilecek kabiliyette değildir. başka vilâyet de olsa yine müfettişliğe gitmiştir. Kimlerin ne işleri yapabileceklerini takdirde daha isabetli olmalısınız, bu bir eksikliklerdir" dedi. Sofrada her zamankinden farklı olarak bulunan kalabalık karşısında, söylenen bu sözler Peker'e çok tesir etti. "Vazifemi iyi yapmak için canla başla çalışıyorum, bu muameleyle lâyük değilim" diyerek sinirli bir şekilde sofradan kalktı ve odadan çıktı. Atatürk kalkmadan sofradan kalkmak ve odadan çıkmak o güne kadar görülmuş bir olay değildi." bkz. Kazım Özalp-Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Ankara 1992, s.63.*

¹⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul 1984, s.108.

¹¹ Peker başvekil iken, -eski başvekiller zamanında devlet işlerinin bütün ayrıntılarına karışmaya alışmış olan- Cumhurbaşkanı Millî Şef İnönü, bir gün ona, "Recep Bey, ne var ne yok? İşlerden haberdâr olamıyoruz" deyince, Anayasaya göre devlet işlerinden sorumlu olmayan Cumhurbaşkanına işime karışma dercesine; "Reis-i Cumhur Hazretlerine arz edilmesi gereken hususlar olursa arz edilir efendim" cevabını vermiştir. bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **A.g.e.**, s.70.

kendisine zarar getiren dostluklardan bile her ne pahasına olursa olsun vazgeçmemiştir¹². Bu mert kişiliğine istinaden Atatürk tarafınan "Pek-er" soyadına layık görülmüştür¹³.

Yaptığı en basit bir işi dahi önemseyen ve devlet işlerinde mahremiyete önem veren bir kişiliğe sahiptir¹⁴. Olaylarda kendini daima bir merkez haline getirme gayreti içindedir. Bu nedenle kabiliyetine ve bilgisine uygun olsun olmasın bütün faaliyetlerde etkili, hatta en önde olmayı istemiştir¹⁵.

Bu mizacı, onun politik faaliyetlerinde ve düşünce yapısında sert, kolay değişmez bir özellik oluşturmuş ve kendini devamlı Atatürk'ten sonra İnkılâbın merkezi olarak görmesine sebebiyet vermiştir.

3. Eğitimi ve Askerî Görevleri

A. Eğitimi

Recep Bey, ilk tahsiline 1894 yılında İstanbul Koca-Mustafa Paşa İptidâisin'de başlamıştır.¹⁶ İptidâî mektepleri, sıbyân mekteplerindeki geleneksel öğretim metodları dışında, bir öğretim metodunun uygulandığı ve özellikle Elifba'nın okunması hususunda yeni bir usulün tatbik edildiği bir eğitim kurumudur. Bu kurumlar da, sıbyân mekteplerinden farklı olarak öğretim 4 yıl olup çocuklara yaz-kış sabahdan akşama kadar ders görme mecburiyeti vardır ve derslerin ezberletilmemesi ilkesi kabul edilmiştir.

Peker, geleneksel eğitim kurumlarından farklı bir eğitim usulü tatbik eden bu okuldan, Elifba, Kur'an, tecvid, ilm-i hâl, ahlâk, sarf-ı Osmanî, imlâ, kiraât, kısa Osmanlı tarihi ve coğrafyası, hesap ve hüsn-ü hat dersleri tahsil ederek¹⁷ 1898 yılında mezun olmuştur. Recep Bey daha sonra sırasıyla 1898-1901'de Kocamustafa Paşa Askerî Rüşdiyesi'nde 1901-1904'de Kuleli İdadi-i Askeriye'de 1904-1907 Harp

¹² Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, İstanbul 1969, s.109.

¹³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **A.g.e.**, s.70.

¹⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **A.g.e.**, s.68.

¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **A.g.e.**, s.108.

¹⁶ T.B.M.M. Üyeleri İçin Tercüme-i Hâl.

¹⁷ Bayram Kodaman, **II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi**, İstanbul 1980, s. 128.

Okulu'nda öğrenim görmüştür. Harp Akademisi'ne girerek buradan 1917'de sınıf birincisi olarak mezun olup tahsil hayatını tamamlamıştır¹⁸.

B. Askerî Görevleri

Recep Bey, 1917'de Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra kurmay subay olarak bitirerek, ilk görev yeri Yemen'e gitmiştir. Daha sonra Balkan savaşı ve akabinde I. Dünya savaşında kıtaat, fırka, kolordu ve Erkân-ı Harbiye'de hizmet etmiştir. 1919 senesinde Harp Akademisi'nde Harp Tarihi muallim muavinliği yapmıştır¹⁹.

1919 senesi sonlarında Ankara'ya gelerek millî mücadeleye katılmıştır. Hüsrev (Gerede) Bey'in Trabzon mebûsu seçilmesi üzerine, mevcut erkân-ı harpler içerisinde Recep Bey, Rauf (Orbay) Bey tarafından uygun bulunarak gizlice Ankara'ya gönderilmiştir²⁰.

4. Siyasî Faaliyetleri

A. 1920-1938 Arası Siyasî Faaliyetleri

a. Peker'in Politik Hayata Girişi ve Atatürk'ün Rolü

Recep Peker, 23 Nisan 1920'de T.B.M.M.'nin açılışı ile birlikte politik hayata ilk adımını atmıştır. Peker'in Mustafa Kemâl'le yakın diyalogu bu tarihten sonra oluşmuştur. Mizacı itibariyle görev konusunda çok dikkatli ve titiz, hiç bir noktayı gözünden kaçırmayan, sır taşımamasını bilen bir özelliği olmasından²¹ dolayı Mustafa Kemâl'in güvenini kazanmıştır. Bu da onun istikbalde aktif politika içerisinde yer almasında mühim rol oynamıştır. Birinci mecliste milletvekili olmamasına rağmen milletvekillerinden daha fazla itibarı olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle milletveklileri ile olan ilişkilerinde bir "Meclis Başkâtibi" gibi değil onların âmiri imiş gibi bir tavır sergilemiştir²².

¹⁸ T.B.M.M. Üyeleri İçin Tercüme-i Hal .

¹⁹ T.B.M.M. Üyeleri İçin Tercüme-i Hal.

²⁰ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, C.II, İstanbul 1993, s.11-12.

²¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **A.g.e.**, İstanbul 1983, s.69.

²² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **A.g.e.**, s.69.

Mustafa Kemâl'in ülke idâresini tek merkezde toplamak amacıyla giriştiği meclisi yenileme ve partileşme faaliyetlerinde bu dönem siyâsetinin mühim bir şahsiyeti olarak öne çıkmıştır. 11 Ağustos 1923'te ikinci meclise Kütahya mebûsu olarak giren Peker, 13 Eylül 1923'de C.H.P. Umumî Kâtibi ve bu gelişmelerden sonra döneminin belli başlı kişilerinden biri olmuştur. Halk Partisi içinde tam yetkili üçlü organ olan "*Genbaşkur*"da (Genel Başkanlık Kurulu) Atatürk ve İnönü ile birlikte önemli karar alma mevkiinde yer almıştır²³.

Recep Bey'in siyasî hayatındaki bu yükseliş, sadece onun meziyetlerine bağlı değil, aynı zamanda Mustafa Kemâl'in, dönemin şartları içerisinde hazırladığı plânın bir parçasıdır. İkinci Meclis Mustafa Kemâl'in istediği şekilde teşekkül etmiş, ancak iktidarı tam olarak ele almak için sürdürdüğü eylem sona ermemiştir. Halk Partisi'nin milletvekillerinden ibaret ikinci Büyük Millet Meclisi üyeleri aynı kanaât ve prensiplere inanarak bir araya gelmemişlerdir.

Klâsik Osmanlı anlayışının hatıralarından kendini kurtaramayanlarla, inkılâpçı düşüncenin temsilcileri bir parti çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Böyle bir toplanma ya çok az bir zaman zarfında partinin içinden diğer partilerin doğmasına kadar devam edebilirdi, veya bütün bu değişik fikir ve kanaât sahipleri menfaat ve korku sebepleriyle hakiki çehre ve kanaâtlerini meydana çıkarmaya yanaşmazlar, hepsi tek bir parti içinde yaşayıp giderlerdi.

Birbirlerine fikir ve kanaât yollarıyla bağlanmamış insanlardan mürekkep topluluklarda; değişik fikir ve kanaât sahipleri, fikir ve kanaâtin yerine, maddî kuvvetin ve bunu temsil eden kimsenin etrafında toplanırlar ve bu tek adamın iradesi herşeye hâkim olur. Halk Fırkasında da aynı hâl olmuştur.

Fakat değişik fikir ve kanaât sahiplerinin menfaat ve korku sebebiyle aynı partide ve maddî gücü kuvveti temsil eden kimsenin etrafında toplandığı hallerde, bu toplantı, maddî gücü ellerinde tutanların zayıf ve gevşek zamanlarında derhal dağılır ve korku itibarıyla bir araya gelmiş olanlar bu sefer kendilerine dayanacakları yeni kuvvetler ve yeni şefler ararlar.

Bunun içindir ki, bu şartlar içinde olan cemiyetlerde maddî kuvveti ellerinde tutanlar cemiyetin nizamında bu nizamı sarsacak bir açık kapı bırakmamaya çalışırlar. Halk Fırkası Şefi Mustafa Kemâl de, Fırka bünyesinde bulunan değişik fikir ve

²³ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, İstanbul 1984, s.9.

kanaâtteki kimselerin şu veya bu zamanda kendilerine mukavemet etmelerini önleyecek tedbirleri almakta gecikmemiştir²⁴.

Mustafa Kemâl, her kararını yerine getirecek bir kadroyla çalışmayı tercih etmiştir. Böyle bir kadro ise ancak siyasî varlık ve faâliyetlerini Mustafa Kemâl'e bağlayacak kişilerden oluşabilirdi. Bu kadro, karizması olmayan Kurtuluş Savaşının ikinci dereceden önemli kişilerinden oluşmuştur. Bu kadro, Recep (Peker) Bey gibi ya Anadolu'ya geç gelenlerden ya da İstiklâl Harbi erkânına dahil olmayanlardan müteşekkildir²⁵. Görüldüğü Recep Bey'in ilk devrede siyasî hayattaki rolünü, siyasî meziyetlerinden çok günün şartları ve Mustafa Kemâl'in politik planları belirlemiştir. Fakat daha sonraları mizac itibariyle tek-parti döneminin hasletlerini taşımasından dolayı Mustafa Kemâl için değişmez bir şahsiyet olmuş ve bütün olağanüstü geçiş dönemlerinde onun tarafından etkili görevlere getirilmiştir.

Mustafa Kemâl'in İstiklâl harbi erkânını tecrit ederek Recep (Peker) gibi millî mücâdelede ikinci dereceden etkili kişilerden müteşekkil bir kadro oluşturmaya çalışması parti içinde problem meydana getirmiş ve karizmaların gruplaşması hâli zuhur etmiş ve iki grup meydana gelmiştir. Birinci grup; Mustafa Kemâl, İnönü, Peker ve bunların etrafında oluşan gruptur ki, bu grubun tek yönlendiricisi Mustafa Kemâl'dir. Diğerleri uygulayıcıdır. İkinci grup ise Rauf (Orbay) Bey, Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet Paşalardan ve onların etrafında birleşen muhâlif gruplardan müteşekkil idi. İstiklâl Harbi erkânından müteşekkil ikinci grup, karizmatik gücünden dolayı Peker'i rahatsız etmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemâl'le bu kadronun arasını açma yönünde faâliyetlerde bulunmuştur. Rauf Bey'e göre Peker'in bu eylemi Mustafa Kemâl'in dışında gelişen, kendilerini onun yanından uzaklaştırmak isteyenlerin arzusu dairesinde meydana gelen bir harekettir²⁶.

Mustafa Kemâl'le anılan paşaların arasını açmak, Peker'in bağımsız hareket etme arzusunun sonucu ortaya çıkmamıştır. Peker'in, Mustafa Kemâl'in arzularının aksine, eski arkadaşlarıyla arasını açabileceğini ve onları geri plâna iterek yeni siyasî elitin üyesi olabileceğini düşünmek zordur. Dolayısıyla Mustafa Kemâl'in paşaları

²⁴ Samet Ağaoglu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Ankara 1947, s.22.

²⁵ Ümit Özdağ, *Ordu Siyaset İlişkileri (Atatürk-İnönü Dönemleri)*, Ankara 1991, s.54.

²⁶ Ali Fuat Cebesoy, *A.g.e.*, II. Kısım, s.45.

kendinden ve iktidardan uzaklaştıran Peker'in bu eylemini bilinçli olarak desteklediği tezi daha akla yakındır²⁷.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemâl, gelecekteki inkılâp faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için tek adamlığa meyletmiştir. Bundan dolayı da karizması olan bütün şahsiyetleri iktidardan uzaklaştırarak onlara alternatif olarak karizması olmayan siyasî bir elit yaratma düşüncesi içerisine girmiştir. İşte bu düşünce istikâmetinde ortaya çıkan uygulama, Recep (Peker) Bey'in aktif siyâsette mühim bir şahsiyet olarak önem kazanmasında etkili bir faktör olmuştur.

Siyasî geleceği Mustafa Kemâl'in iradesine bağlı olduğu için de, faaliyetlerinde kendi düşüncelerinden çok, Mustafa Kemâl'in düşünceleri ve istekleri etkili olmuştur. Bu etkilenme onun gelecekteki düşünce yapısını da şekillendirecek, tartışılmaz şef, tartışılmaz parti anlayışını oluşturacaktır. Bu oluşumun neticesinde Mustafa Kemâl'i bile rahatsız edecek bir tek-partici ve tek-adamcı tavır içerisine girmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemâl'in gözünden düşmüş ve siyasî mücâdelelerinde göreceğimiz gibi onun tarafından pasifize edilmiştir.

b. Peker ve Siyasî Oluşumlar

Mustafa Kemâl'in gittikçe artan siyasî gücü karşısında, bu otoriteye sınır çizilmesi ihtiyacı hissedildi. Böylece bazı hizipleşmeler kendini göstermeye başlamıştır. Bu hizipleşmeler bir süre sonra yeni bir partinin doğuşuna sebep olacaktır²⁸.

Mustafa Kemâl, başlattığı Cumhuriyet sürecini olgunlaştırmak için, zamanı ve şartları çok iyi kullanmıştır. Rauf Bey'in istifâsından sonra Heyet-i Vekile Reisliği'ne getirilen Fethi Bey'in icraâtının tıkanma göstermesi aslında Mustafa Kemâl'in izlediği politikanın bir neticesidir. Fethi Bey'in karşısında hallolunmaz bir hükûmet buhranı

²⁷ Ümit Özdağ, *A.g.e.*, s.55. Paşaların bu noktadaki rahatsızlığı İnönü'nün hatıralarında şöyle anlatılmaktadır: "Onlar işin başından beri hep beraberiz, zaferi beraber kazandık. bu devleti beraber kuruyoruz, hepimiz aynı derecede söz sahibi olmalıyız, tarzında düşünüyorlar, muhtelif vazifelerdeyiz fakat söz tesiri eşit olacaktır diyorlar." Görüldüğü gibi, Mustafa Kemâl'in kendi kadrosunu kurarak, istiklâl harbi erkânını iktidardan uzaklaştırmaya çalışması paşaları rahatsız etmiştir. Ali Fuat Paşa bu konudaki tepkisini Mustafa Kemâl'e sorduğu "şimdi senin "apotr=apôtre"ların kimdir, bunu anlayabilir miyiz" sorusuyla dile getirmektedir. bkz.: İsmet İnönü, *A.g.e.*, II. Kitap, s.175; Kemâl Atatürk, *A.g.e.*, C.II, s.794.

²⁸ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C.I, Ankara 1965, s.61.

bulunması, Cumhuriyet'in ilânına giden yolda, Mustafa Kemâl'in arzusu dahilinde olmuştur ve bu hâl onun Cumhuriyet'in ilânı yönünde bir tertibidir²⁹.

Nitekim Mustafa Kemâl nutukta, yaşanan hükûmet buhranını, bu arada gelişen olayları ve olayların kendisinin istediği şekilde geliştiğini şöyle anlatmaktadır: "*Ben, Meclis'te hâfi ve muhâlif bir hizip keşfettikten, Meclis mesaisinde hissiyâtın hâkimiyetini gördükten ve hükûmet heyetinin intizam-ı mesaisinin hergün, esâssız bir takım sebeplerle intizamsızlığa dıçar edilmekte olduğuna kanaât getirdikten sonra, tatbiki için münasip zaman intizârında bulunduğum bir fikrin tatbiki anının geldiğini hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim. Buna nazaran şimdi vereceği malumât ve izahâtı anlamak daha kolay olacaktır. Efendiler, Halk Fırkası, Rauf Bey'in gıyâben Riyâset-i Sâniye'ye ve Sabit Bey'in Dahiliye Vekâleti'ne namzet intihâbettiği tarih 25 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1923 Perşembe günüdür. Aynı günde ve ferdâsı Cuma günü Heyet-i Vekile Çankaya'da nezdimde içtimâ etti. Gerek Heyet-i Vekile Reisi Fethi Bey'in ve gerek diğer Vekiller'in istifâ etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lâzım olduğunu dermeyân ettim. Meclisce yeni Heyet-i Vekile intihâbında, heyet-i hâzıraya dahil bulunan Vekiller'den tekrar intihâb edilen olursa onlar, bu intihâbtan sonra istifâ ederek yeni Heyet-i Vekile'ye dahil olmayacaklardır, esâsını kabul ettik. Yalnız o zaman Vekiller gibi intibâ olunan ve Heyet-i Vekile'ye dahil bulunan Erkân-ı Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu karardan hariç bırakıldı... Bu tarz ve hareketin ve alınan kararın mahiyeti tetkik olunursa şu netice çıkar: Muhteris hizbi, hükûmet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Heyet-i hazıraya dahil Vekiller'den hiçbiri iştirak ederek mukadderât-ı memleketi idâre eylemelerinde bir beis görmüyoruz. Fakat ne hükûmet teşkiline ve ne de teşkil etseler bile, memleketi idâreye iktidar gösteremeyeceklerine emin bulunuyoruz. Meclisi iğfâle çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükûmet teşkiline muvaffak olabildiği taktirde, bu hükûmetin, bir müddet, tarz-ı idâresini ve idâredeki liyakâtini takip ve hatta ona muâvenet eylemek muvaffak kanaâtinde bulunduk. Fakat bu suretle teşekkül edecek hükûmet, memleket idâresinde ve gâyelerimizi takipte acz ve inhirâf gösterirse, bunu Meclis'te tebârüz ettirerek Meclisi tenvîr eylemek şikkını müreccah mütalâa ettik. Hükûmet teşkiline muvaffak olmadıkları halde, hâsıl olacak teşettüdüm, Meclis'ce medâr-ı intibah olacağı tabî idi. Buhran ve teşettüdü idâme tecvîz edilmeyeceğinden, işte o zaman,*

²⁹ İsmet İnönü, A.g.e., s.175.

bizzat müdahâle ederek, tasavvur ettiğim meseleyi vaz'etmek suretiyle işi esâsından halledebileceğimi düşünmüştüm"³⁰.

Bütün bu gelişmelerden sonra 27 Ekim 1923'te Fethi Bey Hükûmeti istifâ etti ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edildi.

Daha önce Rauf Bey, Heyet-i Vekile Reisliği'nde ayrılırken, Ali Fuat Paşa meclis ikinci başkanlığından ayrılmış, Kâzım Karabekir de Birinci Ordu Müfettişliği'ne tayinini istemişti. Bu dönemde, Rauf Bey, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar'ın önderliğini yaptığı Mustafa Kemâl'e karşı muhâlefet açıktan yürütülmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilânı, muhâlif grubu hazırlıksız yakalamış ve şaşırtmıştı. Muhâlif grubun önde gelen isimlerinden Kâzım Karabekir Paşa, Cumhuriyetin ilânına tepkisini şöyle dile getirmektedir: *"Ben hem mebûs ve hem de bir ordu kumandanı olduğum halde, bana da kimse bir şey bildirmemişti. Bu vaziyet haklı olarka, halkı da orduyu da telâşa düşürdü. Daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim zatlar, benden bu şeklin mânâsını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyet'in ilânını ertesi günü dahi kutlayamadık"*. Yine Kâzım Karabekir Paşa, Cumhuriyet'i ilân edişi noktasında Mustafa Kemâl'e sitem ederken ve bu eylemi eleştirirken şunları söylemektedir: *"İstiklâl harbinin tehlikeli günlerinde sonuna kadar feragât gösteren, fedakâr arkadaşlarının rey ve irşâdına ihtiyaç gösteren Mustaf Kemâl Paşa artık muzaffer bir başkumandan sıfatıyla maiyet kumandanlarına Cumhuriyeti dikte ettirmiştir. Eski arkadaşlarının rakip olabileceği endişesiyle suî şahsiyetler icadı da lâzım gelmişti; bunun için eski arkadaşlarını kötölemek lâzımdı. Bunu da hakkıyla yapmıştır"*³¹.

Cumhuriyet'in ilânına, en çok ses getiren eleştiriyi Rauf (Orbay) Bey yapmıştır. Rauf Bey İstanbul basınına verdiği demeçte şunları söylemiştir: *"Bence Cumhuriyet kelimesi üzerinde mütâlaâ ve münâkaşa doğru değildir. Benim içtihadım; her millet gibi hür ve müferreh yaşama liyakâtini, tarihte emsâline ender tesadüf edilir tarzda ispat eden asil milletimizin istiklâl ve refahının tamamîyetini sağlayan şeklin en doğru olacağı kaidesidir. Kuvvetini yalnız ve yalnız milletin rey ve muvaffakatinden alarak ve başka hiçbir saâdet ve selâmete doğru yükselteceğine zerre kadar şüphe olmayan hükûmet şekli işte budur. Millet esâsen, bu idâre şeklini hak edip, zaferiyle*

³⁰ Kemâl Atatürk, A.g.e., C.II, 798-800.

³¹ Kâzım Karabekir Anlatıyor, (Hazırlayan: Uğur Mumcu), İstanbul 1990, s.109-111.

temin eylemiştir. Elverir ki, meseleler milletimizce muhâkeme edilerek, mâlûm olsun. Netice behemehâl, halkın saâdet ve refahına müncer olur. Bu esâslar bâki kaldıkça, isim değişikliği hedef ve gâyeyi ihlâl de tebdil de edemez. Bundan başka, geçmiş bir hükûmet tarzının yerine kâim olan hükûmetin payidâr olabilmesi ancak gideni aratmayacak bir surette, halkın büyük çoğunluğunun arzularına uygun hareketi ve saâdetlerini temin ve vatanın istiklâli ve şerefini hakkıyla korumak yolundaki başarısı ile kâbildir.

Aksi taktirde isim veya üst tabakada şekil değiştirmekle, gerçek ihtiyaçların temin edilmiş olacağını zannetmek, bilhâssa en yakın mazide gördüğümüz bunca acı tecrübeden sonra, fâhiş bir hata olur. Yine Rauf Bey, bir gazetecinin: "kuvvetli hükûmet nasıl olur" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Benim anladığım kuvvetli hükûmet, vazife selâhiyetlerine ve bunların icaplarına müdrîk, Millî hâkimiyet esâsını benimsemiş, kanaâtlerini ve maruz kalacakları zorlukları ancak ve ancak millet meclisinde samimi ve açık hasbihallerle hal ve feshetmek esâslarına sâdik ve tecrübeli, olgun bir heyet demektir; yoksa, bazılarının sandıkları gibi, zorba yumrukla iş görmek isteyen bir heyete kuvvetli bir hükûmet demek asla doğru olamaz. Gerçi, mâzide millet tam ve kâmil olarak murâkabe yapamadığı için böyle hükûmetler görmüşse de, artık bu gibi cüretlere zemin kalmamıştır. Esâsen Büyük Millet Meclisi devamlı şekilde toplantı halinde var olup, eskisi gibi vazifesini yüksek azim ve fedakârlıklarla yapmakta devam ettikçe, bu gibi endişelere de yer kalmaz"³².

Rauf Bey'in bu beyanâtına Halk Fırkası'nda çok sert reaksiyon gösterilmiştir. Bunun farkına varan Rauf Bey de, beyanâtının, Cumhuriyet aleyhine söylenmemiş olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır. Bu defa, geçiş döneminin yaşanmadığından söz ederek, böyle bir eylemin, uğruna mücâdele edilen ana prensiplere zarar vereceğini anlatmıştır. Rauf Bey'e göre, beyanâtında Cumhuriyet'e karşı çıkmak yıktır. Şu iki ana esâs vardır: "*Cumhuriyet'in erken ilân edildiği ve halkın endişesine hak verilmesidir.*" Yine ona göre, hükûmet bunalımı bahâne edilerek Cumhuriyet'in ilân edilmesinin mantığı yoktur ve mantık yanlışlığını "*...bunun yarın meydana gelecek bir bunalımda Cumhuriyet de mi değişecek*" sorusuyla izah etmeye çalışmıştır³³.

Otoritenin herşeyin üstünde olduğuna inanan Recep Bey, Rauf Bey'e sert reaksiyon göstererek, "*Cumhuriyet'in ilânında acele edildiği*" görüşüne karşı çıkıp

³² Rauf Orbay, A.g.e., s.135-136.

³³ "Halk Fırkasında Bir Müzakere", *Aydın Tarihi*, C.I, no: 3 (Ekim 1923), s.322-328.

meclisin ve hükûmetin milletin en yüksek müessesesi olduğunu öne sürmüş ve Rauf Bey'e itiraz etmişti³⁴.

Recep Bey 21 Mayıs 1924'te Dahiliye Vekilliğine getirilmiştir³⁵. Bu görevi devam ederken mecliste 20 Ekim 1924 günü Mübadele ve İskân Vekâletine yöneltilen soru önergesini, muhâlefete saldırı bahanesi yapmış, Rauf Bey'in Cumhuriyetçi olmadığı iddialarını ileri sürmüştür. Meclisteki bir tartışmada, Peker'in; *"buraya çıktılar, sırası geldi, icabetti başka tarif yaptılar. Cumhuriyet kelimesini telâffuz etmediler. Muhterem arkadaşlar, lâtife etmiyorum. Büyük bir inkılâptan çıktık, münevver bir istikbâle gidiyoruz. Bütün ahkâmı, bütün şerâiti ve bütün vuzuhu ile bir hedefe doğru yürüyoruz. İçimizde bir mebûs sıfatıyla bulunan ve bu kadar seneler de memleketi idâre etmiş olan Rauf Beyefendi, neden bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bilvesile fırsat vermiş iken, bu mukaddes ismi telâffuz etmemekte inat ve ısrar etmişlerdir? Bunu hiç bir mebûsun diğer mebûsa, bugün Cumhuriyet demedin, yarın dedin diye sormaya hakkı yoktur. Bunu demek istemiyorum. Fakat şâyân-ı dikkattir, bu zât İstanbul'da kıyametleri kopardı ve biliyoruz, acele oldu, şöyle oldu diye elinden gelen her kuvveti sarfetti ve huzurumuza çıktığı zaman bütün onlardan ric'ât etti ve yemin ederek, dedi ki, ben Cumhuriyetçiyim, ben Milliyetçiyim. Emniyet-i tâmmе ile kendisine emniyetim vardı, bugünkü vaziyeti görünce şüphem hâsıl olmuştur. Şüphe mi ediyorsunuz? Beraât-ı zimmet asıldır, diyorlar. Halbuki bu nazariyeyi gördükten sonra ben Kütahya Mebûsu Recep, İstanbul Mebûsu Rauf Bey'den şüphe ediyorum"* sözleriyle nezâket kurallarını aşarak hakarete varan tavır içine girdiğini görüyoruz ve bundan sonra tartışma karşılıklı sataşmalara dönüşmüştür.

Rauf Bey, Recep Bey'in konuşmasına cevap vermek için kürsüye gelip *"Şimdi Efendiler; Rauf Cumhuriyetçi midir, değil midir? diye şüphe varmış"* diye söze başladığında, Recep Bey, *"Evvelce yoktu, şimdi hâsıl oldu"* şeklinde cevap verince, Rauf Bey, *"sizin her vakit ve her tereddüt ettiğiniz zamanda ben tekrar yemin ve kasem etmeye mecbur muyum? Hayır efendiler! Kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur"* şeklinde sert bir tavırla karşılık vermiştir.

Recep Bey, âdeta muhâlefeti yıpratarak, karizmalarını yok etmeye çalışmakta ve İstiklâl harbi erkânına karşı reaksiyon oluşturmaya gayret etmektedir. Nitekim, Ali Bey'in (Karahisarı sahip mebûsu), Rauf Bey'in Çerkesliğini hatırlatarak sarfettiği; *"Sen*

³⁴ *Ayın Tarihi*, C.I, No: 3 (Ekim 1923), s.331.

³⁵ "Yeni Dahiliye Vekilimiz", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26.5.1924.

de o vakit bu toprakta oturamazsın, ecdâdının, babanın, dedenin geldiği yere gidersin, bu toprak bunu istiyor" şeklindeki nezâket kurallarının dışındaki sözlerinden, Peker'in istediği amaca ulaştığını ve havayı gerginleştirdiğini görüyoruz³⁶.

Rauf Bey'in, Halife ile olan diyalogu, çeşitli suîzanlara ve sert tartışmalara sebebiyet vermiştir. Onun, bu diyalogundan dolayı Cumhuriyetçiliği yukarıdaki şekliyle sert bir şekilde tartışılmıştır. Yakup Kadri'ye göre Rauf Bey'in halife ile olan yakın diyalogunun sebebi, halifecilikten ziyade, muhtemel bir *askerî diktatörlüğe* "ruhanî" bir nüfûzla karşı koymaktı³⁷.

Recep Bey ise, inkılâpçı tavrını en belirgin bir şekilde ortaya koyarak kendisine göre yok edilmesi gereken geleneksel sistemin öğelerine mutedil bir şekilde yaklaşanlara dahi tahammül edememekte, böylece bunlara karşı tasfiye girişimi diyebileceğimiz eylem tarzı ile yıpratma ve partiden uzaklaştırma faâliyetini sürdürmektedir. Dahiliye Vekili olarak, Lazar adlı bir yabancı gazeteci ile yaptığı röportajda bu tavrını açıkça ortaya koymuştur. Röportajdaki sorular ve cevaplar şunlardır.

Soru: *İstanbul mebûsu ve sabık Başvekil Rauf Bey'in vaziyeti hakkındaki fikriniz nedir? Hükûmetin etrafında bulunan bazı zevât ile Rauf Bey'e teşekkür edecek muhâlif grubun reisi nazarıyla bakıyorlar.*

Cevap: *Rauf Bey şimdiye kadar bizim tarafımızda çalışmıştır. Bize muhâlif bir vaziyet almasına pek güç ihtimal verebilirim. Bundan başka Rauf Bey, Halk Fırkası'nın ve Büyük Millet Meclisi'nin vahdetini, vatanın inkişâfı ve teâliyesine aid en esâslı icabâtta addettiğini son zamanlarda bile mükerreren söylemiştir.*

Soru: *Ya Hilâfete karşı olan vaziyeti? Rauf Bey'in dinî bir müessese halinde ilk Büyük Millet Meclisi'nin ihdâs ettiği şeklinde hilâfete taraftar olduğu hususunda umumiyetle ısrar ediliyor.*

Cevap: *Biraz evvel söylediğim gibi Rauf Bey'in bu tarzda bir telâkkiye taraftar olacağını tasavvur bile edemem.*

Cumhuriyet ile hükûmeti ve Cumhuriyet'in muhâlifleriyle hükûmetin muhâliflerini birbirinden sıkı surette tefrik etmek icab eder. Bugünkü tasfiye edilmiş

³⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.X, Ankara 1975, s.111.

³⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, A.g.e., İstanbul 1984, s.108.

şeklinde Cumhuriyet'e aleyhdar ve mâziye karışan müesseselerden herhangi birine taraftar olanlar vatan hâinidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin her hükümeti bunlara karşı bütün şiddet ve kuvvetiyle mücâdele etmek mecburiyetindedir. Cumhuriyetin düşmanları ve ferdî saltanatın ve herhangi bir şekilde hilâfetin taraftarları, aman bilmez bir tarzda takibâta uğrarlar. Türkiye'nin mevcudiyeti, âtisi ve inkışâfı bu prensibe muteallik surette sâdık kalmamıza tâbidir.

Fakat bu nokta, bugünkü hükümetin ve Halk Fırkası'nın muhâliflerine vatanına merbût insanlar nazarıyla bakmamıza mâni değildir. Bazıları vardır ki, bizimle aynı ictihadda bulunmuyorlar. Diğer bazıları hükümetin mukadderâtı ve icraâtını kontrol etmeyi, siyasi ve iktisadî usûl mesâimizin tebdilini istemeyi kendileri için bir vazife, addediyorlar. Bunlar hissiyâtıyla hareket ettikleri ve samimi içtihadlara tâbi oldukları müddetçe bizim gibi vatanperver adamlardır. Bunları mücâdele vâsıtalarının intihâbı hususunda bizimle bir fikirde bulunmasalar ve Cumhuriyet çerçevesi dahilinde bizim siyasi muhâliflerimiz olsalar bile bizim mücâdele ve mesâi arkadaşımızdır³⁸.

Recep Bey'e göre yeni sistemin kuvvetlenebilmesi için geleneksel sistemin merkezî durumunda olan İstanbul'un prestijinin yok edilmesi lâzımdır. İstanbul bütün haşmetiyle durduğu müddetçe yeni sistemin güçlenebileceği şüphelidir³⁹.

Bu düşüncesi doğrultusunda, İstanbul'u Ankara'nın kontrolü altına alma ve İstanbul basınıni susturma yönünde politikalar üretme yoluna gitmiştir. Buna karşılık parti içindeki muhâlif grup, otoriteyi kontrol edebilmek ve Mustafa Kemâl ve kadrosuna karşı direnç gösterebilmek için İstanbul'un özel yapısından faydalanmak istiyordu. Nitekim Recep Bey, İstanbul Şehremini'nin merkezden atanması yönündeki düşüncüyü savunurken, muhâlif grup, seçim yoluyla seçilmesi tezini savunmuştur. Recep Bey'e göre ise bu yanlış ve idarî açıdan sıkıntıya sebebiyet verecek riskli bir görüşür⁴⁰.

Diğer taraftan, İstanbul Valisi Haydar Bey'in görevden alınmasına sebep olan, emniyet güçlerinin muhtemel bir ihtilâl hareketine karşı gücünü ve vazifeye hazırlığını denemek için yapılan ve "manevra olayı" olarak anılan tatbikât, önemli eleştirilere sebep olmuştur. Bu tatbikâta halkın mukaddes ve mahfuz olması icabeden

³⁸ "Recep Beğ Siyasi Tesamî Esaslarını Müdafaa Ediyor", *Vatan*, 1.6.1924.

³⁹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C.X, Ankara 1975, s.111.

⁴⁰ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C.XI, Ankara 1975, s.535.

hürriyetlerinin ihlâl edildiği, tedhiş siyâseti takip olunduğu ve vur emri verildiği konusunda iddialar ileri sürüldü. Bu olaydan dolayı, Hükûmet'in İstanbul halkını sindirmek için tedhiş politikası uyguladığı yolunda çıkarımlarda bulunuldu⁴¹. Hükûmet ise bu olayın kendi iradesi dışında geliştiği gerekçesini ileri sürerek valiyi görevden almıştır. Fakat İstanbul gazeteleri hareketin sadece vali tarafından yapılmadığını, Recep Bey'in bundan haberdâr olduğunu yazmışlardır⁴².

Recep Bey İstanbul basınına da sert tavır koymuştur. 21 Mayıs 1924'te Dahiliye Vekili olduktan sonra Recep Bey'in basına karşı katı tutumunun işaretleri görülmektedir. 28 Mayıs 1924'te Hâkimiyet-i Milliye'nin baş makalesinde "Recep Bey'in Dahiliye Vekili olması üzerine basında nisbî sükûn hâsil olmuştur" ibaresi görülmektedir⁴³. Recep Bey'in basına kesinlikle itimadı yoktu⁴⁴. Ona göre İstanbul basını, Türkiye'de devlet nüfuzunu yok eden bir faâliyet göstermektedir. Basının verdiği; "*Türkiye'de devlet yoktur, hükûmet yoktur, hiçbir hükûmete kavî mesned addedilebilecek bir Meclis yoktur. Bunların hepsi âdi, sefih, midelerinden, menefi-i zâtiyelerinden maâda hiçbir şey düşünmeyen bir grup-ı lâyuflûhundan ibârettir*" mesajı memlekette menfi düşünceler oluşturmuştur. Bu nedenle herkes, matbuâtı, hürriyet mefhûmunun kudsiyetine bürünerek, herşeyi yapmaya kâdir ve şerrinden tahaffûz için isminden bahsedilmeyecek bir kuvvet gibi görmüş ve bilâkis devleti ve onun nizam ve intizam vâsıtası olan unsurları, hakikaten hakîr, nüfûzsuz bir zavallı olarak tanımıştır⁴⁵.

Bütün bu çatışmalar ve gelişmeler, Halk Fırkası'na karşı organize bir muhâlefet olarak ortaya çıkacak olan Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecini hızlandırmıştır. Nitekim, 26 Ekim 1924'te Kâzım Karabekir Paşa; "*bir senelik ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun teâli ve takviyesi için takdim ettiğim lâyihalarımın nazar-ı dikkate alınmadığını görmekte teessür ve ye'sim fevkalâdedir*" gerekçesiyle, Birinci Ordu Müfettişliği'nden istifâ etmiş ve mebûsluk görevine döneceğini bildirmiştir. Onu, 30 Ekim 1924'te İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın; "*mebûsluk vazife-i teşriyesine*

⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.X, Ankara 1975, s.103.

⁴² Siird Mebusu Mahmud, "*Dahiliye Vekilimizin Beyanatı Münasebetiyle*", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5.9.1924.

⁴³ "İsmet Paşa Kabinesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28.5.1924.

⁴⁴ **Ayn Tarihi**, C.I, No: 3 (Ekim 1923), s.332.

⁴⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XV, Ankara 1976, s.139.

başlıyacağım" gerekçesiyle istifâsı takip etmiş, ancak Refet Bey'in mebûsluktan istifâsı Rauf Bey tarafından geri aldırılmıştır.

Mustafa Kemâl, bu girişimleri "*Paşalar komplosu*" olarak nitelendirmiştir. Bu gelişmelere karşılık, mebûs kumandanların mebûsluktan istifâlarını istemiş, Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar'ın haricindeki kumandanlar, bu istek üzerine mebûsluktan istifâ etmişlerdir. Bunun üzerine Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar askerî görevlerinden el çektilerirken, meclise girmiş olan Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, yerlerine atanan kumandanlara görev teslimi yaptıktan sonra meclisteki vazifelerini ifâ edebilecekleri gerekçesiyle meclisten çıkarıldılar.

Diğer taraftan Mustafa Kemâl, Ali Fuat Paşa ile görüşmek istemesine rağmen onun kendisiyle görüşmediğini belirtmektedir⁴⁶. Ancak Ali Fuat Paşa da, Mustafa Kemâl ile görüşmek istediğini ve görüştürülmesi mümkün iken bunun sağlanmadığını hâtıralarında anlatmaktadır⁴⁷. Yakup Kadri bu görüştürülmeme olayını, İsmet Paşa'nın bir tertibi olarak düşünmektedir⁴⁸.

Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması için gerekli olan ortam, 20 Ekim 1924'te Mentеше Mebûsu Esat Efendi'nin, Mübâdele ve İskân Vekâletine yönelttiği bir soru önergesi ile doğmuştur. Bu önerge gereği bakanın yaptığı açıklama meclisce doyurucu bulunmayıp soru önergesi gensoruya dönüştürülmüş ve 8 Kasım 1924'te meclis hükûmete güven oyu vermiştir⁴⁹. 9 Kasım'da İstanbul Mebûsları Dr. Adnan (Adivar) Bey, İsmail Canbolad, Refet Paşa, Rauf Bey, Erzurum Mebûsları Rüştü Paşa, Halil Bey, Ziyaettin Efendi, Dersim Mebûsu Feridun Fikri Bey, Erzincan Mebûsu Sabit Bey, Sivas Mebûsu Halis Turgut ve Ordu Mebûsu Faik Bey, Halk Fırkası'ndan istifâ ettiler⁵⁰.

Bu tanınmış onbir kişinin istifâsı üzerine meydana gelen sarsıntının tesiri altında, 10 Kasım 1924'te toplanan Halk Fırkası Umumî Heyeti, hiç olmazsa bundan sonraki buhranlardan korunmak ve dayanışmayı muhâfaza etmek endişesiyle bazı tedbirler almak lüzûmunu duymuştur. Evvelâ istifâlara yol açan kabineyi mecliste

⁴⁶ Kemâl Atatürk, *A.g.e.*, C.II, s.852 v.d.

⁴⁷ Ali Fuat Cebesoy, *A.g.e.*, s.102.

⁴⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *A.g.e.*, s.79-80.

⁴⁹ Mehmet Kabakasal, *A.g.e.*, İstanbul 1991, s.113-114.

⁵⁰ Rauf Orbay, *A.g.e.*, s.162.

sorguya çekmek meselesinin, aynı şekilde tekerrür etmemesini sağlamak için şu kararları almıştır:

-Soru önergesi ancak fırka kararıyla, firkadan sâdır olur

-Soru önergesinin meclise intikâli ancak fırka kararıyla olabilir.

-Fırkanın esâsları ve kararları aleyhinde, fırka âzası beyanâtta ve neşriyâtta bulunamaz.

-Fırka grubunu teşkil eden kimseler arasında çıkacak hususî anlaşmazlıkları rûyet ve halletmek üzere bir haysiyet dîvanı kurulmalıdır.

Bu kararlarla, Halk Fırkası mebûsları artık en tabîî hakları olan soru önergesi hazırlamaktan, beyanât ve neşriyât yoluyla tenkitte bulunmaktan alıkonulmaktadır.

Ayrılan onbir mebûstan başka, daha birçoklarının da istifâ etmek niyetinde oldukları sezildiğinden, Fırkayı büsbütün sarsacak bu tehlikeyi önlemek maksadıyla, çekilip gidenleri takbih ve tehdit suretiyle kalıp da tereddütlü olanlara gözdağı verilmek istenmiştir. İsmet Paşa hasta olduğu için ayrılanlara gözdağı verme görevini Dahiliye Vekili Recep Bey üstlenmiştir. Recep Bey, yukarıdaki kararların alınmasını müteâkip, bu vazifeyi de ifâya yönelik şu konuşmayı yapmıştır: "*Yalnız, bazı istifânâmelerde devletin umumî hayatında ehemmiyetle tesir yapacağını tahmin ettiğim, ufak bazı noktalar ve imâlar vardır. En ehemmiyetli bir nokta olarak temas etmek istediğim şey, ayrılan arkadaşların bazılarının istifânâmelerinde görülen "Cumhuriyeti teyid ve takviye maksadıyla ayrılıyor" tarzındaki ifadelerdir. Muhterem arkadaşlar, pekâlâ bilirsiniz ki, Cumhuriyet idâresini, bu memleket için mahz-ı hayat addeden ve bu idâreyi bu memlekette, ismi, mânâsı, kuvveti ile temin ve tespiti ile, onun hâfız ve hâmisi bulunmak yüksek şerefini muhâfaza eden en birinci uzviyet Halk Fırkası'dır. Bu sebeple ayrılanları, bizim zümremizde Cumhuriyet'in mânâsında ve hakikatinde herhangi bir ihlâlimiz olduğu hakkında ufak, fakat dikkatle bakıldığı vakit, sarîh bir imâda bulunurlarsa, Halk Fırkası bu itâp ve imâyı hiçbir vakit kabul edemez. Halk Fırkası, Cumhuriyeti, yalnız Hâkimiyet-i Millîye'nin hakiki manasından uzak, mücerred, mânâsız bir nokta olarak kabul etmemiştir. Bizim müdafaâ ettiğimiz Cumhuriyet mefhûmunun mânâsındaki aslî ruh, Hâkimiyet-i Millîye'dir. Binaenaleyh, Halk Fırkası evvelâ Hâkimiyet-i Milliyecidir.*

Bizden ayrılanların, bize nispetle daha çok Hâkimiyet-i Milliyeci, daha çok Cumhuriyetçi oldukları hakkındaki iddiaları en büyük istihkak, en büyük kıskançlıkla reddederiz.

Rauf Bey'in istifânâmelerini okurken iki nokta dikkat-i nazarımı celbetti. Birincisi Rauf Bey istifânâmelerinde ezcümle diyorlar ki; "şimdiye kadar velev zâhiren olsun muhâfaza etmekte olduğum birliği, artık bundan sonra muhâfaza etmiyeceğim ve sizden ayrılıyorum." Arkadaşlar arasında görüş ayrılığı varsa, kendi aralarında efendi gibi, insan gibi müzâkere ederler, hatta mevzuun ehemmiyeti nispetinde birbirleriyle kavga ederler, fakat daima birlik esâsını muhâfaza ve birbirlerini hiçbir zaman aldatmağa tenezzül etmezler. Bizim müzâkerelerimiz hiçbir zaman babamızın çiftliği için değildir. Bu kara, bu aziz toprak içindir. Fakat görüyoruz ki, Rauf Bey, bizimle beraber yürürken, bu birliği hâricen muhâfaza edilmesi gereken bir merâsim meselesi gibi telâkki etmişler, fakat ne zamandan beri bizden kalben ayrılmışlardır.

Yine diyorlar ki; "esâsen kalben bağlı olmadığım kütlenizden ayrılarak, cumhuriyeti teyid ve tesvik edeceğim", vakıa, cumhuriyetin münâsebetiyle Rauf Bey ile aramızda bir fark vardır. Bu fark, cumhuriyet telâkkisi bakımındandır ve Fırkanın aleyhine, Rauf Bey'in lehine değildir. Bu fırka cumhuriyetin ilânına karar vermişti. O zaman ne meclisi yenilemek için fesih hakkı vermek, ne de Teşkilât-ı Esâsî'yi tâdil gibi bir mesele bahis mevzuu değildi. Yalnız cumhuriyet idâresinin ismini telâffuz eden bir kânun mevcuttu ve işte o zaman, bu kânunu biz kabul ettik diye aleyhinde beyanâтта bulunan Rauf Bey idi. Bugün ise, bu Cumhuriyeti kuvvetlendirmek istediğinden bahsediyorlar ve Cumhuriyetin takviyesi lehine davacı olarak ayrıldıklarını söylüyorlar. Bunun için ayrılır mı? Bizim de istediğimiz bu değil midir? Muhterem arkadaşlar; muayyen meselelerde, vatan işlerinin müzâkeresinde her türlü anlaşmazlıklar olabilir, her türlü kıyametler kopabilir. Fakat gâyelerimiz belli ve birdir. Biz küllî-tâmız. Ölünceye kadar da gâyelerimize müştereken yürümeye yemin etmiş bir heyetiz.

Hangimiz, bir ekseriyet halinde bulunan bir umumî kütleden, umumî vücuttan ayrılmak tahassüsâtı duyuyorsak derhal asil bir surette ifade edip, vaziyetimizi almalıyız. Bu gibi arkadaşlar, daima muhteremdirler. İhtirâm mevkilerinde, ekseriyet fırkasını ve hükûmeti murâkebe etmek gibi yüksek bir vazifeyi yaparlar.

Cumhuriyetin ilânından dolayı Rauf Bey'in beyanâtından doğan müzâkereler devam ederken, muhterem Reisimiz İsmet Paşa Hazretleri de, şimdi söylediğim sözleri, takriben Rauf Bey'e söylemişlerdi. Böyle olduğu halde, Rauf Bey; "ben sizden ayrılmam, sizinle bir vücudum" diyerek bu kapıdan çıkıp gitmişlerdi. Bugün ise; "ben esâsen sizden ayrı idim" diyor. Ayrı idiseniz, kendinize serbestçe hareket imkânı bahşedildiği zaman neden ayrılmadınız da, aramızda kalarak bugüne kadarki müphem ve müşevveş vaziyeti idâme ettirdiniz.

Bugünden sonra, böyle Rauf Bey gibi düşünen, aynı hisse tâbi arkadaşlar varsa çok rica ederim, aynı müşevveş vaziyeti ihdâs etmesinler, ben de böyle düşünüyorsam çekilmeliyim, müşevveş vaziyet ihdâs etmemeliyim. Yok böyle düşünenlerimiz yoksa, karşılıklı büyük bir saygı ile her işi müzâkere ederken, bu çatı altında asilâne bir birlikle mücâdelemize devam edelim"⁵¹.

Recep Bey, partiden ayrılanların kurmak niyetinde oldukları partinin, "Cumhuriyet" ismini taşıyacağı rivâyetine karşılık, Cumhuriyetçiliği Halk Fırkası'nın tekelinde tutmak ve başkalarına kaptırmamak kaygısıyla Halk Fırkası'nın isminin başına "Cumhuriyet" kelimesinin eklenmesini teklif etmiştir. Bu teklif, bazı itirazlara rağmen kabul edilmiş ve partinin adı *Cumhuriyet Halk Fırkası* olarak değiştirilmiştir. Böylece oluşmakta olan partili muhâlefete karşı ilk taarruzu Recep Bey başlatmış oluyordu⁵². Halk Fırkası'nın ismine "Cumhuriyet" kelimesinin eklenmesi, yeni kurulacak olan muhâlif fırkanın elinden bu kozun alınması yanında, bir açıdan daha önemlidir. "Cumhuriyet" kelimesinin eklenmesiyle halka tamamlanarak, C.H.F., hem bütün halkı, hem de yeni rejimi ve devleti sembolik olarak da temsil eden bir resmî parti oluyordu⁵³.

Nihayet, 17 Kasım 1924'te Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası kurularak kuruluş dilekçesi Ali Fuat Paşa tarafından Dahiliye Vekili Recep Bey'e verilmiştir. Recep Bey; "Fırkalar memleket için esâstır, yeter ki, şahsî arzular yerine memleket için çalışsın, Allah mübarek etsin" diyerek başvuruyu resmen kabul etmiştir⁵⁴.

⁵¹ Feridun Kandemir, *Siyasî Dargınlıklar*, C.III. İstanbul 1995, s.3-8.

⁵² Feridun Kandemir, *A.g.e.*, s.8.

⁵³ Esat Öz, *Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara 1992, s.91.

⁵⁴ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara 1992, s.83.

Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın programı şu temel esâslardan oluşmaktaydı:

Madde 1- Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenit bir Cumhuriyettir.

Madde 2- Hürriyetperverlik, halkın hâkimiyeti, fırkanın meslek-i esâsîsidir.

Madde 3- Kâvânînin vaz-ı tedvininde halkın ihtiyacı, menâfi, temayülâtı, asrın icabâtı ve adalet prensipleri hâkim olacaktır.

Madde 4- Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Heyet-i içtimaîyemizin ihtiyacât ve temayülât-ı hakikisi ve nizâm-ı âmmenin muhâfazası endişesi bu hürriyetlere kuyud vaz'ını zarurî kıldığı takdirde ancak Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu ile bu takyidâtın vaz'ına taraftar olacaktır.

Madde 5- Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu milletten vekâlet-i sariha alınmadıkça tâdil edilemeyecektir.

Madde 6- Fırka, efkâr ve itikât-ı diniyeye hürmetkârdır.

Madde 7- "*Hiçbir kimse kânunun emretmediği şeyi icbâr ve nehyetmediği isrardan men olunamaz*" düstûru idârede esâs olacaktır.

Madde 8- Mebûsan intihâbında bir dereceli rey'-i âmm usulü kabul edilecek ve her kazanın bir daire-i intihâbiye olması esâsî müdâfaa olunacaktır.

Madde 9- Vezâifi-i Devlet hadd-i asgariye tenzil edilecektir.

Madde 10- Hükâmın her türlü nüfûz ve tesirden âzâde kalmaları için layetegayyerlilerini zâmin olacak ahkâm vazedilecek ve arzuları inzimâm etmedikçe diğer memuriyetlere hatta terfi edememeleri hakkında Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'na madde-i mahsusa dercolunacaktır.

Madde 11- Efraddan veya memuründen birinin kararı idariden veya bir kâr-ı idarînin yahut bir talimât ve nizamnâmenin tefsirinden veya ihmal-i tatbikinden dolayı muhtemel olan ve mahâkim-i adliyenin selâhiyet-i haricinden kalan hukuk ve menâfiinin muhâfazası için merci-i şikâyet olmak üzere mahâkim-i idâreye teşkil olunacak ve bunların teşkilât ve vezâifi ve usul-i mahkemeleri için kânunlar yapılacaktır.

Madde 12- Reis-i Cumhur intihâp olunan zâtın mebûsluk sıfatı intihâbını müteâkip zâil olur.

Madde 13- Muvâzene-i umumiye ve hususiyeden maaş alan fiilen hizmette bulunanların hiçbir fırka-i siyâsiyeye intisâp edememesine kâfil kânun vazolunacaktır⁵⁵.

Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın bu esâslarını şekillendiren önemli sebeplerden biri rejimin ana hedefinden uzaklaştığı ve muhâlefetin kontrolünü ortadan kaldırdığı için otoriter bir idâre tarzının oluşmaya başladığı düşüncesidir. Bu nedenle eleştirileri rejime değil, rejimin uygulayıcılarına yönelikti. Kuruluş beyannâmesindeki; "*Fırkamız tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umur-ı dahiliyesinde de cevâz ve imkân vermiyerek ne ferdin ve ne de bir kaç kişinin tahakküm sureti ile Oligarşi meramlarını icrâ ve infâz etmelerini kabul eylemiyecek, her hüküm ve kararını selâhiyettâr heyetlerin ekseriyât-i arasına istinâd ettirecektir*"⁵⁶ şeklindeki ifadeler, rejime yönelik bir ikâz olmaktan ziyade, rejimi ideallerinden uzaklaştırdığına inanılan ve Recep Peker'in de dahil olduğu uygulayıcı kadroya eleştiridir.

Bu nedenle Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası ile Halk Fırkası arasındaki ayrılık, Recep Peker tarafından her ne kadar bir rejim kavgası gibi gösterilmeye çalışılmışsa da, aslında bir rejim kavgası değil, rejimin uygulamalarından kaynaklanan düşünce farklılaşmasıdır. Recep Peker ve mensup olduğu grup mevcut uygulamayı rejimin gereklerinden sayarak, yeni parti, bu uygulamayı rejimin ideallerinden sapma olarak görmektedir.

Programın esâslarından 1. ve 2. maddelerde de görüleceği gibi, Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası, rejimi, rejimin ana ilkeleriyle meşrûlaştırma düşüncesindedir denileceği gibi, 6. maddede görülen "*Fırka efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkârdır*" ibaresinde geleneksel anlayışla rejimi uzlaştırma kaygısını taşıdığı varsayımı da çıkarılabilir.

Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki İsmet Paşa'nın ve Recep Bey'in başını çektiği grup, bu partiye karşı sert tavır koyma yoluna gitmiştir ve tutucu rejim düşmanı bir hareket olduğu düşüncesini yerleştirmeye gayret göstermişlerdir⁵⁷. Kınross bu düşüncenin yanlış olduğu kanaâtindedir. Ona göre Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası daha tutucu kimseleri üyeleri arasına katmak isteseydi, belki de bir ara çoğunluğu bile ele

⁵⁵ Mete Tunçay, *A.g.e.*, s.371-372.

⁵⁶ Mete Tunçay, *A.g.e.*, s.371.

⁵⁷ Feridun Kandemir, *A.g.e.*, s.50-55.

geçirebilirdi. Ancak rakiplerinin, gerici kuvvetlerle işbirliği ettiğini ve meclisi parçalamaya çalıştığını ileri sürmelerine rağmen bunu yapmamıştır⁵⁸.

Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından hemen sonra, Halk Fırkası'nın meclis grubu toplanarak sıkı yönetim ilânı konusunu görüşmüş, buna yönelik öneri reddedilince, İsmet Paşa 21 Kasım 1924'te sağlık durumunu gerekçe göstererek başvekillikten istifâ etmiştir. 22 Kasım'da Fethi Bey başkanlığında yeni hükûmet kurulmuştur⁵⁹. İtidal yanlısı Fethi Bey ile sertlik yanlısı grup arasında her geçen gün şiddetlenen bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Ali Fethi Bey hükûmetinin Dahiliye Vekili olan Recep Bey, Fethi Bey'in İstanbul'da seçimle işbaşına gelen bir belediye başkanı tarafından idâre edilmesini istemesine karşılık, merkezden atanan belediye başkanını tercih etmesinden dolayı 5.1.1925'te istifâ etmiş, fakat C.H.P. Genel Sekreterliğini elinde tutmuştur⁶⁰.

Cebesoy'a göre Fethi ve Recep Beyler arasındaki ihtilâf yalnız belediye başkanının seçimle getirilmesi veya merkezden atanmasından ibaret değildir. Recep Bey şiddet taraftarı idi. Fethi Bey, bunun aksi olarak sükûn ve istikrârı hedef tutmuştur. Recep Bey'in istifâsından sonra mutedil zümre daha mütecânis bir hal almış, radikal kısımın bağı daha da azalmıştır. Böyle bir vaziyette radikal zümrenin bir taarruza hazırlanmasından daha tabîî bir şey olamazdı. Cumhurreisi sükûn ve itidâl istikâmetinde tesir icrâ etmek suretiyle bunun önüne geçti. Görünüşte ihtilâf olmadığı söylenmekle beraber kaynaşma devam etti⁶¹.

Aralık ayı içinde yapılan ve bu ayın sonlarına doğru sona eren kısmî seçimlere Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası, İzmir haricinde hiç bir yerde katılmamış, burada da kaybetmiştir. Ancak, Halk Fırkası Bursa ve Kırklareli'nde bağımsız adaylara karşı seçimleri kaybetmiştir. Cebesoy, bu seçimlerde gayrî meşru uygulamalara başvurulduğuna inanmaktadır. Ona göre, Halk Fırkası kaza merkezleriyle köylerde jandarmalar vâsıtasıyla istediği sonucu almış, ancak büyük merkezlerde kontrolü elinde tutamadığı için istediği sonucu elde edememiştir⁶². Seçimlerdeki bu usülsüzlük söylentisi 22.11.1924 tarihli oturumunda da bağımsız Gümüşhane Mebûsu Zeki Bey'in; "*Gümüşhane vilâyetinin Kelkit kazasında icrâ edilmekte olan intihâpta vali ve*

⁵⁸ Lord Kinross, A.g.e., s.460.

⁵⁹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 1994, s.603.

⁶⁰ Feridun Kandemir, A.g.e., s.51-54. *Ulus*, 19.8.1942.

⁶¹ Ali Fuat Cebesoy, A.g.e., s.124.

⁶² Ali Fuat Cebesoy, A.g.e., s.122.

jandarma kumandanının halkı tehdit ederek rey almakta vürût eden malumâtın anlaşılma ile Dahiliye Vekâletinden mecliste şifâhi surette cevap vermek üzere sual eylerim." sorusu üzerine tartışılmıştır.

Dahiliye Vekili Recep Bey, bu soruya cevap olarak; böyle bir şey olmadığını belirtmiş, vali ve jandarma kumandanının seçim esnasında kazaları dolaşması kadar tabii bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Ancak, Recep Bey'in "Zeki Bey ve bütün arkadaşlar bilirler ki, memlekette bir intihâp cereyân ederken halk bu intihâbın ruh ve esâsına vâkıf olur ve reyini şu veya bu zâta yazdırmak suretiyle hakkı-ı intihâbı olan herhangi bir zâta rey vermek hususundaki kendi selâhiyet ve reyinden vazgeçmez. Ben işi bu reddeye kadar getirebilirim ki, bir müntehib-i sâni eğer okumak yazmak bilmiyorsa valiye gelip benim namıma şu ismi yaz diyebilir" sözleri bu vehmin doğruluk ihtimalini kuvvetlendirmektedir⁶³.

Ara seçimlerde Bursa'da Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın desteklediği bağımsız Nurettin Paşa'nın seçimi kazanması karşısında C.H.F. rahatsız olmuştur. Recep Peker gibi partili radikaller Nurettin Paşa'nın seçilmesine, istifâsı üzerinden kânunî sürenin geçmemiş olduğunu ileri sürerek itiraz etmişlerdir. Seçim mazbatasını meclisteki gürültülü tartışmalardan sonra reddedilerek, seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir⁶⁴. Peker mecliste yapılan tartışmada Nurettin Paşa'nın mazbatasının kabul edilmemesi yönünde aktif rol oynamıştır. Mecliste yaptığı konuşmada şunları söylemiştir. "*Vazı'-ı kâmun olan heyet-i muhteremenin aynı derece-i kudsiyette bir derece-i kudsiyeti vardır ki, kâvânînin ahkâm-ı katiye ve esâsiyesine tamamen mutâbık olan şekli her ne mâl olursa olsun, tamamen izhâr etmek lâzımdır. İşte bu telâkki-i âcizânem, telâkkiyât-ı kâmunîye nokta-i nazarından Nurettin Paşa'nın mebûs olmasına kâmun-ı tarikle, imkân olmadığını arz ettim. Fakat aynı zamanda temenni ederim ki, ahkâm-ı kâmunîye mucibince bu intihâp kenlemyekûn addedildikten sonra, Nurettin Paşa aelusûl yeni ilânın bidâyetinden itibaren istifâlarını versinler ve bu istifânın neticesinden hür bir vatandaş gibi aynı daire-i intihâbiyede namzetteliklerini ilân etsinler ve muhterem Bursa halkı gösterdikleri ârâyı aynı suretle tecelli ettirsinler ve Nurettin Paşa da aramızda ahz-ı mevki etsin ve vazifesini yapsın*"⁶⁵. Bu ısrarlar sonucu seçim yenilenmiştir. Fakat C.H.F.'nin bütün çabalarına

⁶³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XI, Ankara 1975, s.208-210.

⁶⁴ Esat Öz, A.g.e., s.93.

⁶⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XII, Ankara, 1975, s.149.

rağmen Nurettin Paşa yeniden seçilip meclise girmiştir. Bu gelişmeler ve Nurettin Paşa'nın Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'na gireceği söylentileri, bu partiye yönelik baskıların artmasına sebep olmuştur. Bütün bu olaylar, Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası için sonun başlangıcıdır⁶⁶.

13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Said isyânı patlak verdi. Bu isyan, muhâlefetle Halk Fırkası arasında yeni bir anlaşmazlığa yol açarken, Halk Fırkası içinde de radikallerle hükûmet arasında da anlaşmazlığa sebep olmuştur.

Radikaller, hâdisenin patlak vermesi üzerine doğuda sıkı yönetim ilân etme girişimlerine karşılık, İstanbul'da da sıkı yönetim istemeye başlamışlardır. Böylece meydana gelen bu isyânı fırsat bilerek muhâlif basını ve Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nı susturmak istiyorlardı.

Fethi Bey'in buna karşı çıkıp hâdisesini Şark havâlisinin bir kısmına münhasır olduğu ve bu yüzden tedbirin burada alınması gerektiğini savunması üzerine, şiddet yanlısı radikaller, hâdisenin Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın tahrikiyle çıktığını iddia eden söylentiye yayarak, Fethi Bey'i, bu firkaya karşı tavır koyması konusunda taziyik etmek istemektedirler.

Bunun üzerine Fethi Bey, zor durumda olduğunu belirterek Kâzım Karabekir ve arkadaşlarından firkayı feshetmelerini rica etti. Ancak Karabekir buna karşı çıkarak sadece isyâna karşı hükûmete destek vereceklerini mecliste açıklayabileceklerini Fethi Bey'e bildirdi. Kâzım Karabekir'in böyle bir konuşma yapması, havayı yumuşatmak için bir fırsat olmasına rağmen, radikal Halk Fırkaları'nın muhâlefeti ezme ve yok etme sevdası havanın yumuşamasını engel teşkil etmiştir. Bilhassa Recep Peker bu radikal grubu kışkırtmaktan geri durmamıştır.

Nitekim, anlaşmaya varılışının haftasında 2 Mart'ta yine İsmet Paşa ile Recep Bey'in tahrikleriyle fevkalâde bir şekilde yapılan bir Halk Fırkası toplantısında hükûmetin isyân meselesinde aldığı tedbirlerin yetersiz olduğu ileri sürülmüş ve radikaller tarafından şiddetli tedbir alınmasını isteyen bir tahrir verilmiştir. Fethi Bey bu tahririn kabul edilmesi halinde istifâ edeceğini bildirmiştir. Fethi Bey'le muhâlefete karşı sert tedbir alınması taraftarı olan ve mutlak bu maksadına ulaşmak kararında olduğu görülen Recep Bey arasında son derece sınırlı bir şekilde tartışma meydana gelmiştir. Bu tartışmadaki diyalog şöyle gelişmiştir:

⁶⁶ Esat Öz, A.g.e., s.93.

Recep Bey şiddet şarttır diye söze başlayarak, meşhur Alman Generali Ludendorfun bile Almanya'nın şiddetli tedbirler almadığından dolayı mağlup olduğunu itiraf ettiğini beyânla mutlaka şiddetle ihtiyaç gördüğünü söyledi.

Buna karşı Fethi Bey'de, şu mukâbelede bulundu: "*Ben de Recep Bey'den, daha iyisi olan o Alman Generalden sormak isterim: İngilizlerle Fransızlar aynı harp senelerinde hiç bir şiddet göstermeden hatta memleketlerindeki gazeteleri bile geniş bir hürriyet ve serbesti içinde bıraktıkları halde niçin gâlip geldiler? Arkadaşlar esâsen Recep Bey'in bu mevzûdaki itirazlarına hayret ediyorum. Çünkü bir müddet evvel şarkta patlak veren Nastûrî hâdisesi ile onu takip eden bu son isyânın başlangıcını teşkil eden Kürt harekâtı, o sırada vekil bulunan bizzat Recep Bey'den müdevverdir. Recep Bey Dahiliye Vekili olduğu halde o zaman bu hareketlere karşı hiç bir tedbir almamıştır. Şimdi bu tehevürünün ve şiddet taraftarlığının sebebi nedir?*"

Bu tartışmalardan sonra tahrir, 60'a karşı 93 reyle kabul edilmiş ve Fethi Bey hükûmeti istifâ etmiş⁶⁷, 4 Mart 1925'te İsmet Paşa hükûmeti kurulmuştur⁶⁸. Recep Bey'in bu hükûmete Müdâfaa-i Milliye Vekili olarak tayin edildiğini görmekteyiz⁶⁹.

İsmet Paşa hükûmeti iş başına gelir gelmez "Tahrir-i sükûn kânununu meclise getirmiştir. Bu kânun şu maddelerden oluşmaktadır:

Madde 1- İrticâ ve isyâna ve memleketin nizâm-ı içtimâisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâl eba bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikât ve teşebbüsât ve neşriyâtı hükûmet, Reiscumhur'un tasdikiyle res'en ve idâreten men'e mezundur. İşbu ef'al erbâbını hükûmet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edebilir.

Madde 2- İşbu kânun tarih-i neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül-icrâdır.

Madde 3- İş bu kânunun tatbikine İcrâ Vekilleri Hey'eti memurdur⁷⁰.

Bu kânun teklifi hükûmeti oluşturan radikal grubun muhâlefete karşı sert bir tutum içerisine gireceğinin habercisi gibidir. Nitekim Gümüşhane Mebûsu Zeki Bey, bu kânun teklifinin "Teşkilât-ı Esâsiye"ye uygunluk göstermediği ve taban tabana zıt

⁶⁷ Feridun Kandemir, A.g.e., s.64-71.

⁶⁸ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara 1982, s.101.

⁶⁹ *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, C.I, Ankara 1988, s.33.

⁷⁰ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C.XV, Ankara 1976, s.132.

olduğu gerekçesiyle, Dersim Mebûsu Feridun Fikri Bey, bu kânun teklifiyle hukukun doğrudan doğruya hükûmetin idâresine terkedildiği ve "*şahsî mâsuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahât, akid, sâyiamel, temellük ve tasarruf, içtimâ, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabîî hukukundandır.*" muhtevalı 70. maddeyi ilgâ ettiği gerekçesiyle, Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf Bey, hâdisenin mahallî olduğu ve genelleştirilmemesi gerektiği, hükûmetin olay mahallinde her türlü tedbiri almasında sakınca olmadığı ancak bu kânunla matbuâtın ve muhâlefetin susturulması hedeflendiği ve muhâlefet erkânına karşı veyahut herhangi bir yerde, siyasî taazzuflara karşı zan ve vehimlerle bir çok icraâta kıyam edilebileceği gerekçesiyle, bu kânuna karşı reaksiyon göstermişlerdir. Rauf Bey: "*Efendiler! Genç hâdisesi isyâniyesinin fiilen zahir olduğu günlerde istifâ eden hükûmetin mahiyet-i isyânî, müessir olduğu muntıkayı ve şâmil olabileceği menâtıkı ve bunun esbâb ve illetini gösterecek huzur-ı mecliste vâki olan beyânâtından zannediyorum bu isyânın, bu isyân mâhiyetinin -müşterek kanat olarak- hakikatte bir takım kimselerin, mekrûh merdûd hatt aleimâne denilebilecek bir kasıt ile menâfîlerini istihsâl için bir takım gafilleri peşlerine takmak suretiyle ortaya atıldıkları anlaşılmıştır. Aziz arkadaşlar! Hepimizin müştereken cereyânını takip ve hamdolsun intâç ettiği hâkimiyet-i milliyeye ve Cumhuriyet idâremizin Genç vilâyetinde zuhûr eden ve milleti amalî fâsidlerine sürüklemek isteyen bir takım mütegalloplar tarafından ikâ olunan hâdis-i isyân dolayısıyla yıkılacağına ihtimal vermek zaaf-ı kalbten başka bir şey değildir. Efendiler! Türkiye halkı içerisinde şuûru olan, namusu olan, kalbinde vatan muhabbeti olan hiç bir fert bu melânete göz yumamaz ve bir saniye bile tahammül edemez. Bunun için efendiler, Genç isyânıyla Cumhuriyetimizin tehlikede olduğunu bendeniz kabulde mazurum.*"

Kâzım Karabekir Paşa: "*Muhterem arkadaşlar! Evvelce bu kürsüden söylediğim vechile, hâdis-i isyân zuhûr eden muntıkada hükûmetimizin her türlü kânunı icrââtına taraftarız ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hâdisi karşısında milletin hukuk-ı tabîîyesini tazyike matuf olarak icrâata katiyen taraftar değiliz. Huzur-ı âlinize getirilen kânun gayri vazîh ve elâstikidir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinâden Teşkilât-ı Esâsiye'mizin ruhundan doğan siyasî taazzuflar ve bunların faâliyetlerini tahdide veyahut matbuâtı tazyike teşebbüs edilirse, halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altından hârice çıkmayacaktır. Bu kânunu kabul etmek,*

*Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İstiklâl Mahkemelerine gelince; İstiklâl Mahkemeleri, isminin medlûlü vechile, istiklâl harplerimiz esnâsında yapılmış ve yapılması lâzım gelen bir mahkeme idi. Binaenaleyh bunların tarihe karıştırılması da Meclis-i Âliniz için tarihî bir şereftir. İsmet Paşa hazretleri eğer İstiklâl Mahkemelerini islahât aleti zannediyorlarsa pek ziyâde yanılıyorlar"*⁷¹ sözleriyle muhâlefetin bakış açısını dile getirmişlerdir. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi muhâlefet isyâna karşı alınacak tedbirlere karşı değildir. Ancak bu hâdise bahane edilerek tedbirlerin genelleştirilmesi ve faâliyetlerin muhâlefeti sindirme operasyonuna dönüştürülmesi konusunda mütereddittirler. Aynı zamanda isyânın Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin istikbâlini tehlikeye düşürecek boyutlarda olmadığı kanaâtindedirler.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın radikalleri, isyânı ve muhâlefetin tavrını bahâne ederek saldırılarının şiddetini arttırmışlardır. Radikallerin önde gelen ismi ve Müdafaa-i Milliye Vekili olan Recep Bey, meseleyi tartışma boyutlarından uzaklaştırarak, hâin-vatanperver tartışması haline dönüştürmüştür. Recep Bey bu konuda mecliste yaptığı konuşmada şunları söylemektedir: "*Muhterem arkadaşlar! Hürriyet nâmına, Cumhuriyet nâmına ve bütün bu güzel ve âli mefhûmlar nâmına söylenmiş sözler ve istikâmette takip edilmiş yollar vardır. Bu yollar üzerine yürürken bir takım yanlış telâkkiyât neticesinde ihtiyâr edilmiş ve bilhâssa devlet denen büyük müessesenin nüfûz ve haysiyetini ve memleketin her köşesinde câri olması lâzım gelen şevket ve kudretini müteessir edecek bazı hatâlar yapılmıştır. Yanlış nazariyeler göz önünde tutularak yapılmış olan hatâların ve müsamahâların neticesi ve bir aksülâmeli olacaktır ki bugün bu kâmunun heyet-i muhteremenin nazari müzâkeresine arz etmek mecburiyeti hâsıl olmuştur... Muhterem arkadaşlarım; çok ulvî namlar altında bazı kâmunlar yapılmıştır ki, onların neticesi olmak üzere memlekette yalnız devlet nüfûzunu, vatanın dört köşesine âm ve şâmil olması lâzım gelen devlet nüfûzunun yerine bir takım gayrûtabîî ve gayrîmesul müessirler kendi hükûmünü icrâ ve infâz etmiştir... Türkiye'de devlet nüfûzunu tahrip eden ve bu en yüksek mevki müessirine kendi zulmü şerri, zulüm isnadı, techiz ve tertibi sayesinde çıkan bu İstanbul matbuâtı, öyle bir manzara arz etmiştir ki arkadaşlar, Türkiye'de devlet yoktur, hükûmet yoktur, hiç bir hükûmete kâvi mesnet addedebilecek bir meclis yoktur. Bunların hepsi âdi, sefih, midelerinden, menâfi-i zâtiyelerinden maâda hiç bir şey*

⁷¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XV, Ankara 1976, s.132-135.

düşünmeyen bir gürûh-ı lâyuflühundan ibarettir. His ve kanaâtini nihâyet memleketin bilhâssa câhil olanların ruhlarında tesbit ve takrir etmişlerdir. Bu vaziyette herkes matbuâtı, hürriyet mefhûmumun kudsiyetine bürünerek her şeyi yapmaya kâdir ve şerrinden tahaffüz için isminden bahsetmeye cesâret edilemeyecek bir kuvvet görmüş ve bilâkis devleti ve onun nizam ve intizam vâsıtası olan vâsıtaları, bu hareketlere tahammül gösterdiği için hakikaten hâkir, nüfûzsuz bir zavallı olarak tanımıştır... Bir devletin kuvvetli zamanı, zayıf zamanı olur, fakir veya zengin zamanı olur. İşte bu suretle memlekette sözü dinlenilecek bir zâbita, emri infâz edilecek bir hükûmet, verdiği kararların infâzına ve meşruiyetine inanılacak bir meclis yoktur manzarasını vücuda getiren ve muhrup müessese ve buna peyrev olan bilumum dahilî ve hâricî anâsır bilerek ve bilmeyerek bir terkib-i tâm dâhilinde hareket etmişlerdir. Bunların şuûrî ve gayrî şuûrî devletin nüfûz cephesini tahrip için aldıkları teşebbüslerde, maâlesef vatanın bir kısmında bugün muvaffak olmuşlardır... Bugünkü kânunun teklifine sebep olan müessirât arasında -telâkki-i âcizâneme göre mâsuniyeti-i şahsiye nâmi altında tanınmış ve devlet müessesesini meflûç ve muattâl bırakan ve hatta bir câninin koluna zâbitanın elini sürdürmeyecek kânun vardır. Bir taraftan da inkılâp ve vatan düşmanları çalışmışlardır. İşte bu müessirâtın ilk sahâ-yı tahribi bugünkü huruş-ı isyânı kulaklarımızı çınlatan şarktaki bazı vilâyetlerimizin parçasını teşkil eden vatan kısmıdır. Bazı arkadaşlar diyor ki; devletin emniyet-i umûmiye ve hukukiyesini taht-ı şüpheye getirecek böyle bir kânun merduttur, bunu kabul etmemek lâzımdır... Emniyet-i umûmiyeyi masum bulundurmamak için, o emniyet-i umûmiye sahâsında icrâyı tahribât etmekte olan zehirli yılan yuvalarını kânun vâsıtasıyla vazı'-ı kânun olan bu Meclis-i Âli'nin vereceği karar ile ve kıvveti müeyyidesi olarak vücuda gelecek olan kânun vâsıtasıyla tahrip etmek lâzım değil midir? Görülecek zehir ve yılan yuvaları tahrip edilmesine azmetmiş olan bir hükûmetin, teklif ettiği kânunu reddetmek için bir vâsita gibi kullanmak hiç bir vakit muvaffık bir hareket değildir. Bazı rüfekâ, idâre-i örfiyeyi tavsiye ediyorlar. Evet Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'nda idâre-i örfiye vardır. Fakat bu arkadaş Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'nun bu maddesini okumuş olsaydı, onun ne tahripkâr bir vâsita ve vatanın hayat-ı kat'isi mevzubahis olmadıkça, lüzûm-ı hayati görülmedikçe tatbikinden itirazı lâzım gelen bir vâsita olduğu meydana çıkardı. İdâre-i örfiye bir vâsita-i kânuniye olup, bizim de istediğimizin bir vâsita-i gayrı kânuniye olmadığını ve bu müzâkerenin kânun için olduğumu nazar-ı dikkatinize arz ederim. İdâre-i örfiye vâsıtası memleketin her tarafında, müraselâtı, mektup muhârebelerini, bütün

inkışâf-ı iktisâdiyi tâdil, bütün hayat faâliyetlerini takyit edecek bir vâsıta-ıdır. Memleketimizin içerisinde bizzat bu memlekette hiyânet etmemiş bir kütle-i âsile teşkil eyleyen necip vatanperver bir halk kütle-i vardır."

Recep Bey'in sıkı yönetim istenilmiş gibi görünerek yaptığı bu izaha karşılık, Halis Turgut ve Feridun Fikri Beyler, kimsenin böyle bir istekte bulunmadığını söyleyerek onun bu sözlerine itiraz etmişlerdir.

Bunun üzerine Recep Bey konuşmasına şöyle devam etmiştir: "*Feridun Fikri Bey, yapılacak takibâtın nihâyetsiz bir şümûl dâhilinde bir vâsita-i agraz olarak istimâl edileceğini ve bu kânun vâsitasının nereden başlayıp nerede biteceği belli olmayan bir zulüm ve tahrip vâsıtası olarak kullanılacağını ifade ettiler. Feridun Fikri Bey'in nisbet-i vataniyesinde şüphem olsaydı, geçirdiğim bir tereddüt anında, dimâğımdan geçen bir fikirde sâbit kalırdım. Feridun Fikri Bey'in nisbet-i vataniyesinde şüphem olmadığı için, zihnime bir an tevârüd eden bu fikri derhal kovdum. Bu fikir şu idi: İçinde yaşadığımız vatanın bugün geçirmekte olduğu mühim saatlerin ehemmiyetini idrâk etmekte olan, hâin ve şerirleri takip etmek vâsitasından bugünkü mesul kuvve-i icrâiyeyi mahrum etmek fikriyle ve bu fikri dermeyân edebilir... Muhterem Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri, bu kânunu yapıyoruz, Recep Bey matbuâtta bahsetti, bundan istidlâl ediyorum ki, bu kânunu yapmaktan maksat, matbuâtı bu hürriyet müessesesini yıkmaktır buyurdular... İcabında en mülâyim, en hafif bir takım tedâbir ile ve memlekette fevkalâde mevcudiyet ihsâs etmiyecek tedbir ile idâre-i hükûmet etmek nasıl bir devletin şîârı ise, bir devletin temellerini yıkmak ve onu sarsmak için ârâz ve alâamat addedilebilecek bir takım müşahâdeler olduğu zaman, şiddetle harekete geçmek devletçilik mefkûresinin en esâslı şîârlarından biridir. İcabında şiddetle hareket etmeyi bilmeyen bir müessese, devlet olmak hakkını hâiz olamaz. Şiddetle hareket, bu korkunç bir mefhûm gibi telâffuz edilerek nâmahdut bir sui tehakkiye uğratılmamalıdır"⁷².*

Recep Bey, bu konuşmasıyla muhâlefetin şüphelerini haklı çıkarır durumdadır. Takrir-i Sükûn Kânunu'nun hedefinin isyanı bastırmaktan daha çok, muhâlefeti susturmak olduğunu göstermektedir. Recep Bey'e göre bu kanun isyan meselesinin teferruâtıdır. Sıkıntının esâsını gelenekçiliğin direnç unsuru olan İstanbul, İstanbul'un sesi basın ve bu basınla yakın temas içinde olan Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası

⁷² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XV, Ankara 1976, s.138-147.

teşkil etmektedir. Bu nedenle Recep Bey'de; sisteme karşı direnen unsuru ve bu unsurun, sistem içinde, sistemin kendi lehlerine bıraktığı açıklıklardan faydalanarak meydana getirdiği müesseseler yok edilmelidir kanaâti kuvvetlenmiştir. Bunun için de, yeni sistemin fazileti olarak görülmesi gereken ancak, radikal grubun zaâfiyet olarak değerlendirdiği hürriyet ve serbestliğin yerini şiddete terk etme hâli doğmuştur. Bu nedendir ki, Takrir-i Sükûn Kânunu, şiddeti meşrûlaştırmaya çalışmanın bir neticesidir. Bu nev'i Teşkilât-ı Esâsiye'nin askıya alınıp, hukuk devleti yerine şiddete dayalı otoriter devlet yapılanması girişiminin ilk merhalesidir. Bu kanaâtin, bütün inkılâpçı kadroyu içine alacak şekilde genellendirilmesi elbetteki mümkün değildir. Fakat Recep Bey için, şiddete dayalı devlet yapısının tartışma götürmez taraftarı ve bunu uygulamaya geçirme gayreti içinde olduğu, Takrir-i Sükûn Kânununu da bu yönde mânâlandırıldığı hükmü kolaylıkla verilebilir⁷³.

4 Mart 1925'te muhâlefetin bütün karşı koymalarına rağmen bu kânun kabul edilmiştir. Bu kânundan faydalanarak, Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılacağı, kânunun mecliste tartışılması esnasında kendini göstermiştir. Ayaklanma bölgesi ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde görülen bazı davalarla bu parti üyelerinin ilişkilendirilmesi ve İstanbul Mahkemesi'nin, partinin programındaki "*efkâr ve itikâd-ı diniyeye hürmetkâr*" olma ibaresiyle gericiliğin kışkırtıldığını kanıtlandığını kabul ederek, gereğinin yapılması için hükûmetin dikkatini çekmesi neticesi hükûmet, 3 Haziran 1925'de bu partiyi kapatmıştır⁷⁴. Ayrıca Ceseboy'un hatıralarında verdiği bilgiye göre 6.4.1925'de; Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Sebilürreşat ve Aydınlık gazetelerinin yayınları yasaklanmıştır⁷⁵.

1925 Takrir-i Sükûn Kânunu Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabilir. Nüfûzunu memleketin her köşesine yaymış, Teşkilâtli muhâlefeti ortadan kaldırmış olan hükûmet bundan böyle bütün kuvveti elinde tutarak iş görebilecek duruma gelmiştir. Siyasî dehâsı sayesinde Mustafa Kemâl, Millet Meclisi'ndeki çeşitli görüşleri bir zaman için birarada bağdaştırmayı sağlamış, gerektiğinde bir grubu karşı bir grupla denkleştirmiş ve muhâfazakârları yavaş yavaş önemli yerlerden uzaklaştırarak kendi grubunun hâkimiyetini tesis etmiştir⁷⁶.

⁷³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XV. Ankara 1976, s.297-315.

⁷⁴ Mete Tunçay, A.g.e., s.146-147.

⁷⁵ Ali Fuat Cebesoy, A.g.e., s.156.

⁷⁶ Kemâl H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik, Kültürel Değerleri, İstanbul 1967, s.47.

Recep Peker'in 24 Aralık 1927'de meclisin ve hükûmetin yenilenmesinden dolayı Millî Müdafaa Vekilliğinden ayrıldığını görüyoruz. Daha sonra 3 Nisan 1928'de C.H.P. Meclis Vekilliğine getirilen Peker, 11 Ekim 1928'de Nafia Vekilliğine getirilmiştir⁷⁷. Bu bakanlığı sırasında demiryollarının yapımı konusunda çalışmaları olmuştur. Hedefi 1934 senesine kadar 2264 kilometrelik demir yolunu bitirmektir. Bunun için senelere göre aşağıdaki programı esâs almıştır:

1. Kömür Hattı: Filyos'tan başlayan inşaat 1929'da 70. kilometrede Balıksak'a ulaşmak, aynı sene inşaatı devam ederek 1930 senesinde bu hattı güneyden 120. kilometrede Apsarı'ya varmak, 1931 senesinden 1934 senesine kadar Çankırı Safranbolu arasında çalışarak hattı bitirmek.

2. Kütahya-Balıkesir Hattı: 1929'da başlayan bu hattı Kütahya'dan Nusrati'ye ulaştırmak ve 1930 senesinde bitirmektir.

3. Bakır (Fevzipaşa-Ergani) Hattı: Maraş hizasına varmış olan bu hat, 1929 senesinden itibaren başlayarak 1934 senesinde 485. kilometrede bulunan Ergani Madenine ulaşmaktadır.

4. Samsun-Zile Hattı: Açılmış olan Samsun-Zile istasyonundan 1929 senesinden itibaren başlatılan inşaatı, 1931 senesinde tamamlamak ve Samsun'la Sivas demiryolunu bağlamaktır.

5. Kayseri-Sivas Hattı: 1929 senesinde Kayseri'den Şarkışla'ya ulaşacak olan bu hattı, 1930'da Sivas'tan Ankara'ya ulaştırmak.

6. Ulukışla-Kayseri Hattı: 1929 senesinden itibaren Ulukışla'dan başlayan hattın yapımına devam etmek, 1931 senesinde Samsun'dan inen hattı Sivas'a ulaştırmak ve Ulukışla kuzeyine çıkan hattı Kayseri'ye ulaştırmak⁷⁸.

Recep Peker'in Nafia Vekilliği sırasında 1929 yılında yabancı şirketlerle imzaladığı "Demiryolu Sözleşmesi" bu bakanlığı sırasında gerçekleştirdiği en önemli icraâttır. Daha sonra bu sözleşme, Demiryollarının devletleştirilmesi gündeme geldiği 1937 tarihinde mecliste tartışılmış ve Peker dönemin Nafia Vekili Ali Çetinkaya

⁷⁷ *Ulus*, 19.8.1942.

⁷⁸ "Nafia Vekilinin Deyimli Sözleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23.4.1929.

tarafından devleti zarara sokmakla suçlanmıştır⁷⁹. Peker, Nafia Vekillikinden 25 Eylül 1930'da istifâ etmiştir.

1929-1930 Dünya iktisadî krizi ve buna bağlı olarak meydana gelen siyasî gelişmeler Peker'i parti içinde etkili duruma getirmiştir. 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir'de yaptığı mitingde beklenmedik bir ilgiyle karşılaşması ve akabinde bir ay sonra Ekim 1930'da yapılan belediye seçimlerinde 502 belediyeden 22'sini kazanması, S.C.F.'nin hızla iktidara gelme arzusunu arttırmıştır. Bu gelişme ise partinin sonunu hazırlamış ve parti 17 Kasım 1930'da kapatılmıştır⁸⁰.

Üç aylık bir ömrü olan bu partinin faâliyetleri aslında ülkede var olan bunalımın dışı vurulmasına zemin hazırlamıştır. Bunu gören Mustafa Kemâl S.C.F.'nin kapatılmasından sonra 1930-31 yılları arasında 20 ili kapsayan bir seyahâte çıkmıştır. Bu gezinin amacı meseleleri yerinde görmek ve çözüm bulmaktır. Üç aylık bu geziye Recep Peker de katılmıştır⁸¹.

4 Mart 1931'de sona eren bu gezinin hemen ardından Peker, 9 Mart 1931'de üçüncü defa Parti Genel sekreterliğine getirilmiştir. Peker'in bu göreve getirilişinin gâyesi mevcut iktisadî ve siyasî şartların meydana getirdiği bunalımları tek-partici düşünce ve uygulamayla önleme isteğidir. Peker, bu görevi süresince partiye yeni bir cehre kazandırmaya çalışmıştır.

Bu dönemde, Kemâlist ideoloji oluşturma ve bunu formüle etmeye çalışan Peker⁸², "6 oku" bir parti ideolojisi olmaktan çıkarıp devlet ideolojisi haline getirmeye çalışmıştır⁸³.

Peker, bu faâliyetlerin kuruluşunda aktif rol oynadığı, 1932'de 4 il merkezinde kurulan Halkevleri ve Halkevlerinin yayın organı olanı "*Ülkü*" dergisi etrafında yoğunlaştırmıştır. Bu teşkilât Recep Peker'in görev süresi içinde, sayıca 120'yi aşmıştır.

Halkevlerini, Macaristan'daki "*Millî Kültür Cemiyeti*", Çekoslovakya'daki "*Mazarik Halk Terbiye Müessesesi*", İtalya'daki faşist "*Dopolavor*", Almanya'daki

⁷⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XV, Ankara 1976, s.100-109; *Ayn Tarihi*, Sayı 41, (1-30 Nisan) 1937, s.39-67.

⁸⁰ Mete Tunçay, *A.g.e.*, 249-271.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz.: Ahmed Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara 1981.

⁸² Tekinalp, "*Peker'e Açık Mektup*", *Tasvir*, 2.4.1947.

⁸³ "Bay Recep Peker'in İnkılâp Dersi", *Ulus*, 9.5.1936.

Nazi Partisi örgütleri, İngiltere'deki "*Halk Terbiyesi Cemiyeti*" ve "*Radyo Dersleri Dinleme Klüpleri*" gibi örneklerden esinlenerek kurulduğu C.H.F. Halkevleri talimâtnameinde belirtilmektedir⁸⁴.

Recep Peker, 1935'de bütün fakülte ve yüksek okullarının son sınıflarına konulan Türk İnkılâp Tarihi derslerini okutmak üzere profesör olarak atanmıştır⁸⁵. Böylece de düşüncelerini genç kitleye yayma fırsatı bulmuştur.

Peker'in 1935 yazında İtalya'ya yaptığı seyahât, siyasî kamu oyunda kendisi için olumsuz sonuçlar vermiştir. Kinross onun Fırka Genel Sekreteri olarak İtalya'ya yaptığı bu seyahâttan 21 Eylül 1935'te döndükten sonra, Atatürk'e faşist içerikli bir rapor sunduğundan, Atatürk'ün "*bumu ben öldükten sonra yaparsınız*" diyerek geri çevirdiğinden söz etmektedir⁸⁶. Samet Ağaoğlu bu raporun içeriğinden bahsederken; Büyük Millet Meclisi'nin kaldırılıp yerine devletin bütün idâresini üstlenecek 40 kişilik bir heyetin teşekkül ettirilmesi ve heyetin reisinin aynı zamanda devlet reisi olması tavsiye edildiğini belirtmektedir⁸⁷. Bu gelişmeler sonucu Peker, 15 Haziran 1936'da Atatürk tarafından genel sekreterlik vazifesinden uzaklaştırılmıştır. Feroz Ahmad'a göre, bu görevden alınışın sebebi, parti içinde Atatürk ve Celâl Bayar'ın önderliğini yaptığı liberal kanadın, radikallerin gücünü azaltma arzusudur⁸⁸. Peker'in genel sekreterlikten uzaklaştırılmasının esâs sebeplerinden biri, onun Atatürk'e rağmen bağımsız olarak kadrolaşma faaliyeti içerisine girmesidir⁸⁹. Peker, genel sekreterlik görevinden uzaklaştırılmasına rağmen "*İnkılâp Tarihi*" profesörlüğünü 1942'ye kadar devam ettirmiştir⁹⁰.

B. 1938'den Sonraki Siyasî Faaliyetleri

a. 1938-1946 Arası Siyasî Faaliyetleri

Peker, Atatürk dışında, devrin önde gelen simalarıyla hiçbir zaman tam olarak bağdaşamamıştır. Bu nedenle 1938'de Atatürk'ün vefatından itibaren liderlik kavgası

⁸⁴ Mete Tunçay, A.g.e., s.320-321.

⁸⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, A.g.e., s.71.

⁸⁶ Lord Kinross, A.g.e., s.530.

⁸⁷ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s.109.

⁸⁸ Feroz Ahmad, "*Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VII, s.1994.

⁸⁹ bkz.: Kâzım Özalp-Teoman Özalp, A.g.e., Ankara 1992, s.63-64.

⁹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6.8.1946.

içine girmiştir. Çevresinde kendini lider olarak gösterecek şekilde gençlerden oluşan bir grup oluşturma ve gözden düşmüş siyâset adamlarını himaye ederek, kendini başvuru kapısı haline getirme gayretleri, bu düşünceyi haklı çıkarır mahiyettedir.

Atatürk'ün vefâtından sonra C.H.P. içindeki hiyerarşi alt üst olmuştur. Parti içinde Atatürk gibi güçlü karizması olan kimse yoktu. Peker, bu ortamda parti ve devlet içinde güçlü olmanın yollarını aramıştır. Bunun için mecliste kendini tutan milletvekillerini çoğaltmak gayreti içerisine girmiştir. Atatürk'ü unutturmak faaliyetlerinin mevcudiyetinden söz ederek Atatürkçü lider olarak kendini ön plâna çıkarmak istemiştir⁹¹.

Peker'in 1938'den sonraki politik hayatı, bu düşünce üzerine oturmuş ve şekillenmiştir. 1935'te başlayıp 1942'ye kadar devam ettirdiği İnkılâp Tarihi Profesörlüğünde bu konuyu işlemiş ve İnönü'ye karşı alternatif bir politikacı olarak görülmüştür. Bundan sonra grubuyla beraber parti içinde İnönü'ye rağmen bağımsız bir politik güç merkezi olmaya çalışmıştır.

Peker, 1942'de İnkılâp Tarihi Profesörlüğünden ayrılmış ve 17 Ağustos 1942'de Dahiliye Vekili olmuştur. Peker, bu göreve getirilirken içerideki yolsuzluk ve huzursuzluklara karşı otoritenin sağlanması için onun otoriter kişiliğinden faydalanılmak istenmiştir. Ancak Peker, bu göreve gelirken, basit bir vekil olarak kalmak niyetinde olmayıp bu görevi basamak olarak kullanarak başbakan olma düşüncesi içerisindeydi⁹².

Dönemin şartları onun hükûmet olma yolundaki girişimleri üzerinde etkili olmuştur. Bilindiği gibi Türkiye'nin iç siyâseti 1839 Tanzimât fermânıyla beraber Batıdaki gelişmelerden sürekli etkilenmiştir.

Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni oluşum, Türkiye'nin 1945'ten sonraki iç politikasının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Birleşmiş Milletler Anayasası dünyadaki otoriter sistemlerin sonunu belirlerken, dünya ile entegrasyonu amaçlayan Türkiye için de, tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş için bir zemin hazırlamıştır. Türkiye'deki idâreciler, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 Gençlik ve Spor Bayramı nutkundaki; "*Harp zamanlarının ihtiyâtlı tedbirlere lüzûm gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyâset ve fikir hayatında demokrasi*

⁹¹ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s.112.

⁹² Ahmet Faik Barutçu, **Siyasî Anılar**, İstanbul 1977, s.259-260.

premsipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idâreyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemâdiyen ilerletmiştir"⁹³, sözlerinden anlaşılacağı gibi bu geçişin zarûretini hissetmeye başlamışlardır. Diğer taraftan dünyadaki gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkileri muhâliflere, mevcut tek parti sistemine karşı kullanabilecekleri itibarî ve hukukî deliller sağlamış ve onların muhâlefetlerini açığa vurmalarını ve halkın desteğini aramalarına zemin hazırlamıştır⁹⁴.

Muhâlefet, dünyadaki gelişmelerin, ülke içinde meydana getirdiği tesirden faydalanarak mevcut rejimi tartışma imkânı bulmuştur. Birleşmiş Milletler Anayasası mesnet kabul edilerek Aydın milletvekili Adnan Menderes'in mecliste İtalya ve Almanya'daki diktatörlüklerin savaşın sebebi olduğunu işaret ederek yaptığı, "*Bu itibarla kabul etmekte bulunduğumuz milletlerarası anayasa ile kendi Anayasamız arasındaki bazı ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzûmu hâsıl olabilir ki, bu da esâsen ana kânunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemâlile yerine getirilmesi demektir. Binaenaleyh çok uzun yıllardan beri Türk inkulâbının teveccüh ettiği gâyelere tamamen uygun ve mutâbık düşen Birleşmiş Milletler Anayasası'na iştirakimizi iç rahatlığı, sevinç ve güvenle tasdik edebiliriz*"⁹⁵ konuşmasındaki gibi tek partili sistemi eleştirmeye başlamıştır.

Fakat, bütün bu gelişmelere rağmen C.H.P. içinde tek-parti sisteminin savunucuları etkilerini devam ettirmekte ve sistemin devam etmesi yönünde tavır koymaktadırlar. Bu grubun önde gelen sîmalarından olan Recep Peker, Menderes'in yukarıdaki sözlerine hemen reaksiyon göstererek, "*Bugün tekrar ediyorum, bizim anayasamız dünyanın en ileri anayasası ise fiilî vaziyette dahi bütün rejimlerin içerisinde Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin yegâne tek ve hakiki mümessili olarak millî hâkimiyetin en çok hâkim olduğu bir memlekettir. Bu itibarla arz etmek istediğim şudur ki, başka bir münâsebetle her zaman tekrar etme imkânına mâlik olduğu her şeyi hem de yerinde olmayarak değil, vâki olmayarak burada tekrar etmiş olmasını cevapsız bırakmaya vicdanım razı olmadı. İftiharla her vakit tekrar ederiz ki, dünyanın en asil rejimine biz mâlikiz*" sözleriyle rejimin savunuculuğunu

⁹³ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara 1988, s.40-41.

⁹⁴ Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, s.128.

⁹⁵ "B.M.M.'de Birleşmiş Milletler Anayasası'nın Tasdikine Dair Kanun Tasarısının Görüşülmesi" *Ayn Tarihi*, No: 141 (Ağustos 1945), s.23.

yapmıştır.⁹⁶ Peker aslında dünyadaki gelişmelerle Birleşmiş Milletlerin Türkiye'yi etkisi konusunda Türkiye'nin istiklâline yönelik kaygılar taşımaktadır⁹⁷. Bu nedenle birinci bölümde izah ettiğimiz rejim telâkkisine paralel olarak, Türkiye'nin, meselelerini dünyadan tecrid ederek kendine göre çözüm bulması gerektiği inancıyla hareket etmektedir.

Bütün bu gelişmeler muhâlefetin partileşme sürecini başlattığının işaretidir. Nitekim, Demokrat Parti'nin kuruluşunu hazırlayan ve "dörtlü takrir" diye bilinen önerge, 7 Haziran 1945'de C.H.P. meclis yüksek başkanlığına tevcih edilmiştir. Bu takrir özet olarak;

1- Millî hâkimiyetin en tabîî neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan meclis murâkibesini, anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması,

2- Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetini daha ilk Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu'muzun gerektirdiği şekilde kullanılabilmesi imkânının sağlanması,

3- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esâslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi, şeklindeki istekleri ihtivâ etmektedir.

Hilmi Uran'a göre bu takriri verenlerin amacı, mensup buldukları partide ileriye sürdükleri böyle bir ıslahatı istemekten ziyade partiden ayrılmaktır. Takrirdeki istekler de ayrılmak için bahanedir.

Bu takrir 12 Haziran 1945 tarihli oturumda okunmuş ve reddedilmiştir. Bu reddedilişten sonra D.P.'nin kuruluşunu hazırlayan hâdiseler birbiri ardınca meydana çıkmıştır. 17 Eylül 1945'de Celâl Bayar partiden istifâ etmiş, 21 Eylül 1945'de Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ihraç edilmiştir.

30 Eylül 1945 tarihinde Celâl Bayar mebûsluktan istifâ ederek, 2 Aralık 1945 tarihinde yeni bir parti kuracağını açıklamıştır⁹⁸. Nihayet 7 Ocak 1946'da Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü D.P.'yi kurmuştur⁹⁹.

⁹⁶ **Ayın Tarihi**, No: 141 (Ağustos 1945), s.23.

⁹⁷ **Ayın Tarihi**, No: 141 (Ağustos 1945), s.23-24.

⁹⁸ Hilmi Uran, **A.g.e.**, s.432-434.

⁹⁹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, İstanbul 1990, s.81.

İnönü, hâdiselerin zorlamasıyla muhâlefetin doğuşuna izin vermiş, hatta bunun oluşması için uygun ortamı da hazırlamıştır. Kemâl Karpat, "dörtlü takrir" in reddedilmesini, muhâlefetin partileşmesine fırsat verme düşüncesine bağlamaktadır. Ona göre İnönü, Halk Partisi'nin iktidarını sarsmayacak sınırlı bir demokrasi oluşturma niyetindedir.

21 Temmuz 1946 tarihinde seçimlere gidildi. Bu seçimlerde D.P. şehirlerde, C.H.P. kırsal kesimde başarılı gözükmekte idi. Neticede bütün memlekette alınan sonuçlara göre 450 milletvekilliğinde 395'ini C.H.P., 64'ünü D.P., 6'sını da Bağımsızlar kazanmıştır. Muhâlefete göre İstanbul'daki seçimlere hile katılmıştır¹⁰⁰. İnönü İstanbul'daki seçime hile karıştırıldığını Barutçu'ya söylediği şu sözlerle kabul etmektedir: "*Biz geçen seçimlerde, İstanbul'daki mârifet yüzünden zedelendik. O mârifeti yapanlar, bugün hâlâ sıkılmadan konuşuyorlar ve ben işin normal olduğu kanısını dinliyordum onlardan. Önce "kaybettik" dediler. Sonra "beş sandık kalmıştı, şimdi beş milletvekili kurtuluyor, beş adayımız kazandı" dediler. Aslında açıkça mârifet yapıyorlarmış. Bütün ülke lekelendi. Sanki her yerde seçimler öyle geçmiş gibi gösterilmeye çalışıldı. Ne olurdu beş milletvekilliğini de kaybetseydi... Ama Peker vardı, Cevdet Kerim de her ne pahâsına olursa olsun, onu kurtarmayı doğru bir mârifet sayarak, kendinden geçecek ölçüde olan Peker'e bağlılığını tüm ülkeye ödetti*"¹⁰¹.

Peker bu dönemde, parti içindeki hizipleşmede çok partili sisteme karşı, tek partici radikal grubun öncülüğünü yapmaktadır. Aynı zamanda başbakanlık hesapları içindedir. 1945 bütçe görüşmelerinde Saraçoğlu hükûmetine güvensizlik oyu vermesinin sebebi de budur¹⁰². 1946'da Halk Partisi'ne, tek partici özelliklerini devam ettiren, Recep Peker'in öncülüğünü yaptığı, radikal grup hâkimdir. Bunlar, kendi içlerindeki itidâlli grubu *hâricî tehditle* sindirirken diğer taraftan, D.P.'yi, bu partililer hakkında tahkikât açtırmak ve bu gibi tehditlerle Terakkî Perver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübelerindeki metodla tek parti gidişini daha rahat bir tarz içinde sürdürmek istemektedir.

Peker'in başbakan tayin edilmesinin, İnönü'nün bir politik taktiği olduğunu söyleyebiliriz. Normal şartlar içinde Peker, demokratikleşme süreci içerisine girmiş bir

¹⁰⁰ Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, s.131, 143-144.

¹⁰¹ Ahmet Faik Barutçu, *A.g.e.*, s.385-386.

¹⁰² Metin Toker, *A.g.e.*, s.53-54.

ülkede, mîzacı ve dünya görüşü itibarıyla en son başbakan tayin edilmesi gereken politikacıdır. Hilmi Uran, bu vazifenin Peker'e İnönü tarafından kerhen verildiğini düşünmektedir. Aslında bu görev, Peker'e kerhen değil bilerek verilmiştir. İnönü böylece, parti içinde Saraçoğlu'nun yıpranmasıyla kuvvetlenen Peker, Mümtaz Ökmen, İncedayı hizbini iktidara getirerek, çok partili dönemde Halk Partisi'ni müşkül durumda bırakacak parti içi muhâlefeti pasifize etmeyi düşünürken, aynı zamanda bu grubun uygulayacağı politikanın, günün şartları içinde güçlü bir reaksiyonla karşılaşacağını ve bu grubun gözden düşeceğini hesaplamaktadır. Diğer taraftan, bunların sert ve otoriter faâliyetleri sonucu D.P. yıpratılarak, geçiş döneminin C.H.P. lehine bir süreklilik içerisinde şekillenmesini ve kendi politik şahsiyetinin yıpranmasını engellemeyi hedeflemiştir. Daha başka bir ifadeyle geçiş döneminde uygulanması gerektiğine, fakat uygulayıcısını yıpratacağına inandığı politikayı, Recep Peker ve arkadaşlarına uygulatarak kendi isminin yıpranmamasını sağlamaya çalışmıştır. Peker'in başbakanlık dönemi "Peker Hükûmeti" adlı bölümde incelendiği için bu bölümde ele alınmamıştır.

b. Başbakanlıktan Sonraki Siyasî Faaliyetleri

Peker, VII. dönem Büyük Millet Meclisi'nde parti içinde muhâlif bir grubun başı durumundadır. Kendisi bu grubun başı olmasına rağmen pek önde görülmemiş, onun yönlendirmesi ile öne çıkanlar artmıştır.

II. Dünya savaşı neticesinde meydana gelen gelişmelerin, Türkiye'yi çok partili hayata zorladığını söylemiştik. Bu istikâmette muhâlefet başlayınca; Peker, bu ortam içinde C.H.P.'de güç olmaya ağırlık vermiştir. 1946'da başbakan olduğunda güçleri elinde toplamaya çalışmış ve bu amaç doğrultusunda uygulamaya yönelmiştir. Böylece hem ülke yönetiminde hem de parti yönetiminde merkez olmayı hedeflemiştir. Ancak görülen odur ki, hükûmet uygulamaları Peker'i bu hedefine ulaştırmaktan çok, onun siyâsî sonunu hazırlamıştır¹⁰³.

Neticede, hükûmet uygulamasında meydana gelen gelişmeler, Peker'i kamuoyu önünde yıpratırken, hükûmetin düşmesiyle biten olaylar, onun siyâsî sonunu hazırlayacak biçimde, parti içi prestijini de zayıflatmıştır.

¹⁰³ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s.112.

12 Temmuz Beyannâmesi'nden sonra Peker'e karşı olan muhâlif grubun sesini yükseltmeye başladığını anlatmıştık. C.H.P. içindeki bu muhâlif grubun tavrı, günün çok partili hayata geçiş ortamı lehine oluşan siyâsî realitelere göre şekillenmiştir. Barutçu'ya göre, bu dönemde C.H.P. üç ana gruba ayrılmıştır. Parti'nin sağ kanadını; Recep Peker ve onun çevresindekiler oluşturmaktadır. Ortada, Hilmi Uran, Hasan Saka, Ahmet Faik Barutçu, Şemsettin Günaltay gibi kişiler vardır. Sol kanadı ise, Nihat Erim, Banguoğlu, Cavit Oral, Vedat Dicleli ve arkadaşları oluşturuyordu¹⁰⁴. Fenik'e göre ise C.H.P.'deki gruplaşmanın sebebi D.P.'dir. Ona göre, D.P.; C.H.P.'yi demokratik yönde ıslah etmiş ve demokratik anlayıştaki şu grupların C.H.P. içinde oluşmasına zemin hazırlamıştır:

1- İslahâtçı grup,

2- Mevcut yapıyı (tek-partici) muhâfazayı azmetmiş grup.¹⁰⁵

Aslında bu dönemde, C.H.P.'nin içinde;

1- Tek-partici Kemâlist grup (Peker liderliğinde),

2- Siyasî realitelere göre tavır belirleyen pragmatist grup (Saraçoğlu liderliğinde),

3- Sosyalist grup (Necmettin Sadak liderliğinde),

4- Muhâfazakâr grup (Hamdullah Suphi Tanrıöver liderliğinde) var idi¹⁰⁶.

Bu grupları, dönemin basını, "Müfritler" ve "Mûtediller" adaylarıyla iki ana başlık altında toplamıştır. Müfritler, 1. grubu oluşturan tek-partici ve Kemâlist ideolojinin en ince ayrıntısına kadar uygulanması ve Peker Hükûmeti'nin devamından yana olanlardan müteşekkildi. Bu grubun içinde Peker ile birlikte; Mümtaz Ökmen, Kerim İncedayı, Falih Rıfkı Atay, Feridun Fikri, Ahmet Ulus, Sedat Pek, Ahmet Sungur, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Rasih Kaplan, Muhittin Baha Pars bulunmaktadır¹⁰⁷. Mûtedil olarak adlandırılan ve diğer üç grubu bünyesinde barındıran grup ise düşünce farklılaşmasına rağmen, demokratikleşmekten ve Peker Hükûmeti'nin yıkılmasından yana olanlardan oluşmaktadır. Mûtedil grup, Peker'e karşı, İnönü'nün etrafında toplanmıştır. C.H.P. içinde meydana gelen bu gruplaşmada,

¹⁰⁴ Ahmet Faik Barutçu, *A.g.e.*, s.339.

¹⁰⁵ Mümtaz Faik Fenik, "*Halk Partisini İslah Cereyanları*", *Vatan*, 14.01.1947.

¹⁰⁶ "Halk Partisi İçinde Yeni Hizipler", *Vatan*, 17.04.1947.

¹⁰⁷ Cihad Baban, "*Millî Hâkimiyetin Bir Zaferi; Recep Peker Devrildi*", *Tasvir*, 10.07.1947.

partinin D.P. ile olan münâsebetleri etkili olmuştur. İnönü'nün D.P.'nin devam etmesinden yana görünmesine rağmen, çok çeşitli grupları, C.H.P. bünyesinde barındırarak, D.P.'yi siyasî hayattan tasfiye gâyesi hissedilmektedir¹⁰⁸. Bu anlayışı ile, aslında Peker'den hedefte pek farklı olmadığı düşünülebilir. Fakat siyâsî realiteleri hesap etmesi ve politikasını buna göre oluşturması bakımından Peker'den daha usta bir siyâsetçi ve devlet adamı olarak görülmektedir. C.H.P.'nin içindeki gruplaşmada, partinin D.P. ile ilişkisinin ve siyasî atmosferin etkili olduğuna 30.7.1947 tarihli Vatan Gazetesi'ndeki "*Halk Partisi'nde Fikir Ayrılıkları*" başlıklı şu haberde işaret edilmektedir: Halk Partisi'nin mütedil, yenilik ve tasfiye taraftarı unsurları ve güvenilir kaynaklarla yaptığımız temaslar, bugün parti içinde esmekte olan gergin havayı ve kaynaşmayı açıkça ortaya koymaktadır. Bununla beraber bu mütedil elemanlar, parti dahilindeki çeşitli cereyanları da tabîi bulmakta ve bunu gelişen siyasî hayatın tabîi neticesi olarak mütalaâ etmek istemektedirler. Gittikçe genişleyen bu zümre D.P.'nin memleket siyasî hayatında lüzûmuna inanmış ve muhâlif partinin memleket menfaâtlerine hizmet yolunun müspet rol oynayacağına kâni bulunmaktadır¹⁰⁹.

Bu haberden anlaşılacağı üzere ayrılık, hükûmetin güven oylaması istemesine kadar parti içinde gizli tutulmaya çalışılmıştır. Ancak, 26 Ağustos 1947'de yapılan güven oylamasında verilen "35" red oyu ile bu muhâlefet açığa çıkmıştır. Peker'e karşı olarak bilinen ve bu olaydan sonra "35"ler olarak da adlandırılacak olan hükûmete reddoyu veren bu muhâlif unsur;

- 1- Eski parti genel sekreteri Memduh Şevket Esendal ile bazı arkadaşları,
- 2- Eski Saraçoğlu kabinesine dahil olan bakanlardan bir kısmı,

3- H. Suphi Tanrıöver ve Nihat Erim gibi partiden müstakil olarak hareket eden milletvekillerinden müteşekkildi. Birinci ve ikinci kısma dahil milletvekilleri arasında hükûmeti tenkid noktasından aralarında müşterek ve muayyen fikirlerin bulunduğu kabul edilebilir; fakat üçüncü kısma dahil olanların bu fikirlere ne derece iştirak ettikleri belli değildir. Yalnız hepsinin birleştiği nokta işlerin gidişinden hoşnutsuzluk göstermeleridir¹¹⁰.

¹⁰⁸ Mümtaz Faik Fenik, "*Tek Partili Dört Grup*", *Vatan*, 18. 04. 1947.

¹⁰⁹ "*Halk Partisinde Fikir Ayrılıkları*", *Vatan*, 30. 07. 1947.

¹¹⁰ Asım Us, "*Hükümetçiler ve Tenkitçiler*", *Vakit*, 29. 08. 1947.

Parti içindeki bu oluşumdan birinci derecede etkili olan kişi M. Şevket Esenal'dır. C.H.P. bir takım alışkanlıkları olan partiydi. 1944'ten itibaren yeni bir hava esince, C.H.P.'de de, bu yeni havaya uyum göstermeye çalışan grup belirdi. Çünkü Esenal, daha 1943'ten itibaren, C.H.P. içinde genç nesile yol vererek; bunların parlamentoya girmesine vesile olmuştur. Bunlar müfrit-mûtedil çekişmesinde, 35'lerin temelini oluşturmuştur¹¹¹.

35'ler grubunun aktif bir muhâlefete başlaması ile parti içinde ve Türk siyâsî yapısında yeni bir oluşum meydana geldi. Bahadır Dülger 35'ler grubunu bu noktada şöyle değerlendirmektedir: "Halk Partisi mensuplarını, parti disiplini denilen baskı altında, yıllarca yukarıdan gelen işaretlerle yüzde yüz mûti bir kitle olarak idâre etmeyi ihtiyâd edinenlere karşı, partinin istikbâlini temsil eden genç nesil tam bir fikir istiklâlîne sahip olmak istediğini bununla ifhâm etmiştir ve demek istemiştir ki; *"biz direktife, işarete tâbi olmak emelinde değiliz, partiye milletten aldığımız ilhâmı getireceğiz ve bunun etrafında serbest münâkaşa edeceğiz"*¹¹².

Peker, parti içindeki kendine karşı muhâlefetin görünmez lideri İnönü'yle bağlarını tamamen koparıp siyâsî geleceğini riske sokarak kıyasıya bir mücâdeleye girişmiştir. Peker, İnönü'yü partiden ve meclisten tecrit etmek ve bu müesseseleri kendi kontrolüne alabilmek için büyük gayret içerisine girmiştir. İnönü'nün siyâsî karizmasının da farkında olduğu için bu gâyesini İnönü'yü direk hedef olarak değil, dolaylı olarak gerçekleştirme yöntemi uygulamıştır. Nitekim bu amaçla parti içinde, İnönü'nün durumuyla ilgili tartışmada; İnönü'nün fahri genel başkan olması, genel başkanlığın fiilî olarak başbakan tarafından deruhte edilmesi görüşünü ortaya atmış, ancak, düşüncesini hükûmette kalma hesapları üzerine kurmuştur. İstifâ ettikten sonra bu girişimin onun açısından hiç bir ehemmiyeti kalmamıştır.

İşte bunun içindir ki, istifâ ettikten sonra İnönü'yle dolaylı kavga etme yöntemini bırakmış ve İnönü'yü direk muhatap olarak kabul etmiştir. Hatta partinin genel anlayışının dışında politik tavır sergilemeye başlayarak, yakında yapılacak olan partinin VII. Kurultayı'nda grubuyla beraber partiyi ele geçirmeye hazırlanmaya başlamıştır¹¹³. Bu istikâmette, Pekerci grup tarafından; *"Halk Partisini kuvvetli bir şef*

¹¹¹ Metin Toker, A.g.e., s.208-209.

¹¹² Bahadır Dülger, "Otuz Beşler", *Tasvir*, 30. 08. 1947.

¹¹³ *Tasvir*, 11. 09. 1947.

kurtarabilir, bu da Recep Peker'dir" propagandası yapılmaya başlanmıştır¹¹⁴. Bu plâna göre Peker, devlet başkanı adayı, Mümtaz Ökmen de başbakan adayı olacaktır. Bu hedef Peker ve grubunun kurultaydaki tavrını belirlemiştir.

Kurultay öncesi islahâtçı grup, her geçen gün biraz daha mesâfe ve itibar kazanmıştır. Peker grubu, İnönü'nün açık tavrını beklerken, müteredditler de aynı tavırdan ilhâm almak ve karar vermek için beklemektedirler. Şâyet İnönü'nün nutku, 12 Temmuz Beyannâmesi'ne uygun ve ondan daha ileri olursa müteredditlerin demokratik cereyânlar lehine tavırlarını belirleyecekleri kesinleşmiştir.

Peker, toplanacak olan VII. kurultayda hükûmet ve parti başkanlıklarının aynı şahsın uhdesinde toplanması gerektiği düşüncesini savunmayı kendine ilke edinmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi Peker bu görüşü başbakanlığı sırasında bu parti dîvanında savunmuş fakat azınlıkta kalmıştı ve bu nedenle başbakanlıktan da ayrılmıştı. Halbuki parti dîvanı üyeleri arasında, nazarî olarak Peker'in bu düşüncesini kabul edenler bir hayli fazla idi. Fakat, Peker'in parti başkanlığı ve hükûmet başkanlığını tekelinde toplamasından ve dolayısıyla kontrolsüz bir güce ulaşmasından korktukları için nazarî olarak bu fikri kabul edenler, Recep Peker riskinden dolayı bu fikirlerini terketmek zorunda kalmışlardır. Kurultayda Peker'in başarılı olamayacağını sezen ekseriyet, onun hâ ricinde bir başkasını genel başkanlığa ve vekilliğine getirmek arzusu içerisinde bu düşünceyi savunmaya başlamışlardır.

Kurultay öncesi genel başkanlık veya vekilliğine adaylık için Şükrü Saraçoğlu, H. Suphi Tanrıöver, Memduh Şevket Esental, Kâzım Karabekir, Hilmi Uran ve Ali Fuat Cebesoy'un isimlerinden söz edilmiştir.

Peker ve grubu, VII. Kurultaydan başarılı çıkmak ve son kozlarını iyi kullanmak için kurultay öncesi ciddi bir şekilde gayret sarfetmişlerdir. Bu grup; *"Partiyi ellerine geçirecek olurlarsa bir dahaki seçimlerde C.H.P.'yi kat'i zafere ulaştıracakları ve bütün milletvekillerinin mevkilerini muhâfaza edecekleri"* propagandası ile kurultayda bir güç olmayı hedeflemişlerdir. Grubun kurultayda elde edilecek başarı neticesindeki müstakbel başbakanı ve devlet reisi yukarıda da söylediğimiz gibi Mümtaz Ökmen ve Peker'dir¹¹⁵.

¹¹⁴ Cihad Baban, "H.P. Kurultayında Cereyan Edecek Mücadele", *Tasvir*, 19. 07. 1947.

¹¹⁵ "C.H.P. Kurultayı Yaklaşırken Pekeristler Partiyi Ele Almaya Çalışıyor", *Tasvir*, 22. 10. 1947.

Pekerci grubun diğeri bir plâni da, Recep Peker'i meclis başkanlığına aday göstermektir. Çünkü, devlet başkanlığının inhilâli hâlinde, o vazifeyi meclis başkanı dolduracağı için bu makam mühim mânâ ifade etmektedir. Peker, bu suretle İnönü'nün karşısına, ona yakın bir selâhiyetle çıkarılmak istenmiştir. Üstelik Peker'in meclis reisi adayı olması kurultayda rey alma ihtimalini arttıracak ve Peker Halk Partisi Başkanlığı'na gelerek ileri merhâleler için önemli mevzi kazanmış olacaktır¹¹⁶.

Grup, kurultaya hâkim olan demokratik havadan faydalanıp, gruşlaşmadan istifâde ederek oyları kendi lehine bölmek istemiştir. Böylece Pekerciler "35'lere" hücum ederek İnönü'nün son hamlesini zayıflatmaya ve küçültmeye çalışmıştır. İnönü'nün parti başkanlığından ayrılması temâyülünü istismara çalışarak, "*Parti'yi lidersiz bırakmamak*" propagandasıyla Peker'i başa getirmek istemişlerdir. Halbuki daha önce "35'ler" in ortaya çıktıkları parti grubu toplantısında "*Partimiz İnönü'süz yapamaz, o bizim başımızdır. Herşeyimizdir*"¹¹⁷, demek suretiyle D.P.'ye karşı İnönü'nün karizmasından istifâdeyi düşünürlerken, İnönü'yü Çankaya'da sorumsuz bir devlet başkanı olarak tecrit etmeye çalışmışlardır.

"35'ler" olarak adlandırılan grup ile Recep Peker grubunun Cumhurbaşkanı İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılması hususunda ittifak ettikleri görülmektedir. Yalnız bu iki zümrenin İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmasını istemelerinin sebepleri başka başkadır: Peker grubu, İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmasını temin edebildikleri taktirde, Peker'i genel başkanlığa getirebileceklerini düşünmüşlerdir. "35'ler" ise İnönü'nün Genel başkanlıktan ayrılması halinde, C.H.P.'nin demokratik gelişme içinde fertlerden ziyâde bir topluluğa dayanmasının ve bundan sonra C.H.P.'nin mukadderâtının, partinin ana uzvunu teşkil edecek olan 40 kişilik dîvana bırakılması için fırsat oluşturmayı hedeflemektedir¹¹⁸.

Peker grubu, 17 Kasım akşamı, Cevdet Kerim İncedayı delâletiyle büyük bir toplantı hazırlamış ve bu toplantıda, kurultayda uygulayacakları taktiğin müzâkeresi düşünülmüştür. Peker grubu, İnönü'nün daha önceleri kendi hareketlerini tasvip ettiğini fakat daha sonra kusuru kendi üzerlerine yıkmaya çalıştığını düşünerek, kurultayda buna karşı eylem koymayı esâs olarak kabul etmişlerdir. İnönücü grup ise, bu görüşün tam aksini iddiâ ederek, İnönü'nün bilâkis Peker'e çok yardım ettiğini

¹¹⁶ "Ankara'daki Siyasî Hava, Müfritler Hummalı Bir Faaliyet İçinde", *Tasvir*, 23.10.1947.

¹¹⁷ "Müfritler El Altından İş Görmeye Çalışıyorlar", *Vatan*, 16. 11. 1947.

¹¹⁸ "Kurultayın Bugünkü Tarihî Toplantısı", *Tasvir*, 20. 11. 1947.

ancak, Peker'in, İnönü'nün müdâhalelerinden hoşlanmadığını söylemesinden sonra, kendisini tamamen serbest bıraktığını iddiâ etmişlerdir.

Görüldüğü gibi Pekerci grubun hedefi bizzat İnönü'dür. Gizlice "*Recep Peker'in bütün hareketlerini, İnönü'nün tasvip ettiğini, fakat sonra durum değişince İnönü'nün Peker'i hâdiselerin biricik mesulu olarak terkettiği*" propagandasıyla partililerin Peker'in etrafında kümelenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Peker, müteredit milletvekillerine, müstakbel milletvekilliği seçimlerini kazanacağını vaad etmiştir. Peker'in yanındakiler de mütereditleri etki altında tutabilmek için "*bizi tutmazsanız, bir daha milletvekili olamazsınız, eğer bizi tutarsanız buna imkân vardır.*" propagandasını yoğun bir şekilde yapmışlardır¹¹⁹.

VII. Kurultay, parti içindeki muhâlif grupların taktik savaşı şeklinde gelişmiştir. Peker grubunun propagandaları sadece yukarıdakilerle sınırlı kalmamıştır. D.P. kozunu kurultayda kullanarak, İnönü'nün icraâtıyla C.H.P.'yi, D.P.'ye karşı zayıf düşürdüğünü yayma yoluna gitmişler ve İnönü'nün genel başkanlık ile ilgili görüşlerinden dolayı "*İnönü, en sıkışık zamanda partiyi bırakmıştır. Biz de onu bırakalım. Partinin başına kuvvetli bir şef olarak Recep Peker'i getirelim*" görüşünü delegelere telkin etmeye çalışmışlardır. F. Rıfki Atay; "*eğer Peker, Başbakan seçilmezse, ben Halk Partisi'nden istifâ edeceğim*" sözleriyle bu propagandayı tehdide dönüştürmüştür¹²⁰.

Böyle bir taktikle Peker'in başkanlığa gelmesinden çekinenler, 19 Kasım 1947 tarihinde parti tüzüğü'nün aşağıdaki gibi değişikliğini kabule meyletmişlerdir:

1- Partinin irâde kaynağı kurultaydır. Diğer bütün parti organları, bütün kademeler, kurultay kararına uyacaklardır.

2- Kurultay eskisi gibi 4 yılda bir değil, 2 yılda bir toplanacaktır. İhtiyaç hâsıl olunca daha erken de fevkalâde toplanabilecektir.

3- İl kongrelerinde seçilecek üye sayısı, 2 yerine 4'e çıkarılmıştır.

4- Kurultayda, parti çalışmaları hakkında izahât verilecek ve kurultay bu husustaki düşüncesini bir kararla belirtecektir.

¹¹⁹ "C.H.P. Kurultayı Bugün Toplanıyor", *Tasvir*, 17. 11. 1947.

¹²⁰ "Kurultaydan Notlar", *Tasvir*, 19. 11. 1947.

5- Partiyi genel başkan ve genel başkan vekili değil, dîvan sevk ve idâre edecektir.

6- Dîvan üyeleri kurultay tarafından seçilecektir¹²¹.

7- Partinin genel başkanı, devletin baş vazifesinde bulunduğu müddetçe, onun adı parti içinde sadece bir sembol olarak kalacaktır. Politikanın bütün günlük işleri, bir parti lideri olarak, genel başkan vekili tarafından temsil edilecektir¹²².

Böylece İnönü'nün, parti işleriyle meşgul olmamak kayıt ve şartıyla genel başkan seçilmesi ve Peker grubu bertaraf edildikten sonra, genel başkan vekilliğine, Hilmi Uran gibi karizması olmayan bir şahsiyetin getirilmesi düşünülmüştür. Bu, Peker grubunun kurultaydaki gücüyle yakından ilgilidir.

Peker grubun kurultayda etkisini kaybetmesi bu düşüncenin uygulamaya yansımada etkili olmuştur. Behçet Kemâl Çağlar'ın ve Süreyya Örgüven'in kurultayda karşılaştıkları sert muamele, Peker grubunu sindirmiştir. Rasih Kaplan, Ahmet Ulus, Muhittin Baha Pars gibi Peker grubunun önde gelen isimleri, delegeleri iknâ etmek için yoğun bir faâliyet içine girerek ve "*varılacak olan maksat, Büyük Millet Meclisi'nden bütün İstiklâl madalyalı milletvekillerini atmaktır.*" söylentisini yayarak kurultayda kendi aleyhlerine meydana gelen oluşumu yok etmeye çalışmışlardır¹²³.

21 Kasım, kurultay için bir dönüm noktasıdır. Peker grubu 21 Kasım'da bütün kozlarını oynama girişimi içerisindeydi. Grubun sözcülüğünü Behçet Kemâl Çağlar'ın yaptığı görülmektedir. Grup hücumla geçmek suretiyle seçimlere tesir etmek ve lehlerine bir hava yaratmak genel başkan vekilliği için Hilmi Uran, Tevfik Fikret Salay, Saraçoğlu gibi isimleri çürüterek, diğer zayıf isimlere reylerin dağılmasını sağlayıp Recep Peker'i kazandırmayı hedeflemektedir¹²⁴. Ancak kurultay, Peker grubuna itimat göstermemiş ve genel başkanlık seçimlerinde Peker 25 oy alarak İnönü'nün karşısında hezimete uğramıştır¹²⁵.

¹²¹ "Partimizin Yeni Tüzüğü". *Ulus*, 30. 11. 1947.

¹²² "Devlet Reisliği Parti Başkanlığı". *Ulus*, 01. 12. 1947.

¹²³ "Kurultaydan Notlar", *Tasvir*, 19. 11. 1947.

¹²⁴ "Kurultayın Bugünkü Tarihi Toplantısı", *Tasvir*, 20. 11. 1947; "Kurultayda Çalışmalar", *Vatan*, 20. 11. 1947.

¹²⁵ "C.H.P. Yedinci Kurultayında Seçim Sonucu, İsmet İnönü Genel Başkan", *Ulus*, 04. 12. 1947.

Bu kurultay, Peker'in siyasî hayatının sonu demektir. Nihat Erim'in iddiasına göre kurultaydan sonra yeni bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. Ancak Peker'in kendisi bu iddiayı reddetmiştir¹²⁶. Peker'in siyasî hayatı aslında 12 Temmuz Beyannâmesi ve neticesinde İnönü'yü karşısına almakla bitmiştir. Hükûmetteki uygulamaları, günün realitelerine ve kamuoyunun genel kanaatine aykırı olduğu için kamuoyunda siyasî prestijini yitiren Peker, 12 Temmuz Beyannâmesi ve sonrası gelişmelerle parti içi prestijini kaybetme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle VII. Kurultay, bir nevi Peker'in ve temsil ettiği görüşün siyasî hayattaki geleceğini belirlemiştir. Kurultaydaki başarısızlığı Peker ve misyonunun bittiğinin işaretidir.

¹²⁶ "Bay Recep Peker, Bay Nihat Erim'in Yazılarına Cevap Veriyor", **Ulus**, 20. 12, 1947.

II. BÖLÜM

PEKER HÜKÜMETİ

1. Peker Hükümetinin Kuruluşu ve İşleyişi

A. Peker Hükümetinin Kadrosu ve Özelliği

7.8.1946 tarihinde göreve başlayan Recep Peker hükümetinde şu bakanlar bulunuyordu:

Başbakan: Recep Peker

Adalet Bakanı: Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen

Millî Savunma Bakanı: İstanbul Milletvekili Orgeneral C. Cahit Toydemir

İçişleri Bakanı: Gümüşhane Milletvekili Şükrü Sökmensüer

Dışişleri Bakanı: Trabzon Milletvekili Hasan Saka

Maliye Bakanı: Tokat Milletvekili Halit Nazmi Kışmır

Millî Eğitim Bakanı: Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer

Bayındırlık Bakanı: Sinop Milletvekili Cevdet Kerim Incedayı

Ekonomi Bakanı: Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta

Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanı: Denizli Milletvekili Behçet Uz

Gümrük ve Tekel Bakanı: Kastamonu Milletvekili Tahsin Coşkan

Ticaret Bakanı: Manisa Milletvekili Faik Kurdoğlu

Ulaştırma Bakanı: Erzurum Milletvekili Şükrü Koçak

Ticaret Bakanı: İzmir Milletvekili Atıf İnan

Çalışma Bakanı: Konya Milletvekili Sadi Irmak¹.

Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesinde yazdığı bir makalede, kurulan Recep Peker hükümeti hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "*Tam zedelenen hak duygularının tamir edilmesi, halkın huzur ve güvene kavuşması, anlayışlı ve geniş bir zihniyette demokrasi tatbikâtına geçilmesi beklendiği bir sırada iktidar mevkiine öyle bir hükümet geliyor ki, partide en şiddetli bir totaliter ruh taşıyan, demorkasiye en az inanan üç şahsiyete (Peker, Ökmen, Incedayı) ana temel diye dayanıyor*" Yalman, bu sözlerle, Peker hükümetine güvensizliğini ifade ederken yazısının devamında hükümetin bakanlarını, ümit verenler ve ümit vermeyenler olarak iki ana gruba

¹ "Bakanlar Kurulu Listesi Cumhurbaşkanı Tarafından Onandı", *Ulus*, 07. 08. 1946.

ayırarak; Maliye Bakanı H. Hazmi Kışmır'ı, Sağlık Bakanı Behçet Uz'u, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta'yı, Millî Savunma Bakanı General Cemil Cahit Toydemir'i güvenilir ve ümit veren, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak'ı, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmesüer'i güven ve ümit telkin etmeyen bakanlar olarak sıralıyor ve şöyle devam ediyor: "*Umumiyet itibarıyla yeni kabine, bir derdi zıddıyla tedavi yolunda bir teşebbüstür. Demokrasiye iman duymadıklarını ve şiddetle inandıklarını en üst perdeden söyleyenlere; memlekette demokrasi tatbikatını tamamlamak ve vatandaşlara huzur ve güven vermek gibi bir vazife verilmiştir. Bu unsurlar, böyle bir vazife başarılar ve kendi kendilerini devamlı bir şekilde fren altında tutarak, kuvveti değil, hakkı temsil edebilirlerse, bunu bir mucize saymak lâzım gelecektir*"². Görüldüğü gibi Yalman, geçiş döneminin, bu hükûmetle sağlıklı bir şekilde yaşanamayacağını, Peker'in ortamı demokrasiye giden yolda yumuşatacağı yerde, sertlik politikası güdeceğini düşünmektedir. Demokrasinin ve dolayısıyla muhâlefetin, Peker'i başbakan yapmakla doğmadan boğulmak istendiğine inanmaktadır.

Böyle düşünen yalnız Yalman değildir. Ziyad Ebuzziya da, *Tasvir*'de yazdığı makalede söylediği; "*Harp fiilen bitmiş olmakla beraber, siyasî ufuklarda tam bir emniyet ve sulh güneşi hakiki olabileceği kadar kazıp de bulunabilir. Bu itibarla hükûmet bir yandan ihtiyat tedbirlerini elden bırakmamak mecburiyetinde iken, diğer taraftan da tam ve mutlak bir sulha göre hazırlıklarını yapmak zorundadır. Bu hazırlıklara başlarken yalnız maliye gibi, ticaret gibi, iktisat gibi tek sahalardan değil, memleketin akla gelebilecek her işinde birden hareket zarureti vardır. Zira inkılâp yıllarının güçlükleri arasında kısmen yapılan, kısmen ihmâle uğrayan işler kadar, altı harp senesinin idâresizliklerinin ve zaruretlerinin yığdığı müşküller de ortada düzen namına hiçbirşey bırakmamıştır. Memleket işine aid her safhada yepyeni plânlar hazırlamak, bunları tam Avrupaî usullerle tatbik sahasına vazetmek lâzımdır. Recep Peker hükûmeti, bir yandan bu ağır vazifeyi başarmağa çalışırken, öte yandan da demokrasi sahasında da samimiyetle atılan ilk adımın tereddüt etmemesini sağlamak, bunun inkişafını temin eylemekle mükelleftir. İlk defa ciddi bir muhâlefetle karşı karşıya bulunan hükûmet ve bu yeni kabinedir. Bu muhâlefete karşı iktidarı müdâfaa ederken katiyen zor kullanmamak, asla cebir ve şiddete sapsmamak lâzımdır. Aksi halde birinci adımını atmış bulunduğumuz demokrasi sahasında,*

² Ahmet Emin Yalman, "Yeni Kabinenin Manzarası-Zıddıyla Tedavi Yolunda Bir Teşebbüs", *Vatan*, 08. 08. 1946.

*memleketin asil ve temiz hislerini kırmış telâfisi mümkün olmayacak kadar büyük inkisarlara, zararlara yol açmış oluruz. Peker hükûmeti bu iki muazzam ödevi muvaffakiyetle yürütebilecek midir? Bu hususta derhal hüküm vermek mevsimsizdir*³ sözleriyle, Ahmet Emin kadar kesin hükümle olmasa da tereddütlerini dile getirmektedir.

Peker'in, hükûmet programını izah ederken söylediği "*güç şartlar altında yurdun mesuliyetini üstüne almış bir hükûmet olarak...*" sözde bir geçiş dönemi hükûmeti kurduğunun bilincinde olduğu gözlenmektedir. Peker, bu geçiş döneminde hükûmetin, demokratik esaslar dairesi içerisinde icrâ-yı faâliyet göstereceğini belirtmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: "*Şurasını da bir dikkat noktası olarak arz etmek isteriz ki; hâdiselerin ehemmiyetini ölçmekte vehimlere kapılarak, günün işi kolaylaştırır görünen, fakat ilerisi için zararlı tepkilere yol açan lüzumsuz sert tedbirlere başvurmadan dikkatle kaçınacağız*"⁴. Ziyad Ebuuzziya'ya göre bu ifadeler, yaldızlı birer sözden ibarettir. Ona göre Recep Peker'in, Saraçoğlu kabinesinin yerine geleceği söylentileri çıkınca, atılan demokrasi adımının geri alınacağı, yeni hükûmetin eskisini aratacak kadar şiddete kaçacağı tereddütü oluşmuştur. Bunun sebebi de, Recep Peker'in İçişleri Bakanlığı ve parti genel sekreterliği görevleri dönemlerindeki icraâtları ve İnkılâp Dersleri hocalığında izhâr ve müdâfaa ettiği fikirlerindeki şiddet taraftarlığıdır. Tek parti usulünün en şiddetli zamanında bu gibi hisleriyle tanınan Recep Peker'in, demokrasiye geçiş hamlesinin yaşandığı günlerde, tek partici zihniyetten vazgeçtiği konusunda mütereddittir⁵.

Peker, program izahında kendinin tek partici zihniyete sahip olduğu, bu nedenle de demokratik geçişi sağlayamayacağı tereddütlerini haklı çıkarırcasına; "*Yurttaşın anayasada gösterilmiş ve kanunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet hakları yanında bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminâtını teşkil eden meşrû ve kamuna dayanan otorite, ekseriyâ totaliter zihniyetle karşılaştırılarak çürütülmek isteniyor. Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olan demokrasideki hürriyetten bahsolunurken de anarşizim ideolojisinin meşrû otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşrû yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor*"⁶ sözleriyle tek

³ Ziyad Ebuuzziya, "Programın Ana Hatları", *Tasvir*, 16. 08. 1946.

⁴ *Hükûmetler ve Programlar 1920-1960*, s.119.

⁵ Ziyad Ebuuzziya, "Yeni Kabine", *Tasvir*, 08. 08. 1946.

⁶ *Hükûmetler ve Programlar 1920-1960*, s.118-119.

parti sisteminin savunuculuğunu yapmakta, tek parti döneminin sertlik yanlısı Recep Peker'inin düşüncelerinde hiç bir değişme olmadığını göstermektedir. Nitekim Cihat Baban, Peker'in yukarıdaki konuşmasına atıfta bulunarak şu eleştiriyi yapmaktadır: *"Burada hemen bir zühulü tashih etmek mecburiyetini hissediyoruz. Memleketimizde totaliter zihniyetle karşılaştırılan kanunlar, hakikaten bu zihniyetle yapılmış ve anayasa ile tezat halinde duran kanunlardır. 50. maddenin değişmesine rağmen matbuât kanunu, polis vazife ve selâhiyet kanunu ve son zamanlarda çıkan, idâre dürüst hareket ettiği takdirde bile dürüst olduğunu isbat etmesine imkân vermeyen güdük seçim kanunu gibi kanunların hiçbiri devletin varlığını korumak ve vazifesini yapmamışlar bilâkis mahiyetleri itibariyle memlekette uyandırdıkları memnuniyetsizlikle devletin varlığına zarar getirmişlerdir. Biz Sayın Peker'den bu kanunların müdâfaasını değil, mecliste çıkarılmalarını bekliyorduk"*⁷. Kenan Öner de Peker'in yukarıdaki sözleriyle tek parti düşüncesinin savunuculuğunu yaptığını düşünmekte ve şöyle demektedir. *"Vatandaşların hakkı olan hürriyeti, hürriyet düşmanlarından korumak, yalnız Recep Peker grubunun değil, bütün milletin arzusu ve vazifesidir. Herşeyin suistimâlinin hüsnü istismâl ile başladığı da muhakkaktır. Yurttaşın anayasada gösterilmiş ve kanunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet hakları ve kamuna dayanan otorite ekseriya totaliter zihniyetle karşılaştırılarak çürütülmek isteniyor iddiasında da totaliter bir zihniyetin izlerini görmek mümkündür. Hürriyetten bahsolunurken anarşizm ideolojisinin meşrû otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinlerin alıp yürüdüğü iddiasının ne gibi vakıalara dayandığı gösterilmemiş olduğu için de bunun bir vehimden ibaret kalıp kalmadığını tayin etmek hakikaten güçtür"*⁸.

Peker hükûmetinin çok partili bir anlayış içerisinde olmayıp tek particiliğe yönelik içerisinde olduğu kanaâti, yalnız muhâlif gruplarca değil, hükûmet yanlılarınca da kabul edilmektedir. Ancak bunlar, bu yönelişi Peker'in fikrî kanaâtine değil günün şartlarına bağlamaktadırlar. Falih Rıfkı'ya göre Peker hükûmeti, durmadan ağırlaşan ve iç buhranın gerginliğinin yaşandığı bir dönemde iktidara gelmiştir. Bu nedenle de hükûmetin otoriter tavrı, geçiş döneminin buhran ve kargaşalığa dönüşmeden aşılmasına vesile olacaktır⁹.

⁷ Cihat Baban, "Peker'in Programı", *Tasvir*, 15. 08. 1946.

⁸ Kenan Öner, "Demokrasi Telâkkileri", *Tasvir*, 21. 08. 1946.

⁹ Falih Rıfkı Atay, "Hükûmetteki Değişiklik", *Ulus*, 01. 09. 1947.

Nihat Erim de, Peker'in hükûmet olduğu dönemle ilgili bir dehşet tablosu çizerek, hükûmet programındaki otoriter bir uygulama içinde olunacağı mesajını inkâr etmeyip bu dönemin şartlarının gereği olarak bunun bir ihtiyaç olduğu şeklinde izah etmekte ve şunları söylemektedir: "*Her insaf sahibi insan, Recep Peker'in hükûmeti ele aldığı zamanı dehşet içinde hatırlayacaktır. Yurdumuzda ilk defa tatbik edilen tek dereceli seçime tekaddüm eden aylarda, muhâlefet basınının yaratmış olduğu hava ciddi endişelerin haklı kılacak kadar kızgın alevli idi. 5 Ağustos 1946'da Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını yaptığı gün, memleketin her yanında dolaştırılan rivâyetler hâtıralardadır. Hatta Ankara'da dahi meclis binası etrafında bazı başı bozuk fırsatçıların nümâyişlere kalkışmak istediği görülmüştü. Sinirler son derece gerginleşmişti. Biraz da yeni hayatı rahatça geliştirmek amacı ile gevşek tutulan otorite bağlarının tesirini büsbütün kaybetmesinden korkulacak tezâhürlere şahit olunmakta idi*"¹⁰. Görüldüğü gibi Erim'e göre geçiş dönemi hükûmeti olan otoriter yönelişin müsebbibi olarak Peker'in hükûmet anlayışı değil, muhâlefetin hürriyeti şuûrsuzca kullanılmasına bağlanmaktadır. Ancak, Peker'in mizacı ve dünya görüşü gözönüne getirildiğinde o, özellikle bu politikayı uygulaması için seçilmiş gibidir. Muhâlefetin itirazlarından hırçınlaşmasının ve ifrada kaçmasının sebebi Peker'in hükûmet programında açığa vurduğu şiddet yanlısı icrâat düşüncesidir. Burada açık bir şekilde söylenebilir ki, ne kadar farklı yorum ve izah yapılırsa yapılırsın muhâliflerin ve iktidar yanlılarının, hatta Recep Peker'in "*hükûmet çok partili hayata geçişte, geçiş dönemini oluşturmak ve bu geçiş döneminin gereğini yerine getirmiştir*" sözlerinden bir tek mânâ çıkabilir o da; Peker hükûmeti sertlik yanlısı bir çizgi belirlemiş ve bunu uygulamaya çalışmıştır.¹¹

Peker hükûmeti, otoriter özelliğini icrâata dönüştürmek yolunda basını kontrol edebilme gâyesiyle bir matbuât tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı ilk bakışta millî ve devlet menfâatlerini korumak gâyesi ile hazırlanmış gibi gözükse de koyduğu hükümlerle, hükûmetin basını kontrol edebilmesini kolaylaştırmayı hedeflemektedir¹². Nitekim Peker, matbuât kanunu tasarısını savunmak için yaptığı bir konuşmada bunu açık bir şekilde dile getirmektedir. Peker, bu konuşmasında şöyle demektedir: "*Türkiye'de hükûmet programında da söylediğim gib herhangi bir suistimal bilhâssa hürriyet gibi mefhumda da olsa bu yüzden bilhâssa hür Türkiye hayatını yıkacak*

¹⁰ Nihat Erim, "*Peker Hükûmeti Yerindedir*", *Ulus*, 04. 07. 1947.

¹¹ "*Başbakan Recep Peker'in Demeci*", *Ulus*, 29. 08. 1946.

¹² Matbuât Kanunu Tasarısı hakkında bkz.: *Ulus*, 12. 09. 1946.

*anarşik cereyanları önlemek ve bu anarşinin göstereceği feci aksülamellerden korunmak için hergün elimizde olan meşrû yollardan huzurunuza gelip kanun teklif edeceğiz. Mevcut kanunlarda ağırlık görürsek o vakit de bunu doğru esasa icrâ etmek için müşterek gayrette hiç kusur etmiyeceğiz... Bizim yeni basın tasarısı ile huzurunuza getirdiğimiz eser, Türkiye'nin uzak tarihte ve yakın tarihte gördüğümüz hakikatlerin hatta pek yakın günlerde içinden çıktığımız hâdiselerin önümüze serdiği ibret levhâlarını realist bir gözle mütalâa ederek ve Türkiye'nin varlığını teyit ve tesbit edecek şekil vermenin mahsulüdür"*¹³. Yunus Nadi Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir makalede, hükûmetin basına yönelik baskısından şikâyet ederek şu şekilde serzenişte bulunmaktadır: "*Bilindiği gibi hükûmet Sıkıyönetim Komutanlığına yazılması menedilen noktalar varsa, o vatandaş bir devlet adamı, bir milletvekili de olsa, buradaki gazeteler o sözleri sahifelerine alamaz"*¹⁴.

Hüseyin Cahid, Peker hükûmetinin prensiplerini şu şekilde sıralamaktadır:

1- Vatanın saâdeti, ancak geniş demokrasi yolu üzerinde yürümekle temin edilebilir.

2- Bu yolda ilerlerken çıkabilecek güçlükleri yenmek için ancak kanunî vâsıtalara müracaât edilecektir.

3- Vatandaşlar din telâkkisinde, vicdanî kanaâtlerde, düşündüklerini söyleyip yazmakta, kazanıp çalışmakta, seyahatte, toplanmalarda tam serbest olacaktır.

4- Hükûmet, hâdiselerin ehemmiyetini ölçmekte, vehimlere kapılarak lüzumsuz sert tedbirlere başvurmaktan dikkatle sakınacaktır. Ona göre, hükûmetin, memleket idâresinde hürriyet ile otorite ve disiplin mefhumları arasında temini elzem olan muvâzene ve ahengi gözden kaçırmayacağını temin etmesi, hükûmete olan itibarı arttırmıştır¹⁵. Yalman ise programında yer alan bu esasların vaadden başka birşey olmadığını düşünmektedir¹⁶.

Peker hükûmeti programında belirlenen hedefler şunlardır:

¹³ "Peker "Öne Sürülen Fikirlere Cevap Verdi", *Ulus*, 14. 09. 1946.

¹⁴ Nadir Nadi, "*Bir Garip Haldir ki...*", *Cumhuriyet*, 09. 07. 1947.

¹⁵ Hüseyin Cahid Yalçın, "*Yeni Hükûmetin Prensipleri*", *Tanin*, 16. 08. 1946.

¹⁶ Ahmet Emin Yalman, "*Recep Peker Kabinesinin Programı*". *Vatan*, 15. 08. 1946.

A- Ticarî Hedefler:

- 1- Harbin zarurî kıldığı tahdit tedbirlerini lüzumlu şartları hazırlayarak kaldırmak,
- 2- Döviz takatinin müsait olduğu ölçüde ithalâtı kolaylaştırmak,
- 3- İthalât birlikleriyle ticaret ofisi kaldırılacak,
- 4- Akaryakıt satışlarıyla hububat satışlarında ve nakillerinde mevcut olan kayıtlara kısa sürede son verilecek,
- 5- Hububat fiyatlarının korunması devam edecek ve toprak ofisinin alım merkezleri arttırılacak,
- 6- Dış ticaret politika hedefi, çok taraflı ve geniş sahalı mal mübâdelelerini mümkün kılan serbest dövizle ticaret sistemine katılmakta,
- 7- Tütün mahsûlünün istihsâlinde iç ve dış ticaretinde serbest teşebbüslerde endişe yaratacak bir karakter arzetmemek kaydı altında, sermayesine, tekel idâresinin ve müstahsil ile ticarî müesseselerin iştirak edecekleri bir Tütüncüler Bankası kurulmasını sağlamak¹⁷.

B- Mâlî Hedefler:

- 1- Kadroları indirmek,
- 2- Haricî borç yapmamak,
- 3- Bütçe açığını kapatmak için emisyonu gitmemek ve yeni vergi salmamak,
- 4- Vergileri azaltmak,
- 5- Kuvvetli bir orduyu silâh altında tutmak mecburiyeti ortadan kalkmamış olmasına rağmen, mühim işlere başlamak için tahsisat ayırmak,
- 6- Memur maaşlarına zam yapmak¹⁸.

¹⁷ Hükûmetler ve Programlar 1920-1960, s.124.

¹⁸ "Başbakanımızın Açış Nutku", Ülkü, c.XI, s.123 (01. 11. 1946).

C- Gümrük ve Tekel Hedefleri:

Gazoz, soda gibi şeylerin üretimi ve satışını özel teşebbüse terk etmek, kahveyi eldeki stoklar bitince ve çayı kâfi ithalât mümkün olunca tekelin mevzûları arasından çıkarmaktır. Tekel faâliyetinin sınırlandırılması hedeflenmektedir.

D- İktisadî ve Sınai Hedefler:

- 1- Hususî teşebbüs ve sermayeden faydalanmak,
- 2- Devlet teşebbüsleriyle hususî sermaye arasında işbirliği sağlamak,
- 3-Devlet işletmelerinin hususî teşebbüslerle başarabilecek sahalara yayılmalarını önlemek,
- 4- Yerli mallar pazarlarını, devlet fabrikalarında imal olunan ve kitel ihtiyacını karşılamaya yarayan malların toptancı ve pârekendecilere mal veren depolar haline getirmek¹⁹,
- 5- Fabrikaların kuruluşunda, ekonomik nokta-yı nazar rantbal, hammadde enerji ve iş gücü kaynaklarına yakın hâle getirmek, savunma ile ilgili esasların göz önünde tutmak²⁰,

E- Dış Politika Hedefleri:

- 1- 1923 (1339) tarihli İttifak Andlaşması esas alınarak, Türkiye-İngiliz İttifakını dış politikanın başlıca temeli haline getirmek,
- 2- Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkilerde bulunmak²¹.

Peker, Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerinin şeklini şöyle izah etmektedir. *"İngilizlerle her zamanki samimiyeti içinde kuvvetlidir. Bu ittifakın geçirdiğimiz günlerde varlığımız için (olumlu) tesirlerinin değerini hiç unutmuyoruz. Büyük Britanya Krallığı'nın takatini aşan geniş yardım sahasında ağır yüklerden bir kısmını Amerika'ya bırakmaktaki halden anlar düşünce ile takdir*

¹⁹ **Hükümetler ve Programlar 1920-1960**, s.125, 128.

²⁰ "Başbakan Recep Peker'in İzahları", **Ulus**, 02. 03. 1947.

²¹ **Hükümetler ve Programlar 1920-1960**, s.121.

ediyoruz"²². Peker İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile olan yakın diyalogumuzu rejimlerimizin benzeşmesine bağlamaktadır. Bu diyalogu iç politikanın dışa doğru uzanışı olarak yorumlamıştır²³.

Aslında bu dönemde Türkiye'nin iç politikası, dış politikasını değil tam tersi olarak dış politikası iç politikasını belirlemiştir. Türkiye'nin İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile yakın bir diyalog içerisine girmesinin ve iç politikasının da, bu ilişkiye göre düzenlenmesinin en önemli sebebi, Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye karşı takındığı saldırgan tutum ve Türkiye'nin Sovyetler karşısında yalnız kalma korkusudur.

Bu dönemde, Sovyetler Türkiye'ye bir nota vermiştir. Bu nota şunları ihtivâ etmektedir:

1- Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2- Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3- Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesnâ, memnudur.

4- Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak içi tabii su yolu olan boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'de sahili bulunan diğer devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5- Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini ve boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icrâyaya en kâdir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, İş bu boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdâfaasını müşterek vâsıtalarıyla temin ederler.

Bu nota, Türk hükûmeti tarafından Türkiye'nin haklarına tecâvüz olarak kabul edilmiştir. Recep Peker bu konu hakkında verdiği demeçte, 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının, Montreax ruhuna ve Türk hükûmranlığına münâfi olduğunu belirtmiştir. Ona göre Türkiye, Sovyet isteklerinin dördüncüsü kabul edemezdi, zîra bu

²² Nihat Erim, "*Peker ve Türk İngiliz İttifakı*", *Ulus*, 06. 04. 1947.

²³ A. Şükrü Esmer, "*İzmir Nutkunda Dış Politika*", *Ulus*, 05. 04. 1947.

istek, müzâkereleri sırf Karadeniz devletlerine inhisâr ettirerek, netice itibariyle Türkiye ile Rusya'nın iki taraflı görüşmelerde karşı karşıya kalmalarını sağlayacaktır. Beşinci talebin de kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü bunda boğazların müdâfaası istenmek suretiyle, Türk hükûmranlığına tecavüz edilmektedir²⁴.

Peker hükûmeti, Sovyetlerle ortaya çıkan bu problemi yumuşatarak, çatışmaya dönüştürmeden halletmeyi hedeflemiştir. Peker, Sovyetlerle bağları koparmamak gâyesi güden düşüncesini, Amerikalı bir gazeteciye verdiği demeçte şöyle anlatmaktadır: "*Bizim Rusya'dan samimiyetle arzu ettiğimiz şey, siz Amerikalılar'ın "Good Neighbour Policy" dediğiniz iyi komşuluk siyâsetidir. Bizim Sovyetler Birliği'nden hiç bir talebimiz yoktur. Rusya bizden toprak istemektedir. Devamlı bir dostluk tesis edilebilmesi için Rusya, Türk toprağını ve hükûmranlığını ihlâl edici mahiyette olup en ufak bir tarihi ve etnik esasa dayanmayan taleplerini geri almalıdır. Bu gibi iddiaların geçici vaatler halinde değil kesin olarak ortadan kalkması, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetlerin 1919-1920 senelerindeki benzer dostluk bağlarının yeniden tesisine götürebilir*"²⁵. Peker'in bu demecinden meseleyi Rusya ile çatışmaya girmeden Uluslararası platforma taşımaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Peker hükûmetinin, kuruluşu itibariyle bir geçiş dönemi hükûmeti özelliğini taşıdığını söylemiştik. Yukarıda izah ettiğimiz gibi, dış politikada yalnız kalma riski, demokratik bir imaj sergilemesine mecbur bırakmıştır. Fakat bu hükûmetin, demokratik normları devlet hayatında müessir kılmaktan ziyade, tek parti rejiminin esaslarını, demokratik imaj içerisinde uygulama gayreti içinde olduğu gözlenmektedir. Hükûmet ve hükûmet taraftarları dış politikanın etkisi altında demokratik mesajlar verirken, diğer taraftan Rusya'nın Türkiye'ye karşı menfi tutumunu bahane ederek dış politikanın kendi tek partici uygulamaları için ortaya çıkardığı fırsatı değerlendirme yoluna gitmişler iç politikayı sertleştirmeyi hedeflemişlerdir. Falih Rıfkı'nın şu sözleri bunun güzel bir örneğidir; "*Kızıl beşinci kolun faâliyetleri, Rus istekleri meselesi ile sıkı sıkıya ilgilidir. Hiç şüphesiz tahrikçi ajanlardan hiç birinin ağzından "Rusya'ya tavizler vererek boğazlar işini halledelim!" sözü duyulmaz. Asıl mesele Türkiye'nin haklarını somuna kadar ve olanca kudretiyle savunmaya karar veren bugünkü*

²⁴ "Recep Peker'in Boğazlara Dair Demeci", *Ulus*, 19. 10. 1946.

²⁵ "Colombia Broodcasting Muhabiri M.L. Hochstetter'e Recep Peker'in Demeci", *Ulus*, 28. 05. 1947.

iktidarı zayıflatmak, halk yığınlarını şaşkınlığa uğratmak ve Moskova radyosunun görmek istediği gibi hükümetin hiç bir vakit millet çoğunluğunu etrafında toplayamayacağı hissini yaymaktır. Dış tehlike karşısında millî birliğin olduğu sözü şimdiki durumda bir söz olmaktan ileri geçemez. Çünkü böyle söyleyenler, meclisin meşrû olup olmadığı gibi en esaslı bir mesele üzerinde tartışmanın dahi dış tehlike karşısındaki millî birliği bozmayacağını sanmak hatasına kapılmıştır. Bir dış tehlike olmadığını ilân ettikleri zamanlarda şurada burada şuna buna toplattıkları asıl fasılasız iddiaları, dış tehlike kendini gösterdikten sonra dahi, meclis kürsüsüne çıkarmaktan ve böylelikle kızıl beşinci kolun ekmeğine yağ sürmekten çekinmemişlerdir. İl meclislerinin seçimi, tahrikçiler için yeni bir fırsat olmuştur. Fakat bunlara eski hoş görülüşün devam etmesi için hiç bir sebep kalmadığını anlatmak ve alçakça fesatlarına karşı zamanında ve yerinde tedbirler almak sırası gelmiştir"²⁶.

B. Peker Hükümetinin Ekonomik İcraatı (7 Eylül Kararları)

7 Eylül 1946 tarihinde alınan ve "7 Eylül Kararları" olarak adlandırılan kararlar, Recep Peker hükümetinin ekonomik politikasının esasını oluşturmuştur. Bu kararların amacı milletlerarası para fonuna Türkiye'nin iştirakini kolaylaştırmaktır. Harp senelerindeki iktisadî ve mâlî politikalar, barış döneminde uygulanamaz. Bu problemi daha harp içindeyken tesbit eden demokratik devletler, her bakımdan perişan olan dünyada ekonomik istikrarın tesisi için milli paraların harp sonu ihtiyaçlarına cevap verecek bir sisteme bağlanması lüzûmunu hissetmişlerdir. Bu doğrultuda yapılan teşebbüs ve projeler nihayet Amerikan'ın Bretton Woods şehrinde toplanan konferansta, bu konferansa iştirak eden devletler tarafından kabul edilen müşterek para sisteminin oluşturulması kararıyla sonuçlanmıştır²⁷. Bu anlaşma çerçevesinde "Milletlerarası Para Sandığı" ve "Milletlerarası İmar ve Geliştirme Bankası" müesseselerinin oluşturulması kabul edilmiştir. Bu anlaşmanın en önemli sebebi, 1914-1918 I. Dünya Harbinden sonra altın paranın ortadan kalkıp bunun yerine kâğıt paranın gelmesidir. Kâğıt para, memleket sınırları içinde bir değer ihtiva etmekte olup, yabancı memleketler için bir değer taşımamaktaydı. Bunun için bir memlekettten mal alan memleketin, mal borcunu ya o memleketin parası ile veyahut altınla ödemesi

²⁶ Falih Rıfki Atay, "Tahriklerin Devamlı Kaynağı", *Ulus*, 31. 08. 1946.

²⁷ Falih Fıki Atay, "Para Meselesi Son Kararlarla Halledilmiştir", *Ulus*, 09. 09. 1946.

gerekmektedir. Bu durumda birbirine karşı alacaklı ve borçlu olan memleketlerin paraları birbirleriyle karşılaşınca paranın değeri, alacak verecek vaziyetine bağlı kalma durumu hasıl olacaktır ki, bir memleketin dışarıya ödenecek borcu alacağından çok ise yabancı paraya ihtiyacı fazla olacaktır. Bundan ötürü, yabancı paraya talep artacağı için bu paranın değeri artarken millî paranın değeri de düşecektir. Bu düşmeyi önlemek için para hareketini ve alım satımı tahdide ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.

Paranın değerindeki kararsızlık, milletlerarası ticaretin sekteye uğraması tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Bunun için, para kıymetlerinin inip çıkışına engel olmasını sağlayacak bir esas oluşturma ihtiyacı Bretton Woods para anlaşmasını meydana getirmiştir.

Para istikrarının sağlanması için en kestirme yol, altın para birimini kabul etmektir. Ancak bu mümkün olmadığı için Milletlerarası Para Sandığı, bu ölçünün kabulüne gitmemekle beraber muhtelif memleketlerin paralarını altına veya belli nisbette altını ifade eden Amerikan Dolarına göre kıymetlendirme yoluna gitmiştir. Bu kıymetler sabit kalacak ve para alım satımları bu kıymetler üzerinden yapılacaktır. Paralar sadece %10 nisbetinde veya sandığın muvafakati ile ayrıca bir %10 daha düşürülebilecektir. Pek istisnaî hallerde bu %20'nin de üstüne çıkabilecektir²⁸.

²⁸ Esat Tekeli, "Bretton Woods Anlaşmaları", *Ulus*, 07. 02. 1947.

Milletlerarası Para Fonu Statüsünün Birinci Maddesindeki sandığın maksatları şöyle sıralanmaktadır:

1- Milletlerarası para meselelerinde karşılıklı dayanışma ve birlikte çalışma imkânlarını sağlayacak daimî bir teşekkül sayesinde milletlerarası alanda para işlerinde işbirliğini teşvik etmek,

2- Milletlerarası ticaretin ahenkli bir surette genişlemesini ve artmasını kolaylaştırmak ve bu suretle, iktisadî politikanın ilk yargıları olmak üzere iş hacminin ve gerçek gelirin gelişmesinde ve yüksek bir seviyede idamesine ve bütün üye devletlerin istihşâl kaynaklarının geliştirilmesine yardım etmek,

3- Kambiyo kurlarında kararlılık sağlayacak tedbirlerin alınmasını kolaylaştıracak üye devletler arasında muntazam kambiyo anlaşmalarının idamesine çalışmak ve böylece para değerlerini düşürme yarışlarını önlemek,

4- Muamelelerin çok taraflı kurulmasına yardım etmek.

Milletlerarası Kalkınma ve İmâr Bankası'nın amaçları ise şöyle sıralanmaktadır:

1. Harp yüzünden tahribe veya inhilâle uğramış olan ekonomilerin kalkınması, üretim vasıtalarının barış zamanının ihtiyaçlarını karşılayabilecek tarzda değiştirilmesi, ekonomileri az gelişmiş olan memleketlerin üretim vasıtalarının ve kaynaklarının geliştirilmesini teşvik edecek tedbirlerin uygulanması için üretim vasıtalarıyla sermaye artırma işlerini kolaylaştırmak suretiyle üye devletler arazilerinde inşâ ve kalkınma faaliyetlerine yardımda bulunmak,

2- Hususî sermayedarlar tarafından üretim işleri için yatırılan sermayelere garanti vermek veya bu gibi ikrazlara iştirak etmek, bundan başka şayet bu maksatlarla yapılacak işler için makul şartlarla hususî sermaye tedarikinde zorluklar ve imkânsızlıklarla karşılaşılacak olursa banka, gerek kendi sermayesinden ve gerek kendi aracılığıyla tedarik edebilecek kaynaklarda veyahut da

Peker hükûmeti, Bretton Woods Anlaşmasına dahil olup; makul ve hafif şartlarla müsait miktarda kredi bulmak, ihracâtı arttırmak, dışarıya satılacak millî ürünlerin değerlerini arttırmak ve bu yoldan tüccarların ve üreticilerin yüzünü güldürmek, millî ürünleri artırarak kaliteyi ıslah edip refahı ve ucuzluğu sağlamak, dış pazarları kaybetme tehlikesini ortadan kaldırmak, ele geçecek bol dövizle ithalâtı geniş ölçüde beslemek, ithalât ve ihracât sirkülasyonunu devlet lehine sağlayıp millî hayatta ekonomik sıhhati oluşturmak ve pahalılığı önlemek gâyesiyle "7 Eylül Ekonomik Kararlarını" almıştır²⁹.

7 Eylül 1946 tarihinde alınan kararların kilit noktası, Türk parasının değeri üzerinden yapılan işlemdir. Bu operasyon ile;

1. Yabancı paraların Türk parasıyla olan fiatı değiştirilmiştir.

2. Pirim uygulama usulü kaldırılmıştır. Bu kararlardan evvel yabancı paraların bir resmî fiatı vardı, bir de bu resmî fiatın yanı başında ithalâtçılardan alınan ve ihracâtçılara verilen yekdiğerlerinden farklı iki çeşit pirim mevcuttur³⁰.

II. Dünya Harbi'nin patlaması Türkiye'nin, ekonomisini modernleştirmek yolunda çizdiği uzun vadeli programa gem vurdu. Harbe tekaddüm eden on beş senelik devre zarfında bu program başarı ile takip edilmiş ise de, muharip devletler arasında sıkışıp kalan tarafsız bir memleketin ehemmiyetli aksülamellere maruz kalmadan ortaya çıkan yeni şartlara intibak etmesi mümkün olamazdı³¹. Bu nedenle yeni ekonomik şartlara uygun bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.

kendisinin diğerkaynaklardan elde edeceği paralarla uygun şartlarla ve üretim maksatlarıyla ikrazlar yapmak,

3. Üye devletlerin üretim kaynaklarını geliştirmek için milletlerarası sermaye yatırma işlerini teşvik etmek suretiyle milletlerarası ticaretin uzun devreler için muvâzene içinde geliştirmesini ve memleketler arasında hesabât muvâzenelerinin devamlı surette tutunabilmesini sağlamak ve bu sayede üye devletlerin arasında üretim veriminin artmasına, hayat seviyesinin yükselmesine ve çalışma şartlarının ıslahına yardım etmek.

4. Bu suretle kendisi tarafından kabul veya ikrazlar, miktarları ne olursa olsun en faydalı ve en âcıl olan projelerin gerçekleştirilmesini ön plana almak suretiyle diğerkaynaklarla ahenkli bir tarzda düzenlemek,

5. Kendi muamelelerini, milletlerarası sermaye hareketlerinin üye devletler arazisinin iktisadî şartları üzerindeki tesirlerini hesaba katmak suretiyle ayarlamak ve harp sonrası devrenin ilk senelerinde harp ekonomisinden barış ekonomisine sarsıntısız geçişi kolaylaştırmak. bkz.; Sanavber Tanyeri, "Bretton Woods Anlaşmaları", *Ulus*, 23. 3. 1947.

²⁹ Başbakan Recep Peker'in Cumhuriyetin 23. Yıldönümü Bayramına Açış Söylevi, Ankara 1946, s.6-7.

³⁰ "7 Eylül Kararları ve Alınan Neticeleri", *Ulus*, 26. 07. 1947.

³¹ J. Hens, "7 Eylül Kararları ve Türk Ekonomisi", *Ulus*, 07. 01. 1947.

7 Eylül Kararları öncesi Türk parasının dört türlü kıymeti vardı:

1. Pârekende alım satış işlerindeki değeri,
2. İthalât işlerindeki değeri,
3. İhracât işlerindeki değeri,

4. Karaborsadaki değeri³². Kararlar neticesi olarak 9 Eylül 1946'da yapılan kur tanzimine kadar geçirdiği evre şöyledir:

	<u>1938</u>	<u>1939</u>	<u>1942</u>	<u>1945</u>	<u>1946</u>
İsviçre Frangı karşısında	0.28	0.28	0.29	0.30	0.67
A.B.D. Doları karşısında	1.26	1.27	1.30	1.30	2.82
İngiliz Sterlini karşısında	6.16	5.69	5.22	5.22	11.39 ³³

Hükûmet bu kararlar doğrultusunda üç tedbir almıştır. Bunlar:

1. Dünya piyasalarına uymak zorunluluğundan doğan fiat ayarlaması,
2. Memleket ürünlerinde ve millî fabrikalar mamüllerinde maliyetin indirilmesi,
3. Serbest döviz esasına dayanan milletlerarası ticaret sistemine katılmak³⁴,

Ayrıca para ve mâlî durumun tahkimi maksadıyla sözde serbest dövizlerin (Dolar, İsviçre Frangı ve İngiliz Sterlini) kurlarına yapılan %20 zamla Türk Lirasının çoktan nazarî olan muadeleti terk edilmiş ve ilk iş olarak Türk Lirasının haricî iştirak kuvveti hakiki durumuna intibak ettirilmiştir³⁵. Hükûmet bu operasyonu gerçekleştirmeye çalışırken piyasaya altın sürme yoluna gitmiştir. Peker'e göre altın, devletin değerli bir malzemesi, yerine göre bir kuvveti ve bir başarı vâsıtasıdır. Devlet, millî hacimde herhangi bir işi görmek bir güçlüğü yenmek için bütün vâsıtalar gibi onu da kullanır. Hükûmet de bu operasyonda altını böyle bir vâsita olarak kullanmıştır³⁶. 7 Eylül Kararları mucibince devletin elindeki altınların satışa çıkarılması üzerine altının

³² M. Tuncer, "Önce Hak ve Adalet", *Yeniasır*, 01. 11. 1946.

³³ J. Hens, *A.g.m.*, *Ulus*, 07. 01. 1947.

³⁴ Necmettin Sadak, "Millî Ekonomi Sahasında İlk Ehemmiyetli Adımlar", *Akşam*, 09. 09. 1946.

³⁵ "7 Eylül Kararları ile İlgili Bir Yorum" (J. Hens'in *Neue Zürcher Zetiong*'da yayınlanan 25. 09. 1946 tarihli makalesinden iktibas), *Ulus*, 11. 12. 1946.

³⁶ **Başbakan Recep Peker'in Cumhuriyetin 23. Yıldönümü Açış Söylevi**, s.13.

fiatının artacağı düşüncesi, altına yönelişi hızlandırmış, ancak altın beklenen primi yapmamıştır³⁷.

Hükûmet, bu ekonomik kararlarla daha önceki müdâhaleci ekonomi yerine, liberal ekonomiye geçiş işaretleri vermektedir. Başbakan Peker'in; "*kesin ve zorlayıcı sebepler olmadıkça el koymalardan, vesikalı tevzi sistemlerden kaçınarak serbest piyasa rekabetini yaşatmayı, piyasanın normal işlemesi için lüzumlu görüyoruz. Bu yolu tutmakla beraber alınan ana tedbirlerin getireceği iyi sonuçlarla memlekette makul bir fiat muvâzenesinin kurulacağına kanaât getiriyoruz*"³⁸ sözleri, onun ekonomik devletçilikten uzaklaşarak yıllarca eleştirdiği liberal ekonomiye doğru meylettığının güzel bir örneğidir. Bu meylediş 7 Eylül kararlarının uygulanmasında açık bir şekilde görülmüştür.

7 Eylül kararlarıyla şu hedeflere varılmak istenilmiştir:

1. Harp yıllarının bozduğu iktisadî muvâzeneyi yeniden kurmak için esaslı adımlar atmak ve bunun için de, üretim ve ithalâtı arttırmak, üretim tekniğindeki ilerlemeden doğan fiat inişlerine önem vermek kaydıyla, Türkiye'nin ve dünyanın yeni şartlarından doğan uygun bir fiat seviyesi etrafında ekonomiyi düzenlemek,

2. Dış ticarete, sun'î usullerden kurtularak, serbest dövizle ve rekabet esasına göre mübâdeleleri mümkün olan hadlere çıkarmak, diğer tarafta Bretton Woods ruhuna ve esaslarına şimdiden uyararak dünya ticaretine sağlam bünye ve normal usullerle katılabilmek yolundaki hedefe varmak için, iç fiatlarımızla dünya ticaretinde başlıca yeri olan memleketlerin fiatları arasındaki farkın ortadan kaldırılması zarurî olduğundan bu maksatla sair tedbirler arasında, döviz rayiçlerinin iç ve dış fiat seviyeleri arasında muvâzene teminine yardım edecek surette ayarlamak,

3. Bu ayarlama neticesinde, fiatları makul hadden aşağı düşmüş veya düşmeye maruz ihraç malları fiatlarının haklı bir nisbet dairesinde kalkındırmak ve fiatları yüksek olduğu için ihraç edilemiyerek elde kalan mahsüllerin ihracâtını kolaylaştırmak ve bu ayarlamamanın ihracât kampanyasının henüz açıldığı ve mahsüllerin üretici elinde bulunduğu sırada yapılması suretiyle bundan beklenen faydanın üreticiye intikal etmesini sağlamak ve ihracât artırılırken ithalâtı da genişletmektir.

Bu hedefler istikametinde 7 Eylül Kararlarıyla;

³⁷ Asım Us, "*Kalkınma İstikrazı...*", *Vakit*, 05. 06. 1947.

³⁸ **Başbakan Recep Peker'in Cumhuriyetin 23. Yıldönümü Açış Söylevi**, s. 12.

1. Çeşitli mahzurları beliren döviz primleri sistemi kaldırılarak paranın iç ve dış realitelere uyan paritesinin tesbit edilmesi,

2. Bir taraftan, lüks veya halk ihtiyaçları bakımından zarurî olmayan mallar dışında her çeşit ithalât mallarının bollaştırılarak halkın yaşama şartlarına ferahlık vermek, diğer taraftan bu ayarlamamanın ithalât malları üzerindeki tesirlerini sair tedbirler arasında ithalât genişliği yoluyla karşılamak için ihracâtın teşvikinden elde edilecek muntazam dövizleri beklemeksizin ithalâta geniş nisbette döviz tahsis edilmesi,

3. Maliyet unsurlarında indirimler sağlamak suretiyle, sanayi mamülleriyle orman mahsülleri fiatlarında ve eşya nakliyât tarifelerinde mümkün görülen indirimlerin ilgili bakanlıklarca yapılması,

4. Kat'i olarak belirmiş olan serbest döviz esasına müstenit çok taraflı milletlerarası ticaret sistemine istikrârlı ve sağlam bir para ile katılmak ve bu suretle milletlerarası ticaretin inkişâfını sağlayacak olan Bretton Woods anlaşmasına, bu anlaşmanın ruhunu teşkil eden prensiplere uygun hazırlıkla ve Birleşmiş Milletler arasında yüksek itibara lâyık görülecek bir para sistemiyle girilmesi, kararları alınmıştır³⁹.

Bu kararlar doğrultusunda paranın değeri düşürülmüştür. Paranın değerinin neden düşürüldüğü hükûmet tarafından yayınlanan bir bröşürde şöyle anlatılmaktadır:

"a- 7 Eylül 1946'ya tekaddüm eden zamanlardaki dış tediye rejimimiz: Kendileriyle ticarete bulunduğumuz bir çok memleketler tarafından kliring sisteminin kabul edilmiş olması ve tediye imkanlarımızın darlığı bizim de dış ticaret rejimimiz için bu esasın kabulünü zarurî kılmıştır. Binaenaleyh 1939'da II. Cihan Harbine girerken dış ticaret ve tediye rejimimizin esasını kliring ve hususî takas teşkil ediyordu.

Malı malla değiştirmek olan bu rejimin mufassal mekanizmasını izaha girmeksizin şu ciheti tebârüz ettirebiliriz: Sistemin esası malı malla değiştirmektir. Bu sistemde, taraflarda birisi verdiği malın değerini dünya mallarına nazaran yüksek olarak tutmak suretiyle zarardan kurtulabilir. Yani karşılıklı anlaşmalarla daima pahalı mal alıp pahalı mal satmak ve dünya fiat seviyelerinden uzaklaşmak mümkündür.

³⁹ "Hükûmet Önemli Kararlar Verdi Yeni Tedbirlerle İthalât ve İhracât Geniş Ölçüde Arttırılıyor", *Ulus*, 08. 09. 1946.

b- Dış tediye rejimimizdeki değişiklik ve bunu gerektiren sebepler:

1939 Harbi yalnız Orta Avrupa iktisadiyatını tahriple kalmamış aynı zamanda kliring sistemi için de öldürücü bir darbe olmuştur.

1914 Harbinden sonra milletlerarası tediye rejiminin bozukluğu yüzünden dünya ekonomisinde vukua gelen karışıklık ve düzensizliklere meydan vermemek için daha harp bitmeden çalışmalara başlandığını ve 1944 yılının Temmuzu'nda Bretton Woods anlaşmalarının vücuda getirildiğini biliyoruz. Bu anlaşmaların tesis ettiği iki müesseseden birisi "Milletlerarası Para Fonu" kliring esasını değil kıymeti müstekâr paralarla, hatta neticede altınla ödemeyi milletlerarası tediyyatta esas olarak kabul etmiş bulunmaktadır.

Yine fonun statüsüne nazaran her paranın altın veya 0.888671 gram saf altını ihtiva eden Amerika Birleşik Devletleri dolarına nazaran ifade edilmiş tek bir kıymeti olacaktır. Bir kaç çeşit kur olmaz.

Görülüyor ki kliring sistemi artık günün sistemi olmaktan çıkmıştır ve yerini başka bir sisteme terk etmiştir. Bu durum karşısında hemen bütün dünya memleketlerinin iştirak ettiği Bretton Woods anlaşmalarından Türkiye'nin hariç kalması imkânı olmadığı gibi, kliring sistemine devam imkânı da kalmamıştır. O halde eninde sonunda tediye'nin dış ticaretimize esas teşkil edeceği tabiidir. Binaenaleyh kliring rejiminden, dış ticaretimizi her hangi sert bir sarsıntıya maruz bırakmadan ayrılmamız ve bütün dünyaca kabul edilen yeni sisteme girmemiz bir zarûret halinde tecelli eylemiştir.

Yeni sistemin ilk icaplarından birisi de fiatlarımızı dünya fiatlarıyla ahenkdâr ve dünya seyrini takip eder bir hale getirmektir. Bu da dünya fiatlarıyla memleketimizdeki fiatlar arasında bir zarûret hâli teşkil eden ve bizi bir takım menfi neticelere götüren iç ve dış satın alma gücü arasındaki farkı izâle etmek mümkündür.

c- Türk parasının iç ve dış gücü arasındaki fark:

Harp diğer memleketlerde de fiatları yükseltmiştir. Yani muhtelif memleket paraları da kıymetlerinden az çok bir şeyler kaybetmiştir. Ancak işgal altında kalan ve bütün ekonomisi ve parası da derin sarsıntılara maruz kalmış bulunanlar hâric, diğer memleketlerdeki fiat yükselişleri yani para düşüşleri bizdeki ile kabili esas

değildi. Bir fikir verebilmek üzere 1938 yılına nazaran 1946 yılının ilk ayındaki fiyat yükseliş nispetlerini inceleyelim;

<i>A.B.D.....</i>	<i>% 35</i>	<i>% 28</i>
<i>Kanada</i>	<i>% 32</i>	<i>% 17</i>
<i>İngiltere</i>	<i>% 70</i>	<i>% 17</i>
<i>İsveç.....</i>	<i>% 66</i>	<i>-----</i>
<i>İsviçre</i>	<i>% 100</i>	<i>% 51</i>

Paramızın iç satın alma gücü toptan eşya fiyatlarına nazaran %346 nispetinde düştüğü halde %48 prim de nazara alınmak şartı ile ancak %100 düşmüştür. Aradaki fark da bârizdi.

d- Paramızın iç ve dış satın alma gücü arasındaki farktan doğan neticeler;

-Bu durumdan ihracâtçılarımız ve üretici zarara uğramıştır.

-Karaborsa ortaya çıkmıştır.

-Sanayimiz istenilen noktaya gelmemiştir.

-Devlet bütçesi menfî yönden etkilenmiştir"⁴⁰.

Hükûmete göre 7 Eylül kararları şu neticeleri doğurmuştur:

1- 7 Eylül kararları memleket ekonomisine içeride ve dışarıda aynı satın alma gücüne hâiz sağlam ve sâlim bir para temin etmiştir.

2- Sanayi, ticaret ve maliyemizin, paranın içerideki ve dışarıdaki satın alma güçlerinin farklı bulunmasından ileri gelen karışık ve gayri vazih durumu ortadan kaldırılmış ve her çeşit hesaplarımız sağlam bir ölçüye sahip olmuştur.

3- İhracât ve ithalâtımız, yani dış ticaretimiz artmış ve iş hayatımıza bir gelişme temin olunmuştur.

4- İhracâtlarımızın, paramızın iç ve dış satın almak gücünün farklı bulunmasından ileri gelen zararları önlemiştir.

5- Piyasalarımızdan gizli pazarlar ve karaborsa uzaklaştırılmıştır.

6- Fiyatlarımız dünya fiyat seyrini takip eder bir duruma getirilmiş ve normale doğru istikâmetlendirilmiştir.

⁴⁰ "7 Eylül Kararları ve Alınan Neticeler", *Ulus*, 26-27-28. 07. 1947.

7- Martta başlayan ve gittikçe derinleşen sıkıntı devresi vaktinde önlenmiş ve hayat standardımızın düşmesine mahâl bırakılmamıştır.

8- Bütün bunlara rağmen 7 Eylül kararları dolayısıyla memleketimizde gayrî tabîî ve fiatların temâyül ve istikâmetleri hilâfına hiç bir pahalılık vücut bulmamıştır.

9- Dış tediye vâsıtalarımızda yani altın ve döviz mevcutlarımızın yekûnunda herhangi bir gerileme vukua gelmemiştir⁴¹.

Peker, hükûmetinin almış olduğu 7 Eylül kararlarının hatalı olduğu doğrultusunda çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirileri şu başlıklar altında toplamak mümkündür.

1- Devalüasyon Türkiye için fayda değil zarar getirecektir. Harp zamanında Türkiye'ye ithalât tamamıyla durmuşken bile paranın üzerinde oynanmadığı halde, tam üretim vâsıtalarını getirebilmek ihtimalinin oluştuğu sırada paranın dış kıymetinin düşürülmesi Türkiye'yi sıkıntıya sokacaktır. Bu arada dışarıdan gelecek tüketim maddelerinin fiatlarının da yüksek olma riski vardır. Türkiye'nin kuracağı fabrikalarda maliyet fazla olacağı için dış piyasayla rekabet imkânları zorlaşacaktır.

Devalüasyon denilen para düşürme tedbirin daha çok, sanayide ileri gitmiş memleketler başvururlar. Çünkü böylelikle mamüllerine dış pazarlarda iyi ve bol müşteri bulma imkânını elde edebilirler. Böylece hammadde memleket dahilinde, yerli işçiyle işlenir ve dışarıdan döviz getirilir. Halbuki Türkiye alıcısı çok olan hammadde satıcı bir ülke olduğu için böyle bir avantaja sahip değildir.

2- Dış fiatların iç fiatlar üzerindeki tesirleri hayat pahalılığına sebebiyet verecektir. Hükûmetin, herhangi bir ekonomik tedbir alırken vatandaşların gelirleriyle sarf edebildiklerini ayarlaması gerekirdi⁴².

3- Fiatların para düşüşü neticesinde fırlaması ellerinde stok bulunan mahdut firmalara yarayacak ve bunların bankalara borçları varsa rahatça ödemeleri mümkün olacaktır. Böylece de türedi zenginler meydana gelecektir.

4- İhracât eşyasının fiatı sabit tutulmadığından, ithalât eşyasıyla birlikte yerli malların fiatlarının da yükseleceğinden, ihracâtı attırmak gâyesine ulaşmak mümkün olmayacaktır⁴³.

⁴¹ "7 Eylül Kararları ve Alınan Neticeler".

⁴² Mümtaz Faik Fenik, "Tedbirlerin Neticesi Anlaşıyor", *Vatan*, 24. 10. 1946.

5- Hükûmetin bu kararı alırken iktisadî çevrelere danışmaması, hata yapmasına sebep olmuştur.⁴⁴

6- Bu kararlar alınması gereken radikal tedbirler olmasına rağmen, teferruatı ile hesaplanmaması ve bakanlıklar arasındaki koordinesizlikten, halk ikna edilmeden gerçekleştirildiğinden meydana gelen itimatsızlıktan dolayı kararlar hedefinden uzaklaşmıştır⁴⁵.

7- Hükûmet, para ayarlama operasyonundan hemen sonra ucuzlatma siyâsetine girmesi lâzım iken, böyle bir siyâset içerisine girmemiş ve uygulama bir tedbir olmaktan çıkmıştır⁴⁶.

8- Türkiye parasını indirirken, gelişmiş ülkelerin mamüllerini yükseltebileceği hesaba katılmamıştır. Bu da kararların ithalâtla ilgili beklentisini yok etmiştir⁴⁷.

7 Eylül 1946 tarihli, ekonomik kararların en mühim özelliğinin Peker'in dünya görüşündeki liberal temâyüllü değişimdir ki, Peker'in ekonomik devletçiliği ile bu kararlar karşılaştırıldığında bu değişim net bir şekilde gözlenebilmektedir.

Bu kararlardan sonra hükûmetin kontrolünden kurtulan esas tüketim maddelerinin satışı birden yükselmiştir. Hayat pahalılığı artmış ve meydana gelen spekülasyonlardan türedi zenginler ortaya çıkmıştır. Ticarete serbestlik gelmesine rağmen, ekonomisinin üretim ve yatırım sektörüne dokunulmaması ve işçi, memur maaşlarının standart kalması hayat pahalılığını meydana getirmiştir. Bu durum da çeşitli toplumsal grupların hükûmete karşı hoşnutsuzluğuna sebebiyet vermiştir.

2. Peker Hükûmeti ve Muhâlefet İlişkisi

A. 12 Temmuz Beyannâmesine Kadar Hükûmet-Muhâlefet İlişkisi

Peker hükûmeti ile Domakrat Parti arasındaki ilişkiler, D.P.'nin kuruluşu ile başlayan problemlerin bir uzantısıdır. Daha hükûmet kurulmadan estirilen hava, Peker hükûmeti ile D.P. ilişkilerinin bir diyalog ve uzlaşma içinde değil çatışma şeklinde

⁴³ Ahmet Emin Yalman, "Hükûmetin Yeni İktisadî Tedbirleri", *Vatan*, 10. 09. 1946.

⁴⁴ Ahmet Emin Yalman, "Yeni İktisadî Tedbirler Mutlak Başarı Temin Etmelidir", *Vatan*, 15. 09. 1946.

⁴⁵ Ziyad Ebuzziya, "Yine Yarım Tedbirler Alıyoruz", *Tasvir*, 05. 10. 1946.

⁴⁶ Necmeddin Sadak, "Değişmez Bir Program Olmadıkça", *Akşam*, 08. 09. 1947.

⁴⁷ Ekrem Uşaklıgil, "Partiler Başbaşa Verip Çare Aramalıdır", *Son Posta*, 12. 11. 1946.

gelişeceğinin işaretini veriyordu. Nitekim, hükûmetin kurulma safhasında ortada iki çeşit dedikodu gezmekte idi. Bunlardan birisi, D.P.'den de hükûmete bakan alınacağı, diğeri ise Recep Peker'in muhâlefete karşı sert bir siyâset takip edeceği şeklinde idi⁴⁸. Bu tip spekülasyonlar siyasi havayı gerginleştirmişti.

D.P. 1946 seçimlerinde hile yapıldığına dair iddialarını sürdürürken, sadece bir hak arama düşüncesinde olmayıp siyâsette bir belirsizlik meydana getirerek spekülasyona açık, hükûmetin sertleşmesine zemin oluşturacak bir ortam hazırlamaktaydı. Böylece, C.H.P.'yi demokratik havaya ters bir uygulama içine sokarak, zaten C.H.P.'den soğumuş bulunan halkı kendi saflarına çekmek düşüncesinde idi. Peker hükûmeti ise, bir takdik uygulamadan daha çok, düşüncesinin gereği olarak sert, otoriter ve muhâlefeti sindirme yönünde bir politika uygulama eğilimi içine girmiştir ki, böylece bir nevi D.P.'nin istediği ortamı kendisi yaratmıştır. Bu nedenle daha ilk günden itibaren Hükûmet-D.P. ilişkisi bu ortamın gerektirdiği biçimde şekillenmiştir.

Hükûmet programının okunması sırasında, D.P.'nin hükûmetten programı tetkik etmek için süre istemesine karşılık, hükûmetin bu konuda olumsuz tavır takınması, uzlaşmaz ilişkinin ilk kıvılcımını oluşturmuştur⁴⁹. Bundan sonra Peker, sertlik ve muhâlefeti pasivize etme politikasının gereği olarak, belediye seçimlerini öne alma girişiminde bulunmuştur. D.P. bu girişime, partinin teşkilâtlanmasını henüz tamamlamadığı gerekçesiyle karşı çıkmış ve seçimlerin normal zamanı olan Eylülde yapılmasını istemiştir⁵⁰.

Diğer taraftan tek parti döneminin Cemiyetler Kanunu'nda 1946 seçimlerinden önce tadilât yapılması, meşhur "50. maddenin" kaldırılmasına rağmen, hükûmetin polis vazife ve selahiyet kanununa dokunmak istememesi muhâlefetin, hükûmetin bu kanunu kendisine karşı kullanacağı düşüncesi ile karşı çıkmasına sebep olmuştur. Muhâlefete göre bu kanunla polise, her istediği şahsı o anda nezaret altına alma ve hâkim kararı olmaksızın hürriyetini tahdit etmesine fırsat veriliyor ki, polis tek taraflı olduğunda bu, hükûmete karşı sürdürülecek muhâlefeti imkânsız hale getirecektir⁵¹.

⁴⁸ Metin Toker, A.g.e., s.134.

⁴⁹ Ahmet Emin Yalman, "Fena Bir İmtihan", *Vatan*, 16. 08. 1946.

⁵⁰ Celal Bayar Diyor ki, 1920-1950 *Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihâl*, (Hazırlayan:Nazmi Sevgen), İstanbul 1951, s.104-105.

⁵¹ Celal Bayar Diyor ki, s.132.

Demokrat parti her fırsatta, hükûmetin muhâlefete baskı uyguladığını öne sürmüştür. Bu konudaki şikâyetleri Bayar şöyle dile getirmektedir: "*Hâlâ hükûmet memurları, parti müfettişlerinin tertipleri ile ve şöhretli tesirleri altında olarak teşkilâtımızı dağıtmaya, partiye girmek isteyen vatandaşları her türlü vâsitaya başvurarak caydırmaya uğraşmaktadırlar. Bütün bu hareketlerin halkımız üzerinde yaptığı tesirlerin tamamıyla menfî olduğu hâlâ daha hükûmet ve C.H.P.'ce anlaşulmamış bulunmaktadır*"⁵². D.P. kendilerine yönelik bu baskı politikalarına karşı takdik oluştururken, her siyasî parti gibi kendine daima siyasî yapı içinde yer bulma, bir güç olma gayreti içinde olmuştur. Bu doğrultuda seçim yasaının değiştirilmesi ve seçimlere gizli oy usulünün getirilmesi, partilere göre renkli kâğıt kullanılması, sandık başlarında partili görevlerin bulunması ve her sandıktaki seçim neticelerinin orada açıklanması şartlarını ihtiva eden bir teklifte bulunmuş, ancak bu teklif reddedilmiştir. Reddediliş sebebi şunlardır:

1- Reylerin okullarda ve kapalı hücrelerde gizli olarak kullanılmasına imkân yoktur. Çünkü memleketimizin her köyü henüz bir okul binasına kavuşmamıştır.

2- Rey pusulalarını renkli olarak hazırlamak da bir çok karışıklıklara, güçlüklerle yol açacaktır.

3- Parti temsilcilerinin rey tasniflerine iştirâk ettirilmesi ve tutanaklara bunlar tarafından imza atılması keyfiyeti de, seçim işlerini karıştıracaktır. Çünkü parti temsilcilerine böyle bir hak tanınırsa, aynı hakkı bağımsız adayların temsilcilerine de tanımak gerekecek, bu takdirde tasnif heyetleri akla gelmez sabotaj hareketleri ile karşılaşabileceklerdir.

4- Her sandıktaki seçim neticesinin orada ilân edilmesi gereksizdir. Tasnif heyetini teşkil eden üyeler neticeyi bildiğine göre bunu ayrıca ilân etmekte bir sakınca yoktur⁵³.

Hükûmetin kuruluşundan itibaren var olan güvensizlik ve çatışma ortamı her iki tarafı her geçen gün daha da sertleştirirken, hükûmet bütün kontrolü elinde tutabilmek için; milletlerarası gerginliği bahane ederek İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'deki sıkıyönetimin altı ay uzatılmasını istemiştir. D.P.

⁵² Celal Bayar Diyor ki, s.138.

⁵³ Nadir Nadi, "Seçim Kanununa Dair...", Cumhuriyet, 03. 12. 1946.

milletvekili Sadık Aldoğan⁵⁴, hükûmetin sıkıyönetimi, gazeteleri kapatmak ve halkın mitinglerine engel olmak için uzatmak istediğini söyler. Yine D.P. milletvekili Refik Koraltan dünyanın silah bıraktığı bu ortamda sıkıyönetime gerek olmadığını, ihtiyaç hâlinde sıkıyönetim ilân edilebileceğini belirterek, böyle bir uygulamanın kendilerine karşı baskı vâsıtası olarak düşünüldüğünü ifade ederek karşı çıkmışlardır.

D.P.'nin itirazlarına rağmen bu şehirlerde 23. 11. 1940'da ilân edilip devam edegelen sıkıyönetim Aralık 1946'da altı ay daha uzatılmıştır. Hükûmet, sıkıyönetimi uzatma sebeplerinin gazete kapamak, mitingleri engellemek olmadığını zaten kanunsuz eylemlere engel olmak için yasaların yeterli olduğunu açıklamıştır⁵⁵. Ancak muhâlefeti haklı çıkarırcasına, iki siyasî partinin anlaşmasıyla sınıf esaslı üzerine cemiyet kurma yasağının kaldırılması sonucu kurulan sendikaların hepsini ve altı gazete ile dergi 6 Ocak 1947'de sıkıyönetim tarafından süresiz olarak kapatılmıştır. Sıkıyönetim makamlarına göre bu hareketin sebebi, söz konusu yayın ve sendikaların, sınıf mücadelesi ile ilgili fikirleri savunmak suretiyle ceza kanununun hükümlerine karşı gelmiş olmalarıydı⁵⁶.

Hükûmet, uyguladığı sertlik politikasıyla, oluşmaya başlayan demokratikleşme ortamının çatıştığının farkındadır. Bu nedenle uygulamasına demokratik gerekçeler bulmak gerektiği inancındadır. Bu amaçla da kendi uygulamasına göre demokrasi yorumları yapmıştır ve uygulamayı demokrasiye değil, demokrasiyi uygulamaya yudurma gayretleri içinde görülmüştür. Peker'in şu demeci bu gayretin iyi bir örneğidir: *"Biz bu mecliste demokrasi hakiki bir şekilde gelişsin, açılın diye va'z işi kardeş muamelesini, iyi muameleyi vazife diye yapıyoruz. Yaptıkları hareket nev'inden demokrasinin memlekete getireceği anarşist aksülamel ne olur arkadaşlar? Bu anarşi arasında ne doğar? Ya bir sınıf diktatöryası yahut eli sopalı aşağılık insanların sefil şahsî hâkimiyetlerini ifade eden diktatörler. Biz bundan münezzehiz arkadaşlar. Biz yaşadıkça, önümüzde insanlığın ışığı ve elimizde kanun vâsıtası, bu memlekette bu felâket olmayacaktır. Biz yalnız yaşadıkça sade günümüzün hürriyetini, mesut hayatını temin etmekle yetinen bedbaht hodgâmlar değiliz. Üç beş, on nesil sonra bizler göçeceğiz. Evlatlarımızın, torunlarımızın torunlarının ve bütün istikbâle açılacak gelişecek olan Türk milletinin hür insanlık şartları içinde*

⁵⁴ Sadık Aldoğan: D.P. Afyon Milletvekili.

⁵⁵ "Sıkıyönetim 6 Ay Daha Uzatıldı", *Ulus*, 05. 12. 1946.

⁵⁶ Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, s.155.

yaşamasını sağlayacak bir hürriyeti ve bunu veren bir demokrasi ruhunu yukarıda hâkim kılmak istiyoruz. Şuûrsuz, tahrikçi, anarşi getiren bir yolun arkasında bunun aksülameli feci zümre veya şahıs hâkimiyeti gizlenir"⁵⁷. Peker, bu konuşmasında bir nev'i totalitarizme giden yolu tıkamak için otoriter tavrını meşrûlaştırmaya çalışıyor ki, bunun zaten onun, devlet ve rejim anlayışının bir parçası olduğunu birinci bölümde görmüştük.

Peker, bu düşüncesini uygulamalarında gösterirken, D.P. yöneticileri, onun bu özelliğini bildikleri için, onu adeta tahrik edip, sert uygulamalar içerisine girmesini istercesine muhâlefet yapmaya devam etmişlerdir. Nitekim 1947 bütçesi görüşmelerinde Peker-Menderes arasında geçen tartışma ve akabinde meydana gelen gelişmeler, bu bir uzantısı şeklinde cereyan etmiştir. Bütçe görüşmelerinde Peker'in; *"iki ana esası millete borçluyuz. Birisi onun hayrına hizmetkâr olmak ve bu hizmet yolunda ihlâs ve samimiyetle sıcak bir yürekle hizmet fikrine sadık kalmak ve bunların doğru olmadığı söylendiği ve yazıldığı zaman doğruluklarını, iyiliklerini belirtmek için bütün takat ve gayretlerimizi sarfetmektir. İkincisi de meşrû ve kamunî icapların en ufak çizgisine ve kanunun virgülüne dahi dikkat ederek zayıf yürekli sathî görüşlü insanlarda mevcut huzuru kargaşalığa inkılâp ettirmek teşebbüslerinin doğuracağı kamunsuz hareketleri, kanun kuvvetleriyle kanun vâsıtasıyla önlemektir."* sözlerine Menderes şu cevabı vermiştir: *"Muhterem arkadaşlar, Sayın Başbakan'ın bütçe müzâkeresine tekaddüm eden sözlerinde iki hedefin görüldüğü tesiri altında bulunmaktayız. Bunlardan birisi, bütçe üzerinde yapılacak tenkitlerin tesirlerini bir vechi peşin azaltmak, diğer ve daha mühimi ise, iç politikaya tutunarak ve şiddetli bir lisan kullanarak bir nev'i ürkütme tesiri icrâ etmek. Ben asıl bu ikinci nokta üzerinde durmak istiyorum. Sayın Başbakan sözleri arasında siyasî tahrikler neticesinde memleketin şurasında burasında çıkacak karışıklıkların şiddetle önleneceğini yine şiddetli bir lisanla ifade etti. Siyasî tahrikler tabiri ile acaba birden fazla siyasî partinin siyasî hayata girmiş olmasının ve bunun tabiî tecellilerini mi imâ etmek istiyor"*. Bu konuşmaya karşılık olarak Peker, çok sert bir reaksiyon göstererek Menderes'e hakaret edercesine şu konuşmayı yapmıştır: *"Muhterem arkadaşlarım! D.P. adına dinlediğimiz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde, şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbâle gitmek azminde bulunan kudretli*

⁵⁷ "Peker Dedi ki", *Ulus*, 19. 12. 1946.

bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh hâletinin akislerini dinledik. Bir ruh hâletine temâs ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum. Demek ki, her şeyi geriye çeken anlaşılmaz hareketler bu ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsüye gelip bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman her defasında bir usul meselesi çıkararak karşımıza çıkararak konuşmaktan kaçan bu partidir... Arkadaşlar, mesul bir başbakan olarak huzurunuza çıktığım her zaman takatlerini teşvik ve gayret ettiğim muhâlif partinin fikirlerini, mesul bir adam olarak baştan aşağı haksız bulduğum zaman devletin hakkını korumak ve hakikatleri açıklamak elbette vazifemdir." Bu konuşmayı protesto için D.P.'liler meclisi terk etmişlerdir. Bunun üzerine Peker, D.P.'lileri demokrasinin işleyişini engelleyen her şeyi söyleyen fakat söylenenleri hazmedemeyen tahrik edici muhâlefet yapmakla suçlamıştır⁵⁸.

D.P.'lilerin Büyük Millet Meclisi'ni terkederken bir oturum için mi, bir süre için mi, yoksa geri dönmek üzere mi ayrıldıklarını belirtmemiş olmaları ve bir iki gün meclise gelmemeleri iktidarı rahatsız etmiştir.

18 Aralık'da eski Başbakan Saraçoğlu, Bayar ve Menderes'le görüşüp arabuluculuk yapmak isteyerek, D.P.'lilerin tekrar meclise gelmelerini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Bayar; "*Recep Peker'in başbakan olarak beş aydan beri takip ettiği politikasıyla uyuşmamıza imkân yoktur.*" karşılığıyla bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.

Basın, arabulucuğa rağmen D.P.'lilerin meclise dönmediklerini görünce D.P.'lilerin meclisten tamamen çekildiğini ve "*sine-i millete avdet ettiğini*" yazmaya başlamıştır⁵⁹. Bunun üzerine 20 Aralık'ta İnönü devreye girerek, Bayar ve Köprülü ile görüşüp olayları yatıştırmaya çalışmış, yine Bayar'ın; "*Peker ile demokrasi yapılmaz*" cevabıyla meclise dönüp dönmeleri konusunda kesin bir ifade kullanmayarak köşkten ayrılmışlardır. İki gün sonra İnönü tekrar Bayar ve Köprülü ile görüşmüştür. Bayar'ın ifadesiyle bu ikinci görüşme de D.P.'lileri tatmin etmemiştir. D.P.'de meclise dönmek eğilimi etkisini devam ettirirken, Adnan Menderes'in meclise dönülmesi gerektiği yönündeki ısrarları üzerine 28 Aralık 1946'de bu parti milletvekilleri tekrar

⁵⁸ "Peker Dedi ki", *Ulus*, 19. 12. 1946.

⁵⁹ Mümtaz Faik Fenik, "*Anlaşma İmkânları Var mıdır?*", *Vatan*, 25. 12. 1946.

meclise geri dönmüşlerdir⁶⁰. Ancak her geçen gün hükûmetle muhâlefet arasındaki uzlaşmaz tutum artarak devam etmiştir.

Bütün bu olayların gerginliği devam ederken 7 Ocak 1946'de D.P. ilk büyük Kongresi'ni toplamıştır. Kongre Celal Bayar'ın uzun bir nutkuyla açıldı. Bayar, bu nutkunda; hükûmetten seçim kanunu değiştirmesini, cumhurbaşkanının aynı zamanda bir siyasî partinin başkanı olarak kalmamasını, Anayasaya aykırı antidemokratik kanunların kaldırılmasını istemiş, idarî mekanizmanın D.P. üzerinde baskı uyguladığını, bundan vazgeçilmesi gerektiğini ısrarla belirtmiştir.

Bu kongrenin Hükûmet-D.P. ilişkilerini etkileyecek en önemli faaliyeti "*Ana Davalar Komisyonu*" tarafından hazırlanıp kongre tarafından kabul edilen "*Hürriyet Mîsaki*" adı verilen rapordur. Bu raporda Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için üç temel şartın yerine getirilmesi öngörülmektedir. Bu üç temel şart şunlardır:

- 1- Antidemokratik ve anayasaya aykırı kanunların kaldırılması,
- 2- Seçimlerin devlet memurları tarafından değil, hukukî merciler tarafından denetlenmesi,
- 3- Cumhurbaşkanlığı mevkiinin parti başkanlığından ayrılması⁶¹.

Kongrede, bu istekler hükûmet tarafından yerine getirilmezse, Genel İdâre Kurulu'nun kararıyla D.P.'nin meclisi terkedip mücadeleyi millete götürmesi öngörülmüştür⁶².

Kongrenin kabul ettiği bu rapor, C.H.P.'nin tepkisine, Hükûmet ile D.P. arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Bu gerginlik öyle bir noktaya gelmiştir ki, sonuçta bir uzlaşma ortamı oluşturabilmek amacıyla Ankara Ticaret Odası'nın I. ve II. başkanlıklarını yürüten biri D.P.'li diğeri C.H.P.'li iki tacir araya girmiştir.

D.P. Ankara Üzeyir Avunduk ile C.H.P. Ankara İl İdâre heyeti üyesi Vehbi Koç, D.P. genel idâre kurulu üyesi Emin Sazak ve Başbakan Yardımcısı Mümtaz

⁶⁰ Celal Bayar Anlatıyor, Başvekilim Adnan Menderes, (Derleyen: İsmet Bozdağ), İstanbul 1986, s.65-67.

⁶¹ 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C.II, İstanbul 1990, s.375.

⁶² D.P. I. Büyük Kongresi İçin bkz.: R. Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, Olguç Matbaası 1979, s.105-113.

Öktem'in girişimiyle Peker-Bayar görüşmesi sağlanmış,⁶³ ancak bu görüşmeden bir sonuç alınmamıştır.⁶⁴ Her hangi bir açıklama yapılmamakla beraber, bir sonuca varılmadığı görülmüştür.

20. 1. 1947'de yapılan idâreciler kongresinde, hükûmet idarî ve adlî memurları direkt olarak hükûmetin kontrolü altına alma meyli göstermiştir. Fuat Köprülü, Vatan'da yazdığı makalede; hükûmetin kongre ile memurları ve adliyeyi devletin memuru ve adliyesi olmaktan çıkarıp hükûmetin kontrolüne sokmayı hedeflediğini belirterek şunları söylemektedir: "*Peker kabinesi iktidara geldiği günden beri, bir kaç sabit fikrin tesiri altındadır. Başvekil, eldeki kanunların kendi otorite anlayışını temine kâfi gelmediğini iddia ediyor ve onları hükûmete daha geniş selâhiyetler verecek şekle sokmak istiyor. Valilerin, vilâyetle umumî idârei kanunun kırılıp yıpranmış selâhiyetsizliği içinde bulunduğu söylenen başvekilin, bu kongreye kabul ettirmek istediği idâre sistemi şöyledir: Memleket 25 vilâyete taksim edilecek; her vilâyetin başında, askerî hatta adlî teşkilâta da hâkim bir vali bulunacak; bütün memurlar üzerinde valinin geniş bir nüfûzu olacak, adliye müstakil bir kuvvet olmaktan çıkarak, doğrudan doğruya idârenin emri altına girecek; bucak müdürleri tıpkı bir savcı selâhiyetine sahip olacak, bu kadar selâhiyetlerle techiz edilen valilere gelince, bunlar dahiliye vekilinin ve hükûmetin arzusuna göre bir an içinde azil ve hatta tekaüde sevk olunabilecekler...*".

Köprülü, bu projeye adliye ve diğer bazı vekâletlerin itiraz ettiğini söyleyerek bundan duyduğu memnuniyeti dile getirirken diğer taraftan bu girişimin demokrasinin gelişimini engelleyecek bir hareket olduğunu belirtmektedir⁶⁵.

1947 Şubatının ilk haftasında yapılan muhtar seçimleri hükûmet-muhâlefet gerginliğini arttıran önemli bir olgu olmuştur⁶⁶. Bayar, seçimleri D.P.'nin büyük bir ekseriyetle kazanması gerektiği halde yapılan idarî baskı yüzünden kaybettiklerini ileri sürerken⁶⁷, Menderes de aynı düşünce dairesi içinde şunları söylemiştir: "*Başta bulunan idâre amirlerinin zihniyetleri tamamen değişmelidir. Bu değişmediği takdirde kamunlar değişse dahi bir hüküm olmadığını son yapılan muhtar*

⁶³ Mehmet Kabasakal, *A.g.e.*, s.175.

⁶⁴ bkz.; Cem Eroğul, *D.P. Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 1970, s.32.

⁶⁵ Fuat Köprülü, "*Hükûmet Nereye Gidiyor ?*", *Vatan*, 26. 01. 1947; Faki Fenik, "*Halk Partisinin Ebedi İktidarı*", *Vatan*, 26. 01. 1947.

⁶⁶ bkz., Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, İstanbul 1966, s.418-419.

⁶⁷ Celal Bayar *Diyor ki*, s.148.

seçimlerinde gördük. Bu muhtar seçimi kanununda beğenmediğimiz bir taraf yoktur. Yanlız buna rağmen jandarma, nahiye müdürü ve kaymakamların istedikleri şahsı hemen tayin ederek, seçilmiş gibi gösterdiği herkesçe malumdur"⁶⁸.

Muhâlefetin bu iddiasına Peker, "*Muhtar seçimlerinde zor kullanıldığı veya baskı yapıldığı hakkındaki sözler her kim tarafından söylenirse söylensin bunlar hakikate uymayan iddialardır. Bu sözler vazife sahipleri hakkında bir iftira olmaktan başka hür insanlar olarak oy kullanan vatandaşlar aleyhinde de bir saygısızlıktır. Seçimlerde her zaman her yerde vâki olan sürtüşmeler mikyası dışında hiçbir yolsuzluk yoktur. Vatandaş vicdanının ve kanaâtinin masunluğu aleyhindeki bu iddiaları, bu temin ile mükellef olan mesul hükûmetin başında bir adam sıfatıyla redderim*"⁶⁹ sözleriyle cevap vermiştir.

Muhâlefetin bu meselede tavrını belirleyen esas, seçimleri kaybetmesi değil, seçimlerin uygulanışı, seçim kanununa rağmen idârenin seçimler üzerindeki etkisi demokratikleşme ve seçimlerin belli bir geleneğe oturtulmaması kaygısıdır⁷⁰. Muhâlefetin bu kaygılardan kaynaklanan tavrı, F. Rıfki Atay tarafından tahrikçilik olarak nitelendirilmiştir⁷¹.

Muhtar seçimleri, siyasî hayatta yeni bir belirsizlik meydana getirmiştir. Bu seçimlerle tartışılan seçim uygulamasına yapılan eleştiriler, D.P.'nin "*Hürriyet Mîsaki*" olarak adlandırılan bağlayıcı kararları içinde değerlendirildiğinde; Nisan ayında yapılacak milletvekili ara seçimlerinde D.P.'nin tavrının ne olacağı, seçimlere katılacak mı katılmayacak mı? sorularını akla getiriyordu. Bu kararlar mucibince, seçimlere katılmaması çok büyük bir ihtimaldi. Nitekim C.H.P. bunu hissettiğinden, D.P.'nin seçimlere katılması için bu seçimlerin dürüst yapılacağı vaadinde bulunmuştur⁷².

Bütün bu gelişmeler devam ederken Bayar, beklenildiği gibi Kuşadası ve Bodrum'da büyük bir ihtimalle seçimlere girmeyeceklerini açıklamıştır⁷³. Bu açıklamalarda bir kesinlik yoktu. Bunun sebebi de D.P.'nin bu arada sunduğu seçim

⁶⁸ "Celal Bayar, D.P. Başkanı ve Adnan Menderes Bir Konuşma Yaptılar", *Tasvir*, 08. 03. 1947.

⁶⁹ "Demokratlar Peker'i Tenkit Ediyor", *Tasvir*, 08. 03. 1947.

⁷⁰ **Celal Bayar Diyor ki**, s.148.

⁷¹ Falih Rıfki Atay, "*Bu Artık Belli Bir Şeydir*", *Ulus*, 08. 03. 1947.

⁷² Ahmet Yeşil, *A.g.e.*, s.91.

⁷³ "Celal Bayar Demokrat Parti'nin Seçimlere Girmeyeceğini Söyledi", *Tasvir*, 01. 04. 1947; "Başbakan R. Peker İzmir'de, Celal Bayar Kuşadası'nda", *Vatan*, 01. 04. 1947.

tasarıdır ki, bu tasarı Peker tarafından olumsuz bir şekilde eleştirilmiştir⁷⁴. Bu olumsuzluk üzerine D.P. nisanda yapılacak kısmî milletvekilliği seçimlerine kesin olarak katılmama kararı verdi⁷⁵. Bu karar İzmir'de açıklanmıştır. Açıklanmadan önce, Bayar genel idâre kurulunun İzmir'de toplanacağını ve kararın orada açıklanacağını söylemişti. Bu arada İzmir Peker'in gezi programında da vardı.

Peker 31 Mart akşamı İzmir'e gitti. Onun en önemli özelliklerinden biri de, önemseydiği siyasî nutuklarını, kendi partisine en çok muhâlif zannedilen merkezlerde vermeyi tercih etmesidir⁷⁶. İzmir'in tercih edilmesinin bir sebebi de budur. Başbakan 1 Nisan'da İzmir Halk Evi'nde bir konuşma yaptı⁷⁷. Bu konuşmasında D.P.'nin seçimlere katılmadığı takdirde suç işlemiş sayılacağını belirtti⁷⁸. Bu konuşmadan sonra Bayar da İzmir'e gelmiş ve büyük bir partili kitle tarafından karşılandı. Böylece İzmir'de bir politik düello başlamıştır. Bayar ve arkadaşları İzmir'e geldiğinde onları karşılamaya gelen kalabalığı, polis ve jandarmanın havaya ateş açarak dağıtmaya çalışması önemli huzursuzluklar yarattı⁷⁹. Bayar, burada yaptığı konuşmada Peker'e verdiği cevapta şunları söylemiştir: *"Biliyoruz ki, kısmî milletvekili seçimlerine partimiz girmemeye karar vermiş bulunuyor. Bu kararı niçin vermiş olduğumuzu Türk milletinin anlamakta güçlük çekmeyeceğine eminiz. Seçim kanununun her vesile ile işaret ettiğimiz kötü kullanılmaya müsait hükümler taşımakta olduğu herkesçe bilinmektedir. Buna rağmen idârece ve vazifelilerce tedbirler neticesinde seçimlerin yolunda cereyan edeceği hakkında bize teminât verilmek isteniyor. Kaldı ki bundan evvelki seçimlerden önce de hükümet partisinin en selâhiyetli ağızlarından verilmiş olan teminâtı tatbikatta verdiği neticeler meydandadır. İşin asıl garibi, bir taraftan milletvekili seçimleri için bu teminât verilirken, öbür taraftan da henüz tamamıyla arkası alınmayan köy muhtarları seçimlerindeki yolsuz ve kanunsuz hareketler devam etmektedir. Binaenaleyh hükümet partisinin zihniyet değiştirdiğini kabul etmeye vaziyet asla müsâit görünmüyor. Hükümet reisinin şehrimizde Halk Evi'nde söylediği nutuk ile bir kere daha açığa çıkan fikirler de bu iddiamızın ayrıca delillerini teşkil eder..."* Bayar bu konuşmasında devamla Peker'in, D.P.'nin seçimlere girmediği takdirde suç işlemiş olacağına dair iddiasına karşılık olarak, kanunsuzluğu

⁷⁴ "Peker Diyor ki", *Ulus*, s.161.

⁷⁵ **Celal Bayar Diyor ki**, s.161.

⁷⁶ Metin Toker, *A.g.e.*, s.172; Hüseyin C. Yalçın, "İzmir Nutku", *Tanin*, 03. 04. 1947.

⁷⁷ Celal Bayar 30 Bin İzmirli Önünde Başbakanın Nutkuna Cevap Verdi", *Tasvir*, 06. 04. 1947.

⁷⁸ "İzmir'de Heyecanlı Hâdiseler Oldu", *Tasvir*, 02. 04. 1947.

⁷⁹ *Tasvir*, 06. 04. 1947.

tam tersine, reylerin serbestçe verilebilmesine engel teşkil eden kanunlar çıkaran hükûmetin suç işlediği düşüncesini ileri sürmüş ve tek partici zihniyet içinde muhâlefeti boğmak isteyen hükûmetin faâliyetlerine D.P.'nin iştirak etmemesini, bu partinin ortak olmaması demek olduğunu belirtmiştir⁸⁰.

Peker ise D.P.'li yöneticilerin bu tavırlarını ucuz kahramanlık olarak niteleyerek. Türkiye'de muhâlefetin iddia ettiği gibi istibdada dayalı bir rejim olmuş olsaydı, D.P.'lilerin bu tavırları sergilemelerinin mümkün olmayacağını ileri sürmüştür. Bu partinin vehme dayalı politikalarının demokrasinin gelişimine engel olabileceğini belirtmiştir. Daha başka bir ifadeyle de üstü kapalı olarak muhâlefete "*Eğer mevcut tavırlarınızdan vazgeçmezseniz sert bir rejimle karşılaşabilirsiniz.*" mesajını vermiştir⁸¹.

Bu karşılıklı itham ve siyasî tehdit düellosu devam ederken D.P.'li Halil Mentek, cumhurbaşkanına bir açık mektup yazarak memleket idâresinin iki partiye nöbetleşe olarak yaptırılmasını tavsiye etmiştir. Peker bu girişime sert bir şekilde tepki göstererek, İnönü'nün böyle bir yetkisinin olmadığını ve azınlık partisinin kuracağı hükûmetin yirmidört saat bile çalışmayacağını söylemiştir⁸².

Basının siyasî yapıyı değerlendirmesi de partilerinkinden farklı değildir. Muhâlefet yanlısı Ahmet Emin Yalman, Peker'i meseleleri görmemezlikten gelerek ortamı yumuşatmaktan uzak tavrı ile siyasî havayı gerginleştirdiğini söylerken⁸³, iktidar yanlısı Atay, "*Bir muhâlefet, kendi iddialarını kanunlaştırmak ve yürütmek için iktidarı arar ve onun için haklı olarak savaşır. Bizim muhâlefet, kendi iddiaları iktidar partisi tarafından kabul edilmedikçe halkı kışkırtmaktan başka bir savaşıma usûlü takip etmeyeceğini apaçık ilân etmişti*"⁸⁴ sözleriyle, muhâlefeti siyasî havayı gerginleştirmekle itham etmiştir.

Siyasî ortamda gerginlik her geçen gün artarken, 15 C.H.P. Milletvekili, D.P ileri gelenlerinin tutumları hakkında Peker hükûmetinden izahât istemişlerdir. Bu girişim D.P.'li yöneticileri rahatsız etmiş ve Üzeyir Avunduk aracılığıyla hükûmetle diyalog kurma gayreti içine girmişlerdir. Avunduk, Mümtaz Ökmen kanalıyla Recep

⁸⁰ *Tasvir*, 06. 04. 1947.

⁸¹ "Başbakanımız Diyor ki", *Ulus*, 03. 04. 1947.

⁸² *Ulus*, 03. 04. 1947.

⁸³ Ahmet Emin Yalman, "*Acı Bir Hayal Sukûtu*", *Vatan*, 03. 04. 1947.

⁸⁴ Falih Rıfkı Atay, "*İki Parti Arasında Geçinme*", *Ulus*, 28. 05. 1947.

Peker'e, Bayar'ın kendisiyle görüşme isteğini ulaştırmış ve iki lider 9 Mayıs 1947'de Ankara'da biraraya gelmişlerdir⁸⁵. Bu görüşmede Peker ile Bayar arasında şu konuşma geçmiştir:

-Bayar: *D.P. mevcut hükûmetin husumetine maruz değil midir?*

-Peker: *Hayır.*

-Bayar: *Hükûmet Cihazı D.P.'ye karşı bitaraf düşünüyor mu?*

-Peker: *Şüphemiz mi var?*

-Bayar: *Şu halde D.P. mensuplarının, ayrı siyasî akidelere bağlı bulunanların istisnâî muâmeleye tâbi tutulmayacaklarına yani eşit haklarla sahip olduklarına, seyyanen muâmele görmelerine dair bir tamim neşreder misiniz?*

-Peker: *Hayır*⁸⁶.

Bu görüşmeler neticesinde oluşması beklenen yumuşama gerçekleşmemiş, Peker, görüşmeden sonra bir araya geldiği İnönü'ye, Bayar'ın siyasî taktik içinde olduğunu söyleyerek; "*adamın hiç insafı yok. Hiç! Bütün arzuları bizi oyuna getirmek*" sözleriyle tepkisini dile getirmiştir⁸⁷.

Bu arada, 28. 05. 1947'de hükûmet "İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de devam edegelen sıkıyönetimin "savaş halinin devam ettiği" gerekçesiyle tekrar uzatılmasını teklif etti⁸⁸. Bu teklife D.P.'liler tarafından; sıkıyönetimi uzatmakla hükûmetin asıl hedefinin basını ve muhâlefeti susturmak olduğu gerekçesiyle reaksiyon gösterilmiştir. Bu reaksiyonun en sertisi yine Afyon milletvekili Sadık Aldoğan'dan gelmiştir. Aldoğan'ın meclisteki konuşması şöyledir: "*Yedi yıldır memleketimizin bir kaç ilinde devam ettirilmekte olan sıkıyönetim idâresinin milletten ve bütün demokrasi dünyasından hicap duyularak... Uzatılmasına gidilmeyeceğini zannetmiştik. Ve böylece Halk Partisi hükûmetin tarihinde hoşla gitmeyecek olan bir idâre tarzına bir son verileceğini beklemiştik. Bu ümidimizde ne kadar aldanmış olduğumuzu ve bizimle aynı temiz duygulara sahip olan bütün vatandaşların, hükûmetin bu saygısız hareketinden ne kadar elem duyduklarını bu kürsüden haykırmayı vazife sayıyorum... Bütün dünyanın bildiği*

⁸⁵ Metin Toker, *A.g.e.*, s.176.

⁸⁶ "Sivas D.P. Kongresinde Celal Bayar Bir Konuşma Yaptı", *Ulus*, 29. 06. 1947.

⁸⁷ Metin Toker, *A.g.e.*, s.178.

⁸⁸ *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, C.V, Ankara 1947, s.227.

üzere sıkıyönetim, anayasasının da tarif ettiği vechile kişi ve komut dokunulmazlığı, basın, dernek, ortaklık hürriyetlerinin büyük bir kısmının geçici olarak kayıtlanması ve durdurulması demektir. Anayasadan okuyorum, anayasadan. Bu tarife nazaran sıkıyönetim, mutlâkiyet idâresine bile rahmet okutacak zalimâne bir idâre tarzıdır". Sadık Aldoğan bu konuşmasından dolayı, iç tüzük 189. maddesi hükümlerine tevfikân 15 gün meclisten uzaklaştırılmıştır⁸⁹.

Peker, sıkıyönetimi askerî amaçlarla ve dış politikanın icabı olarak uzatmak istediklerini ileri sürmüştür. Ancak dış politika bahane edilerek, sıkıyönetimde iç politikada hükûmet merkezli güç oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Peker'in Colombia Broodcasting muhabirine verdiği demeçteki; "biz iç âlemimizde de demokrasi şartlarının ideal derecesine erişmeye gayret ediyoruz ve bu gayretimizi barış içinde takip etmemize imkân verildiği takdirde başka memleketlere nispetle daha kısa zamanda buna muvaffak olacağımızı da umuyoruz"⁹⁰ sözleri onun dış politikayı kullanma meylini göstermektedir. Nitekim bu eğilimini, "sıkıyönetim, askerî amaçla kurulmasına rağmen niçin gazete kapattığı ve seçime müdahale ettiği" sorusuna; "sıkıyönetim komutanının kendi bilgisi dairesinde mıntıkasında zaaf oluşturacak bütün tedbirleri alabileceğini" ve yine Bayar'ın "sıkıyönetim dış icaplar üzerine kurulmuş bir organ olduğu halde içişlerine niçin karışıyor" sorusuna, "...işte seçim icapları, parti düşünceleri, ilk zamanların acemiliği bunların hepsi tabiidir. Fakat günler, haftalar, aylar geçti. Bunlar artık bitmelidir. Ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı seçimin bittiği günlerde yasakladığı bir işi şimdi yapmış olan bir gazeteyi cezalandırmazsa onun artık kamunen mevcut olan otoritesi kalır mı?"⁹¹ cevaplarıyla netleştirmiştir.

Hazîran ayının 7. 17. ve 26. günlerinde Bayar ve İnönü'nün görüşmeleri vardır ki, bu görüşmeleri, "İnönü'nün Hükûmet-Muhâlefet İlişkisine Müdâhalesi" başlığı altında anlatacağız. Bayar, bu görüşmelerin hemen akabinde Sivas'a gitmiş ve burada parti kongresinde muhâlefetin şikâyet ve isteklerini sıralamıştır:

"Halk evleri, kültür müesseseleridir. Tıpkı selefi Türk Ocakları gibi... Türk Ocaklarında da siyâsetle iştigâl memnû idi. Halk evleri genel kültür müessesesi

⁸⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C.V, Ankara 1947, s.241-242.

⁹⁰ Ulus, 28. 05. 1947.

⁹¹ "Peker Tenkitlere Cevap Verdi", Ulus, 29. 05. 1947.

olarak kalmalı her vatandaş, oradan istifade hakkına mâlik olmalıdır. Yahut da muhtelif siyasî teşekküller zaman zaman buradan istifade edebilmelidir.

Radyo, halkın parasıyla kurulmuştur. Tek taraflı kullanılmaması icab eder. Halbuki zaman zaman, yalnız bir tarafın menfaâtine çalışmakta, bazen D.P. aleyhine yazılan makaleler de okunmaktadır.

Biz Ankara'da bütün memleketi görüyoruz. Sivas'ta diğer yerlere nazaran daha az tazyik yapılmıştır. Daha az olduğunu söylemekle bunu mâzur görüyorum sanmayın. Bugünkü valinizin ne düşündüğünü ve ne yaptığını bilmiyorum. Birşey biliyorum ki, o da eski valiniz, D.P.'nin kuruluşunda fena bir rol oynamıştır.

-Ben, bir çok yerlerde baskın delillerini gördüm. Tazyik görmüş vatandaşlarla konuştum. Farzediniz ki, bir casusluk şebekesi vardır. Bence Cumhuriyet zabıtası olduğu halde neden sıkıyönetim gibi anormal vâsıtalara mürâcaat ediliyor? Maneviyât üzerinde baskı yapmak için mi?"⁹².

Bayar'ın bu Sivas konuşması çatışmayı daha da şiddetlendirmiştir. Peker, bu konuşmaya cevap olarak verdiği beyânatta Bayar'dan baskıların delillendirilmesini istemiştir⁹³. Bayar, buna cevap vermek üzere, baskı yapıldığına dair belgeleri gazetelere göndermiş ancak, sıkıyönetimce neşri yasak olan hususlara taalluk ettiği için yayınlanmamıştır⁹⁴.

Bütün bu tartışmalarda, demogoji ön plândadır. İcra mevkiinde olan Peker hükûmeti, kendi anlayışına göre, icrâatını ortaya koyarken, muhâlefet mevkiindeki D.P.'nin, hükûmete yönelttiği elıştirileri belli bir sisteme göre yapmadığını görüyoruz. Yani muhâlefet partisinde sade bir itiraz ediş ve demokrasi isteyişi vardır. Fakat itirazların sonucunda, mevcuda karşı alternatif sunuşları yoktur. Bu nedenle de siyasî tıkanma meydana gelmiştir. Bu siyasî tıkanmaya sebep olan hatalar şu şekilde tasnif olunabilir;

D.P.'nin hataları:

1- İktidar arayışını, belli bir alternatif sistem sunma anlayışı içerisinde değil, C.H.P.'ye yönelik, tepki ve bu tepkinin yarattığı heyecan psikolojisinden faydalanma şekline göre belirlemiştir.

⁹² "Sivas D.P. Kongresinde Celal Bayar Bir Konuşma Yaptı", *Ulus*, 29. 06. 1947.

⁹³ "Başbakanın Celal Bayar'a Cevabı", *Vatan*, 02. 07. 1947.

⁹⁴ "Celal Bayar Başbakana Cevabını Verdi", *Vatan*, 08. 07. 1947.

2- İktidar yolunda, basit ve demogojik oyunlara başvurmuştur. İktidar olmayı değil, kurtarıcılık misyonuna talip olmuşlardır.

C.H.P.'nin hataları:

1- Halk Partisi, uzun mâzisine rağmen, Avrupaî mânâsıyla bir türlü siyasî parti olamamış, sosyal ve ekonomik sahâlarda temel prensiplerini kurup onlar üzerinde şaşmaz bir yol tutamamıştır.

2- Halka, demokrasiyi kendilerinin lutfettiği ve gerekirse geri alabileceklerini imâ eden seçkinci tavır sergilemiştir.

3- İktidarlarının gücünü, kabul gören sisteminden değil jandarmadan almayı tercih etmiştir.

4- D.P.'yi bir mülâzaa partisi gibi görerek, iktidarı kendileri için değişmez bir mevki olarak kabul etmiştir⁹⁵.

B. Peker Hükûmeti-Muhâlefet İlişkinine İnönü'nün Müdâhalesi ve Hükûmetin Düşmesi

Hükûmet-Muhâlefet arasındaki gerginlik, Batı Anadolu'daki karşılıklı polemik sonucunda bir hayli artmıştır. Bu gerginliğin farkında olan İsmet İnönü, hâdiseleri kontrol edebilmek ve havayı yumuşatmak için 7 Hazîran'da Bayar'ı köşke davet etmiş ve görüşmüştür. Bayar bu görüşmede daha önce 9 Mayıs'ta Peker ile yaptığı görüşmedeki baskı iddialarını tekrarlamıştır. Görüşmeden sonra İnönü muhâlefetin şikâyetlerini Peker'e iletmış ancak Peker, bu iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir.

Bunun üzerine İnönü iki tarafı bir araya getirmeyi düşünmüştür. 14 Hazîran'da hükûmet ve muhâlefet ileri gelenleri tekrar bir araya gelmişlerdir. İnönü'nün ifadesine göre bu görüşmede her iki taraf da başlanılan yeredir. Muhâlefet baskı yapıldığını iddia ederken hükûmet baskısının olmadığı noktasında ısrarlıdır.

17 Hazîran'da İnönü tekrar Bayar'ı kabul etmiş, bu kabulde muhâlefet yine baskı iddialarını tekrarlarlarken daha sonra İnönü'nün Peker ile yaptığı iki görüşmede de Peker, bu iddiaların asılsız olduğunda ısrar etmiştir⁹⁶.

⁹⁵ Yunus Nadi, "Partilerin Hatası", *Cumhuriyet*, 12-13-14. 11. 1946.

⁹⁶ Metin Toker, *A.g.e.*, s.82-83.

Havayı yumuşatmak amacıyla yapılan bu girişimler istenilen neticeyi vermemiş hatta tartışmayı daha da şiddetlendirmiştir. Bu görüşmelerden hemen sonra Bayar'ın partisinin Sivas kongresindeki nutku siyasî havanın daha da gerginleşmesine sebep olmuştur. Bayar bu nutkunda, 9 Mayıs'ta Peker'le yaptığı konuşmayı mesnet göstererek hükûmeti, vatandaşlara karşı eşit davranmayı kabul etmiyormuş gibi göstermiştir. Daha önce bahsettiğimiz bu görüşmedeki diyaloga bakıldığında görülecektir ki Bayar, Peker'den ısrarla baskı yapılmaması yönünde tamim yayınlamasını istemektedir. Böyle bir tamim, hükûmetin, daha önce baskı yapıldığını kabul etmesi demek olacaktır ki, bunun farkına varan Peker, bu isteği kesinlikle reddetmiştir⁹⁷. Ancak bu reddediş hükûmeti, Bayar'ın komplosundan kurtaramamış, bu defa da bu talep, masum bir istekmiş gibi gösterilerek böyle masum bir isteği yerine getirmeyen hükûmeti, baskı yapmamayı söz vermiyor gibi göstererek tarafsız olmamakla suçlamıştır⁹⁸. Görülüyor ki, bu istek yerine getirilse de, getirilmesede, D.P. lehine bir sonuç elde etmek için kurnazca hazırlanmıştır. Yine Bayar Sivas konuşmasında; 17 Hazîran görüşmelerinde, İnönü'nün, hükûmetin baskı yaptığını kabul ettiği mesajını vermiştir⁹⁹. Bayar'ın Sivas konuşmasının bir önemli yanı da cumhurbaşkanlığı nüfûzunun, iktidar lehine kullanılabilirliğini ortadan kaldırarak, siyasî yapıda D.P.'nin daha güçlü bir mevki elde etmesine çalışmasıdır¹⁰⁰.

Sivas konuşmasından sonra, hükûmet ile D.P. arasındaki karşılıklı ithamları içeren siyasî gerginliğin şiddeti daha da artmıştır. Peker, Bayar'ın Sivas konuşmasındaki baskı iddialarını sert bir dille eleştirerek yine her zamanki gibi bu iddiaları reddetmiş ve muhâlefeti bozgunculukla itham etti.¹⁰¹ Bayar ise yine, baskı iddiaları içeren bir demeçle Peker'e cevap verince¹⁰², Peker muhâlefeti, hükûmet darbesi yapmayı planlamakla suçlayan cevapla karşılık vermiştir¹⁰³.

Bütün bu karşılıklı tartışmalar arasında Nihat Erim, muhâlefetin hükûmete yönelttiği suçlamaların muhâtabının hükûmet değil, meclis olduğunu ileri sürerek, tartışmayı hükûmet-muhâlefet tartışması olmaktan çıkarıp, meclis çatısı altına çekmek isteyen bir makale yazmıştır. Erim bu makalesinde şunları söylemektedir: "*Bay Bayar,*

⁹⁷ Metin Toker, *A.g.e.*, s.177-178.

⁹⁸ **Celâl Bayar Diyor ki**, s.180.

⁹⁹ "D.P. Sivas Kongresinde Celal Bayar Bir Konuşma Yaptı". *Ulus*. 29. 06. 1947.

¹⁰⁰ **Celâl Bayar Diyor ki**, s.180.

¹⁰¹ "Başbakanın Celal Bayar'a Cevabı". *Vatan*. 02. 07. 1947.

¹⁰² "Celal Bayar'ın Başbakan'a Cevabı", *Vatan*, 08. 07. 1947.

¹⁰³ "Peker'in Bayar'a Cevabı", *Ulus*. 11. 07. 1947.

başbakanı maziye bağlılıkla itham etmektedir. Halbuki Sivas nutkunda geçmişteki tartışma ve geçimsizliklerden bahsetme yolunu kendisi tutmuştur. "Terör yani dehşet saçan kabineden" bahsedilmektedir. Bu memlekette millet meclisi varken kabine dehşet saçamaz. Eğer dehşet saçılıyorsa, onu meclisin kanunları saçtırıyor demektir. Muhâlefet lideri, bazı kanunları sayarak, bunların kabulü ile "teröre" yol açıldığını söylemektedir. Eğer bu tenkit ise hükûmete değil, meclise tevcih edilmiş oluyor. Çünkü bizim bildiğimize göre, kanunları hükûmet değil, meclis yapar. Hükûmetin vazifesi onları tatbik etmektir"¹⁰⁴.

İki tarafın değişmeyen tutumu İnönü'nün müdâhalesine zemin hazırladı ve "12 Temmuz Beyannâmesi" olarak bilinen beyannâme, İsmet İnönü tarafından yayımlandı¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Nihat Erim, "Muhâlefet Liderinin Cevabı", *Ulus*, 09. 07. 1947.

¹⁰⁵ İnönü'nün hâdiseler hakkındaki görüşlerini ve yapılması gerekenleri ihtiva eden bu beyanatta şunlar söylenmekte idi: "...Siyasî havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendiliklerinden, karşı tarafa teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum muhâlefet partisi liderinin "fiilî bir netice beklemek" şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhâfaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdâfaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görüyorum Zaten bunlar umumî efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki, taraflardan hangisinin haksız yahut hangisinin daha evvel karşısındakini kırmağa başladığını aramakta da fayda yoktur.

Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükûmet reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katiyetle beyan eylesesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, muhâlefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnadını reddetmesini, muhâlif parti çalışması içinde kalkmak esasını gözönünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminât olarak kabul ettim ve başbakana bunu söyledim.

Her iki tarafla uzun konuşmadan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasî partilerin çalışıp gelişebileceğine kat'i mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar memlekette geçen iktidar ve muhâlefet tecrübesinin muvaffak olmamasını, bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bugünkü siyasî durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce bir buçuk seneden beri geçirdiğim tecrübeler ağır ve ümit kırıcı olmuştur. ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir.

Bu durumu muhâfaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhâlefet partilerinin vazifeleri olmak lâzım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübâlağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilâlcî bir teşekkül değil, bir kanunî siyasî partinin metodları ile çalışan muhâlif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsâvi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani valilerimiz ve mahiyetleri, bir seneden beri çok ağır tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükûmetin mevcut olup olmadığı bile şüphe idi. Sorumlu hükûmetin huzur ve asâyiş vazifesi münâkaşa götürmez. Fakat, meşrû ve kanunî siyasî partilere karşı tarafsız, eşit muâmele mecburiyeti, siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır.

İnönü, bu beyanâtı, her ne kadar iki parti arasındaki uzlaşmayı sağlamak amacıyla yayınladığını belirtmişse de, beyanât muhâlefetin şikâyetlerinin doğruluğunu hükûmetin muhâlefete karşı baskı uyguladığını kabul eden bir mantığı ihtivâ etmektedir.

Bu beyannâme, muhtevâsı kadar, yayınlayanı bakımından da önemlidir. Beyannâmenin yayınlanması ile D.P. bir nev'i hedefine ulaşmıştır. Bu girişiminde İnönü, hükûmet ile aynı siyasî teşkilâta mensup olma hâli içinde değil, hakem sıfatıyla tavrını koymuş hatta tercihini muhâlefet lehine kullanılmıştır. Bu da D.P.'nin istediği sonuçu. Böylece, hükûmet icrâatiyle, C.H.P. teşkilâtının siyasî bakışının ayrılmaya başladığının işaretleri görülmüştür.

12 Temmuz Beyannâmesi, siyasî havada istenilen yumuşamayı getirmemiştir. Hatta bu beyannâmenin yorumlanmasından kaynaklanan yeni gerginlikler meydana gelmiştir. Beyannâmeden hemen sonra metnin yorumlanmasından kaynaklanan yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Nihat Erim'in beyannâme yayımlandığı gün yazdığı, İnönü'nün partiler üstü bir otorite olarak hâdiselere el koyduğunu imâ eden makalesi¹⁰⁶, hükûmette huzursuzluk meydana getirmiştir. Bu nedenle Peker, İnönü'nün böyle bir yetkisinin olmadığını ihtivâ eden bir demeç vermiştir¹⁰⁷. Buradan da anlaşıldığı gibi, beyannâmeyle birlikte siyasî yapıda bir otorite tartışması zuhür

Bu arada, siyasî partilere mensup olan veya görünen hususî maksat sahiplerinin şirretliklerine pervâsız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder.

Siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar, idare mekanizmasında çalışanların haklarına itibarlarına karşı adaletli bir zihniyete olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, hükûmet reisi ile muhâlefet lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebât ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, hükûmete ve iktidar partisi ile muhâlefet partisi arasında görüşme ve araya girme sahâlarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti mânâsını taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhâlefet, teminât işinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır.

İktidar, muhâlefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinde müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidar, bu partinin veya öte partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman yalnız ruhî mahiyette olan âmillerdir.

Bu güçlükleri yenmek için siyasî hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhâlefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanâtımı, neşrinden önce, başbakan ile muhâlefet lideri görmüşlerdir". "İnönü'nün Beyanâtı". *Ulus*, 12.07.1947.

¹⁰⁶ Nihat Erim, "Cumhurbaşkanı İnönü'nün Beyannâmesi", *Ulus*, 12. 07. 1947.

¹⁰⁷ "Bay Peker, Bay Nihat Erim'in Yazılarına Cevap Veriyor", *Ulus*, 20. 12. 1947.

etmiştir. İnönü, bu beyannâme ile otorite merkezi olmaya çalışırken¹⁰⁸, hükûmet böyle bir oluşumu engelleme gayreti içerisine girmiş ve beyannâmeyi meşrû otoritenin belirlediği hükümler olarak değil, sorumsuz bir devlet başkanının tavsiye bâbında yayınladığı temenniler olarak nitelendirilmiştir¹⁰⁹.

C.H.P.'nin içinde hükûmete karşı oluşan muhâlefet ise, İnönü'nün bu beyanâtı, çok partili hayatın gereklerini yerine getirmeyen hükûmeti ve zihniyetini mahkûm etmek için yayınladığını ve dolayısıyla hâdiselerin kontrolünü kendi eline aldığı düşüncesindedir¹¹⁰.

Hükûmetin kendi partisiyle problemleri, 12 Temmuz'dan sonra açığa çıkarken, muhâlefet, mevcut hükûmetle 12 Temmuz Beyannâmesiyle varılmak istenen hedefe ulaşamayacağını ileri süren ve Peker'in 17 Temmuz'daki beyanını eleştiri mahiyetinde bir beyannâme yayınladı. Bu beyannâmede, İnönü, bir şikâyet mercii olarak kabul edilip Peker'in bilhassa 17 Temmuz'da verdiği beyanındaki tek parti dönemini savunan¹¹¹ sözleri şiddetle eleştirilmiştir. D.P.'nin tebliğinde bu konuyla ilgili şunlar söylenmektedir: "*Aradaki görüş farklarıyla tezâtlar ve bunların muhtemel mânâları üzerindeki münâkaşalar bir tarafa Sayın Devlet Başkanının beyannâmelerinde izhâr olunan anlayış zihniyeti ile iyi niyetlere karşı, Başbakan'ın bu demencinde yeni bir zihniyet ve sistemin inatçı müdâfaanâmesi mahiyetini taşıması ve bu demecin beyannâme ile hemen hemen aynı günlerde intişâr etmiş olması, yakın âtidedeki iyi gelişmeler hesabına, tamamıyla ümit kırıcı olarak kabul etmek zarûreti doğmaktadır*"¹¹². D.P. bu beyanâtıyla, Peker'i 12 Temmuz beyannâmesi hükümlerine mugayir davranış içinde göstererek hükûmetle İnönü'yü karşı karşıya getirmek ve parti içindeki İnönü'ye yakın grubu harekete geçirerek hükûmete karşı çift taraflı bir muhâlefet oluşturma gayreti içerisindedir. Zaten bunun için zemin de hazırды. Beyannâmenin muhtevâsı gözönüne alındığında İnönü'nün, Peker'i gözden çıkardığı ve hükûmetle ilişkilerini kopardığını gözlemek mümkündür. Diğer taraftan C.H.P. içindeki İnönü'ye yakın grubun tavırlarından da bu tespit doğrulanabilir. Nitekim, parti içindeki hükûmete muhâlif grubun beyannâmeden çıkardığı hüküm, hükûmetin

¹⁰⁸ Ahmet Emin Yalman, "Tebliğden Çıkan Mânâlar", **Vatan**, 13. 07. 1947.

¹⁰⁹ "Bay Peker, Nihat Erim'in Yazılarına Cevap Veriyor", **Ulus**, 20. 12. 1947.

¹¹⁰ Nihat Erim, "Bay Peker Meselesi III", **Ulus**, 06. 12. 1947.

¹¹¹ "Recep Peker'in Çok Mühim Nutku", **Tanin**, 17. 07. 1947.

¹¹² Nihat Erim, "Demokrat Parti'nin Son Tebliği", **Ulus**, 26. 07. 1947.

yorumlarından daha çok muhâlefetin yorumlarına benzemekte, İnönü'nün böyle bir girişimde bulunmasının müsebbibi olarak hükûmeti göstermektedir¹¹³.

Peker, D.P.'nin hükûmeti, kendi teşkilâtı ve İnönü'yle ters düşürerek zayıf düşürme taktiğini fark ederek. 29. 08. 1947'de D.P.'nin beyanâtına karşı, sert bir beyanât verdi ve 12 Temmuz Beyannâmesi'nin mantığına ters düşmediklerini belirtti¹¹⁴. Fakat görünen odur ki, Peker, İnönü ile beyannâme konusunda ayrı düşmediğine dair sözlerinde samimi değildir. Bu beyannâmeyi parti içindeki muhâlefetin baskısına dayanmadığından kerhen kabul etmek zorunda kalmıştır¹¹⁵. Bu muhâlefet daha sonra hükûmetin güven oyu istemesinde hükûmete karşı açık tavrını göstermiştir. Muhâlif grubun önde gelenlerinden olan Erim, hükûmeti beyannâmeye uygun hareket etme konusunda ikaz edici yazılar yazarken muhâlefetin demokratikleşme istikâmetindeki isteklerini kabul etmektedir¹¹⁶. Bununla birlikte parti içinde hükûmetin politikasını kabul eden grup da, hükûmete destek verici tavırlarını göstermekte ve bu hükûmetin baskı politikası uygulamasını muhâlefete bağlamaktadır¹¹⁷.

Beyannâme, D.P. yöneticilerinin gövde gösterileri ve kışkırtıcı demeçlerle gayri meşrû propaganda yollarına saptıklarını imâ ediyordu. D.P.'lilerin, beyannâmeyi kabul etmeleri, kendilerinin gayri meşrû sapmalar içinde olduklarını kabul etmek demektir ki, bunun taktik hatası olduğunu farkettilerinde, beyannâmenin, o güne kadar güdülen kuvvet ve şiddet politikasından artık hükûmetin vazgeçmek arzusunu ifade ettiğini ve bunun tek taraflı bir teşebbüs olduğunu, çünkü D.P.'nin baştan beri daima nefisini müdâfaa vaziyetinde bırakıldığını ileri sürmüştür.

Diğer tarafta, C.H.P. beyannâme ile İnönü'nün ağzından vatandaşların hükûmeti tenkit etme hakkını kabul etmiştir. Bunu demokrasinin genel kuralı olarak kabul etmiş ve normalin sınırlarını aşan tenkide hoşgörü göstererek muhâlefetin istediği çizgiye gelmiştir¹¹⁸. Bu İnönü'nün ve İnönü'ye yakın grubun görüşleridir. Hükûmet böyle bir çizgiye gelmemiştir. Bu da siyasî hayatta hükûmet merkezli:

¹¹³ Nihat Erim, "*Bay Peker Meselesi III*".

¹¹⁴ "Başbakan Recep Peker'in Demeci", *Ulus*, 29. 08. 1947.

¹¹⁵ "C.H.P. VII. Büyük Kurultayında Seçim Sonucu, İsmet İnönü Genel Başkan", *Ulus*, 04. 12. 1947.

¹¹⁶ Nihat Erim, "*Demokrat Partinin Son Tebliği*".

¹¹⁷ Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, s.171.

¹¹⁸ Falih Fıkhı Atay, "*Demokratların Son Demeçleri Karşısında*", *Ulus*, 28. 07. 1947.

D.P.->Hükûmet<-Cumhurbaşkanı

şeklinde formüle edilebilecek bir ilişki meydana getirmiştir ki, bu üçlü ilişkide, diyalog bazen hükûmet aradan çıkarılarak D.P. İnönü arasında kurulup, hükûmet her iki taraftan sıkıntının kaynağı olarak gösterilmiştir. Bu tür ilişki de siyasî hayatta bir belirsizlik yaratmıştır.

Bu ilişkiler içinde, Peker'in ya istifâ etmesi ya da tavrılarını yeniden bu ilişkilere göre düzenlemesi lâzımdı. Ancak Peker, İnönü'ye rağmen ne istifâ etmiş ne de tek partici tavrından vazgeçmiştir. Mecliste kendinin desteklendiği kanaâtindedir. Tavrını değiştirmek yerine İnönü'ye karşı mücâdeleyi tercih etmiştir. Ancak Peker, beyannâmeyi kabul etmekle bir taktik hatası yapmış ve D.P.'nin yayınlamaya çalıştığı baskı yapılmayacağına dair beyanâtı bu tamimi kerhen de olsa kabul etmesiyle vermiş oluyor ve baskı yapıldığını kabulleniyordu. Her ne kadar, İnönü'nün bu siyasî taktiğini farkedip cumhurbaşkanlığı makamının bu konuda yetkisiz olduğunu belirten demeçler vermiş ise de, istediği neticeyi elde edememiştir. Kendisi hem partide hem de kamu oyunda prestij kaybederken, İnönü bilhassa kamu oyunda prestij kazanmıştır. Nitekim Haydar Paşa hâdisesi olarak adlandırılan protestoda atılan "*yaşasın Milli Şef, kahrolsun Peker kabinesi*" şeklindeki slogan bu oluşumun bir neticesidir¹¹⁹. Böylece İnönü, 12 Temmuz'a kadar yapılan bütün hatalı uygulamaları, kendinin dışında oluşmuş bir politika görünümü vererek, bu politikalarla zaten parti içinde de rakibi olan Peker'i sorumlu hale getirmiştir. Peker kendisinin politik bir oyunla karşı karşıya olduğunun farkındadır. Bunu da, "*evet, iyi biliyorum ki, yakın ve uzak geçmişin bütün kusurlarını kendi üzerlerinden aşırıp başka birisine aktarmak ve bu yoldan hürriyet kahramanları arasında yer almak modasının alabildiğine hükümrân olduğu bir devirde yaşıyoruz*"¹²⁰ sözleriyle gösteriyordu.

Bütün bu gelişmeler ve hükûmetin çekilmesi gerektiği yolundaki parti içi ve muhâlefetten gelen baskılar, hükûmetin kendi gücünü göstermek için güven oylaması istemesine sebep olmuştur. Hükûmet gülen oylamasını, muhâlefetin baskılarından ve muhâlefete gücünü ispatlamaktan ziyade, İnönü'nün ülke politikasını yönlendirebilme gücünü yok etme ve bu gücü hükûmette toplama¹²¹, C.H.P. içindeki muhâlefete karşı gücünü ispatlamak için istemiştir. Tanrıöver; "*şimdi sen bizden oy alıp, meclis ve grup*

¹¹⁹ **Ayn Tarihi**, No: 165 (Ağustos 1947), s.19-20.

¹²⁰ "*Bay Recep Peker, Bay Nihat Erim'in Yazılarına Cevap Veriyor*", **Ulus**, 20. 12. 1947.

¹²¹ **Ulus**, 04. 12. 1947.

benimle beraberdir diye mi İnönü'nün karşısına çıkacaksın"¹²² sözleriyle bu düşünceyi teyit etmektedir.

26 Ağustos 1947'de yapılan güven oylamasından hükümet, 35 kırmızı oya karşı, 303 beyaz oyla güvenoyu almıştır. Redoyu verenler şunlardır: Nihat Erim, Vedat Dicleli, Kasım Gülek, Kasım Eren, İ. Rüştü Aksal, Cavit Oral, Sinan Tekelioğlu, Fahir Kurtuluş, Mahmut N. Gündüzalp, Cevat Dursunoğlu, H. Suphi Tanrıöver, C. Sait Siren, Şevket R. Hatipoğlu, A. Fuat Cebesoy, Nazif Erkin, Tahsin Banguoğlu, Tezer Taşkıran, İ. Hamit Tigrel, Sait Odyak, Sedat Çumralı, Muhsin Adil Binal, Hasan Ş. Adal, Avni Refik Bekman, Muhtar Ertan, Ali Kemâl Yiğitoğlu, Abdurrahman Melek, Vehbi Sarıdal, Hilmi Atlıoğlu, Kâmil Kitapçı, Hilmi Öztarhan, Suut Kemâl Yetkin, Raşit Börekçi, Osman Agan, Bekir Kaleli, Mahmut Şevket Esendal¹²³.

Peker güvenoyu almıştır. Fakat verilen 35 redoyu parti-hükümet çatışmasını açığa çıkarmıştır. Ayrıca, bu "35" rakamı hükümete karşı oluşan parti içi muhâlefetin gerçek sayısı değildir. Bunun hâricinde hükümete kerhen oy veren potansiyel muhâlefet vardır. Bu grubun, hükümete güven oyu vermesinin sebebi, parti dışındaki muhâlefete, C.H.P.'nin birlik ve beraberlik içinde olduğunu gösterme kaygısıdır. Nadir Nadi güven oylamasından hemen sonra yazdığı makalada bu konuda şunları söylemektedir: "*Recep Peker parti grubunda belki ekalliyette kalabilirdi; illâvelâkin ne yaparsınız ki, muhâlefet çevrelerinin aylardan beri devam eden feryadı buna imkân bırakmamaktadır. Recep Peker'e rey verilmezse sonra herkes ne der? Bir avuç muhâlefetin arzusuna uyularak, koskoca Peker düşürülmüş gibi olmaz mı? O zaman demokratların şımarıyacağını ve hürriyet maskesi altında bir nev'i dikta rejimi gelmiyeceğini bize kim temin edebilir*"¹²⁴. Nitekim, "35'ler" adlı aktif muhâlif grubun haricindeki potansiyel muhâlefet Peker'in C.H.P. grubundan, kabinede değişiklik yapılmasını istemesi ve bu konuda başbakanın serbest bırakılması konusunda yetki talep etmesi üzerine yapılan oylamada 242 üyeden 47 red, 1 çekimser, 194 oy çıkmasıyla kendini daha da ortaya çıkarmıştır¹²⁵. Oylamada görüldüğü gibi 35 muhâlif oy, 48'e yükselmiştir. Bununla birlikte güven oylamasına katılıp evet oyu veren 303

¹²² Metin Toker, *A.g.e.*, s.199.

¹²³ Metin Toker, *A.g.e.*, s.200.

¹²⁴ Nadir Nadi, "*Hava...*", *Cumhuriyet*, 27. 08. 1947.

¹²⁵ "Meclis Grubunda Recep Peker'e Verilen Kırmızı Oylar Dün 35'ten 47'ye Çıktı", *Tasvir*, 05. 09. 1947.

milletvekilinden 49'u oylamaya katılmayıp çekimser kalarak hükûmete tepkisini göstermiştir ki; bununla birlikte muhâlif sayısı 97'ye ulaşmaktadır.

Peker, buna rağmen 6 bakanı değiştirerek hükûmeti devam ettirmek istemiş ve şu bakanları tayin etmiştir:

Görevden Alınanlar

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer

Ticaret Bakanı Atıf İnan

Millî Müdâfaa Bakanı C. Cahit Toydemir

Tarım Bakanı Faik Kurdoğlu

Çalışma Bakanı Sadi Irmak

Ekonomi Bakanı T. Bekir Balta

Yeni Atananlar

M. Hüsrev Göle

H. Nazmi Keşmir (Vekâleten)

Münif Birsnel

Şevket Adalı

T. Bekir Balta

Cevat Ekin¹²⁶

Bu değişiklik parti grubu içinde ve basında yeni tartışmalara yol açtı ve tenkit edildi. Tenkitlerin temeli hükûmette bu kadar geniş çaplı değişikliğin yapılabilmesi için başbakanın da istifa etmesi gerektiği esasına dayanmakta olup Peker'in o zamana kadar usulden olup partili milletvekillerine danışmadan bu değişikliği yapması şikâyete sebep olmuştur. Bu arada Peker ile İnönü arasında önemli bir çatışma meydana gelmiştir. Meclis, başlamak üzere olan tatil devresine girmeden önce Peker, yeni tayinleri meclise sunmadığı ve bunu tatilden sonraki devreye bıraktığı takdirde, İnönü, tatile giren meclisi bu iş için tekrar toplantıya çağıracağını belirtmiştir. Peker bu tartışma esnasında, istifa etmeyi düşünmüştür. Hatta kürsüde "*vurdum duymaz degilim, bana düşeni yapacağım*" diyerek bu düşüncesini grup toplantısında dile getirmiştir. Bunun akabinde, İnönü'nün huzuruna çıkmış, kendisine İnönü tarafından, itidal ve grubun temâyül oyları belirmeden çekilmemesi tavsiye edilmiştir. Peker, İnönü'den arada anlaşmazlık olmadığını bir beyannâmeyle ilân etmesini istemiş fakat İnönü böyle bir beyannâmeyi yayınlamamıştır¹²⁷.

Bütün bu olaylar, Peker hükûmetini görevden çekilmeye zorlarken, 8 Eylül'deki parti divanı toplantısı, hükûmetin sonunu hazırlamıştır. Peker, parti

¹²⁶ "Peker Kabinesinde Değişiklik Oluyor", *Ulus*, 05. 09. 1947.

¹²⁷ Necmeddin Sadak, "*Değişiklik Lâzımdı, Fakat Şekli Bu Değildi...*", *Akşam*, 06. 09. 1947; Nadir Nadi, "*Açık Konuşalım*", *Cumhuriyet*, 07. 09. 1947; Nihat Erim, "*Bay Peker Meselesi-Cevaba Cevap-*", *Ulus*, 20. 12. 1947.

Divanı'ndan, başbakanlıkla parti başkan vekilliğinin aynı kişide toplanmasını istemiştir. Saraçoğlu'nun başbakanlığında bu uygulama vardı. Fakat 1946 seçimlerinden sonra İnönü, hükûmeti kuruma görevini Peker'e verdiğinde, C.H.P. Genel Başkan Vekilliği'nin Saraçoğlu'nun uhdesinde kalmasını sağlamıştır¹²⁸. Peker'in 8 Eylül'de Parti Divanı'na sunduğu teklif destek görmedi. Hatta bunun aksi bir taktir divana sunuldu. Peker'in teklifi genel bir reddediliş ile karşılaştı. Divan toplantısından çıkınca Peker, Parti Genel Sekreteri'nin odasında, istifaya karar verdiğini söyledi. Partiden ayrılınca aynı akşam, Çankaya'ya giderek istifa niyetini tekrar etti. Bu görüşmede İnönü, kedisine yeniden itidal ve sükûnet tavsiye etmiştir¹²⁹. Nihayet, ertesini gün 9 Eylül 1947'de sağlığını bahane ederek istifasını sunmuştur¹³⁰. Peker, istifa sebebinin; yukarıdaki olayların haricinde, İnönü'nün ve partideki muhâlif grubun hükûmeti dışarıdan yönlendirmeye çalışmasına bağlamaktadır. Bunu da şöyle dile getirmektedir: *"Hükûmetin hareket hattı üzerinde tesirleri ikâ etmeye devam eden bazı arkadaş unsurlarının bu hareketten vazgeçmeyişi kuvvetle sezerek bu hareketlerin hükûmete zaâf ve hatta devlete zarar verici bir sonuca varmasını derpiş ederek hükûmetin elindeki emâneti, büyük makam sahibine teslim etme kararına vardım"*¹³¹.

¹²⁸ Metin Tokur, *A.g.e.*, s.206.

¹²⁹ Nihat Erim, *"Bay Peker Meselesi ve Cevaba Cevap"*, *Ulus*, 21. 12. 1947.

¹³⁰ *"Bay Hasan Saka Başbakan Tayin Edildi"*, *Ulus*, 10. 9. 1947.

¹³¹ *Ulus*, 4. 12. 1947.

III. BÖLÜM

FİKRİ CEPHESİ

1. Peker'in İdeolojilere Bakışı

A. Liberalizm

Liberalizm, 1789 Fransız ihtilâlinin sonucu fiilî olarak ortaya çıkmış bir ideolojidir. Fransız ihtilâli ile hükümdarın siyasî otoritesine dayalı siyasî sistem, yerini kişi hak ve hürriyetlerini esas alan bir siyasî düzene bırakmıştır. Bu siyasî düzen, hükümdarın otoritesi ile kişinin insanca yaşama ilkesi arasında kurulmak istenen bir dengeye dayandırılmak isteniyordu.

Fransız ihtilâli ile ortaya çıkan bu yeni siyasî düzen anlayışına, liberalizm veya hürriyetçilik hareketi denmektedir¹. Liberalizm, eski rejimlere, mutlakiyetçiliğe, eski düzene, sınırsız otoriteye dönüşü engellemek için ciddi tedbirler almıştır. Bu tedbirleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İnsan hakları evrensel beyannâmesi,
- Anayasalar,
- Kuvvetler ayrılığı prensibi,
- Meclisler,
- Partiler,
- Seçimler.

Bu alınan tedbirlerle liberalizm ferdin kendisini ve hürriyetlerini güvence altına almak istiyordu. Bu ise zayıf bir hükûmet ve ferde müdâhale etmeyen devletle mümkündür. Liberalizm, devlet ve hükûmette olduğu gibi, ferdî teşebbüsü engelleyici, kurumlara (din, aile, vs.) ve kuruluşlara (lonca, sendika vs.) da karşıdır.

Bu haliyle liberalizm, monarşiye, padişaha, krala, hânedanlara karşı değildir. O sadece onların otoritesini, yetkisini çeşitli müesseselerle sınırlandırma taraftarıdır. Bu sınırlandırma evvela anayasa ile olmuştur. Daha sonra meclisler, iktidarı sınırlayıcı rol oynamışlardır. Seçim sistemi de mebûslar için sınırlayıcı fonksiyonu yerine getirmiştir².

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1918)*, C.I, Ankara 1989, s. 6.

² Bayram Kodaman, *A.g.m*, s. 28.

XIX. ve XX. yüzyıl siyasî ve sosyal yapılanmasına damgasını vuran bu ideoloji, getirdiği ilkelerle bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bir çok tartışmalara yol açmıştır. Türkiye'de liberal düşünce üzerine en çok söz söyleyen siyâset ve düşünce adamlarından biri de Peker'dir. Hatta Peker kendi düşüncesini, bu ideolojinin eleştirisi üzerine kurmuştur.

Peker'in liberalizme bakışını iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar:

1. İdealleri bakımından liberalizme bakışı,
2. Neticeleri bakımından liberalizme bakışı.

Liberalizmi idealleri bakımından değerlendirirken onun çıkışını tarihî süreç içerisinde siyasî ve sosyal ihtiyaç olarak görmektedir. Ona göre bilhassa feodalite devrinden sonra saraylar kendi maksatlarına göre halkı idare ederken, idare edilenlerin hakları üzerinde zalimce tasarruf hakkı edinmişlerdir. Saraylar ve çevreleri bir nevi aristokrasi karteli kurmuşlardır. İdare, halk bakımından hiçbir isteğe cevap veremez olunca, insanlar idareden rahatsızlık duymaya başlamışlardır. İşte bu oluşum ve bu tarz idareye karşı, insanların haklarını aramak ve idarenin sıkıştırmasına karşı korunmak için fikirler geliştirmesine sebep olmuştur. Can, mal ve şeref dokunulmazlıkları için ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmalar neticesinde konuşma hürriyeti, yazma hürriyeti, kazanma hürriyeti, mülkiyet ve mesken hürriyeti gibi liberalizmin temel ilkelerini oluşturan haklar elde edildi ve baskı idarelerinin gücü kırıldı.

Liberalizm, bu özelliğiyle dünyaya birtakım yeni ve ileri anlama ve yaşama neticeleri getirmiştir. Peker'e göre buraya kadar liberalizm bir reaksiyondur ve bu reaksiyonuyla insanlığa yeni bir anlayış ve dinamizm getirmiştir. Ancak neticesi itibarıyla reaksiyonun ilerisine gidememiş ve başlangıcı netice olarak almıştır.

Ona göre liberalizmin idealleri, bütün insanlığın kabul edebileceği heyecan verici erdemlerdir. Ancak bu erdemleri liberalizm kendi uygulamalarıyla dejenere etmiştir. Bilhassa ekonomik serbestliği insanlığın, hürriyet adına yeni mahkumiyetine hazırlamıştır. Önce hürriyeti ifade ettiği halde, ticarete, sanayie ve kazanca ait kısmı bozulmuş, bundan istifade etmek isteyen sermayeciler, sanayiye vücuda getirecek hammaddeyi satın alıp müstehliklerin hayatları ve kazançları aleyhine olarak istismarcı bir tavır takınmışlardır.

İnsan yığınları bir yandan aristokrasi kartelinin tazyikini kaldırıp hürriyeti elde etmek ve liberal bir şekle girmek için boğuşurken, öte yandan serbestlik fikrinin ekonomide istismarcı bir hak kazanmış olması ve fena hâle gelmesi insanlık için yeni problemlerin sebebi olmuştur. Liberalizmin suistimal edilişi, bulunduğu sınırlar içinde mesut olmasını istediği yurttaşlar aleyhine neticeler vermiştir. Bu nedenle liberalizm ekonomik yönden intizamı bozmuş ve az kazançlı insan yığınlarının istismarına sebep olmuştur³.

Hürriyetin istismar edilerek herkesin kendisini hür sayması; kişilerin, kendi hürriyetlerini sınırsız bir şekilde kullanırken, toplumsal menfaâtleri korumakla mükellef olan devlete karşı vazifelerini gözardı etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu da sosyal ahenksizliği ve çatışmayı meydana getiren, hepsi bir tarafa çeken, birbirini yıpratıcı yaşayış şekil ve fikirlerini güçlendirmiştir⁴.

Hürriyet anlayışının getirdiği çalışma serbestliği kontrol altına alınamayınca ihtirasa dönüşmüştür. Bu serbestlikten istifade eden muhteris sermayedârların hem millî istikrarı hem de dünya istikrarını bozduklarına inanan Peker, liberalizmin dünyada emperyalist bir uygulamanın sebebi olduğu, millî yapılarda sınıf farklılaşmasına zemin hazırladığı düşüncesindedir.

Liberal düşüncenin uygulamadaki zaafalarını ve bu zaafaların millî bünyelerde ve dünyanın siyasî istikrarındaki olumsuzluklarını şu şekilde izah etmektedir:

"Patronlar ürünlerini ucuz mal etmek için üç yolu haklı ve meşrû görüyorlar:

1. Kendi yurtlarında bulunmayan hammaddeleri, kendi sınırlarının dışındaki topraklardan kolayca tedarik etmek. Bu suretle liberal politikacı câri olduğu devletlerde, devlet adamları sınır aşırı, toprak edinmek yolunu kovalıyorlar ve bundan koloni politikası genişliyor. Buralarda yerlilerin, bütün kuvvetlerini kullanarak elde ettikleri hammaddeleri, onlardan kolayca ve yok pahasına satınalmak imkânlarını temin ediyorlar.

³ Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 25-26, 70.

⁴ 9 Mayıs 1935 Devrim Partisi Kongresinde Genel Sekreter Recep Peker'in Söylevi, İzmir 1935, s. 13

2. İşçileri fazla çalıştırıp mümkün olduğu kadar az ücret vermek ve işçilerin çeşitli sıkıntularına kayıtsız kalmak. Bunun neticesinde işçiler arasında tahammül edilemez bir ıstırap doğuyor.

3. Hammaddeler fabrikada ürün haline geldikten sonra patronların bunları pahalıya satmak hususundaki gayretleri de ayrıca üzerinde durulacak bir noktadır. Fabrikacılar çok kârlı satış fiyatını korumak için aralarında anlaşma yapıyorlar. Toptan alıp parekende satan tacirler de müstehlikler aleyhine fazla kazanç kovalıyorlar. Bu hareketler, bütün müstehlik halk tabakalarında büyük sanayi ve ticaret sahiplerine karşı derin nefret duygusu doğuruyor"⁵.

Ona göre bu olumsuzluklar üç kavga cephesi oluşturmuştur. Bunlar:

1. Sömürgelerde emperyalizme karşı direniş cephesi
2. Patronların kendi menfaâtleri uğruna sömürdükleri, işçilerin direniş cephesi
3. Büyük sanayi sahiplerine ve bunlardan toptan mal alıp halk yığınlarına satanlara karşı, tedbirler almak kaygısından doğan tüketici cephesi⁶.

Ona göre bu gelişmeler, liberalizmi, millî birliği bozucu ve sınıflar arası çatışmaları kışkırtıcı hâle getirmiştir ve bu da sınıfların birbirlerine düşman olma durumunu ortaya çıkarmıştır⁷. Bu nedenle, milletin lehine yapılacak eylemlerin başarı yollarını kapadığına inandığı bu ideolojiyi benimsemeyi vatan hainliğiyle eşdeğer tutmaktadır⁸.

Ona göre liberalizm, sadece ekonomik bozukluğun ve ahenksizliğin sebebi değil, devlet mefhumunu da dejenere eden bir sistemdir⁹. Feodal devlet tipiyle, insanlar, teklikten çıkıp yığın haline gelmişler, ilk müşterek yaşayış tarzı içerisine girmişler ve tek adamların peşinde de olsa ortak mukadderâta bağlanmışlardır. Bu insanlığın devlet anlayışında bir geçiş dönemidir. Bu geçiş devresi sonunda birbirinden şekil ve hacimden başka esaslı bir farkı olmayan feodalizmden monarşiye inkılâp eden devlet şekli, hürriyet ihtilâli¹⁰ ile liberal devlet tipine çevrilmiştir. Liberal devlet tipi bir

⁵ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 38.

⁶ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 38-39.

⁷ "Peker'in İş Kanunu İzahı" **Ülkü**, C. III, S. 41 (Temmuz 1936), s. 326.

⁸ **Ülkü**, C. V, S. 28 (Haziran 1935), s. 250.

⁹ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 88.

¹⁰ "Hürriyet İhtilâli", Peker'in, Fransız ihtilâli gibi liberal manada gerçekleşen sosyal olgulara karşılık olarak kullandığı bir terimdir.

müddet sonra bir çok bakımdan tefessüh ederek kurucu ve işletici kıymeti azalıp bozulmuştur. Liberal devletin iç hayatındaki anarşik vaziyetten ve devlet işlerini yürütemeyecek derecede bozulmasından dolayı, bu devlet tipi aleyhinde yer yer tepkiler meydana gelmiştir¹¹.

Peker, liberal devlet anlayışının getirdiği kuvvetler ayrılığı prensibinin ve parlamenter sistem anlayışının "*disiplinsiz hürriyet*"i doğurduğunu ve bunun toplumsal dejenerasyonu hızlandığını düşünmektedir. Ona göre liberalizmin hürriyet anlayışı, liberalizmi kendi ilkelerinden uzaklaştırmış ve devlet otoritesinin zayıflaması ile birlikte suistimaller meydana gelerek sınırsız hürriyetler, hürriyeti boğmuştur. Dolayısıyla bu düşüncenin öne çıkardığı ferdi hürriyet anlayışının meydana getirdiği intizamsızlık yeni tahakkümüyetler oluşturmuştur. Bu tahakkümüyet liberal sistem ve onun müesseseleri içinde meşrûlaşmıştır. Hatta sistemin ilkelerine aykırı olmasına rağmen onunla bütünleşmiştir¹².

B. Sosyalizm

Sanayileşme sürecinin hızlanması ve geleneksel toplum düzeninin dağılışı, hem iktisadî politikada, hem de düşünce alanında yeni görüşlere zemin hazırlamıştır. Özel mülkiyet ve ferdi girişim sistemi, bilhassa Fransız ihtilâlinden sonra ülkelerin sosyal ve ekonomik düzeninin en güçlü temeli hâline gelmesine rağmen, toplum düzenindeki süratli değişimler ve yeni yeni ortaya çıkan bazı meseleler, birçok şikâyet ve eleştirilere yol açmıştır.

Bu gelişmeler, XIX. asrın ortalarından itibaren, Avrupa'nın iktisadî, sosyal, siyasî ve entellektüel hayatında çok önemli rol oynayacak ve bir protesto düşüncesi olan sosyalizmin ideoloji olarak ortaya çıkmasına sebep olacaktır¹³.

Anlaşılacağı üzere sosyalizmin de çıkış kaynağı Fransız ihtilâli ve onun ideolojisi olan liberalizmdir. 1789 "*İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannâmesi*"nin ortaya atmış olduğu kanun önünde bütün vatandaşların eşitliği yani hukukî eşitlik

¹¹ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 60.

¹² Recep Peker, "*Disiplinli Hürriyet*", *Ülkü*, C. 1, S. 3, (1933), s. 178.

¹³ Aydın Yalçın, *İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, (Tarih yok), s. 275.

ilkesinin bilhassa 1815'lerden itibaren, yazarlar tarafından ekonomik eşitliğe de dönüştürülmesi sosyalist düşünceyi oluşturmuştur¹⁴.

Kendi aralarında ilintili olan liberalizm, sosyalizmin sebebi, sosyalizm de liberalizmin sonucu olmuştur. Peker de sosyalizmi liberalizmle olan ilintisi içerisinde değerlendirmekte ve liberalizmin tarihî süreci ve neticelerinden yola çıkarak sosyalizme bir mânâ yüklemektedir.

Ona göre, insanlık ilerledikçe ihtiyaçları artmış, bu ihtiyaçları karşılayacak fabrikaların kurulması için adımlar atılmıştır. Tek tezgâhtan çok tezgâha geçilince, fabrika ürünlerinin kalitesini arttıracak çareler aranmış ve bulunmuştur. Bu faaliyetler, işçiliğe rağbeti arttırmış ve ziraati yorucu ve verimini çok az bulan insanlar, fabrikalarda çalışma hevesine kapılmışlardır. Böylece işçilik, rağbet edilir, sevilir, istenir bir meslek gibi görülmeye başlanmıştır.

Makine devrinin açılması, makinenin motor gücüyle işlemesi ve fabrika ürünlerinin yeni nakil vâsıtalarıyla bir taraftan diğer tarafa kolayca götürülmesi kârı çoğaltmış ve patronların hırslarını arttırmıştır. Kâr arttıkça ihtirasları kabaran iş sahipleri, insanî faziletlerden uzaklaşmışlardır. İşçiler hergün daha çok artan bir tazyike maruz kalmışlardır.

Liberal fikirlerin bir kolu olan çalışma serbestliğinden istifade eden patron tabakası, bunu işçiler aleyhine kullanmışlardır. Bunun neticesi olarak, işçi sınıfı güçlenmiş ve bir sınıf şuûru oluşmaya başlamıştır. Bu önce küsme, sonra nefret ve nefret hissi de şiddetlenerek nihayet bir oç alma şeklinde gelişmiştir.

Büyük sanayi müteşebbislerinin işçiler üzerindeki tazyiki arttıkça, işçilerde de sınıf şuûru gittikçe kuvvetlenmiştir. İşçiler tek olmaktan çıkıp birbirlerine dayanan tek cephe hâline gelmişlerdir. Müşterek menfaatte birleşme duygusuyla birbirlerine dayanan işçiler, müşterek faydayı elde etmek için zor kullanma yoluna gitmişlerdir. patron ve işçi cephesi birbiriyle boğuşur duruma gelmiştir. İktidar mevkiindeki liberal devlet bu çekişmeye müdâhale etmemiştir.

Bu gelişmeler, patronların da birleşmesine sebebiyet vermiştir. Patron işçiye karşı lokavt kozunu kullanırken, işçi de grev kozunu kullanma yolunu tutmuştur. Bunun üzerine sendikalist bir fikrin, kurum haline gelecek surette tatbik edilmesi

¹⁴ Fahir Armaoğlu, A.g.e., Ankara 1989. s. 14.

lâzımdı. Sendikalizmin ilk tatbik dönemlerinde ihtilâl amacı yoktu. İşçilerin birbirlerini koruma ve düşkün zamanında yardım vâsıtası olarak görülen kurumlardır. Fakat bu kurumlar, o zaman siyasal olmayan esaslarına rağmen, tatbikatta siyasal neticeler vermiştir. Bütün bunların neticesinde sınıf şuûru üzerine oturmuş sosyalist ideoloji meydana gelmiştir.

Peker, sosyalizmin ortaya çıkışını ve çıkış sebeplerinin liberalizmle ilintisini şöyle kurmaktadır:

1. Ekonomik liberalizm, sanayileşme dönemindeki sosyal çarpıklıklara çözüm bulamamıştır. Hatta çözüm bir yana, uygulamalarda sermayedârdan yana tavır koymuştur. Tüketici ve işçi haklarını kollayıcı tedbirlere yanaşmaması ve her geçen gün sermaye lehine radikalleşmesi tikanıklığı arttırmıştır. Böylece liberal uygulamaya karşı, sosyalist düşünce kuvvetlenme şansına sahip olmuştur.

2. Sosyalizmin yayılmasında, liberal parlamentarizm etkili olmuştur. Sosyalizm, işçilerin parça parça duyduğu ızdırapları, birbirine ekleyerek umumî bir dilek haline getirmiş ve onu yaymıştır. İnsan yığınlarının uzun acılardan sonra hürriyete kavuşmuş olmaları, evvelce idare edenlerden görmüş oldukları fenalıkların reaksiyonu olarak hürriyet fikrine kayıtsız ve şartsız sadık kalmaları, sosyalizme yayılma imkânı vermiştir.

Marks'ın ve Engels'in gâyesi liberal devlet yerine, işçi diktatörlüğü kurmaktan ibarettir. Sosyalist düşüncelerini, Voltaire ve Rousseau'nun yaşattığı hürriyet havasından istifade ederek yaymışlardır. Fransız ihtilâli, dünyaya bu kadar geniş hürriyet getirmemiş olsaydı, sosyalizmin fazla gelişme imkânı olamazdı. Sosyalizm, hürriyet ihtilâlinin getirdiği neticeler içinde demokrasinin ve parlamentarizmin bünyesinde büyüüp yayılmıştır.

Peker'e göre sosyalizmin yayılmasının başka bir sebebi de sınıf şuûrudur. Ona göre işçiler, nüfusun nispeten en genç, cüsseli, kuvvetli, neşeli, müteşebbis ve gözü pek unsurlarıdır. Bunlar köylerdeki gibi ayrı ayrı mıntikalarda değil, ekseriyâ büyük şehirlerde fabrikalarda çalışırlar. Bu genç, dinç ve sıhhatli kalabalığın birbirine dayanan, bir yaradan hep birlikte acı duyan insanlar olması, herhangi bir mevzûun üzerlerine aynı tesiri yapması ve mukadderâtlarının müşterek olması, aralarında birlik duygusunu yaratmış, bu duygu da sosyalizmin sınıf telkinlerini kolaylaştırdığı gibi bu fikrin güçlenmesinde etkili olmuştur.

Peker, sosyalizmi geniş kitlelere yaymak için bu fikrin uygulayıcılarının, mukadderâtını işçi sınıfınıninkine benzettiği köylüyü, mal mülk sahibi olmayanları, az çok tahsil görmüş, bilgili fakat varlıksız unsurları, işçi hareketinin destekçisi hâline getirmeye çalıştığını düşünmekte ve sosyalizmin ana çizgilerini şöyle tasnif etmektedir:

1. Sınıf Kavgası: Sosyalizmin gâyesi, işçiyi patrona, kendisini fakir farzeden ve zenginlerin sosyal hayat için tehlike olduğuna inandırılan kimseleri, burjuvalara saldırtmaktır. Bu kavgada sosyalizm, hiçbir anlaşmayı ve uyuşmayı kabul etmez. Kavga, bütün karşı cephenin yokedilip işçi sınıfının hâkimiyeti kurulana kadar devam edecektir.

2. Kollektivizm: Bunun esası mülkiyet hakkını tanımamasıdır. Herşey herkesindir. Üretilen herşey, herkesin müşterek malı olmalı ve bu müşterek malı vücuda getirmek için insanlar müştereken çalışmalıdırlar. Bunun daha ilerisi, komünizmin varmak istediği noktadır. Özetle, sosyalist telâkkide mülkiyet yoktur. Herşey herkesin müşterek malıdır. Burada tasarruf, mülkiyet hakkı, servet, para, sermaye ve miras mevzuubahis değildir.

3. Beynelmillecilik: Sosyalizmde millet, yurt gibi telâkkiler reddedilmiştir. ilk doğuşunda ve uzun zaman yol alışıında yalnız bir yurttaki işçiler için olan birlik düşünceleri, sonraları bütün dünyayı çerçevesi içine almış ve parolası "*bütün dünya işçileri birleşiniz*" olmuştur. Sosyalizm yurt ve millet tanımadığı için bir milletin kendi hakları, kendi işçileri için savaşmasını dahi meşrû saymaz. Sosyalistlere göre tek bir savaş vardır, o da işçi sınıfının başka sınıflarla olan savaşdır. İşçi sınıfını muzaffer kılmak ve yenilen burjuvazinin üzerine proleteryanın hâkimiyetini kurmak, sosyalizme göre esas savaştır. Fakat bu telâkkiler, liberal devlet içinde sınıf hâkimiyeti için çalışırken böyledir. Proleterya diktatörlüğü kurulduktan sonra filî hâl, yurt da, sınır da tanır. Bir liberal devlet içinde, sosyalist parti askerinin aleyhindedir, askerliğe düşmandır. Komünist devlette ise asker, en yüksek itibara sahiptir. Liberal devlet içindeki sosyalist düşünce millet fikriyle çatışmakta iken, komünist devlette önu çeken milletler vardır. Sosyalistler millet olmadığını, millet için savaş olmadığını telkin ettikleri halde, sosyalizmin iktidar mevkiine geçmiş bir tipi olan bugünkü komünist Rusya'da bu böyle değildir. Moskova, yurt için savaşı, meşrû ve gerekli görmektedir. Sosyalizmin bu konudaki teorisi ile pratiği çatışmıştır.

Yine ona göre sosyalizmin iktidarı elde etme yolundaki tatbik plânı şöyledir:

1. İşçi sınıfı arasında sınıf şuûru beslenerek ayrılmaz birlik ve tesânüt olmalıdır.
2. Her sosyalist bulunduğu yerde teşkilât kurmalı ve birbiriyle bağlanmalıdır.
3. Sosyalist sınıf, kanun ve nizâm yoluyla iktidar mevkiine geçemeyecektir. Binaenaleyh ilk fırsatta işçi sınıfı kanlı ihtilâl yaparak iktidarı eline almalıdır.
4. İktidar mevkiini ele geçirdikten sonra terör yapmak ve muvaffakiyete engel olacak kuvvetleri ezmek gerektir.
5. Bütün bu kuvvetleri böylece ezdikten sonra yalnız işçi sınıfının diktatörlüğüne dayanan bir devlet kurmalı ve bundan sonra diktatör devlet, bütün insanların aynı safta mesut olacakları rüyasının tahakkukuna kadar keskin ve katı bir disiplinle idareye devam etmelidir¹⁵.

Peker'in sosyalizmi izahı ve eleştirisi aslında, sosyalizmi baz alarak yaptığı liberal sistemi eleştiri olarak değerlendirilebilir. Sosyalist düşüncüyü, oturduğu fikrî temellerden çok, liberalizmin yaşadığı tarihî sürecin neticeleri olarak ele aldığını görmek mümkündür. Marksizmi bağımsız bir fikir olarak görmeyip liberal düşüncenin problemi olarak algılamaktadır ve bu düşüncüyü "*tez-antitez*" ilişkisi içerisinde ele almaktadır. Burada asıl amacı, olumsuzlukları ortaya koyarak kendi dünya görüşünü alternatif bir düşünce olarak göstermektedir. Ona göre liberal düşüncenin tarihî süreci insanlık için olumsuz neticeler vermiştir. Sosyalizm bu olumsuzlukların karşısına reaksiyoner bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Ama o da olumsuzlukları gidermek yerine yeni çıkmazlar meydana getirmiştir. Tıkanıklığın sebebi sosyalizm değil, liberalizmdir. Sosyalizmin çıkış noktası haklıdır, yanlışlığı, çare olarak ürettiği düşüncelerdedir. Bu düşünce de, liberalizmin ferdi baz alan anlayışının ortaya çıkardığı tıkanıklığı, ifrada varan sınıfcılık düşüncesiyle yaşamıştır. Yani yanlışlık, iki fikrin de sosyal mutluluğu parçadan tüme vararak elde etmek isteğinde yatmaktadır. O halde, sosyalizmin haklı çıkış noktaları esas alınarak, sosyalizmden farklı, liberalizme reaksiyon yeni bir izah şekli geliştirilmelidir. Bu da millî bir hüviyet olarak şekillenen Türk inkılâbı ideolojisidir. Bu düşünce ona göre parçadan tüme vararak değil, tümünden parçaya gitme ilkesi etrafında çözüm bulma isteğindedir.

Bu bakış, Almanya'daki liberalizme ve ferdiyetçiliğe karşı beliren reaksiyonların geliştirdiği düşüncelere benzemektedir. Almanya'nın Fransız ihtilâli

¹⁵ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 25-40.

sırasında Napolyo'nun istilâsına maruz kalışı, millî birliğini tamamlamada, Avrupa'da en geride kalan ülkelerden biri oluşu, Almanya'da diğer ülkelere ve ülkelerin sistemlerine karşı, derin bir aşağılık kompleksinin oluşmasına sebebiyet verdi¹⁶. Peker'in de sosyalizm izahında bu tür kompleksin mühim rolü vardır.

Bu nedenle Peker, sosyalist görüşü; millet ve milliyet mefhumlarının birer burjuva uydurması olduğu, işçilerin vatani olmadığı, dünyanın proleter ve burjuvalar diye iki gruba ayrılmış olduğu¹⁷ fikirlerini kabul ettiği için, milleti dejenere eden ve emperyalist saldırılara karşı dirençsiz bırakan bir emperyalist vâsıtâ olarak görmüştür. Onun bu sonuca varmasının sebeplerinden birisi Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist uygulamanın, Rus emperyalizmine dönüşmesi¹⁸ ve bu emperyalizmin Türkiye üzerindeki baskısıdır. Onun için sosyalist olmak, Rus emperyalizmini kabullenmek demektir ki, bu inanç Türkiye'deki antisosyalist siyâsetçi ve düşünürlerin büyük bir çoğunluğunda görülmektedir. Hatta denilebilir ki, Türkiye'de sosyalizm, fikrî özelliğinden çok bu yönüyle eleştirilmiştir.

Peker, sosyalizmin, liberal düşünceyle uzlaşır şekli gibi görünen "sosyal demokrat"lığı bir aldatmaca olarak görmektedir. Ona göre sosyal demokratlık; sosyalizmi kuvvetlendirmek, onun propogandalarını serbest hava içinde kolay ve geniş olarak yaparak, sosyalistleri iktidar mevkiine getirmek isteyenlerin, demokrasinin serbest çalışma zemininden istifade için bir taktik olarak uydurulan kavramdır. Liberal demokrasiyle sosyalizmin birbirine zıt iki dünya görüşü olduğunu ve hiçbir şekilde uzlaşamayacağını düşünmektedir¹⁹. Bu nedenle liberalizm sosyalizm uzlaşması gibi görünen, liberal devlet uygulamasındaki, iş kanununun yapılması, işçinin hastalığı zamanında yardım, kaza vukuunda ve ihtiyarlığında yardım temin edilmesi gibi uygulamaları ve iktisadî yapıdaki değişimleri bir uzlaşma olarak değil, sosyalizmin liberalizm karşısında kazandığı zafer olarak görür²⁰. Peker'in bu sonuca, sosyalist teorisyenlerin strateji ve taktikle ilgili direktiflerini gözönünde tutarak vardığı düşünülebilir. Marks ve Engels politik strateji ve taktik hakkında hiçbir doktrin meydana getirmemişlerdir. Fakat umumîyetle muayyen bir ülkenin durum ve şartlarına

¹⁶ Aydın Yalçın. *A.g.e.*, s. 385.

¹⁷ Mehmet Eröz. *Marksizm Leninizm ve Tenkidi*, İstanbul 1978, s. 158.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Gerhard Von Mende. *Komünist Bloкта Milliyet ve Mefkûre*, (Çevirenler: Fethi Tevetoğlu. Aziz Alpagut), Ankara 1966, s. 87-123.

¹⁹ Recep Peker. *İnkılâp Dersleri*, s. 77.

²⁰ Recep Peker. *İnkılâp Dersleri*, s. 40

dokundukları zaman, direktif mahiyetinde bazı fikirler beyan etmişlerdir. Onların umumî direktifi şunlardı: "*Komünistler, hâlihazırdaki sosyal ve politik vaziyetin aleyhindeolan her ihtilâlcî ve inkılâpçı hareketi her yerde desteklemelidirler. Fakat aynı zamanda kendi müttefiklerine karşı da ihtiyâtı elden bırakmamalıdır ve küçük burjuva demokrasisiyle işbirliği yapmalıdır, fakat bu burjuva gruplarının bizzat kendi menfaâtleri için tayin ve tespit etmek istedikleri herşey hakkında onlara karşı çıkmalıdır.*" Engels 1847'de komünistlerin, enerjik bir şekilde feodal ve pederşahî taraftarlarına hücum etmelerini istemiştir. Fakat demokratik sosyalistlerle; "*Onlar komünistlere saldırmadığı müddetçe onlarla işbirliği yapılması gerektiği*" öğüdünde bulunmuştur²¹.

C. Faşizm

Peker'e göre faşizm, sınıf mücâdelesine, beynelmilelciliğe ve diğer sınıfların tanıdığı siyasi inançlara zıt olan demokrasiyi, firkaları ve hürriyet ihtilâlinin getirdiği parlamentarizmi inkâr eden bir politika yoludur. Bu cereyânın başında olan adamın, hânedandan veya bir kral ailesinden gelen mutlak bir hükümdar yerine halktan gelmiş bir adam olması, bu rejimi mutlâkiyetten farklı kılmıştır. Bu netice asırlar geçtikten sonra telâkkileri çok genişlemiş ve aydınlanmış olan sezarizmin²² dirilişidir²³. Yine ona göre faşizmin Almanya'da uygulanış biçimi olan nasyonal sosyalizm, birbiriyle çatışır durumda olan milliyetçilik ve sosyalizmi sentezlemeye çalışan bir düşüncedir. Peker, bu sentezin oluşamayacağına inanmaktadır. Çünkü ona göre milliyetçilik, beynelmilelci sosyalizme, sınıf kavgasını esas alan sosyalizm de milliyetçiliğe düşmandır.

²¹ Wolfgang Leonhard, *Bugünkü Sovyet İdeolojisi*, C. II. (Çev. Cemil Ziya Şanbey), İstanbul 1980, s. 58-59.

²² Sezarizm: Sezarçılık, kişisel diktatörlük. bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, C. VI, İstanbul 1976, s. 72.

²³ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 50.

Max Gallo'ya göre faşizm, tamamen feodal ideolojinin kalıntularından, ondan devralınan unsurlardan teşekkül etmiştir. Bu şekildedir ki, şefe sadakat şahsi bağlar, ırkçılık, hukukun reddi, iman, parti-tarikat temaları, feodal bir geçmişi yansıturlar. Naziler de zaten, ortaçağın pratiğe yansımış düşüncelerini bariz bir şekilde kıymet plânına çıkarmışlardır. Fransız ihtilâlini ve bu ihtilâlin, noksansız bir şekilde girdiği burjuva rasyonalizmini de reddetmiştir. Kısacası köklerini, burjuva ideolojisininin hâkimiyetinden daha önceki bir devirde aramışlardır. Faşist ideolojide ağır basan da bu feodalite kalıntısı unsurlardır. Geniş bilgi için bkz. Max Gallo, "*Faşist İdeoloji*", *İlimler ve İdeolojiler*, (Çev. Fahrettin Aslan), Ankara (Tarih yok), s. 167-184.

Bu yüzden nasyonal sosyalizm kendi içinde çelişkili bir ideolojidir. Ona göre bir yanda eski muharıpler, imparatorluk taraftarları, prensler, büyük sanayi erbabı, büyük tüccarlar, tam manasıyla ekonomide liberal zihniyette olan insanlar, kapitalistler ve bu sıfatlarıyla dar sosyalist telâkkilere uymayacak tipte yığınlar. Diğer tarafta işçiler ve diğer varlıksız gruplar, nasyonal sosyalizmde kaynaşmış gösterilmiştir. Bu sosyal gruplar kendi özelliklerini devam ettirdiği müddetçe, bu sentezin oluşması mümkün değildir.

Nasyonal-sosyalistler, iktidara geldiklerinde sağ tabakaların duygularını okşayıcı tedbirler almışlardır. Bu nedenle, yeni rejim, eski muharıpleri, liberalleri, büyük sanayicileri ve milliyetçi unsurları memnun etmiştir. Diğer taraftan nasyonal-sosyalizmin öbür yanını oluşturan işçiler, küçük burjuvalar, az aylıklı insanlar, bütün çiftçiler, sendikalist cereyânlar, hatta yeniye uymuş görünen eski komünist tabakalar iç bağlılıklarını muhâfaza ettiklerine şüphe olmamakla beraber, kanaâtlerini bir an unutmuş görünerek, nasyonal-sosyalist devletin içinde bir yığın olarak yer almışlardır²⁴.

Peker, faşizmi de, tıpkı sosyalizm gibi liberal ideolojinin menfi neticesinin ortaya çıkardığı ve bu düşünceye reaksiyon bir ideoloji olarak görmektedir. Ona göre bilhassa, liberal düşüncenin savaş sonrası İtalya ve Almanya'daki başarısızlığı ve bu başarısızlığın neticesinde sosyalizmin buralarda önemli başarılar kazanması, çare olarak sınıf ve fert esasını reddeden, bütün sınıflar arasında uyumu esas alan siyasi ve sosyal ekol olarak faşist düşünceyi meydana getirmiştir²⁵.

²⁴ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 81-82.

²⁵ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 49-52.

Faşizm bir anlamda, parlamenter-liberal demokrasinin, sosyalizmin ve sınıf mücâdelelerinin reddidir. Tarihi ve coğrafi olarak, kapitalist sistemin içinde yer alan, sosyolojik ve ekonomik olarak bu sistemde kök salmış bulunan, devletin üretim faaliyetlerinin kendine has bir şeklidir. Mevcut olandan bir kopuş, ayrıca bir dünya görüşü olma ihtirası taşıyan bir ideolojidir. Mussolini, otuzlu yıllardan itibaren; "*XIX. asır ihtilâller asrı olmuşsa, XX. asır faşizmin asrı olacaktır*" sözlerini sürekli söylemiştir.

Nazi Almanyası'nda da, en azından propoganda olarak faşist ideolojik sistemin ihtiraslarının bunlar olduğunu ispat eden aynı ifadeler rastlanmaktadır. 18 Nisan 1934'de Nazi rejiminin muvaffakiyetini yorumlayan Ernest Roehm şunları söylemektedir: "*Hemen her zaman unutulmamalıdır ki, söz konusu olan, siyasi iktidarın basit bir el değiştirmesi değildir. Hayır! Bu, yeni bir dünya görüşünün fıskırmasıdır. Nasyonalist ihtilâl, 1789 büyük Fransız ihtilâli düşüncesinden manevi kopma manasını taşır. Sadece ölçüye ve rakama vurulabilen unsurları dikkate alan bu düşünce, nasyonal-sosyalizm içinde kendine karşı yeni bir idealizm biçiminin kıyam ettiğini görmüştür ki, bunun karşısında demokrasi şaşkınlığa düşmüştür; çünkü demokrasi tabii bir zarûret neticesi, bunun mebdini kavramaktan acizdir. Demokrasinin değerleri yerine,*

Peker'in faşizm değerlendirmesi, liberal ve sosyalist düşünceleri değerlendirmesinden farklı olarak bir itiraz noktasında değildir. Faşizm ile ilgili en önemli tereddüdü, toplumların siyasî ve sosyal özelliğinden kaynaklanan farklılaşması nedeniyle bu fikrin aynen taklidinden ileri gelmektedir. O, liberalizm ve sosyalizmi beynelmilecilikleri ve tekten gelimciliklerinden dolayı kesin olarak reddetme eğiliminde olmasına rağmen, faşizmi iyi bir şekilde değerlendirerek ve milliyetçiliği sosyalizmle bağdaştırma gayretinden kurtararak toplumların kendi şartlarına göre uygulanabilirliğine işaret etmektedir. "*Dünyanın her yerinde, parlak fikirleri, kaba taklit şeklinde değil, kendi ulusumun hususîyetlerine uygun bir şekilde almak, ulusun sade metafizik iktizasından değil, aynı zamanda insanlık vazifesidir de*"²⁶ sözleri bu işaretin güzel bir örneğidir.

Faşizm'in ortaya çıkış sebeplerinden biri, toplumların emperyalizmden menfi etkilenişi ve bu etkileniş ya az pay alma, ya da pay edilir duruma gelme hâlinde kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu tip toplumlarda, siyâset ve düşünce adamlarının ortak yanları beynelmilelci düşüncelere karşı olmalarıdır²⁷. Faşizmi ortaya çıkaran Almanya ve İtalya'nın emperyalizme karşı tavrı, yeni bir emperyalist gayret ifade etmesinden dolayı faşizm, emperyalist bir muhtevâ kazanmıştır. Peker, emperyalist saldırılar sonucu pay edilen bir ülkenin siyâsetçisi olmasından dolayı, düşüncesi yayılmacılıkta değil, savunmacılıkta yoğunlaşmıştır. Bu nedenle faşizmin yayılmacı tavrına itiraz etmiştir. Ancak buna rağmen daha sonraki bölümlerde izah edeceğimiz;

nasyonal-sosyalizm, ne kulaçla ne de teraziyle ölçülebilir, surf akıl ve hesapla anlaşılması imkânsız, kuvvetleri, ruhun ve kanın kuvvetine ikâme etmiştir." Faşizm, liberal düşünceden manevî kopuşu XVII. asırda başlayan ve Fransız ihtilâliyle zirveye çıkan rasyonalist hareketin reddi, aklın değerlerini zıt tabii sevk kuvvetlerine mürâcaat anlayışından doğmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Max Gallo, *A.g.m.*, s. 167-184.

²⁶ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 54.

²⁷ I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve İtalya'nın, siyasî, iktisadî ve sosyal şartları faşizmin bu ülkelerde yayılmasına ve iktidara ulaşmasına sebep olmuştur. Kaynağı tarihçi ekol olan faşizm ve nazizim bilhassa, liberalizmin iktisadî anlayışı ve siyasî sapması olan emperyalizmin ortaya çıkardığı kıyasıya millî rekabetin bir neticesidir. 1929-1930 krizinden sonra fonksiyonel düşünce olarak görülmüştür. Ayrıca, çıkış noktası itibarıyla ve moral değerleri bakımından emperyalizme karşı, ister daha çok pay kavgası içerisine girmiş, ister bağımsızlık mücadelesi vermiş devlet ve toplumların aydınlarının ve siyâsetçilerinin hâkim emperyalist güçlere karşı komplekslerinin meydana getirdiği ifradın ifadesidir. Buradan yola çıkarak emperyalizmin neticilerinden menfi olarak etkilenen Almanya ve İtalya gibi devletler liberalizmle özdeşleştirdiği emperyalizme reaksiyon olarak, kendi dışındaki toplumlarla faşist değerler etrafında şekillendirdikleri politikalarla bir ilişki kurma şekli ve güçsüzlüğünün sebebi olarak gördükleri liberalizmi yok ederek, faşist değerlere göre oluşmuş bir sosyal, siyasî ve iktisadî mekanizma meydana getirdikleri söylenebilir.

devlet anlayışı, parti anlayışı, şef anlayışı, iktisadî anlayış ile ilgili düşünceleri faşizmle benzerlik göstermektedir. Peker, liberalizm ve sosyalizmin beynelmileciliklerinden ürktüğünü hissettirmesine rağmen, faşizmden böyle bir korkusu yoktur.

2. Halk ve Halkçılık Anlayışı

Halkçılık inkılâpçı düşüncenin temel ilkelerinden biridir. Bu ilke, Recep Peker için, oluşturmaya çalıştığı inkılâpçı düşüncenin izahını kolaylaştıran geniş boyutta bir anlam yüküdür. Bu nedenle Peker'in milliyetçilik, devletçilik ve inkılâpçılık hakkındaki görüşlerini izah ederken çok sık olarak halkçılığa göndermeler yaptığını görmek mümkündür.

"Halk" tabiri bir cemaat veya herhangi bir grubu ifade eden bir mânâ ile yüküdür²⁸. Peker'in halkçılığını da bu ölçü içerisinde değerlendirmek gerekir.

Erol Güngör ise, halk kelimesinin tarifini ve Türkiye'de kazandığı anlamı şöyle izah etmektedir: *"Halk bir iktisadî sınıf değildir... Halk bir sosyolojik kategori değildir; sosyal tekâmülün aile, klan, aşiret vesaire şeklinde tespit edilen safhalarından herhangi birine tekâbül etmez. Halk bir sosyal tabaka da değildir; meselâ bir memleketin ailelerini bir takım standartlara göre -iktisadî, siyasî, kültürel vs.- ayırtedecek bir tabakalaşma meydana getirilse bunların herhangi birinde halk diye bir gruba rastlanmaz. Sosyal ilim mensupları "halk" teriminin bir memleketin bütün insanlarını ifade edecek şekilde, "millî" terimi ile eşdeğerli olarak kullanılır. Çok seyrek olarak bir memleket müfusunun siyasî hayattaki tesir gücüne göre sınıflaması yapıldığı zaman halktan bahsedilir... Nitekim halk terimi modern milletlerin teşekkülünden önceki devirlerde idareci tabakanın dışındaki geniş kitleyi, yani idare edilenleri gösteriyordu. Osmanlı devrindeki reâyâ veya ahâli (bazen her ikisi birden) bu anlamda halk demekti. Batı demokrasileri dışında kalan memleketlerde, bilhassa geri kalmış denilen ülkelerde, politik bir kategori olarak halk hâlâ mevcuttur. Batı modern demokrasi ile birlikte millet bünyesinin de teşekkülünden sonra idare edilenler mânâsına halk terimi eski muhtevâsını büyük ölçüde kaybetmişti; zira siyasî kuruluşların açık bir bünyeye kavuşmaları ve idarenin*

²⁸ Gökalp'e göre halk kelimesi, bazen kavim mânâsında, bazen bir devletin tebâsı mânâsında müstamel bir tabirdir. Bu kelimeye ilmi bir mevki vermek için bunu da güzidelerin haricinde olan millet kısmına tahsis etmek uygun olur. Geniş bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Makaleler VIII*, (Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor), Ankara 1981, s. 152.

rey esasına dayandırılmasının somunda halk ve idareciler artık iki ayrı sosyal grup olmaktan çıkmıştır.

Türkiye'nin sosyal ve siyasî bünyesine bakacak olursak, halk denilen kitlenin eski karakterlerini bir bakıma kaybettiğini, bir bakıma hâlâ muhâfaza ettiği görülür. Çok partili demokratik hayata geçilinceye kadar idare edilen kitleye halk deniyordu. Bu kitle siyasî hayatta söz sahibi olduktan sonra da ayrı bir grup olarak kaldı... Cumhuriyetin ilk yıllarında Halk Fırkası'nın karşısında ayrı bir grup teşkil eden halk, bugün de münevver tabakanın karşısında ayrılığını devam ettiriyor.

Nitekim bugün Türkiye'de halk ve münevver derken iki ayrı kıymet sistemini ve iki ayrı hayat tarzını temsil eden insanları kastediyoruz. Bu iki sosyo-kültürel grup arasında ikinci dereceden bazı farklara da rastlayabiliriz, fakat ayırıcı kriter temel kültür kıymetleri bakımından mevcut bulunan farktır. Halkçılık denince de bu iki grubun birinin diğeri ile olan münâsebetlerine ait bir tavır ve davranış sistemi anlaşılmalıdır"²⁹.

Peker, halkçılıkla idare edenle edilen arasında ilişkiyi belirlemeye çalışırken, aynı zamanda inkılâbın temsilcileri ve geleneksel kültürün temsilcileri arasındaki çatışmada inkılâpçılar lehine çıkış aramaktadır. "*Halk*" terimi onun düşüncesinde geleneksel kültürün temsilcisi olan kütleyi ifade etmektedir. Halk cahildir ve menfaâlerinin farkında değildir. Bu nedenle halka rağmen, halkın menfaâlerini korumak ve halkı inkılâpçının çizgisine getirmek, halkçılığının temel esprisini oluşturmaktadır; "*Türk inkılâbı halktan gelerek otoritelere karşı yapılmıştır. Fakat inkılâp iktidar mevkiini alınca otoriteden halka doğru devam etmiştir. Bu devam esnasında hakikatlere uzak kalmış tabakalardan mukâvemetler ve zorluklar görmüştür*"³⁰ sözleri bu düşüncemizi doğrulaması bakımından önemlidir. Yine C.H.P. grubunda yaptığı bir konuşmada, bu "*halka rağmen halk için*" görüşünü ve halkı küçümseyen tavrını bir anekdotla vurgulamakta ve şunları söylemektedir: "*Arkadaşlar, biz bu vazifeyi aldığımız zaman bu arzettiğim devrin başlangıcı sayılacak seçim zamanlarının sonu idi. 5 Ağustos 1946 akşamı bana yeni hükümet kurmak vazifesi verilmişti. Muhterem Meclis Başkanı General Karabekir'le kendi odasında bulunuyorduk, meclis kapısının hizasında, Karaoğlan çarşısına karşı*

²⁹ Geniş Bilgi için bkz. Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul 1980, s. 25-27.

³⁰ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 20.

tretuvar hareket halinde basit giyimli bir laubalilikle dolu idi. Yaşasın demokratlar diye bağırtıyorlardı..."³¹.

Peker için halkçılık, toplumun inkılâp değerleri içinde olgunlaştırılma eylemidir ki, bunun için halkın sözü değil, inkılâpçının sözü muteberdir. Bu nedenle halkçılığı, toplumu inkılâp şuûru içinde bir millî kütle haline getirmek ve sistemle bütünleştirmek şeklinde değerlendirmekte ve halkevlerinin de bu amaçla kurulduğuna inanmaktadır. Ona göre okulda ve meslekte fert bazında yetişmek, millet için doğacak çeşitli güçlükleri güvenle karşılamak ve yenmek için yeter bir güç değildir. Bir milletin her zorluğa göğüs gerecek bir olgunluğa erişmesi için yığınlara klasik terbiyeden başka, devamlı ve yeni Türkiye'nin ileri gidişine uygun bir halk terbiyesi vermek gereklidir³². C.H.F.'nin halkevleriyle takip ettiği gâye de milleti şuûrlu, birbirini anlayan birbirini seven ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilâtlandırmaktır³³.

İnkılâpçı düşünceye göre, Türk milliyetçiliğinin halkçılığı, liberalizmin anladığı halkçılık değildir. Böyle olduğu taktirde onun, serbest rekabeti, mülkiyetin istenildiği gibi kullanılmasını ve çoğaltılmasını serbest bırakması gerekir ki, bunun neticesi kapitalizmdir. Kapitalizm ve onun ortaya çıkardığı proleteryanın vücut bulmaması için proleterya halkçılığından uzak kalınması gerekmektedir³⁴. Halkçılıkla ilgili bu kaygılarla, Peker'in kaygıları hemen hemen aynıdır. Halkçılığı tarif ederek yaptığı izah bunun güzel bir göstergesidir. Peker, bu izahında şöyle demektedir: "*Türkiye Cumhuriyeti'nin güttüğü ana politika çizgilerinden halkçılığı ilk söylememin sebebi, sınıf ihtilâli karşısında bizim vaziyetimizin ne olduğunu göstermek içindir... Biz halkçıyız, halkçı demek, ulus içinde hiçbir imtiyaz ve üstünlük tanımayan ve her ferdini öteki kadar hak ve şeref sahibi sayan, ekonomik alanda, birini ötekine, işçiyi patrona, patronu işçiye mahkum edecek, müstehliki müstahsilin eline düşürecek vaziyetleri müsâade etmeyen varlık demektir. Bu varlık, bütün bu unsurları müsavi hakta ve şerefte bir halk yığını tanır, aralarında bir takım ayrılıklar varsa bunu*

³¹ "Başbakan Recep Peker'in C.H.P. Grubunda Hükûmetin İç Politikası Hakkında Verdiği Nutuk", *Ayın Tarihi*, No 135 (Ağustos 1947), s. 32.

Peker'in "halka rağmen halk için" sloganıyla ifade ettiği halkçılığın diğer savunucuları da kadroculardır. Kadrocuların önde gelen isimlerinden olan Aydemir'in: "*Halkın sesi vardır. Onu duymak, anlamak, hatta "halka rağmen bile olsa halk için" yapılan bütün hareketlerin selâhiyetlerini bu sesten almak lâzımdır*" sözleri bunu açık bir şekilde göstermektedir. Geniş bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro, İnkılâbın İdeolojisi*, Ankara 1932, s. 161.

³² "Recep Peker'in Halkevleri Açılma Nutku", *Ülkü*, C. 1, S. 1, (1933), s. 6.

³³ Mehmet Kabasakal, *A.g.e.*, s.

³⁴ Şekip Tunç, "*İdeolojimiz ve İdeolojiler*", *Cumhuriyet*, 4.4.1939.

hayatın icabı, işbölümünün de zarûreti sayar. Halkçı zihniyet, ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder. Onun için de herhangi bir zümreyi kendisinden başkalarına karşı üstün olmak iddiasıyla hareket ettirmez. Çünkü böyle bir hareket yolu, ulus denilen büyük varlığın cüzlerini sade anlayışta değil, yaşayışta da birbirlerine karşı nefret duygularıyla ayırır ve boğuşmaya sevkeder.

Bizim halkçı vasfımız, sınıf mücâdelesini yaratan doktrinlerin tamamı tamamına zıddıdır. Sınıf mücâdelesini hangi yurdun hangi sınırın içinde olursa olsun proleterya hareketinin mensupları arasında birlik olduğumu kabul eder. Onun dışında onları düşman sayar. Bizim tanıdığımız mücâdele ulusun bütün kuvvetlerini, ona dışarıdan saldıracaklara karşı kullanmaktadır. Yoksa ulusun içerisinde herhangi bir sınıf, meslek farkı gözeterek birini ötekine kırdırmak bizim prensiplerimize uymaz"³⁵.

Peker'in halkçılığı, milliyetçilik görüşünün tamamlayıcısıdır. Ona göre halkçılık, milliyetçiliği en yüksek değere çıkarır. Sade milliyetçilik Türk vatanının sınırı içinde, dil birliği, kültür birliği ile hatıralarına ve gelecek zamanın emellerine bağlılıkla birleşme yapar. Fakat içinde, sınıf, imtiyaz çarpışmaları ile kaynaşan, yani halkçı bir duygu ile birleşmemiş olan bir millet yığını hak ve şerefte eşit teklerden kurulmuş bir millî birlik kütlesi vücuda getiremez³⁶. Bu açıklamalara göre Peker'in halkçılığı milliyetçilik düşüncesi içinde değerlendirilmelidir. Düşüncenin temelini, halkın egemenliğine dayanan bir hükûmet fikri oluşturmaktadır. Ancak, inkılâpçı teoriyle, pratiğin çatışması sonucu gelenekçi kültürün temsilcisi olan halkın, cahil olduğu kanaâtinin hâsıl olması ve bu durumun inkılâpçı aydın ve siyâsetçide saplantı haline gelmesi, halkçı düşünceyi idealden uzaklaştırmıştır³⁷.

Bu durum, halkçılık düşüncesiyle varılmak istenilen, "*idare eden-edilen*" ayrışması ile millî devlet oluşturulma isteğinin başarılmasını imkânsız kılmıştır. Hatta

³⁵ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.54-55.

³⁶ *Ayın Tarihi*, No. 18, (Haziran 1935), s. 48.

³⁷ Karpat bu hususiyeti şöyle izah etmektedir: "Halkçılık, milliyetçilik fikrinin hem bir sonucu, hem de milliyetçiliğin sosyal-politik bakımdan bir çeşit gerekçesidir. Milliyetçi hareketin ve Millet Meclisi'nin temelinde "halkın egemenliğine dayanan bir hükûmet" fikri vardı ve bu fikir ifadesini halkçılıkta buluyordu. Aslında teoride kalan bir egemenlikti, çünkü halkın elinde bu egemenliği tesirli bir şekilde yürütecek ve hükûmeti değiştirmekte kullanılacak vâsitalardan hemen hiçbiri yoktu. Halkçılık, devrimci toplumsal değişimleri savunan bir teori değil, sadece batının demokrasi fikirlerini ihtiyaçlara göre uygulamak fikri idi". Geniş bilgi için bkz. Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, İstanbul 1967, s. 49.

idare eden-edilen ve inkılâpçı münevverlerle halk arasındaki farklılaşmaya daha keskin boyutlar kazandırmıştır. Böylece millî kütle oluşturma gayreti bu tezatların içinde sıkışmış ve kısır bir döngüye dönüşerek, batı tarzı bir sistem oluşturma gayreti başarıya ulaşamamıştır³⁸.

Peker, halkçılıkla "*hukukî eşitlik*" ve "*fırsat eşitliği*"nin sağlanması hedeflemektedir. Ona göre ehliyetten kaynaklanan eşitsizlik tabii bir eşitsizliktir ve buna müdâhale edilmesi sakıncılıdır. Bu nedenle ehliyetten kaynaklanan tabii eşitsizliğin devam ettirilmesinden yanadır³⁹. Yine ona göre halkçılık düşüncesinin gâyesi, içtimaî nizam ve tesanüt temin ederek iş bölümü itibarıyla ayrılmış mesai gruplarının menfaâtlerinde birbirini nakzetsinmeyecek surette uyum sağlamak ve sınıflaşmayı önlemektir⁴⁰.

Peker'in halkçılığında devlet-toplum ilişkisinin izahını da görmek mümkündür. Ona göre halkçılıkla; vicdan, düşünmek, söylemek, yazmak, seyahat, akit, çalışmak, ticaret yapmak, mülkiyet, tasarruf, toplanma, cemiyet, şirket kurma hakkı ve hürriyet ve şahıs dokunulmazlıklarının sağlanması düşünülmektedir. Ancak bütün bu hak ve hürriyetin belirleyici unsuru devlet otoritesidir ve bu hürriyet, hak-vazife ilişkisi içinde

³⁸ Bunun neticesinde Batı sistemi eleştirilerek, niçin dünyada bir üsttekiler ve alttakiler rejimi yerine baştakiler ve peştekiiler nizamı kurulmasın" şeklindeki ifadelerle teorinin ideallerinden uzaklaşarak mevcudun savunuculuğu yapılmaya başlanmıştır. bkz. Nusret Kemâl, *Ülkü*, C. III, S. 13 (1934), s. 41-42.

Bostancı'ya göre halkçılık ithâl bir kavramdır. Mademki "halkçılık" Batı'da siyasi yapılaşmada ve siyasi kültürde önemli bir yer tutuyordu, öyleyse Türkiye için de düşünülmeliydi mantığı üzerine oturmuştur. Fakat Türkiye'de cemiyet yapısı batıdan çok farklı olduğu için, halkçılık kavramı asıl manasından uzaklaşarak gösteriş yanı ağır basan bir değerlendirmeye dönüşmüştür. bkz. Naci Bostancı, *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*, Ankara 1990, s. 106.

³⁹ Peker'in bu düşüncesi Gökalp'in görüşleriyle benzeşmektedir. Gökalp'e göre sosyal hayatta problem olan tabii eşitsizlikler değil, sun'î eşitsizliklerdir. Halkçılığın en büyük vazifesi bu sun'î eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır. Sun'î eşitsizlikler ortadan kalktıktan sonra tabii eşitsizlik bir problem değildir. Zaten halkçılığın gâyesi, körükörüne eşitçilik, bütün fertleri aynı muâmeleye tâbi tutmak değildir. Çünkü böyle bir hareket hakiki adalete aykırıdır. Tam adalet, herkese lâıık olduğu mevkiı vermektir. Cemiyet içinde yaşayan her fert mutlaka, cemiyet içinde faydalı bir surette herhangi bir işle uğraşmaya borçludur ve her ferdin içtimaî kıymeti, ifa ettiği içtimaî hizmetle ölçülmelidir. bkz. Ziya Gökalp, *Makaleler IX, Yeni Gün-Yeni Türkiye-Cumhuriyet Gazetelerindeki yazıları*, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1980, s. 79-80, 82.

⁴⁰ Nusret Kemâl, inkılâpçı düşüncenin halkçılığını; sınıfın inkârından ziyâde, sınıfları kendi inkışâfiıyla kaldırmayı gâye edinmiş hareket olarak nitelirmektedir. bkz. Nusret Kemâl, *A.g.m.*, s.42.

işlemelidir. İrâde ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bu irâde ve hâkimiyet, devlet ve halka karşılıklı vazife yüklemiştir⁴¹.

Peker'in halkçılığının, ideal hedefi olan "*millî hâkimiyet*" ilkesinden uzaklaşması, bu düşüncesinin devlet merkezli olmasına sebebiyet vermiştir. Bu inkılâpçı kadronun da birçoğunda görülmektedir. Bu sapmalar, çok partili hayata geçiş sürecinde önemli problemler meydana getirmiştir. Batı düşüncesini ve sistemini Türkiye'de ikâme etmek isteyen Peker ve diğer inkılâpçıların, "*millî hâkimiyet*" telâkkisi içerisinde çok partili demokratik hayatın savunucusu olmaları gerekirken, buna karşı tavır koymuşlardır. Aksine geleneksel kültürün temsilcisi olduğu için batı tarzı bu sisteme karşı olması gereken halk, çoğulcu sistemin savunucusu olmuştur. Bunun sebebi, siyâseti yapan inkılâpçı münevver çevrenin; siyasî otoriteyi kendi elinde tutabilme kaygısı, halkın; inkılâpçı düşüncesinin kendine karşı oluşturduğu siyasî otoritenin nüfûzunu kendi lehine kırabilme arzusudur⁴².

Bütün bu gelişmeler, Peker'in halkçılığını "*millî hâkimiyet*" anlayışından uzaklaştırırken, Eflatun'un: "*Cumhuriyet, aydınların, uzmanların, filozofların yönettiği bir idare şeklidir. Çünkü cahil ve bencil kitlelere karar selâhiyeti verildiği taktirde herşey alt üst olur. Şu halde doğruyu ve eğriyi onlara bildiren, nasıl hareket etmeleri gerektiğini öğreten insanlar, yönetimi elinde tutmalıdırlar; gerçeğin ne olduğunu, insanların hangi yollardan saâdete erişebileceklerini onlar bilirler*"⁴³ şeklinde izah ettiği siyasî anlayışa büründürmüştür. Böylece Peker'in halkçılığında, halkın idareyi ve münevver kitleyi kontrol etme hakkı sınırlandırılmıştır.

3. Millet ve Milliyetçilik Anlayışı

Milliyetçilik, XIX. yüzyılda, prensibini ve enerjisini liberalizmden alan, toplumları etkileyen ve dünya haritasını değiştiren önemli bir akımdır. Liberalizmin fert için öngördüğü hürriyet ve eşitlik zamanla milletlerin hürriyeti, milletlerin eşitliği

⁴¹ C.H.F. Programının İzahı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, (Tarih yok), s. 9.

Halkçılığın bu tür izahı Gökâlî'de görülmektedir. Ona göre hükümet üzerinde kontrol hakkı yalnız millete aittir. Ancak, devlet umumî vicdanın bir yansıması olduğu için fert ve gruplar, bu kontrol etme haklarına karşın, fert ve grup menfaatlarının ötesinde sahip oldukları haklara karşılık, topluma ve dolayısıyla devlete karşı sorumludurlar. bkz. Ziya Gökâlî, *Türkleşmek-İşlâmlaşmak-Muasırlaşmak*, İstanbul 1977, s. 42.

⁴² bkz. Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 53-62.

⁴³ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 56.

şeklinde yorumlanmaya başlanmıştır. Böylece fert yerini millete bırakıyordu. Dolayısıyla bu hareketin temelinde millet gerçeğini kabul etme ve fertte bir millete mensup olduğu şuûrunu uyandırma fikri vardır. Bu yönden milliyet hareketi, millî duygunun doğmasına yardım eden yazarların, millî dilleri inceleyen dilcilerin, mâziyi canlandıran tarihçilerin ve milleti politik sistemlerin esasları olarak ele alan filozofların eseridir.

Milliyetçilik, sağ ve sol ideolojilere dahil edilmesi mümkün olmayan "nötr" bir hareket olmasına rağmen, iki temel kaynak yüzünden sağ ve sol ideolojilerin istifade ettiği bir hareket olup, iki ayrı akım şeklinde görülmüştür. Bunlar:

1. Tarihî Milliyetçilik

Kaynağı tarih olan bir milliyetçiliktir. Millî özellikler üzerinde ısrarla durur ve milletlerin çeşitliğini, farklılığını ve çokluğunu kabul eder. Bunun için kendini mâzinin keşfinde arar. Bunu yaparken, romantizmin etkisindedir. Mâzi üzerinde durarak, millî folklor ve folklorik farklılıkları ortaya koymaya çalışan milliyetçilik hareketleri için hiç şüphesiz dil, din, gelenek, tarih, kültür gibi unsurlar önem kazanmaktadır. Bu nedenle milliyetçiliğin mâziye bakan kolu olan tarihî milliyetçilik; millî kültür, millî özellikler, millî farklılıklar için hürriyet, istiklâl ve eşitlik ister.

2. Liberal Milliyetçilik

Liberalizm mâziye, ön yargılara, geleneklere, dine, ferdi sınırladığı gerekçesiyle karşıdır ve kişiyi bunların etkisinden kurtarmaya çalışır. Bu itibarla liberal milliyetçiliğin yüzü mâziye değil, geleceğe dönüktür. Kendini istikbâlde bulmaya, ispatlamaya gayret eder. Bu özelliğiyle daha çok politik ve ekonomik istiklâl, hürriyet ve eşitlik peşindedir.

Kaynağı, 1789 Fransız ihtilâlidir. İhtilâlin ortaya attığı, üç unsuru ele alır. Bunlar; millî istiklâl, millî birlik ve içte millî hâkimiyet, dışa karşı kendi mukadderâtlarını kendilerinin tayin etmesi prensipleridir⁴⁴.

⁴⁴ Bayram Kodaman, "A.g.m.", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. XII. İstanbul 1989, s. 29-30.

Milliyetçilik, bir ideoloji olmaktan ziyâde, başka bir ideolojinin ideale, idare ve siyâset prensiplerini belirleyen bir ön düşünce kaynağıdır. Bu nedenle pratikte, milleti sevmek ve yükseltmek prensiplerini kabul etmiş ideolojilerin düşünce bütünlüğü içerisinde bir mânâ ifade eder. İdeoloji, toplumsal problemlerin ortaya konulup bir çıkış arama ve düşünce bütünlüğü oluşturma eylemidir ki; bu da ideologların toplum sıkıntılarını mesele edinmesi demektir. Neticede toplumsal bütünlük içinde çözüm arayan her ideoloji milliyetçi bir temele oturur. Her toplumun meselesi farklı olduğu için, çözüm olarak sunulan ideolojiler de farklılaşacaktır. Dolayısıyla milliyetçilik de, her toplumun tarihî sürecinin toplumsal meselelerinin, sosyal karakterinin şekillendirdiği ideolojiye göre farklı mânâlar kazanacaktır. Hatta aynı temel prensiplere oturur görünen ideolojilerin farklı toplumlarda uygulanış şekli milliyetçiliğin mânânlandırılmasında etkili olabilecektir.

Bu nedenle Türkiye'de, aydınların sosyal problemlere bakışı, onların milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Türk milliyetçiliği batı kaynaklı olmakla beraber, Türkiye'de aldığı şekil itibarıyla orijinalinden bir hayli farklıdır. Bunun da sebebi Türkiye'de milliyetçiliğin halk tarafından değişik yorumlanış tarzı değildir. Türk liderleri, milliyetçilik kavramını kendi yenilikçi ve lâik fikirleri ışığı altında kasten değiştirmişlerdir⁴⁵.

Cumhuriyetçi inkılâbın milliyetçiliğini sistematik olarak ilk işlemiş olan Ziya Gökalp, milliyetçiliği, "*Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırlaşmak*" sloganı etrafında şekillendirmiştir. Onun dine, tarihe ve geleneksel yapıya dayandırdığı milliyetçilik anlayışı⁴⁶ ile lâik ve akılcı prensiplere oturmuş cumhuriyet inkılâpçılarının yeni milliyetçiliği arasında bir farklılaşma vardır.

Milliyetçilik, inkılâpçı düşüncede, rejimin temeli sayılmıştır. Fakat hedef bakımından, Türk kültürünün, kendi temel unsurları içinde yeni dünyaya göre yorumlanması şeklinde bir mânâ ifade etmemektedir. Daha ziyâde, yeni prensipler üzerine oturmuş bir kültür oluşturma ve bunu başarıya ulaştırma gayreti olarak görünmektedir. Bir başka ifadeyle, dini, sosyal ve siyasî hayattan uzaklaştırarak, lâik batı medeniyetinin temel unsurları üzerine oturmuş, bir millet ve millî-devlet gerçekleştirme gayreti kendini göstermektedir.

⁴⁵ Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, s. 217.

⁴⁶ bkz. Ziya Gökalp, *Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırlaşmak*.

Maurice Duverger'e göre, millî karakter üzerine yapılan çalışmalarda, toplumun; çete, sendika ya da kulüpler mozayigiinden farklı bir şey olduğu ortaya konulmuştur. Amerikalı sosyologlar, bazı alanlarda farklılaşan fertlere, bir anlaşma zemini ve haberleşme imkânları sağlayan, duyuş, davranış ve değerlendirme tarzlarını "kültür" adı altında değerlendirmişlerdir.

Duverger, kapsamlı toplumun özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

"1. Kapsamlı toplum; aile, mahallî topluluk, sendika, dernek, parti, zümre, çete gibi çok ve çeşitli grubu daha geniş bir bütün içerisinde bir araya getirir.

2. Bir araya gelen bu bütün, güçlü bir şekilde birleşmiştir. Öyle ki, toplum üyeleri arasında derin bir dayanışma vardır ve bu dayanışma, özel grupların içinde gelişen etkileşimin ötesinde yeni bir takım etkileşimlerin oluşmasına yol açar.

3. Kapsamlı toplum üyeleri arasında görülen bu ilişkiler ve dayanışma, dışarıyla kurdukları ilişkiler ve dayanışmadan çok daha yüksek bir yoğunluğa sahiptir"⁴⁷.

Bu izahtan anlaşılacağı üzere, üst kültür ve bu üst kültürün meydana getirdiği bağlayıcı unsurlar, kişi ve grupları bir arada tutmaktadır. Cumhuriyet inkılâpçılarının, milliyetçiliklerini, Türk kültürünün temel unsurlarından ayırarak; akılcı ve lâik batı medeniyeti temel unsurları üzerine oturtmuş olmaları, geleneksel boyutları olmayan bağlayıcı unsurlar meydana getirmiştir. Bu unsurlar devlet-toplum ilişkilerinde bir uzlaşmazlık ve çatışma meydana getirmiştir. Bunun neticesinde Türk milliyetçiliği düşüncesi Ziya Gökalp'in, dine, geleneğe ve tarihe dayalı milliyetçi çizgisinden uzaklaşarak, ırkı temel unsur olarak kabul eden millet ve ırkçı milliyetçilik anlayışı meydana gelmiştir.

Recep Peker'in milliyetçiliği, inkılâp değerlerinin pratikte uygulanış şeklinin ortaya çıkardığı şartlara ve inkılâbın hedeflerine göre şekillenen pragmatist bir hususiyet arz etmektedir. Onun milliyetçiliğinde geleneğe dayalı bir kültür, tarihe dayalı bir beraberlik esası yoktur. İnkılâba ve inkılâbın temel ilkelerine dayalı bir hedef ve beraberlik esastır. Yani onun milliyetçiliğinin boyutlarını var olan toplum ve kültürü değil, var olacak olan toplum ve kültür belirlemektedir. Şu ifadelerinde bu özelliğini görmek mümkündür: *"İnkılâbı kökleştirmek vazifesi üstünde ısrar ediyorum. İnkılâp*

⁴⁷ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), (Basım yeri ve Tarih Yok), s. 29-30.

neticelerini bütün ulusa mâletmiş olmak için yurttaşların bu neticelerin getirdiği yaşayışa alışmış olmasını yeter saymamak gerekir. İnsan fena şeylere alıştığı gibi, iyi şeylere de alışabilir. Yeni yaşayışı yalnız alışıldığı için değil, anlaşılıp şuûr hâlinde kökleştirmek ve yaşatmak istiyoruz. Bizim gibi yaşayış şartlarını baştan başa değiştiren bir inkılâbın korunması ve ebedileşmesi için ona, insanların bu yola başlarını ve göğüslerini koyacak bir inançla beslenip güçlenmeleri elzemdir"⁴⁸.

Görüldüğü gibi Peker'in milliyetçiliğinin kaynağı tarih değildir. Yüzü mâziye değil, geleceğe dönüktür. Bu itibarla onun milliyetçiliğinin, liberal milliyetçilik anlayışı içinde değerlendirilmesi mümkün görülmektedir. Ancak, liberal düşüncenin toplumsal râbitayı sağlayacak temel değerleri Türk toplum yapısında yerini bulamadığı için Peker'in milliyetçiliğinde "ırk esası" bir râbita unsuru olarak kendini göstermiştir. Bu özelliğiyle de liberal milliyetçilikten farklılaşmıştır. Onun ırkçı görüşünün izlerini şu cümlelerde bulmak mümkündür: "*Nihayet insanlık tarihi XX. yüzyıla açılırken, yeryüzümü kaplayan geniş Türk yığınlarının batı parçası, her yönden güçlü, zayıf ve karmakarışık hâle gelmiş olan ve kendisini terkip eden cüzler arasında bir bağlılığı kalmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun durgunluğu içinde uyuyordu. Bereket versin ki, en büyük imhâ vâsıtaları ve en ezici hâdiselerle bile bozulması mümkün olmayan tek bir şey, bütün bu gürültüler içinde temiz kalmıştı. Batı Türkleri, bu çöküntü içinde, kanının arılığını korudu ve sakladı. Dünyaya kahramanlık örneği gösteren Osmanlı ordusunun yüksekliği, devlet idaresinin kötülüğüne rağmen, bu orduları yaratan asil Türk ulusunun kanındaki yücelikten ileri geliyordu"*⁴⁹.

Peker'in Avrupa'daki gelişmelerin farklı toplumlara farklı şekilde yansımalarının sebeplerinden biri olarak kan farkını görmesi onun ırkçı yaklaşımının önemli bir göstergesidir. Bu konuda şunları söylemektedir: "*Arkadaşlar, hürriyet inkılâbı bir çok uluslarda tatbik hevesini uyandırmıştır. İnkılâbın doğduğu İngiltere ile, ondan yarım saatlik mesafede olan Fransa'da inkılâbın doğuşu arasında, iki ulusun "kan farkı", anlama farkı, kültür farkı ve iklim farkı gözönünde tutulmamış ve iki inkılâp birbirine benzemeyen, fakat her biri kendi genel şartlarına uygun neticeler vermiştir"*⁵⁰.

⁴⁸ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, İstanbul 1984, s. 18.

⁴⁹ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 16.

⁵⁰ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 31.

Hikmet Tanyu'ya göre Peker'in milliyetçiliğindeki ırkçı görüş, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının bir yansımasıdır. Çünkü onun bu görüşlerini ifade ettiği *İnkılâp Dersleri*'ni verdiren

1945'ten sonra dünyada meydana gelen politik değişmeler, Türkiye'deki siyasî ve fikrî anlayışın değişmesine sebep olmuş ve Anadoluçuluk olarak adlandırılan hümanist faâliyetler, Türkiye'de siyasî bir zemin bulmuştur. Osmanlı'ya karşı olan reaksiyoner tavır ile önceleri Osmanlı'yı yok sayan bir tarih telâkkisi ve Osmanlı ötesi bir kök arayışı oluşturmuştur ki, bu da milliyetçilikte ırkçı sapmalar meydana getirmiştir. Fakat 1945'ten sonra meydana gelen gelişmeler, tarihî ve kültürel kökü Anadolu'da yaşayan kavimlerde arama eğilimini kuvvetlendirmiştir⁵¹ ki, bu gelişmeler neticesinde, 1945 öncesi inkılâpçılarında görülen ırkçı sapmalar, gayrî meşrû tarih telâkkisi üzerine oturmuş hümanist sapmalara dönüşmüştür.

Nitekim bu oluşum neticesinde, ırkçı düşüncenin eseri olan uygulamalar yavaş yavaş ortadan kalktı⁵² ve milliyetçiliğe yeni bir yorum getirildi. 1945'ten sonra meydana gelen bu gelişmeler, Peker'in milliyetçiliğindeki ırkçı yaklaşımın yerini, ırkçılığa karşı bir tavıra ve düşünce şekline bırakmasına sebep olmuştur⁵³.

Atatürk'tür. Tanyu'ya göre Atatürk, "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" sözünden dolayı içtimâî hâdiseleri antropolojik temellere dayandırdığından, "Aranız aldığınız arkadaşların mümkünse kanını tahlil edin" fetvasını veren ve "Türk ırkından olmayan askerî mekteplere giremez" hükmünü yıllarca tatbik edenlerin iplerini elinde tutan bir lider olduğundan, "Bir Türk cihana bedeldir" sözüyle kendi ırkının üstünlüğünü kabul ettiğinden, milleti tarif ederken mühim bir unsur olarak kan birliğini de aldığından dolayı ırkçıdır. bkz. Hikmet Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*. Ankara 1981, s. 9-10, 12.

⁵¹ bkz. Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, Ankara 1988, s. 89-94

⁵² bkz. Kemâl H. Karpat; *A.g.e.*, s. 221.

⁵³ Peker'in bu değişimini İstanbul Üniversitesi'ndeki şu konuşmasında görmek mümkündür: "*Tarihî mefâhire dayanan, aile duygusundan hareket ve vatan sevgisinden kuvvet alan, din, mezhep ve ırkçılık gayreti gütmeyen medenî bir milliyetçilik anlayışı şuurlarımıza hâkim olmalıdır. Dil birliği, ülkü birliği ile bölünmez bir bütün teşkil eden bu yığın her ferdi, hak, vazife ve şeref bakımlarından tamamen eşittir. Hıristiyanlara reâvâ gözüyle bakan ümmetçi bir anlayış artık eski hatıralar arasına gömülmüştür. Dinleri, vicdanî kanaâtleri ne olursa olsun hukukî şartları ile Türk olan bütün yurttaşların, yalnız kanun dili ile resmî muâmelelerimizde Türk saymak da yeterli değildir. Özel yaşayışımızda da daha sıcak duygularla birbirimize kaynaşmamız lâzımdır... Türk milleti, milletlerarası ve insanlık âleminin ve medenî milletler ailesinin bir uzvudur. Bütün insanlığın müşterek malı olan ilim, teknik ve güzel sanatlarla bezemiş bir kültür kuvveti, Türk milliyetçiliğini değerlendirecektir... Müslüman Türkler arasındaki tam bir millî duygu beraberliğinin az nispette dahi olsa süsleyen noktalar üstünde de açık yürek durmayı faydalı buluyorum. Alevîlik ve Kızılbaşlık gibi vicdan telâkkilerinin, umumî millî vicdan için hiçbir tesir yapmayan küçük pürüzlerini büsbütün yok etmek ve Türkiye'de en geniş bir anlayış sahası bulan vicdan serbestliği icabı olarak bu farkları birbirimize bağışlamak hepimiz için vazifedir... İrkçi milliyetçilik tamamen antidemokratiktir ve emperyalisttir. Kendini üstün ırk sayan rasist milliyetçi zihniyetin eseri olanlar bütün başkalarını horgörür ve onlara hakaretle bakarlar. Kendi varlığındaki şerefi başkalarını aşağıda görmekte saymak marazî bir ruh hâletidir... İrkçi kendi dar ölçüsünde Türk saymadığı yurttaşlar için hiçbir hak tanımaz ve hatta onları tasfiye etmek ister. İrkçilik, kendi ırkından olanların oturduğu yabancı ülkelere doğru sınırlarını genişletmek davasını güder. Yakın geçmişten misallerinde gördüğümüz gibi bu siyasî*

Peker gibi inkılâpçı idealistler, İslâm tesirinden kurtulmuş bir milliyetçiliği, millî bir kültüre ve evrensel olarak gördükleri Batı medeniyetine götüren bir yol saymışlardır. Cumhuriyet, milliyetçilik ilkesinin rehberliğinde yeni bir hayata başlayacaktı; bu yüzden geçmişle ve onunla ilgisi bulunan herşeyle ilgisini kesmeye çalışmışlardır⁵⁴. Yukarıda da söylediğimiz gibi inkılâpçı milliyetçilik, lâik-pozitivist bir temele oturmuştur.

1945'ten sonra meydana gelen gelişmeler, pozitivist temellere oturmuş bir milliyetçiliğin, sosyal ahengi meydana getirecek değerlerden mahrum olduğu ve Marksizm gibi beynelmilelci düşüncelere karşı bir direnç unsuru oluşturamadığına dair bir görüş oluşmaya başlamıştır.

1946'dan itibaren Hamdullah Suphi Tanrıöver'in öncülüğünü yaptığı milliyetçilik anlayışı, bu gelişmenin tezâhürüdür. Tanrıöver, ayrıca milliyetçiliğin, doğmatizmin, ırkçılığın, materyalizmin, turancılığın, anadoluculuğun, yabancı azınlık düşmanlığının tesirinden kurtulup gelenekçi, tarihî ve dinî-hissî vasıflar kazanmasını talep etmekteydi. Bu milliyetçilik anlayışının gâyesi, materyalist ve rasyonalist milliyetçiliğin başarıyla mücâdele edemediği komünizm ile mücâdele etmekte⁵⁵.

Peker, Tanrıöver'in bu tarihi ve geleneği esas alan ve komünizme karşı önemli bir direnç kaynağı oluşturacağına inanılan milliyetçilik anlayışına karşı, rasyonalist, materyalist milliyetçiliğin savunuculuğunu yapmıştır. Peker, bu düşünceye şöyle cevap vermektedir: "*Evet bu fikri esas olarak takdir ediyorum, fakat bahsettikleri zehire (komünizm) karşı korunma vâsıtası sadece ve sadece milliyet duygusundan ibarettir. Bir müslüman, abî, zahit bütün manevî akidelere derinden bağlı bir müslümanın komünist olmayacağını iddia etmek herhangi bir dinî akidenin komünizme*

akîdeyi taşıyanlar memleketlerinin mukadderâtına hâkim oldukları gün diktatörlük kuracaklar ve sonsuz mâceraların batağı içerisinde mahvedecekler ve mahvolacaklardır. Medenî bir Türk milliyetçiliği anlayışı, sınır dışındaki Türklerin, idaresi altında buldukları yabancı memleketlerin hak ve vazifelerine sahip vatandaşlar olarak mesut yaşamalarını ister. Dünyanın bugünkü insanî yolda hızla mesafeler alışını büyük ümitlerle seyrederken her yerde ırkçılığın iflâsını sevinçle karşılamaktayız.. Komünizm inkâr yolu ile ırkçılığın, ifrat yolu ile milliyetçiliğin soysuzlaşmasıdır... Bunlardan korunmanın en tesirli vâsıtası, medenî ölçülerin üstünde kısa kısa durduğu asil temiz ve billurlaşmış milliyetçilik duygusudur." bkz. "İstanbul Üniversitesi Konferans Salonunun Açılışı Münâsebetiyle Başbakanımız Recep Peker'in Verdiği Konferans", **Ayn Tarihi**, No. 160 (Mart 1947), s. 11-14.

⁵⁴ Kemâl H. Karpat, **A.g.e.**, s. 215.

⁵⁵ Kemâl H. Karpat, **A.g.e.**, s. 218-219; Tanrıöver'in, "Milliyetçi Düşüncesi" hakkında geniş bilgi için bkz. **Ulus**, 2-3, 12, 1947.

mukâvemet temin edeceğini iddia etmek, içinde yaşadığımız günün realitelerine tam tezat teşkil etmektedir... Yalnız şu noktayı ehemmiyetle arz edeyim ki, komünizm denilen bir içtimaî zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatını ikâmesi ihtimalini tedbir diye düşünmek aşağı yukarı bir öldürücü zehirin, onun karşılığı olan bir zehirle tedavi edileceğini zannetmektir... Bir cemiyeti, bu asrın sosyal afetlerinden koruyacak en yüksek telâkki doğru ölçülü bir milliyet anlayışdır. Bizi, kaçınmak istediğimiz tehlikeli cereyânlara karşı koruyacak esas manevî kuvvet milliyet anlayışdır"⁵⁶.

Burada dikkati çeken önemli hususîyet, Peker'in tartışmayı milliyet ve milliyetçilik taraftarlığı ve karşıtlığı şekline dönüştürmüş olmasıdır. Ancak tartışmanın esasını, milliyetçiliğe karşı olmaktan ziyâde milliyetçilik düşüncesine şekil veren temel değerler oluşturmaktadır. Tanrıöver'in savunduğu milliyetçilikle, inkılâbın temel değerlerine göre şekillenmiş milliyetçilik anlayışıyla bir çatışma sözkonusudur.

Peker'in milliyetçiliğiyle Tanrıöver'in milliyetçiliğinin çatışması aslında daha önceki, Türkçülerle inkılâpçıların çatışmasının bir tezâhürüdür. Peker, inkılâpçı aydınının milliyetçiliğini izah ederken, Tanrıöver, Türkçü düşüncenin izahçısı durumundadır. Bu iki görüşün temelde ayrıldıkları nokta, Türk milletinin Batı medeniyetine intibakı için seçilecek yoldur. Türkçüler medeniyet değişimi esnasında millî hüviyetin kaybedilmemesi için çalışmışlar, inkılâpçılar ise onların millî kültür dedikleri şeye zaten esastan cephe almışlardır. İnkılâpçılar eski kültürü, eksik ve çürük bulmakla kalmayıp bunun Türk halkına empoze edilmiş bir emperyalist kültür olduğu kanaatine varmışlardır. İstiklâlîne yeni kavuşan bir memleket daha evvel sömürgeci idarenin kabul ettirdiği şeyleri nasıl ortadan kaldırırsa; inkılâpçılar da tarihte ilk defa istiklâl yüzü gören bir toplumun yaptığı gibi her mânâda orijinal müesseseler kurmak gerektiğine inanmışlardır⁵⁷.

Peker'de milliyetçilik, millî kültürün canlandırılması ve zamanın ötesine taşınması kaygısının ifadesi değil, emperyalizme karşı duyulan çaresizliğin ve ümitsizliğin oluşturduğu bir husûmetin ifadesidir. Bu nedenle Türk inkılâbını izah ederken çok sık kullandığı "*biz bize benzeriz*" ifadesi bu ezikliğin ve ümitsizliğin ikrarıdır⁵⁸.

⁵⁶ *Ulus*, 25.12.1947.

⁵⁷ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 47-48.

⁵⁸ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 3-4.

İnkılâpçı aydınının ve dolayısıyla Peker'in milliyetçiliği hem Osmanlı'ya, hem de emperyalist Avrupa'ya karşı bir reaksiyon şeklinde görülmekte ve milliyetçilik onda, Avrupa'ya rağmen Avrupalılaştırma şeklinde bir anlam kazanmaktadır.

Peker için milliyetçilik, emperyalist, beynelmilelci ve gelenekçi akımlara karşı inkılâbın ve devletin bir zırhıdır. Ona göre cumhuriyetçi olmayan bir Türkiye nasıl düşünülemezse, milliyetçi olmayan Türkiye de, cumhuriyetçi olsa da zayıf ve eksiktir. Cumhuriyetsiz milliyetçilik Türkiye için ne kadar tehlikeli ise, milliyetçi olmayan cumhuriyetçilik, Türkiye için o derece tehlikelidir. Coğrafik mevkiinden dolayı; kuzeyinden, güneyinden, doğusundan, batısından yayılan her türlü menfi fikir Türkiye'yi etkiler. Bütün bunlara karşı Türkiye ancak milliyetçilikle muhâfaza edilebilir. O halde Türkiye milliyetçi olmalıdır ki, biri ötekini besleyen zararlı cereyânlara karşı kendini koruyabilsin⁵⁹.

O milliyetçiliği, oluşturmaya çalıştığı inkılâp ideolojisinin bir ön dinamiği olarak görmektedir. Milliyetçiliğe bu ideoloji içinde bir mânâ kazandırmaya çalışmakta, milletin tarifi de, milliyetçilik de bu ideoloji içinde yer bulmaktadır. Yani burada esas olan ideolojidir. Milliyetçilik de ideolojiye ulviyet kazandıran bir kavramdır⁶⁰. Onun görüşünde sosyal heyetin büyük küçük gidişlerinde bir takım ana ve öz fikirleri vardır. Bu ana fikirlerin belirleyicisi inkılâp ve değerleridir. Milletin birliğini sağlayacak olan bu değerlerdir. Milliyetçilik de bu değerlerin hedefe ulaştırılmasında yaşanan heyecandır. Millî birliği inkılâp değerleri etrafında milliyetçiliği de bunu disipline eden bir kavram olarak görmek ve bu görüşünü izah etmek için şunları söylemektedir: "*Biz uluslaşma işini, dağınık bir hayatın sun'î (yapay) mizansenini diye almıyoruz. Tam aksine olarak ulus kütlesini, her ferdin kalbini ve kafasını kullanır, iç inaniyle birbirine ve devlete bağlı bir topluluk olarak*

Karpat, Peker'in milliyetçiliğinin bu yönünü şöyle tahlil etmektedir: "milliyetçilik, asırlar boyunca dünyanın en büyük devletleri arasında yer alan, onlarla eşit olarak münâsebetlerde bulunan bir imparatorluğun yıkılışının doğurduğu acıyı ve kını açıklamaya vesile olmaktadır. 1913-1920 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını çaresizlik ve ümitsizlik içinde takip eden bir kuşak vardı. Bunlar bu devrede dünya milletlerinin büyük çoğunluğunun Türk düşmanı bir tavır takındığını görerek dış dünyaya karşı duydukları husûmeti ve güvensizliği milliyetçilik vâsıtasıyla ifade ediyorlardı. Modernleşme ile birlikte Türkiye'nin kapıları Batı düşüncesine açıldığı zaman bile, modernleşme hareketlerinin etkilerini çok azaltan bu kendine has güvensizlik ortadan kalkmadı. Bu açıdan "biz bize benzeriz" sözü de millî gururdan çok, egzantrik eğilimin ifadesidir", bkz. Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, 216-217.

⁵⁹ Ülkü, C. V, S. 28 (Haziran 1935), s. 249.

⁶⁰ C.H.F. Programının İzahı, s. 6-7.

istiyoruz. Devlet her zaman, korkutma ve devlete bağlı bir topluluğun yaptığı tesirler geçici bir sınır tezahüründen başka birşey olamaz. Biz ruhların derinliklerinde yer tutan birlik duygusu ile hakiki mânâda disiplinli bir millet kütlesi yapılabileceğine inanıyoruz"⁶¹. Tabii ki bu birlik ve beraberliğin esası inkılâbın temel değerlerine göre oluşmuş ideolojidir. Kendi ifadesiyle "yurdun ve ulusun önde ve ileride olması için değişmeyecek olan iyinin ve doğrunun belirleyicisi Kemâlizm ve onun ruhudur"⁶².

Peker, milleti, ancak vatan telâkkisi içinde değerlendirilen, vatandaşlardan müteşekkil siyasi ve içtimaî heyet olarak tarif etmiştir. Dolayısıyla milliyetçilik görüşünde de, siyasi mukadderâtı aynı olan, aynı vatanda yaşayan, toplumu esas almıştır. Bu nedenle onun milliyetçiliği; farklı coğrafyalarda farklı devletlerin idaresi altında yaşayan Türkler'i kapsamamaktadır⁶³.

4. Demokrasi Eleştirisi

Peker'in nezdinde demokrasi kaideleri değiştirilemeyen dogmatik bir sistem değildir. Bir ruh, bir espi ve bir mânâdır. Ona göre, yapılan işler, akıl süzgecinden geçirildikten sonra, her memleketin kendi yapısına uydurulursa fayda verir ve kök tutar. Her hangi bir milletin uyguladığı demokrasi uygulamasını, orada faydalı olmuştur diye yapı olarak o millettten farklı bir milletin, bu uygulamayı aynen tatbik etmesi yanlıştır. Her millet kendine uygun olan yolu seçmelidir. Milletler, demokrasiyi

⁶¹ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 13-14.

⁶² Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme", *Ulus*, 3.7.1936.

Şu sözleri de son derece ilgi çekici ve sözlerimizi doğrular mahiyettedir: "*Herhangi bir yurttaş, kendini, ulusun varlığı içinde bir küçük varlık telâkki edince, içinde bulunduğu yurdu koruyucu ve kuvvettendirici bir vazife alması gerektir. yurt denen ve kendisine kudsiyet verilen büyük ana varlığın tükenmez kaynağı olan ulus, hepsi tek tek olan ve hepsi ayrı ayrı tarafa çeken insanların bir araya gelmesinden teşekkül edince benim sosyal düşünceme göre bir değer ifade etmez. Fertlerin yarattığı kalabalık yekûnu, yani ulusun; hiçbir zaman ara vermeyen hayat mücadelesi cereyanları içinde daima mavaffak olabilmesi, yurt dediğimiz büyük varlığın ön alması ve her kavgada üstün çıkması için, düşüncede, harekette bir ve birleşik olması gerektir... İnsanlar tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır... İhtisas, ilim ve enerji bakımından vasıfları yüksek bile olsa; bu vasıfları eksik, fakat birleşmiş insanların teşkil ettiği kütle karşısında ulus davasını yürütmeye imkân bulamazlar. Onun için hem politika hem ekonomi bakımından ayrı ayrı kıymeti olan bu noktayı, bilhassa sosyal bakımdan en karanlıktan en aydınlığa, en kötüden en iyiye, en geriden en ileriye gitmek iddia ve davasında olan biz Türkler bunu daima gözönünde tutmalıyız. Yüreğimiz daima bu inançla çarpmalı daima bir ve beraber olmalıyız". Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 48-49.*

⁶³ *Ayn Tarihi*, No. 18 (Haziran 1935), s. 120.

kendilerini dışa beğendirmek kompleksiyle kabullenmemelidirler. Onu kendi sosyal yapılarına göre yorumlamalıdır⁶⁴.

Demokrasiyi şöyle tarif etmektedir: "*Demokrasi, muhtelif tatbik sâhâlarındaki usul ve şekillerinde az çok farklar bulunmakla beraber, bir taraftan halkın irâdesini tanzim hakkını veren ve diğer taraftan halkın seçimi yoluyla teessüs etmiş hükümet otoritesini, yüksek kudret ve selâhiyette techiz eden bir sistemdir*".⁶⁵ Peker bu tarifinde, demokrasiyi adeta otoriteyi yumuşatan ve halkın idareye ortak olmasını sağlayan bir sistem olarak değil de, otoriteyi daha da güçlendiren ve sertleşme şansı verecek bir nüfûza ulaştıran sistem olarak görmektedir. Saltanattan farklı olarak, otoritenin gücüne, "*seçilmişlik*" ve "*milletin vekili*" sıfatlarıyla güç katmayı düşünmektedir.

Cihad Baban'a göre onun düşüncesinde demokrasi bir şekil meselesidir. Bir kere meclis toplandı mı ve o meclis murâkabesi altında hükümet teşkil etti mi demokrasi işliyor demektir⁶⁶.

Peker, "*demokrasi en mükemmel idare sistemidir*" şeklindeki sözlerle yaptığı tanımlarda, aslında demokratik imaj altında anti-demokratik anlayışını izah etmeye çalışmaktadır. "*Demokrasi ve muhâlefet şarttır ama bizdeki muhâlefet hâin olduğu için itimad edilemez*"⁶⁷. "*Demokrasi, halk tarafından halk içindedir. Bir adam, halk tarafından iş başına getirildikten sonra ben şuyum ben buyum diyemez. Onu millet vazifeli kılmaktadır. O da çalışırken kendi için değil, kendi ihtirası için değil, halkın umumî menfaâtlerini esas alarak çalışmalıdır. Demokrasinin özü budur. Ama bu özden, sapmaların olmaması için tedbirler alınmalıdır*"⁶⁸ şeklindeki "amalı" izahları bu hususla ilgili çarpıcı örneklerdir.

Ona göre, bir millî bayram gününde yurdun her kasaba ve şehrinde yüzlerce halk kürsüsü kurup da "*camı isteyen buraya gelsin düşüncelerini söylesin*" demek ve bu kürsülerde, yüzlerce nutuk ve konferans irad edilmesi demokratikliğin ifadesidir⁶⁹.

⁶⁴ "Genel Sekreter Recep Peker, Programın Ana Hatlarını Anlattı", *Aydın Tarihi*, No. 18 (Haziran 1935), s. 58.

⁶⁵ Recep Bey. "*Vatandaş Şeref ve Terbiyesi*", *Hâkimiyet-i Millîye*, 16.10.1930.

⁶⁶ Cihad Baban. "*Mecliste Demokrasi Münâkaşası*", *Tasvir*, 15.10.1947.

⁶⁷ "Dahiliye Vekili Recep Beyefendi'nin Matbuat Ziyafetindeki Nutku". *Hâkimiyet-i Millîye*, 19.8.1924.

⁶⁸ 9 Mayıs 1935 Devrim Partisi Kongresinde Genel Sekreter Recep Peker'in Söylevi, İzmir 1935, 31-32.

⁶⁹ C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, Ankara 1935, s. 22.

Demokrasiyi korumak için, tehlikeli düşüncelere karşı dikkatli olunması gerektiğine inandığından, demokrasinin sunduğu hürriyetin otoriteyle kontrol altına alınması gerektiğini düşünmektedir⁷⁰. Ona göre liberal ideolojinin ortaya çıkardığı klâsik demokrasi millî kuvvetleri parçalayan, yurt menfaâtlerinden ziyâde şahıs ve zümre faydasını esas alan bir sistemdir⁷¹. Bu sistemin, kendi düşüncesine göre zararlı olduğuna inandığı yapısını şöyle tahlil etmektedir: "*Millet nâmına işbaşına gelme iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı, devir devir öyle vaziyetlere düşmüştür ki, çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvette bir parti bulunamaz olmuştur. Bu durum istikrarlı bir devlet çalışmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bunun üzerine bu çeşitli partiler arasında devletin işini başarabilecek partiler bulunamayınca bir çok partiden müteşekkil hükûmetler vücuda gelmiştir. Fakat bunların hemen hepsi kendi aralarında bile anlaşamamışlardır. Büyük bir iş başarmak için bakanlar meclisinde bile muayyen meselelerde dahi karara varmak imkânı bulamamışlardır. Bu yüzden asıl maksat bozulmuş, onun yerine başka düşünceler, parti menfaâti, sınıf menfaâti kaygısı oluşmuştur. Bu keşmekeş, milletlerin medenî ilerleyişlerinde maksada gidişte sürat isteyen bir devirde idarî ve siyasî gidişte sürat isteyen bir devirde idari ve siyasî işbirliğini bozucu ve hatta körletici fena tesirler yapmıştır*"⁷².

Peker, demokrasiyi teori ve pratik şeklinde ayırmaktadır. Teoride ideal bir sistem olduğunu ancak "klâsik demokrasi" olarak adlandırdığı pratikteki uygulamaların demokrasiyi idealinden uzaklaştırdığını düşünmekte ve ideal demokrasiye ulaşma gayreti içinde gibi görünmektedir. Aslında düşünce olarak, ideal demokrasi kaygısı yoktur. Sadece, demokratik imaj altında Türkiye'de uygulanması gerektiğine inandığı sistemi meşrûlaştırma çabası içindedir. Ona göre pratikteki demokrasi problemin kendisidir. İç çatışmaya sebep olduğu için totaliter sistemin çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, disiplinli bir beraberliğe ihtiyaç vardır. Böylece demokrasinin uygulamadaki zaafları bertaraf edilecektir⁷³. Demokrasi memleketten

⁷⁰ "Başbakan Recep Peker'in C.H.P. Grubunda Hükûmetin İç Politikası Hakkında Verdiği Nutuk", **Aynı Tarihi**, No. 165 (Ağustos 1947), s. 12.

⁷¹ "Halkevinde C.H.P. Töreni", **Aynı tarihi**, No. 29 (Mayıs 1936), s. 14.

⁷² Recep Peker, **İnkı1âp Dersleri**, s. 27-28.

⁷³ "Büyük Kurultayın Açılışından Bir gün Evvel Parti Genel Sekreteri Bir Konferans Verdi", **Aynı Tarihi**, No. 18 (Haziran 1935), s. 36.

memlekete değişebileceğine göre, Türkiye'deki, kuvvet yoluyla milli birliği oluşturmayı esas almış olan anlayış, demokrasinin Türkiye'ye göre yorumlanış biçimidir⁷⁴.

Peker, şartların Türkiye'yi demokrasiye zorladığı II. Dünya savaşı sonrası bile; "*Büyük Millet Meclisi'nin otoritesinin muhafazası ve gerek vatandaşların, gerekse siyasi partilerin şeref ve haysiyetinin korunması hükümetin esas gâyesi idi. Hükümetin birinci vazifesi halk yararına olarak demokratik bir idareyi dikkatle uyanık, müteyakkız bir ihtimamla savunmak ve geliştirmektir. Mutlak saygı gösterilmesi istenen söz-konusu otorite fertlerin tahakkümü değil, yürütülmesi hükümete tevdi edilmiş kanunların otoritesi idi. Hükümet vazifesini hiç tereddüt etmeden, kanuna karşı yapılan gösterilerin baskısını umursamadan yerine getirecektir. Mevcut kanunlar asayişi sağlamaya yetişmezse hükümet meclise yeni kanunlar teklif edecektir*"⁷⁵ sözleriyle anti-demokratik devlet otoritesi ve kayıtsız şartsız itaat anlayışını demokratik bir edâ ile izah etmeye devam etmiřtir⁷⁶.

5. Din-Devlet İlişkisine (Lâiklik) Bakışı

Türkiye'de lâiklik genel olarak "*devletin dine, dinin devlete karışmaması*" şeklinde tanımlanmaktadır. Fakat din, inkılâpçılar tarafından devamlı problem olarak görüldüğü için devletin dine müdâhalesi hiç de eksik olmamıştır. İnkılâpçılar, dini kendi fonksiyonlarıyla başbaşa bırakarak onu siyâsetten tecrit etmek yerine, kendi medeniyet anlayışları ve dünya görüşleri çerçevesinde devamlı yönlendirme gayreti içerisinde görülmüşlerdir.

Çağdaş medeniyet denince daha ziyâde lâiklik ve pozitivizmi anlayan, daha önceki sıkıntılıların esas sebebini Osmanlı Devleti'nin din anlayışında, Arap harflerinde v.s.de arayan bir anlayış geliřmiřtir⁷⁷. Recep Peker'in din-devlet ilişkileriyle ilgili

⁷⁴ Kemâl H. Karpat, A.g.e., s. 335.

⁷⁵ Kemâl H. Karpat, A.g.e., s. 151.

⁷⁶ Kadrocular da demokrasiyi teori ve pratik şeklinde ayırıtılarak izah etmektedirler. Onlara göre demokrasi kavramının özü, toplum içinde bütün kabiliyetlerin ahenkli ve muvâzeneli bir şekilde gelişmesine imkân veren makul bir sosyal nizamdır. Demokrasinin özü bu olduğu halde bu şekliyle dünyanın hiçbir yerinde uygulanma imkânı bulamamıştır. Dolayısıyla onlara göre demokrasinin olumlu niteliğiyle Türkiye'de de uygulanması mümkün değildir. Diğer yandan siyasi demokrasi 19. yüzyılda ekonomik ilişkilerin biçim ve boyutu değiştiğine göre artuk demokrasiyi savunmak gerici bir hareket sayılır, düşüncesindedirler. bkz. Naci Bostancı, A.g.e., Ankara 1990, s. 92.

⁷⁷ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul 1986, s.41.

görüşleri bu çerçevede şekillenmiştir. Ona göre *din, sosyal bir teşekküldür, böyle olmakla beraber ilk doğduğu günden bugüne kadar, bütün dünyanın siyasal hayatındaki tesirlerini bir gün bile sekteye uğratmamıştır ve bu özelliğiyle de tehlikelidir. Güya köşesinde, huşu içinde kendi işlerini tanzim eder gibi görünmekle beraber, hergünkü faal tesir ve teşebbüsünü, içinde bulunduğu devrin, en yüksek siyasî çalışmalarında göstermiştir. Daha önceleri peygamber devirlerinde, din, devletin kendisiydi. Gerek feodal devlette gerek onu takip eden hanedan devlette bizzat işbaşında bulunmamışsa da baştakilerle bir ve beraber olarak insanlık haklarını istismar ve tahrip edici yolda yürümüştür. Din sarayların ve hükümdarların müttelikidir. Saraylar, din şeflerinden kuvvet ve nüfus alırlar ve kendi kuvvetlerini de onların emrine arzederlerdi. Her iki taraf da kâr ve menfaatte birbirini ortağı vaziyetindeydi*"⁷⁸. Peker'in bu düşüncesinden anlaşılacağı üzere, dini sosyal bir teşekkül olarak görmekle beraber, onun bu özelliğini siyasî nüfuzla bütünleştirdiği için tehlikeli olduğuna inanmaktadır. Halbuki Türkiye gibi ruhban sınıfına ve varlık bir kilise teşkilâtına sahip olmayan memleketlerde böyle bir olgunun meydana gelmesi mümkün değildir"⁷⁹.

Aslında, Peker'in çizdiği "tehlikeli din" imajının arkasında, din merkezli, inkılâba karşı en önemli direnç unsuru olan geleneksel yapıya tepki olgusu vardır. Bu tür izahlarda sadece, dinin sosyal ve siyasî gücünü yok etmek gayreti içerisinde değildir. Dinin sosyal ve siyasî nüfuzunu yok ederek onu, ferdin vicdanlarına hapsedmeye çalışırken diğer taraftan devletin dine müdâhalesi için zemin hazırlamaktadır"⁸⁰.

Dini toplum içinde fertler arasında bağ oluşturacak bir müessese olarak görmemektedir. Dinin, vicdan hududu dışına çıkarılarak dünyevî faâliyetlere tesirini

⁷⁸ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.72.

⁷⁹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s.187.

⁸⁰ Peker bu konuda şunları söylemektedir: "*Türkiye'deki din telâkkisinin hududu yurttaş vücudunun cildini aşamaz. Onun ne sosyete, ne de administrasyonda ve ne de politikada yeri yoktur. Bunun yanında ne sosyete, ne kanun ve ne de politika yurttaşın dindarlığı veya dinsizliğiyle meşgul olamaz. Din sade bir vicdan işidir. Asla bir devlet işi değildir.*" Peker'in bu ifadelerinin ilk yarısı yani dinin devlete, müdâhale edememesi hâli samimi bir düşüncenin ifadesidir. Ancak, diğer bölümdeki devletin dine müdâhale etmemesi gerektiği hususundaki görüşünü çürütecek şekilde şunları söylemektedir: "*Din Türkiye'de en asil mânâsını almıştır. Türkiye'de din bir yerlerde hâlâ mevcut olduğu gibi, cemiyeti de tahrip edici mahiyetten temizlenerek, cemiyet için zarar verici halden çıkartılarak dünyevî hesaplara âlet olmaktan çıkmış ve ulvî semavî mevkiini almıştır.*"bkz., Recep Peker, "*Devletleşme-Uluslaşma*"; "*Başbakanın Bir Demeci*", *Ulus*, 25.12.1946.

ikâ etmek ona göre toplum hayatına zehir katmak demektir. Toplum içinde yayılma ihtimali olan zararlı fikirlere karşı dinin bir panzehir olmadığı kanaatinde. Dinin dünyevî bir mahiyet kazanması en az diğer zararlı fikirler kadar tehlike arzedeceğini düşünmekte ve girişilen yenileşme faaliyetlerine karşı geleneksel yapının direncini arttıracığına inanmaktadır. Peker, diğer görüşlerinde olduğu gibi din nazariyesini de "*inkılâp düşmanları ve tehlikeleri*" psikosu üzerine oturtmaktadır⁸¹.

Ona göre lâiklik, asla dinsiz olmayı istemek değildir. Türkiye'de herkesin istediği gibi ibadetini yapması kanun güvencesi altına alınmıştır. kendi inancına göre dindar olan bir vatandaş, bu vicdanî kanaatine sadakatla bağlı kalmakla beraber samimi surette lâik de olabilir⁸².

Bu lâik düşünce, bir zaman sonra Peker ve diğer inkılâpçılarda "*resmî bir dinsizlik doğası*" diye adlandırılabilir aşırı pozitivist bir karakter kazanmıştır. Buna karşılık köyler ve küçük şehirler, bir bütün olarak esaslı İslâm âdet ve ananelerini muhafazaya devam ettiler. Lâikliğin kültürel amaçları buralarda yüzeysel olarak gerçekleştirilmiştir. Memleketin nispeten olduğu gibi bırakılan toplumsal yapısı ve gelenekleri, lâikliğin akılcı vasfına zıt bir düşünce örneği yaratmaya devam etmiştir. Devletin dine gitgide cephe alması ve dinî faaliyetleri kontrolü, muhafazakâr ve hatta basit vatandaşlar arasında büyük hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Dinî reformların pek çoğuna, inanılarak değil de kanun zoruyla riâyet edildiği bir sır değildir⁸³.

⁸¹ Bu konuda şunları söylemektedir: "*Türkiye'de bu o kadar tabii bir hayat olmuştur ki, yurttaşlar dünya işlerinin dışında birbirinin akidesi hakkında fikir dahi edinmezler. İşte bir cemiyet için ideal bir din akidesi bizde bu kadar tesamümlü, bu kadar realist bir mahiyet almıştır. Bugünün Türkiye'si hemen hemen diyebilirim ki medenî lâik telâkkinin müstesnâ bir numunesidir. Türkiye'de gizli din tedrisâtının yasak oluşu sadece dinin fesada karışmasını önlemek içindir. Arkadaşlar! Bugün biliyorsunuz bir plato üzerinde çalışıyoruz. Solumuzda kızıl uçurum, sağımızda kara ve karanlık bir irticâ uçurumu. Bu uçurumdan birini ötekine tedbir saymak mânâsına gelen bir ifadede isabetli bir müşâhadenin hükmü yoktur sanıyorum.* bkz.: **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, C.III, Ankara 1947, s.445-446.

⁸² **C.H.F. Programının İzahı**, s.15.

⁸³ Kemâl, H. Karpat, **A.g.e.**, s.232-233.

Türkiye'deki lâik hareket, Batıda olduğu gibi dinin yapısından ve sosyal gruplara sağladığı imtiyazdan kaynaklanan bir rahatsızlığın neticesi olarak değil, dinin fonksiyonundan kaynaklanan medeniyet değişimine, yani batılılaşma hareketine karşı geleneksel kültürün önemli bir direnç unsuru olmasına dayanmaktadır. Niyazi Berkes, meselenin din-devlet meselesi değil, kutsallaşmış geleneklerden kurtulma meselesi olduğunu düşünmektedir. Peyami Safa, "**Türk İnkılâbına Bakışlar**" adlı eserinde. lâiklik ilkesi doğrultusunda yapılan inkılâpları şöyle sıralamaktadır:

- 1- Din ile dünyanın ayrılması ve meşihâtın ilgası,
- 2- Medreselerin ve şer'i mahkemelerin kapatılması,

Ortaya çıkan bu ortoriter lâik tavrın neticesinde dinin yer altına inmesiyle birlikte, geleneksel kültürün sürekliliği önlenmiştir. Böylece kendini muhâfaza etme gâyesine yönelik İslâmî tavr oluşmuştur. Bu tavrın birbirinden kopuk cemaatleşmeyi çıkarmıştır. Bu durum da dini, bütünleştirici sosyal fonksiyonundan uzaklaştırarak, reaksiyoner radikal bir hareket olarak sınırlandırmış ve kültürel süreklilik üzerindeki etkisini yok etmiştir⁸⁴.

Türkiye'deki din tartışması üç grup etrafında toplanmıştır. Birinci grup muhâfazakârlardır ki; bunlara göre din insanın tabiatında var olan bir ruhî ihtiyaç ve terbiye müessesesidir. İkincisi mütediller olarak adlandırılan kısmen muhâfazakârlarla aynı görüşte olmakla beraber, din hürriyetini daha çok insan haklarından biri olarak kabul eden gruptur. Üçüncü grup ise dini bir çeşit klarikalizm⁸⁵ olarak gören, dinde liberalizasyona karşı çıkanlardan oluşmaktadır⁸⁶. Bu sınıflandırmaya göre Peker'i üçüncü grup içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü ona göre dinin demokratik bir anlayış içerisinde müesseseseleşerek siyasî bir aktivite kazanması ve demokrasinin zaafiyete varan sınırsız hoşgörüsü sayesinde kendini ifade edebilme imkânını bulması büyük bir tehlikedir. Bu yüzden Türkiye'deki inkılâpçıların din konusunda tavizkâr olmamaları gerektiği kanaatindedir. Ona göre verilecek en ufak bir tâviz, eski anane ve mefhumlara yeniden işlerlik kazandıracak ve inkılâbı atıl hale getirecektir. Verilecek en ufak tâvizin büyük tâvizlere zemin hazırlayacağını

3- Tekke ve zâviyelerin kapatılması,

4- Mekteplerde din derslerinin kaldırılması,

5- Dinî hukukun ilgâsı,

6- Kaçgöçün poligaminin kaldırılması.

Peyami Safa, kıyafet ve harf inkılâplarını, lâik eylemin dışında değerlendirmektedir. Bernard Lewis ise, bu inkılâpların birer lâik inkılâp olduğunu düşünmekte ve bu görüşünü şöyle izah etmektedir: "Bir Batı'ya, bir başlık yerine bir diğerinin zorla geçirilmesi sınırlendirici veya saçma görünebilir, bir müslüman için ise komşularıyla veya atalarıyla ilişkisini, toplum ve tarih içindeki yerini ifade eden temel önemde bir konu idi. İslâmlık, müslümanı diğer müslümanlarla birleştiren ve onu putperest cetlerinden hem de kâfir komşularından ayıran bir din ve uygarlık idi." bkz.; Niyazi Berker, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul (Basım Tarihi Yok), s.17; Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ankara 1989, s.59; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1984, s.266.

⁸⁴ Orhan Türkoğlan, "Lâiklik Anlayışında Değişim Gerekliyor", **Türk Yurdu**, C. XIV, s. 78, (1994), s. 4-10.

⁸⁵ Klerikalizm (Cléricalisme): Din adamları hâkimiyeti ve bu politikanın yandaşlığı. bkz.: Orhan Hançerlioğlu, **A.g.e.**, C.I, İstanbul 1976, s.226.

⁸⁶ Kemâl H. Karpat, **A. g.e.**, 234.

düşünmekte ve geleneksel kültürün bütün unsurlarının inkılâp fikirlerinin içinde yer almasına mukâvemet gösterilmesini istemektedir⁸⁷.

Ona göre batı bu hataya düşmüştür. Aydınlanma çağının getirdiği cumhuriyetçilik, demokrasi gibi fikirler karşısında yer alan insanlar da, hürriyet devrinin siyasal çalışmalar için açtığı yollardan faydalanarak kralcı ve klerikal partiler kurmuşlardır. Bu partilerden klerikal olanlar bilhassa lâik prensipler güden radikal partiler karşısında yer almışlardır. İnsanlık hak ve hürriyetleri tanınmadan önce dinciler ve kralcılar nasıl el ele vermişlerse, liberal fikirlerin yaşandığı devirde doğan kralcı ve dinci partiler de, yenilikçi partiler karşısında birbirini destekleyen irticâ unsurları olmuşlardır⁸⁸.

Siyasî ve hukukî yönden lâikliğin tarifi; otoritenin ve hukukun kaynağı olarak ilahî bir kaynak ve otorite tanımamak, devlet otoritesini ve hukuk prensiplerini dinî unsurlardan ve tesirlerden kurtarmaktır⁸⁹. Bu tariftan anlaşılacağı üzere lâiklikte hedef dinin, siyasî ve hukukî müesseselerdeki fonksiyonunu yok etmektir. Fakat, bizde batılılaşma anlayışı içerisinde dinin bütün hayattan uzaklaştırılması şeklinde bir mânâ kazanmıştır. Din devlet hayatından uzaklaştırılırken sosyal hayattaki fonksiyonunun yok edilmemesinden dolayı, Peker ve onun gibi düşünen diğer inkılâpçılar, dinin temel naslarına göre değil, inkılâbın temel ilkelerine göre şekillenen yeni bir islâmî anlayış oluşturma gayreti göstermişlerdir.

Peker'in din-devlet ilişkisi hakkındaki görüşleri bizim problemlerimize göre şekillenip sistemleşmemiştir. Hıristiyan batının, din siyâset ilişkilerinden kaynaklanan problemini, müslümanların da problemi olarak görmüştür. Bu problemlere göre şekillenen çözüm sistemlerini de bizde uygulama gayreti içine girmiştir. Bu nedenle sosyal tıkanıklığı yaşayan toplum için çözümlenmesi gereken yeni problemler meydana getirmiştir.

6. İstiklâl Anlayışı

Peker'e göre, Türk toplumunun istiklâl anlayışı, henüz milletleşmemiş, uzun zaman koloni olmuş toplumların, istiklâl kavramına kazandırdıkları mânâ içerisinde

⁸⁷ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, 29, 70.

⁸⁸ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 70

⁸⁹ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, İstanbul 1981, s. 164.

değerlendirilmemelidir. Çünkü onun düşüncesinde "istiklâl" kavramı kültürel bir öğedir ve millet olmanın temel vasıflarındandır. İstiklâlin değerini, sözlük mânâsı değil, toplumların ona yüklediği kültürel misyon belirler. Bu nedenle köklü bir tarihe sahip ve milletleşmiş toplumlar, bu kavramı sözlüklerdeki sığ mânâsından farklı bir muhtevâ kazandırmışlar ve idealize etmişlerdir. Ona göre Türk toplumu da milletleşme sürecini tamamlamış ve tarihî bir derinliği olan toplumlardan olduğu için, istiklâli algılayışı, kavramın sığ sözlük mânâsından farklı bir özellik ihtivâ etmektedir⁹⁰.

Ona göre, bir milletin istiklâlini belirleyen iki temel unsur vardır:

1. Vatanın sınırlarının milletin kendi gücü ve irâdesiyle çizilmesi,
2. Devletin mekanizmasının milletin irâdesi ve millî menfaâte göre oluşturulup işletilmesi,

Peker vatani, milletin, sınırlarını kendi gücüne dayanarak belirlediği toprak parçası olarak kabul etmekte ve bunu istiklâlin göstergesi saymaktadır. Fakat ona göre sahip olunan yurttan tam bağımsızlık kazanabilmek için milletin kendi devlet mekanizmasını kurmuş olması gerekmektedir. Başka devletlerin yardımına muhtaç olan toplumların istiklalinden söz etmek mümkün değildir⁹¹.

Ona göre toplumun, sınırlarını kendi gücüne dayanarak belirlediği vatan üzerinde kendi irâdesiyle kurduğu devletin siyasî, malî, askerî, idarî, adlî ve iktisadî kurumları ve bunların işleyişi o toplumun bağımsızlığının göstergesidir. Ona göre bu kurumların kurulmuş olması bağımsızlık için yeterli değildir. Kurulan bu müesseselerin istiklâlin ilkelerine göre işleme mecburiyeti vardır. Aksi takdirde sembolik olmaktan ileri gidemezler. Bu inanç istikâmetinde Peker'e göre devlet, sembolik olmaktan kurtulup hakiki mânâda müstakil olabilmek için şu şartları yerine getirmelidir:

⁹⁰ Peker bu konu hakkında: "İstiklâli iyi tatmış olmak için, onu uzun zaman yaşamının ehemmiyeti büyüktür. Feodal, karışık ve karanlık bir hayattan yeni çıkanların, başka devletlerin kolonisi olmuş insan yığınlarının istiklâlden anladıkları mânâyı görmeyiz. Fakat biz Türkler gibi, zaman zaman yeryüzünün dört bir yanına ün salmış, tarihin derinliklerinden beri müstakil devlet olmanın şerefini tatmış bir ulus için, istiklâlin mânâsı elbette daha derin ve daha geniştir... İnsanlar, sade lügat mânâsını tanıyıp işittikleri bir kelime uğruna başlarını değil, parmaklarının ucunu bile fedâ etmezler" demektir, bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 97.

⁹¹ "Bir devletin, kendi gücüne dayanarak koruduğu bir sınırla çevrilmiş ulusal toprağı olmalıdır. Bu toprağın üstünde ulusal emniyet, iç güven mutlak surette o devletin kendi gücü, kendi vâsıtaları, kendi varlığı ile başarılmalıdır. Toprağın içerisinde yurdun güvenini temin için başka devletin yardımına bakan bir devlet, istiklâl bakımından eksik ve yaralı bir durumda demektir." bkz. **İnkılâp Dersleri**, s. 97-98.

a. Devlet sisteminin belirleyici unsuru, millet irâdesi olmalıdır. Devletin işleyişi dış tesirlerden kurtulmalıdır. Toplumun idaresi bir bütünlük içinde gerçekleştirilmeli, başka devletlerden destekli imtiyazlı gruplar olmamalıdır⁹².

b. Dış politika, başka devletlerin tazyiklerine göre değil, millî irâdenin belirlediği yasama ve yürütme organları tarafından millî menfaâtlere göre belirlenmelidir. kişi veya grupların belirleyicilikleri yok edilmelidir⁹³.

c. Devlet, millî menfaâtlere icabı olarak ordu kurabilmeli, sevk ve idare edebilmelidir. Ordunun silâh ve asker ihtiyaçlarını devlet kendi tespit edebilmelidir⁹⁴.

⁹² "Bir devletin iç rejimi, kendi tarafından kurulmuyor ve görünen veya görünmeyen yabancı tesirlerin nüfuzu altında şekilleniyorsa, o yurttaki istiklâl yok demektir. Meselâ, harp sonunda olduğu gibi bir devlete, başka devletler, sen kralını kov, Cumhuriyet kur, yahut şöyle bir rejim kabul et veya ekonomik alanda devletçi ol veya liberal ekonomiyi güt! der ve bu millet de kendi isteğine, düşünce ve faydasına uymamasına rağmen onu alırsa farkında olmaksızın istiklâlini kaybeder... Bir yurt içinde kanun gözünde müsavî hak ve şerefte olan yurttaşlar arasında imtiyaz farkları da olmamalıdır. Bir yurttaki yaşayan çokluğun içindeki bir kütlenin, din, kan veya ırk ayrılığı gibi iddialarla ve yabancı kuvvetlere dayanarak kendilerine imtiyazlar ve masuniyetler temin etmek yolunu gütmeleri, o yurdun iç durumuna bakışla istiklâli, tehlikeye maruz bırakır." (Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 98).

⁹³ "Bir devletin dış politikasının ulusal olması, bu politikada serbestliğin ulus menfaâtlere lehine ulus elinde bulunmasıdır. Bir devletin dış politikası, ancak meşrû kanun yollarından iktidar mevkiine gelmiş bulunan ve vazii kanun meclislerinin itimadını kazanan hükümet tarafından çevrilmelidir. Başka devletlerin tazyiki altında herhangi bir dış politikayı takip etmek, istiklâl manasında en büyük tehlikeli sahneler gösteren bir manzara arzeder. Hatta ecnebi bir devlet himayesi, günlük görüşle bir millete faydalar getirirse bile, istiklâl mefhumu yaralanmış olur... Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında bulunan bu yurt içinde bazı sadrazamlar ve Vezirler şöyle bariz vasıflarla tanınırdı; falan Paşa İngiliz taraftarıdır, derler, onu hayatı boyunca o devletin politikasına bağlı sayarlardı. O Paşa iktidar mevkiinden ayrılıp falan vezir o zamanki tabirle, mühr-i hümayûnu eline alınca, faraca o vezir Fransız taraftarı tanınmışsa devletin siyasası Fransa'ya temayül ederdi. Yahut herhangi yabancı bir devlet, iktidar mevkiinde bulunan devlet adamına elçisini yollar, onu birçok vaatler veya tehditlerle kendisine çeker ve ekseriye de devletin perişan mâlî vaziyetini koruma vaatleriyle devleti kendi siyasasına bağlardı. Bu hale gelmiş olan bir devlet, istiklâlin diğer bütün şartlarına haiz farzedilse bile, yine esarete adım atmış sayılır. Yurt dışı siyasada serbest olmalı ve mutlaka içinde yaşadığı gün, kendi milletinin faydası hangi politikanın kovalanmasını gerektiriyorsa o yol kovalanmalıdır. Bu vasfının da bariz olmasıyla kendisini sayılır bir mevcudiyet olarak dünyaya tanıtılabilir. Ve ancak böyle bir devlete, kuvvetli ve onurlu devletler, faydalar temini yolundan güç, karanlık ve karışık vaziyetler içinde el ve işbirliği yapmak itibarını görürler." bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 98-99.

⁹⁴ "Bir millet, kendini koruma işini millî müdafaasını yapacak bir orduya sahip olmalıdır. Devlet bu orduyu kendi dilediği şekilde, kendi millî şartlarına en uyar biçimde kurup çalıştırabilmeli ve yaşatabilmelidir. Yani bir devlet, hiçbir dış devletin tesiri olmaksızın, münasip gördüğü zaman askerini toplarken istediği yaşta ve istediği sayıda yurttaşını silah altına almakta, ihtiyat ve muvazzafının yaşlarını ve devrelerini tayinde tam serbest olmalıdır. İsteddiği sayıda zabıt, küçük zabıt bulundurmamak ve yetirmekte de bu serbestlik tarifine girmelidir." bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 99.

d. Hukuk sistemi ve buna bağılı olarak yargı unsuru da imtiyazdan uzak olmalıdır. Devlete tâbî unsurların meselelerini devletin kendi irâdesiyle belirlediği mahkemelerde çözüm bulunmalıdır⁹⁵.

e. Kültürel faaliyetlerde, dış dünya ile münâsebet ihtiyaca binâen olmalıdır. İhtiyaç yok ise, başka devletlerin ülke içinde faaliyetlerde bulunmasına fırsat verilmemelidir. Kültür müesseselerinin işleyişinde devlet müessir olmalıdır⁹⁶.

f. Mâliye millî olmalı ve devlet, bu konudaki tasarruf hakkını ne pahasına olursa olsun başka devletlere terk etmemelidir⁹⁷.

g. Devlet, başka devletlerin tesiri altında olmaksızın ekonomik faaliyetlerini yönlendirmeli, bu alanda kesinlikle güdüm oluşturacak çalışmalara fırsat vermemelidir⁹⁸.

⁹⁵ Bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: "Bir devletin, adli bütün işleri millî kanunlara göre işleyecek olan millî mahkemelerde, müstakil hâkimler tarafından görülmelidir. Bundan başka bu millî mahkemeler, kaza hakkını hiçbir dış tesir ve tazyik olmadan bütün yurttaşlara müsavî şekilde tatbik etmelidirler. Bir yurt içindeki yabancıların tâbi olacakları adli şartlar istiklâlleri tamam olan başka yurtlarda, Türkler'in tâbi olacakları şartların aynı olmalıdır. Kaza hakkı kptülasyonlar veya herhangi bir dış tesirle bozuk bir hale gelirse o devletin istiklâli yaralanmış olur." bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 100.

⁹⁶ bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 100.

⁹⁷ Bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: "Bir devlet diğerine, sen borcunu ödemiyorsun, onun için gümrüklerde topladığın paraların hepsini veya yarısını alacağım, yahut gelir kaynaklarına bir kontrol bürosu kuracağım, bu gelirin şu kadarını borcuma mahsuben alacağım der ve bunu tatbik ederse bu hareket devletin istiklâlini kökünden sarsar... Millî hazinenin istiklâli şartları arasında bütçenin de millî olması ve hiçbir devletin, hiçbir dış tesir ve tazyike uğramaksızın geliri yurt ihtiyaçlarına göre dağıtması, bilhassa üzerinde durulması gereken iki noktadır. Paranın yalnız yurttaşlardan toplanmasında değil, toplanan paranın millî ihtiyaçlara harcanması üzerinde de yabancı bir devletin tesiri istiklâli bozar... Dışarıdan borç, bir devletin darlık içinde bulunduğu günler için imdada yetişen pek kolay bir yardımcı vâsıta gibi görünür. Yeni Türk devleti bütün dirilme ve kalkınma tedbirlerini alırken güler yüzlü görünen bu yardımcı vâsitalardan istifade yollarını da tecrübe etmek istemiştir. Karşımıza dikilen şartların aracılığı ve sertliği her işte ve her tedbirde ileriye düşünmeyi şiar edinmiş olan millî hükümeti titiz bir uyanıklık içinde bulunmaya sevklemiştir. Hesapsız geniş ecnebi borçları, ödeme mecburiyeti başladığı günler, senelik taksitlerini ödeyememek güçlüğü gelip çatınca, bu yol devlet istiklâlini bozacak kadar tazyiklere yol açar. bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 100-101.

⁹⁸ Bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: "Bir devletin tam müstakil olabilmek için, bunların hepsinde-bayındırlık, üretim, fabrika açma vs. gibi ekonomik faaliyetlerde- karar verebilmek hususunda serbest bulunmalı, başka devletlerin tesiri altında olmamalıdır... Yıkılan Osmanlı İmparatorluğu bunların hiçbirisini yapmakta serbest değildi. Herhangi bir sınırına demir yolu yapmak isterken uğradığı güçlükleri ve karşılaştığı engelleri bilmekteyiz... Bir milletin iç pazarlarına yabancı manifaktürünün ayak basmasıyla, bir düşman müfrezesinin ülke topraklarına ayak basması arasında bir fark tasavvur olunmamalıdır. Karşılıklı anlaşma üzerine kurulmuş esas dışında bizim hesaplarımızı ve rızamızı aşarak sınırlarımızdan giren bir vagon yabancı eşyanın yurda yayılmasından, bir düşman kuvvetinin bir yurt parçasını istilasının

Peker'e göre emperyalistlerin, bir devleti güdümlü hâle getirebilmek için kullandıkları metodların en önemlileri şunlardır:

a. Hayır kurumları kurarak, istilâsını düşündükleri ülkenin, bir noktasında kendi lehlerine sempati havası uyandırmaya çalışmak.

b. Uluslararası işbirliği görüntüsü altında emperyalist ülke, güçsüz devlete iyi gibi görünen şartlarla maddî destek teklif ederek, müstakbel istilâsının temelini atar. Peker'e göre uluslararası işbirliği denk kuvvetler arasında yapıldığında faydalıdır. Ancak işbirliği teklifi kuvvetliden zayıfa yapıldığında, bu faâliyet "işbirliği" olma özelliğini yitirir ve karşılıklı menfaât ortamı ortadan kalkar⁹⁹. Bu nedenle devlet, işbirliği ile güdümlü olmayı birbirinden ayırmalıdır. İhtiyacına istinâden, başka devletlerle işbirliği yaparken, işbirliği adı altında dış güdüm oluşmasına fırsat vermemelidir¹⁰⁰. İstiklâl ile ilgili hususlarda devlet, daima duyarlı olmalı ve gerekli tedbirleri almalıdır¹⁰¹.

Buraya kadar anlattığımız istiklâl anlayışında, Peker'in en göze çarpan özelliği ondaki kapitülasyon fobisidir ki, bu fobiye göre şekillenmiş istiklâl nazariyesi, dünya görüşünün temel belirleyicilerinden olmuştur. Tanzimat'tan itibaren Türk aydınının ve siyâsetçisinin içine girdiği az gelişmişlik psikozu uygulamalarda ve düşüncelerde de kendini göstermiştir. İlk önceleri batıya tâbi olma şeklinde beliren sömürge aydını tavrı, daha sonra I. Dünya savaşından itibaren batı emperyalizminin istilâcı tavrıyla karşılaşmasıyla birlikte aşağılık kompleksi içerisinde bir reaksiyona dönüşmüştür.

uyandırdığı acı duyulmalıdır. Her ikisini de, neveleri başka ve fakat tahrip mahiyetleri aynı olan istila olarak tanımalıyız" bkz. Recep Peker, İnkılâp Dersleri, s.106.

⁹⁹ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 105-106.

¹⁰⁰ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 103-104.

¹⁰¹ Bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: "*Dış bakımdan ehemmiyetsiz görünen bir işte bir kerre zaaf gösteren bir devlet, ondan sonra diğer devletlerin ardı arkası kesilmeyecek talep ve tazyikleriyle karşılaşır. Onun için istiklâl mefhumundan en ufak meselelerde bile, ta baştan titiz ve duygulu olarak dayanmak gerekmektedir. Sıkıntılı bir günü hoş geçirmek için istiklâlin ana esaslarının birinden vazgeçme çığırını açılırsa böyle bir laubalilikle istiklâl titizliğinde suistimal kapısı aralık edilirse bu kapı çok sürmez ardına kadar açılır. Çünkü yabancılar, karşısında şerefli bir milletin bulunup bulunmadığını tetkik ederler. Herşeyi, bu uğurda lâzım olursa harbin de göze alınacağı kattiyen gösterilmelidir ki, yabancı devletler, devletin değil kapısına, kapının tokmağına bile elini sürmeye cesaret edemesin. Yoksa sınırına göre ufak bir feragattan devletin perişan olmasına razı olacağımız kanaati hasul olabilir. Başta küçük görünen müsamahanın arkasından devletin istiklâli tehlikeye düşer."* bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 105.

Peker'in "istiklâl" nazariyesinde bu reaksiyoner tavrı net bir şekilde görmek mümkündür. Aynı şekilde batıya şüphe ile bakma hassasiyeti Atatürk'te de görülmektedir¹⁰².

Bu psikoloji, Peker'in dünya görüşünün bilhassa devletçiliğinin oluşmasında mühim rol oynamıştır. Devletçilik düşüncesini, istiklâl anlayışı içerisinde değerlendirdiğimizde, bu düşüncenin oluşumunda geçmişe ve emperyalizme reaksiyonun çok müessir olduğunu görmekteyiz. Devletçilik düşüncesini istiklâl anlayışıyla bütünleştiren Peker'e göre, Türkiye devletçi olmasaydı, memleket evlâtlarının akıtılmış olan kanları pahâsına elde edilen Türk vatanında memleket malı yerine ecnebi malları Türk pazarlarını istilâ edeceklerdi. Böylece de Türkiye'nin istiklâli büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalacaktı¹⁰³. Bu nedenle Peker, devletçilik düşüncesiyle istiklâli bütünleştirmekte ve olmazsa olmaz bir anlayış haline getirmektedir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi Peker'in istiklâl nazariyesi ve buna paralel olarak dünya görüşünü, realitelerden ziyâde, geçmiş fobisi ve Batı emperyalizminin menfi olarak yarattığı psikoloji ve az gelişmişliğin doğurduğu reaksiyoner tavır şekillendirmiştir. Erol Güngör, bu psikolojiyi ve batıya karşı oluşan az gelişmişlik mantığını ve bunun faâliyetlere etkisini şöyle izah etmektedir: "*İstilâcı kültürün şiddetli baskısı altında ezilen münevver zümrenin bu kültüre karşı müphem, çift kutuplu bir tavrı vardır. Bu tıpkı çocukların babalarına karşı tavırlarına benzer. Baba çocuğa nispetle çok kudretli olduğu ve çocuk ondan daha güçlü birine rastlamadığı için kendisini bu kudretle bir tutmak ister, ona benzemeye çalışır. Diğer taraftan, babanın kudreti çocuk için menfî değer taşır, çünkü çocuğun arzuları karşısında devamlı bir engel ve inkisâr kaynağı teşkil etmektedir*"¹⁰⁴.

¹⁰² bkz. **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, C.I, (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman), Ankara, 1981, s. 309-310.

¹⁰³ **Aydın Tarihi**, No. 18, (Haziran 1935), s. 49.

¹⁰⁴ Erol Güngör., **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, s. 70.

7. Devlet ve Devletçilik Anlayışı

A. Devlet Anlayışı

Recep Peker'in liberal devlet eleştirisi, kendisinin "*millî devlet*" olarak adlandırdığı devlet anlayışının oluşmasında mühim rol oynamıştır. Bu noktada en mühim hususîyeti hürriyet-dokunulmazlık dengesinin sağlanması oluşturmaktadır. Ona göre hürriyet ferdî bir mesele iken, dokunulmazlık bir cemiyet meselesidir. Ayrıca hürriyet aktiftir ve somut bir ifade gücüne sahiptir. Buna karşılık dokunulmazlık vicdanî bir olgu olduğu için soyut bir özelliğe sahiptir. Vicdanî olgular müesseseseleşmediği taktirde aktif bir ifade gücüne sahip değildirler. Dolayısıyla pasiftirler. Bu nedenle "*nasıl bir devlet?*" sorusunun cevabı aranırken tartışılması gereken noktalar "*ne kadar hürriyet verebiliriz*" değil, "*dokunulmazlığı hürriyetin karşısında nasıl aktif ve ifade olunabilir hale getirebiliriz*" ve "*hürriyetin sınırlarını nasıl belirleyebiliriz*" cevap bulmak olduğuna inanmaktadır¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Recep Peker bu konu ile ilgili şunları söylemektedir: "*Bir defa liberal olmak, hür olmayı istemek demektir... Hürriyetin getirdiği haklar içinde, hürriyet ile masuniyeti beraber almak lâzımdır. İnsan tek başına değil, yığın içinde hürdür ve insan yalnız hür değil, aynı zamanda masumdur da... Hür olmak, aktif bir şeydir. Herkesin herşeyi yapabilmesidir. Fakat bir insan herşeyi yapabileceğini düşünürken, bu hareketin, kendisi gibi hür ve masum olan yurttaşına yapacağı zarar tesirini de düşünmek mecburiyetindedir. Masum olmak, pasif bir şeydir. Bu, bir yurttaşın tecavüzlerden korunur bir halde bulunmasıdır. Medenî cemiyette hür olmak mefhumu masum olmak mefhumunun yanında yer ve mânâ kazanır. Haklarda liberal olma fikrinin tamamı ifadesi budur. Bilhassa içinde bulunduğumuz devirde masum olması lâzım gelenlerin yalnız insanlar sanılması yanlış bir görüş olur. İnsan hürdür. Aynı zamanda masum olmalıdır. Yurttaşlar, aktif bir hak ve vasıf olan hürriyetlerini kullanırken yalnız başka yurttaşların değil, onların hepsinin ifadesi olan milletin ve devletin de masum kalmasını gözönünde tutmak vazifesi karşısındadırlar. Bunun aksine, her varlığın başı olan millete ve devlete tecavüz olur ve anarşi doğurur. Bugünkü manada hiçbir devlet buna göz yumamaz"* Metinde geçen "masum" kelimesi "masun" olsa gerektir), bkz. Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 89-70.

Peker'in bu görüşü Ziya Gökalp'in görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Gökalp'in 1922'de Küçük Mecmua'da yazdığı "Hükümet ve Tahakküm" adlı makalesinde şunları söylemektedir: "*Hakikatte, hiçbir fert başka bir ferde ne metbu ne de tabi olmadığı gibi ictimaî vicdana muhit olmayan bir hevet de hiçbir ferdi hâkimiyeti altına alamaz. Cemiyetin fertlere hâkim ve muta olması, ictimaî vicdana tecelligâh olmasından dolayıdır. Görülüyor ki hükümet gayet tabii, gayet umumî bir hadisedir. Bir nebata, bir hayvanda uzviyetin havatı onu terk edip eden hücrelerin havatlarına nasıl hâkimse, bir millete umumî vicdan ferdî vicdanlara o surette hâkimdir. Bu hâkimiyet, ictimaî vicdanın fertler için son derece faydalı olan velayetler, manevî nüfuzundan doğuyor. Fakat, ictimaî vicdan gözle görülmez, elle tutulmaz. Manevî ve münteşir bir mevcudiyettir. Bu gibi gizli şen'iyetler, bariz timsaller vâsıtasıyla meydana çıkarılır. İşte hükümet mevkiinde bulunan şahıslar yahut heyetler, daima gizli kalan bir ictimaî vicdanın timsallerinden ibarettir. biz bu ferdî yahut maşerî timsallere inkıyad gösterdiğimiz zaman, dolayısıyla ictimaî vicdana itaat etmiş oluyoruz."* Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Gökalp'in düşüncesinde de sosyal vicdan soyut ve pasiftir. Onu aktif duruma getirecek olan devlet ve

Peker'in liberal devlet fikri, hürriyeti dokunulmazlıkların önüne çıkarmış ve böylece millî birliği bozucu bir ortam meydana getirmiştir. Liberal devlet tipinin ortaya çıkardığı bu meseleyi halletmenin tek yolu, "millî devlet" tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikidir. Bu nedenle "millî devlet" ilkelerini pratiğe geçirmek ve kanunlaştırmak gereklidir. Böylece liberal devlet tipinin sebep olduğu sınıfsal cepheleşme riski ortadan kalkacaktır¹⁰⁶.

Peker, liberal anlayışının benimsediği, vazifesi, sadece emniyet ve âsaiyeti temin etmek, yabancı devletlerle münâsebetleri tanzim etmek ve vatan müdâfaasına hazırlanmaktan ibaret olan yetki alanı sınırlı devlet şeklini kabul etmemektedir¹⁰⁷. Ona göre devlet, insan yığınlarının, hiçbir kayda tâbi olmaksızın, ekonomik, sosyal ve siyasî sahâda istediklerini yapabilme imkânını sağlayan ve hiçbir fonksiyonu olmayan bir kurum değildir. Bilâkis kendi idaresi altında bulunan fertlerin ve sosyal grupların bütün ekonomik, sosyal ve siyasî faaliyetlerine müdâhale edebilmesi ve müessir olabilmesi gereken bir müessesedir¹⁰⁸. Bu nedenle de bütün hürriyetler kullanılırken devlet otoritesi mahfuz kalmalı ve devlet, hürriyetin sınırını belirlemelidir düşüncesindedir¹⁰⁹. Ona göre hürriyetin hududunu belirleyecek güç devletin ideolojisidir.

İdeoloji milleti yönlendiren ve birlik olmasına zemin hazırlayan bir güçtür. Günlük meselelere pragmatist çözüm önerirken bile devletin ve millî birliğin temel unsuru kabul ettiği ve "Kemâlizm" olarak adlandırdığı ideolojik kıstaslardan vazgeçmemiştir¹¹⁰. Devlet, ona göre sınıfsal farklılaşmanın ortaya çıkardığı bir müessese değil, milletleşmenin ifadesidir. Bu nedenle ideoloji, toplumu devlet

müesseseleridir. Bu nedenle devlet, ferdi hürriyete karşı toplumsal dokunulmazlığı koruyan organizasyondur. bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler VII**, (Hazırlayan: Abdülhaluk Çay), Ankara, 1982, s. 117.

¹⁰⁶ "İş Kanunu Müzâkeresi Dolayısıyla Recep Peker'in Kamutay'daki Söylevi", **Aydın Tarihi**, No. 31 (Temmuz 1936), s. 18.

¹⁰⁷ **C.H.F. Programının İzahı**, s.10 (Recep Bey tarafından, 16 Ekim 1931'de İstanbul Üniversitesi'nde konferans olarak sunulmuştur).

¹⁰⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, C. XVI, T.B.M.M. Matbaası, 1937, s. 67.

¹⁰⁹ **C.H.P. Programının İzahı**, s. 9.

¹¹⁰ Bu şu ifadelerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır: "*Ancak, biz doğumlara değil, hayata bakarak ileri gidiyoruz. Ne parti bir tekkedir, ne de onun vücuda getirdiği program bir âyet. Biz gidişimizde zamanın icaplarına sıkı sıkıya bağlıyız. Yarın zamanın gereklerinin hizi ne gibi şartlarla karşılayacağını bilmeliyiz. Yalnız bir şey biliyoruz, yurdun ve ulusun önde ve ilerde olması için hiçbir zaman değişmeyecek olan Kemâlizm ana ruhunun dışında, tatbik şekilleri üzerinde iyiyi, doğruyu, güzeli nerede bulursak almak ve benimsemek yolundayız*". bkz. **Aydın Tarihi**, No. 18 (Haziran 1935), s. 120.

etrafında toplayacak ve böylece devleti güçlü kılarak, milletin yaşamasını sağlayacaktır¹¹¹.

Peker'e göre devletin vazifesi fertleri değil, bütün vatandaşları düşünmektir. Fakat, vatanın ve milletin menfaâti icabederse yüzbinlerin gözden çıkarılabilmesi, gerekirse mahvolması sağlanmalıdır. Bu düşünce; kendi ifadesiyle onun hayat prensibidir¹¹². Bu prensibe göre, Peker'in düşüncesinde, fertlerin ve grupların menfaâtları ve beklentileriyle, devletin menfaât ve beklentileri ayrımaktadır. Devlet, kişi veya grup hak ve hürriyetlerini koruyan hadim bir unsur değil, kişi veya grupları kendine karşı vazifeli kılan hâkim bir organizasyondur ve milletin devamlılığında da ideal anlayış budur.

Peker'de hürriyet ve devlet ikilemi çok hassastır. Hürriyette ölçülere ve devlet otoritesine razı olmamak millî birliği tehlikeye düşürür. Bedbinlik ve ümitsizlik artar. Bu durum da hürriyetleri kökten yok eden totaliter bir yapı meydana getirir ki, sonuçta kontrolsüz hürriyet, kontrolsüz bir otoriteye zemin hazırlar. Bunun olmaması için hürriyet disipline edilmeli, kişi veya gruplar, kendi hürriyetlerini muhâfaza edebilmek için devlet vesâyetini kabul etmelidirler¹¹³. Ferdîyetten uzaklaşarak devletin doğruları etrafında -bu doğrular ferdin kendi aleyhine olsa bile- kütleleşmek mecburiyetindedirler¹¹⁴. Bu kütleleşme fertlerin ayrı ayrı refah, huzur ve saadetine vesile olacaktır¹¹⁵. Görüldüğü gibi Peker, ferdî hürriyeti, ferdi de tatmin etmeyen bir hususiyet olarak görmektedir. Bunun için ferdin mutlu olabilmesi için hürriyet fikri devlet organizasyonu içinde disipline edilmeli, fert ihtirastan tecrit edilerek uysallaştırılmalıdır¹¹⁶.

Peker'e göre liberal devlet tipindeki, sınırsız hürriyet anlayışı, yerini millî devlet telâkkisine bırakmaktadır. Böylece devlet kanalıyla millî kaynaşma sağlanacak, milletin kuvvet ve kaynakları bir araya toplanarak müşterek faydalarda birleşilecektir¹¹⁷. Ferdî yaşayışın riskleri, millî oluşum ve bu oluşumun müesseseseleşmiş şekli olan devlet

¹¹¹ "Recep Peker'in Mühim Bir Nutku", *Tanin*, 17.7.1947.

¹¹² *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C. IV, T.B.M.M. Matbaası, 1968, s. 439.

¹¹³ Recep Peker, "*Disiplinli Hürriyet*", *Ülkü*, C.I., S.3 (Nisan 1933), s.177-180.

¹¹⁴ "Dün Yeniden 20 Halkevi Açıldı", *Hâkimiyet-i Millîye*, 25.6.1935.

¹¹⁵ "*Halk Partisi Kurultayı*", (Başyazı), *Zaman*, 9.5.1935.

¹¹⁶ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 67.

¹¹⁷ Recep Peker, "*Disiplinli Hürriyet*", *Ülkü*, C.I., S.3, s. 179.

bünyesinde yok edilecektir¹¹⁸. Peker ve diğer liberal devlet karşıtı olanlarda sözkonusu olan devlet müdâhalesi, iktisadî hayata müdâhaleden ziyâde toplumun yapısının bütününe hedef alan bir müdâhale. Bu müdâhalede amaç, yerel ilişkilerin merkez etrafında düzenlenmesidir¹¹⁹. Böylece C.H.P. ve dolayısıyla devlet, özellikle İttihat ve Terakkî'nin merkezîyetçi ve lâik misyonuna göre şekillenecektir¹²⁰.

Peker, devlet düşüncesinde Gökalp'in takipçisi şeklinde görülmektedir¹²¹. Gökalp'in devlet nazariyesi, sosyoloji ve tarih metodu üzerine şekillenirken, Peker'in nazariyesi gözleme göre şekillenen ideolojiye dayanmaktadır. Peker'in devlet görüşünün temelini liberal devlet eleştirisi şekillendirmektedir. Bunun için Türk toplumunun devlet geleneğini tam mânâsıyla bilmediğinden, liberal devlet anlayışına alternatif olarak, yine batılı çözümler sunmaktadır. Sezîleriyle Türk toplumunun geleneksel devlet anlayışını hissetmekte, ancak bu sezîsi istikâmetinde geliştirdiği nazariyesini geleneksel devlet anlayışına göre değil, reddettiği liberal devlet tipini daha mükemmel yapma esası üzerine oturttuğundan batılı mânâda totaliter bir görünüm sergilemiştir.

Daha açık söylemek gerekirse Peker, problemleri hissetmiş, ancak problemin çözümünü, problemin kendisi olan sistemde aradığı için sapmalar göstermiştir. Onun en büyük sıkıntısı geleneksel telâkkiye çatışmasıdır. Bu nedenle çözüm önerileri de hep geleneksel anlayışın dışında, devamlı şüpheyile baktığı, nefret ettiği fakat eziklik duyduğu batılı normlara göre oluşmuştur. Halbuki liberal devlet telâkisini eleştirerek bir sistem oluşturmaya çalışırken, bu devlet tipinin normlarını kullanarak çıkış aramak yerine, geleneksel yapının normlarını kullanarak tıkanıklıklara çözüm aramış olsa meseleleri daha kolay izah edebilme şansına sahip olacaktır. Kafasındaki çözüm önerileri için geleneksel Türk devlet telâkisi içinde daha sağlam temeller bulacak ve batılı anlayışa aykırı görüşlerini batılı bir izah yapma isteği sonucu düştüğü hatâlara düşmeyecektir.

Türk milleti için en önemli müessese devlettir. Türk tarihi herşeyden önce, devletin kutsallığı prensibine dayanır. Bu zihniyet, Osmanlı Türkü'nün dilinde şu

¹¹⁸ "Ulusal Ekonomi Haftasında C.H.P. Umumî Kâtibi Recep Peker Bir Söylev Söyledi". *Aynı Tarihi*, No. 13. (II. Kanun 1935), s. 57.

¹¹⁹ Ahmet İnel, "*Devletçiliğin Anatomisi*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. II. s. 424.

¹²⁰ Ahmet Yeşil, A.g.e., Ankara 1988, s. 8.

¹²¹ Ziya Gökalp, *Makaleler VII*, s. 112-114.

düstur halinde ifadesini bulmuştur: "*Din ü devlet, mülkü millet*". Devletin milletten, vatandan farkı yoktur, çünkü devlet gidince bunlar da gider. Türk milletinin geleneksel anlayışında saâdetin anahtarı, kuvvetli bir devlettir. Felâketin kaynağı ise başka hevesler uğrunda, devletin kudretinin zaâfa uğratılmasıdır¹²². Görüldüğü gibi geleneksel devlet anlayışının problem olarak gördükleriyle, Peker'in problem olarak gördükleri arasında bir paralellik vardır. Ancak çözüm noktasında Peker'in geleneksellikten sapması, yani batılı normlarla kendi devlet düşüncesini izah etmeye çalışması, kendisiyle çatışmasına sebebiyet vermiştir.

Peker'in liberal devlet tipine alternatif olarak sunduğu devlet düşüncesinin izahında zorlanmasının diğer mühim bir sebebi de, düşüncelerinde bir oturmuşluk olmamasıdır. Bu nedenle prensipleri oluşmuş liberal devlet karşısında izahsız kalmıştır

Devlet düşüncesinin vicdanlardan kopuk, belli bir prensibe oturmamış olması, onun bu fikirlerinin; çok istemesine rağmen devlet-millet bütünlüğünü sağlamak yerine, devlet-millet kopukluğuna sebebiyet vermiştir. Geleneksel bakışı, batılı normlarla izah etmeye çalıştığı için, ne gelenekçi aydınlar tarafından, ne de Batılılaşmacı aydınlar tarafından benimsenmiştir. Bu nedenle meseleyi daha ziyâde siyasal boyuttan değerlendiren ve siyâset biliminin kavramlarıyla izah etmeye çalışan ilim adamlarınca devamlı faşist saplantıları olan bir devlet adamı olarak görülmüştür.

Kanaatimizce Peker, faşistlik iddiasında değildir. Gelenekçiliğe itiraz etmesine rağmen, geleneksellikten kopamayan ve geleneksel devlet anlayışını batılı normlarla izah etmeye çalışan bir devlet adamıdır. Onu siyâset biliminin kıstasları içinde değerlendirmek ve eleştirmek mümkün değildir. Çünkü böyle durumlarda onu ya faşist, ya sosyalist, ya da liberal anlayışların genel kuralları içinde değerlendirmek gerekir. Halbuki Peker'i, yaptığı izahlarla hiçbir ideolojinin genel kuralları içine sokmak mümkün değildir.

O halde onu, Türk inkılâpçısının, tarihî süreç içerisindeki psikolojisine göre değerlendirmek lâzımdır. Türk inkılâpçısının geleneksel değerlerden uzaklaşarak, batılı olduğunu iddia ettiği yeni değerleri esas alarak giriştiği değişim faaliyetleri, düşüncede geleneksellikten kopuşu meydana getirirken, batılı manada prensipleri de oturtmadığı için, sosyal vicdan ve devlet mekanizması arasında bir kopukluk ve uzlaşmazlık meydana getirmiştir. Bu da, Peker gibi inkılâpçı devlet adamlarının, amaçlarını aşarak

¹²² Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 137.

meşrû olan "devlet" düşüncesinden uzaklaşarak totaliter sapmalar göstermesine sebep olmuştur.

Taha Parla, Peker'in terminolojisinin yetersiz olduğu kanaatinde. Bu nedenle de mesajlarını tam olarak veremediğini düşünmektedir¹²³. Aslında Peker'de eksik olan terminoloji bilgisi değildir. Geleneği ve prensipleri oluşmuş devlet mantığı ve sosyal psikolojiyi hissedememesidir. Sosyal hâdiseleri sadece ilmî temellere dayandırarak izah etmek güçtür. Erzurumlu bir köylü hiçbir şekilde terminolojik bilgisi olmamasına rağmen "*Beyler siz bizim yoksulluğumuzu anlatıp duruyorsunuz. Aslında sizin bildiğinizden daha yoksul devletimizin üç tane haydut talebe ile başa çıkamayacak kadar âciz kalışıdır*"¹²⁴ şeklindeki sözleriyle bir siyasî devlet mantığını izah edebilme gücüne sahiptir.

Demek ki, devlet anlayışını siyâset biliminin kuralları içerisinde anlamak ve belli bir ideolojiyle özdeşleştirmek mümkün değildir. Onun fikirleri kendi ifadesiyle orijinaldir. Bu hakikaten doğrudur. Çünkü hem geleneksel normlara, hem de batılı siyasî ideolojik normlara oturtmamasından dolayı sadece teferruatta değil, temel mantığındaki çok çeşitliliğiyle de orijinaldir. Eğer, onun devlet anlayışı hakkında bir şey söylemek gerekiyorsa "*ilkeleri oluşmamış, teferruatta boğulmuş, tarihi sosyolojik ve siyasî realitelerden uzak hayalci ve inkılâp heyecanına dayalı karmaşık düşünceler yumağı*" demek daha uygun olacaktır.

B. Devletçilik Anlayışı

a. Devletçiliğinin Boyutları

Peker'in devletçiliğinin boyutlarını anlayabilmek için devletçilik fikrini oluşturan sebeplerin tahlilinden faydalanmak lâzımdır. Çünkü, devletçilik olarak adlandırdığımız düşüncesinin oluşmasında sosyal bünyede ve dünyada meydana gelen gelişmelerin ve oluşturduğu şartların mühim rolü vardır.

Karpat'a göre yeni rejimin ilk karşılaştığı meselelerden biri ekonomik gelişmeyi bir an evvel sağlamaktı. İçeride özel sermaye yoktu. Yabancı sermaye de yurda girmek istemiyordu. Çünkü, sermayedârlar hem ileri sürülen şartları beğenmiyorlar hem de

¹²³ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Kemâlist Tek-Parti İdeolojisi ve C.H.P.'nin Altı Oku*, C.III. İstanbul 1982, s. 143.

¹²⁴ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 136.

inkılâbın Rus ihtilâlinde nasıl ayrıldığını pek anlayamıyorlardı. Ayrıca Cumhuriyet idarecileri kapitülasyonları unutamadıklarından yabancılara karşı ekonomik sorumluluğu gerektirecek herşeyden şüphe ediyorlardı. Neticede rejimin temeli olarak kabul edilen milliyetçilik kendi görüşlerine uygun bir ekonomi siyâsetini gerekli kılıyordu; kendine güvenen ve kendine yeter bir ekonomi. Devletçilik bu tür ekonomik, tarihî ve siyasî şartlardan doğmuştur¹²⁵.

C.H.P'de devletçilik 1930 yılına kadar temâyüller şeklinde gözükmüş, bu yıldan sonra kati ve vazih bir hal almıştır. Hatta bu zamana kadar devletin iktisadî politikasında liberal görüş ağır basmıştır, denilebilir. Filhakika bu döneme kadar Türkiye'de özel sermayeli teşebbüsleri teşvik etmek üzere bir Teşvik-i Sanayi Kanunu yapıldığı ve en ziyâde mazhar-ı müsaide millet muamelesi prensibinin tatbikiyle ithalat ve ihracatta özel sermayeyi himaye eden bir nizam görülmektedir¹²⁶.

Korkut Boratav'a göre 1930'dan itibaren meydana gelen devletçilik temâyülünün sebebi, Avrupa'daki iktisadî bunalımdır. Avrupalı emperyalist devletlerin uzun süren bir bunalım ve sarsıntı dönemine girmesi geri kalmış ve siyasî olarak bağımsız ülkeler için bir sanayileşmeye yönelme fırsat doğurmuş, bu da Türkiye'de devletçilik eğilimlerini meydana getirmiştir¹²⁷.

Ahmet İnel, iktisadî boyutun yanında siyasî ve sosyal boyutların da fonksiyonuna işaret ederek "*iktisadî dinamiğin tehlikeli olmak potansiyelinin birkaç olayda, siyasal iktidarı elinde tutan kardoyu iktisatta başıbozuk güçlerin gelişiminde devletin bekâsı açısından duydukları kuşkuları daha açık ifade etmeye götürür. Devletin iktisada müdâhalesinde belirleyici bir rol oynayan, düzenleyici ve kuralcı bu görüş, özellikle devletin topluma değil de, toplumun devlete dayandığı inancında olan siyasal kadroların iktidarlarında ağırlık kazanır*" sözleriyle devletçilik fikrinin ortaya çıkışındaki sosyal ve siyasî kaygıları izah etmektedir¹²⁸. Nitekim İsmet İnönü'nün "*iktisatta devletçilik siyâseti, bana herşeyden evvel bir müdâfaa vâsıtası olarak kendi lüzûmumu gösterdi. Asırların ihmalini telâfi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukâvemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için herşeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak âmillerden*

¹²⁵ Kemâl H. Karpat, A.g.e., s 78-79.

¹²⁶ Samet Ağaoğlu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Ankara 1947, s. 46.

¹²⁷ Korkut Boratav, "*Türkiye'de Devletçilik*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.D.T.A., C.II. (Basım Yeri ve Tarihi Yok), s. 418.

¹²⁸ Ahmet İnel, A.g.m., s. 419.

kurtarmak lâzım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçiliği biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdâfaa vâsıtası ve bu sebeple bir azimât noktası temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk"¹²⁹ ifadeleriyle devletçiliğin iktisadî fonksiyonundan çok siyasî ve sosyal fonksiyonunu işaret ederek İnsel'in düşüncesini teyid etmektedir.

Vedat Dicleli, devletçiliğin çıkış noktasını "*yüzyılların gerilik ve ihmali bir çırpıda telâfi etmek durumunda olan memleketimizde, geniş sermayeye ihtiyaç gösteren ekonomik kalkınmamızı, özel sermayelerin toplanmasını ve hususî teşebbüslerin uzun vadeli gelişmesine talik edemedik. Devletin muayyen hallerde bizzat ekonomik faâliyetlerde bulunması bir zarûret idi.*"¹³⁰ şeklindeki yaklaşımıyla iktisadî meselelere ve bunların oluşturduğu zarûretlere bağlamaktadır.

Bütün bu izahlar bize gösteriyor ki, Türkiye'de devletçilik, siyasî, iktisadî ve sosyal şartların ortaya çıkardığı bir neticedir. Ancak, oluşumunda müessir olan önemli bir merkez daha vardır ki, o da, 1929-30 dünya iktisadî buhranı ve yeniden şekillenen dünyada, liberal düşüncenin itibar kaybederek totaliter rejimlerin revaç bulmasıdır.

Devletçilik konusunda dikkatle takip edilmesi gereken hususîyetlerden en önemlisi, bu düşüncesinin teorisyen ve uygulamacılarının düşünce ve icraâtlarını liberal devlet eleştirisi üzerine kurmuş olmalarıdır. Devletçilik düşüncesinin en önemli teorisyenlerinden olan *kadro grubu*, her ne kadar Marksist terminoloji kullanarak, sadece eleştirel bir teoriden ziyâde, sentez oluşturma gayretine gitmişlerse de hem uygulayıcı, hem teorisyen konumundaki Peker'de bütün düşünce *kötü ve iyi* kavramları etrafında şekillenmiştir. *Liberal düşünce hastalığın kaynağı olduğuna göre onun yaptığığın zıddı doğrudur* düşüncesi, devletçilik düşüncesinin oluşmasında mühim rol oynamış ve neticede liberal ifrattan kurtulma gayreti devletçi tefriti doğurmuştur.

Karpat, Türkiye'de devletçiliğin belirli bir doktrine göre değil memleketin sosyal ve ekonomik şartlarının zorunlu kıldığı bir sistem olarak ortaya çıktığını ve daha ziyâde bu şartlara uygun bir şekilde geliştiğini söylemektedir¹³¹. Türkiye'de devletçiliğin bir doktrine göre çıkmadığı gelişen şartların zemini üzerine oturduğu düşüncesi doğrudur. Ancak, burada işaret edilmesi gereken önemli bir hususîyet vardır ki, bu devamlı gözardı edilmiştir. Türkiye'de devletçiliğin önce pratiğinin oluştuğunu

¹²⁹ İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı". **Kadro**. S. 22 (Ekim 1933), s. 4.

¹³⁰ Vedat Dicleli, "Devletçilik Anlayışımızda Gelişmeler", **Ulus**, 3.5.1946.

¹³¹ Kemâl H. Karpat, **A.g.e.**, s. 258.

ve ardından bu pratiğe göre teorik bir zemin oluşturma gayretlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Türkiye'de ilk önce şartların oluşturduğu zemin üzerine oturtulan devletçilik daha sonra bu teorilere göre mahiyet kazanmıştır. Bu teorisyenlerin en önemlilerinden biri de Peker'dir.

Peker'e göre devletçilik bir çıkış noktasıdır. Onun devletçiliğini değerlendirirken sadece ekonomik alanla sınırlı tutmak mümkün değildir. Onun düşüncesinde devletçilik bütünüyle cemiyet nizamını tanzim eden bir devlet fikridir. Devletçilik fikriyle devletin hükümrانlığını pekiştirme gayreti içerisindedir. Böylece toplumsal ahenk ve nizam sağlanacak, ayrıca iktisadî menfaât kaygısının çıkaracağı cemiyet içi çatışmalar ortadan kalkacaktır.

Peker'in devletçiliğinin temelinde, bir özel teşebbüs grubu oluşturma amacı yatar. Ancak, özel sermaye oluşturma gâyesiyle meydana gelen düşünce dünyada ve içerdeki gelişmeler sonucu değişmiş, aşırı devlet müdâhaleciliğine dönüşmüştür¹³².

Artık onun nazarında devletçilik iktisadî bünyenin oluşturduğu bir fikir olmaktan çıkıp mevcudu ve geleceği yönlendirecek ve olayları şartlara göre değil, kendine göre izah edecek bir doktrin şekline dönüşmüştür. Tabii ki bunda Peker'in düşüncelerinde kendini gösteren kuşkucu tutumun tesiri de vardır. İktisadî başıboşluğun ve kontrolsüzlüğün siyasî zayıflık çıkaracağı ve inkılâpları hedefinden saptıracağı kaygısı, onda devletin iktisadî müdâhaleciliğinin güçlendirilmesi ve devamlılık sağlanması gerektiği inancını kuvvetlendirmiştir. Bütün teorisini de bu inanç şekillendirmiştir. Neredeyse devleti vatandaşla rekabet eder hatta üstüne çıkarır duruma getirme gayreti içerisindedir.

Onun bu tavrı, diğer Cumhuriyet yöneticileriyle paralellliğini ortadan kaldırmış, devletçiliğin temelleri ve hedeflerinde ayrılık göstermesine sebep olmuştur. Nitekim başta Atatürk ve Bayar olmak üzere Cumhuriyet yöneticilerinin büyük çoğunluğunun devletçiliğinde pragmatist bir tavır sözkonusudur¹³³. Böylece ekonomik dinamizmi sağlayarak müteşebbis sermaye grubu oluşturma gayreti içindedirler. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, 1920'de kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu bu düşüncenin eseridir.

¹³² C. H. P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, s.16.

¹³³ "24 Son Kanun 1946'da Ankara'da Toplanan Endüstri Kongresinde Ekonomi Bakanı Bay Celâl Bayar Bir Nutuk Söyledi", *Ayın Tarihi*, No. 27 (Mart 1936), s. 24.

Abdi İpekçi'nin Cumhuriyet döneminin önde gelen isimlerinden İnönü ile Atatürk üzerine yapmış olduğu röportajda: "Atatürk'ün siyasî ve iktisadî doktrinler karşısında aldığı bir vaziyet açık ve kesin bir görüş var mıydı?" şeklindeki sorusuna; "*başından beri özel teşebbüsü esas tutmuş, ölünceye kadar bu prensibi tatbik etmiştir*" cevabını vermiştir¹³⁴.

Bu izahlardan yola çıkarak, Peker'in devletçiliğiyle diğer Cumhuriyetçi kadroların devletçiliğinin boyutlarını kıyaslayacak olursak, diğerlerinin düşüncesinde devletçilik müdâhaleci olmayan liberal bir anlayışa geçişi sağlayacak bir ara düşüncedir. Peker'in devletçiliği ise müdâhaleciliği sistemleştirmeye çalışan temel ilkelerden oluşmaktadır. Onun devletçiliğinde devlet hangi şartlarda olursa olsun -kendi ayakları üzerine basabilen bir sermaye oluşsa dahi- umumî menfaâtlar noktasında gerekli olan her teşebbüste müdâhale selahiyetine sahip olmalıdır¹³⁵. Devletin yapıcılığı ve kuruculuğu Türk rejiminin başlıca ana vasıflarındandır. Devlet Türkiye'de başarılmasına lüzum gördüğü her işi yapabilir. Fabrikalar kurar, demiryolları, limanlar, elektrik, su büyük enerji müesseseleri vücuda getirir. Hatta hususî sermayenin elinde olan bir işi, ayrı kanun yapmak ve bedelini ödemek şartıyla kendi uhdesine alabilir. Devletin bütün bunları yapabilmesi için yalnız genel menfaâtin icâbı olması kâfidir¹³⁶.

Ona göre en basit hak iktisadî haklardır. Bu basit haklardan dolayı ulvî haklardan vazgeçilemez ve kazanma, çalışma işlerinde kimse başıboş bırakılamaz. Devlet, tanzim ediciliğiyle ticarete müdâhale hakkına sahiptir. Kazancı makûl bir kâr çizgisi içinde tutarak devletin gösterdiği ölçüler dairesi içinde milleti oluşturan insan yığınlarını olgunlaştırmak devletin ana vazifesi olmalıdır¹³⁷. Türkiye'nin az gelişmişliğinin ortadan kaldırılabilmesi, sanayileşip kalkınabilmesi için bütün güçlerin enerjilerini devletçe gerçekleştirilecek kombinezonlar içinde harcaması gerektiğine inanmaktadır. Başarı ancak millî potansiyelin, devletin yol göstericiliği ve düzenleyiciliği sayesinde en yüksek bir şekilde kullanılabilmesine bağlıdır. Bunun için sermayedâr, devletin rejimine, hükûmetin umumî gidişine inanan bir görüşle sermayelerini işletmeli ve umumî menfaâti temel esas kabul etmelidir. Ona göre ideal

¹³⁴ Naci Bostancı, A.g.e., s. 59-60.

¹³⁵ Ülkü, C.V, S.38 (Haziran 1935), s. 253.

¹³⁶ Recep Peker, "*Uluslaşma-Devletleşme*".

¹³⁷ Recep Peker. *İnkılâp Dersleri*, s.67.

ekonomi telâkkisi budur.¹³⁸ Ancak devletçilikle, bir güç kaybına uğramadan güçlü olunabilir¹³⁹.

Peker'in devletçilik görüşü resmî düşünce ile farklılaşırken, resmî kadronun dışında bir inkılâp ideolojisi oluşturmaya çalışan "Kadrocular"la paralellik göstermektedir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir önemli nokta vardır. Peker'in devletçilik düşüncesi, devletin siyasî rolünü arttırma merkezli olup bu rolün gâyesine paralel olarak şekillenirken, Kadrocular'ın devletçilik düşüncesi devletin iktisadî rolünü arttırma merkezlidir. Bu ayrılığın en önemli sebebi Kadrocular'ın, izahlarında çok sık olarak Marksist terminoloji kullanmalarına rağmen, Peker'in daha ziyâde, liberal devlet anlayışını eleştiren totaliter sistemlerin izah şekillerini kullanmasıdır. İşte bu terminolojik ayrılık, düşünce ayrılığını doğurmuştur.

Peker, resmî kadronun bir parçası olduğu için düşüncesini net bir şekilde izah etme şansına sahip değildir. Bu nedenle dolaylı ve kelime oyunları ile mesajlarını verme yolunu seçmiştir. Bu da onun kullandığı kavramlarda netleşmeyi önlediği gibi, kendisiyle çatışır görünmektedir. Böylece, resmî kadronun içinde kalarak ve bu kadroyu karşısına almadan düşüncesini izah edebilme arzusu gütmektedir.

¹³⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C.XV, Ankara 1946, s. 84-85.

¹³⁹ Ağaoğlu ve Bayar gibi devletçiliği liberal terminolojiyle izah etmeye çalışan şahsiyetler, Peker'in devletçilik görüşlerinden farklı bir devletçilik anlayışı getirerek, sınırsız müdâhaleci görüşlerinden ayrı bir devletçilik izahı yapmışlardır.

Ağaoğlu, devletin sınırsız müdâhalesinin sıkıntı doğuracağını ileri sürerek, beşeriyetin sıkıntılarının devletin en yüksek ve geniş müdâhaleleriyle giderilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca "*devlet için toplum*" telâkkisinin aksine, "*toplum için devlet*" telâkkisinin savunuculuğunu yapmıştır. Ağaoğlu, millî hayatın her sahifesine devletin müdâhale ederek, onu tanzim ve idare etmesine karşı çıkar. Devlet mefhumunun bu suretle basitleştirilerek cemiyete ait bütün fonksiyonların tek bir organizmeye yüklenilmesinin tehlikeli olacağını söyler. bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, İstanbul 1933, s. 58-59, 75.

Bayar'ın devletçiliğinde de sınırsız devlet müdâhalesi yoktur. Ona göre devletçilikle iktisadî hayat daima muvâzî gitmeli, birbirlerini desteklemeli, baltalamamalıdır. Devlet kapitalizmi yapılmamalıdır. Devletçilik iktisadî bünyenin gösterdiği şartlara göre şekillenir. Bunu tayin edecek olan milletin menfaât ve irâdesidir. bkz. Celal Bayar *Diyor ki*, s. 116.

Kadrocular ise devletin iktisadî hayata müdâhalesinin sınırlandırılmasına karşı çıkmışlardır. Onlara göre bütün cihanda devletin iktisadî rolü günden güne genişlemektedir. Hatta devletin siyasî rolleri ikinci plâna düşmüş olup devlet müessesesi bir iktisadî teşekkül haline inkılâp etmiştir. Bu nedenle devletin millî sermaye artışındaki teşkilâtçılık ve benimseyicilik rolünden istifade ihmâl edilmemelidir. bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, s. 119.

b. İktisadî Devletçilik Anlayışında Fert-Sınıf ve Devlet Münâsebeti

Peker'in devletçiliğinde, fert-sınıf-devlet ilişkisi, milliyetçi bir anlayış üzerine oturmuştur. Onun dünyadaki gelişmeleri eleştirerek ilişkilerin işleyişini hangi zemine oturttuğunu göstermesi bakımından şu sözleri güzel bir örnektir: "*Yeni Türkiye'nin rejimi hiçbir rejimden kopya edilmiş değildir. Bu büyük eserde bütün beşeriyetin uzun asırlar çalışma, düşünme ve çarpışmalarla elde ettiği tecrübe neticelerinden damlalar vardır. Parti programı yaparken insanlık âleminin müşterek mirası olan bu neticelerden istifade etmekle beraber, bütün esaslarımızın en ziyâde hayata, kendi iç ve öz hayatımıza uygunluğunu birinci derecede göz önünde tutmuştur. Liberalizmin anarşisi, sosyalizmin sınıf kavgası, beynelmilelciliği ve otoriter idare sisteminin devlet kurmak ve işletmekte halkın reyini ve mütâalasını ve milli zekânın yardımını hiçe sayması gibi millet beraberliğini bozan, millî kuvvetleri dağıtan zararlı unsurlar aklı selimin filitresinden süzöldükten sonra yeni rejimin kendimize pek yakışan çehresi meydana çıkmıştır*"¹⁴⁰.

Peker, fert-sınıf-devlet ilişkisini fert veya sınıf menfaâtı yerine, millî menfaâtı esas alarak değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Devlet de onun görüşünde millî menfaâtın temsilcisi olan bir organizasyon olduğu için, bütün iktisadî faaliyetlerin bu organizasyon etrafında şekillenmesini istemektedir. Bu da onun devletçilik düşüncesinde fert-sınıf-devlet ilişkilerini belirleyici temel ilkeyi oluşturmuştur.

Peker meseleyi, fert ve sınıf bazında değil, millet bazında ele almaktadır. Esas olarak ne ferdin, ne de sınıfın menfaâtı ön plândadır, ona göre asıl olan milletin çıkarıdır ve devlet de bunu koruyan bir üst kurumdur. Ona göre toplumun parçalarını oluşturan fertler ve gruplar, fert veya sınıf şuûruna göre değil, millî şuûra göre şekillenmelidir. Bunun için de Türk toplumunun sosyal heyetlerini teşkil eden hâkim, hekim, tüccar, esnaf her fert köklü fikirlere bağlanmalıdır. Bu köklü fikir, toplum içindeki fertleri ve grupları tek istikamete yönlendirecek olan devletin inkılâp ideolojisidir¹⁴¹. Peker'e göre iktisadî yapıda fertlerin menfaâtı, toplumun menfaâtı sınırı içindedir. Bu hayatta gerçekleştirilmesi gereken düstürdür. Dünyada güçsüz olan bir devlet ve millet içinde, kendisini gerçekten o millete, o devlete bağlı sayan bir yuttaşın, ne kadar şahsî varlığı ve parası olursa olsun, kendi başına mesut olmasına imkân yoktur. Zenginlik de ferdî olmaktan çıkmıştır. En büyük varlık sahibi olanların, en çok

¹⁴⁰ Recep Peker. "Karar Günleri". *Ulus*, 29.5.1939.

¹⁴¹ Recep Peker. *İnkılâp Dersleri*, s. 14.

kazanmış olanların bile parası, millî paranın durumuna bağlıdır. Şahsın parası devletin ve milletin hakiki kuvvetine dayanmıyorsa bu bir gece içinde mahvolabilir¹⁴². Bu nedenle büyük varlık olarak telâkki ettiği milleti düşkünleştiren parçalanma yerine, her çalışma unsuru ötekini tamamlayan bir bütünlüğün oluşturulması gerektiğine inanmaktadır¹⁴³.

Ona göre devlet, gümrük kapılarını büyük duvarlarla örmelidir. Millî sanayî ilerletmek için her kolaylığı ve her imkânı temin etmelidir. Bütün bu yardımlarla beslediği millî endüstrinin kontrolsüz çalışma ile milleti istismar etmesine kayıtsız kalmamalıdır. Sermaye normal çalışmalı, normal çalışmayan sermaye himaye ve teşvik edilmemelidir¹⁴⁴. Himaye ve teşviki ele alırken hiçbir zaman iktisadî hayatta özel teşebbüsün birinci derecede fonksiyonel olmasını düşünmemektedir. Onun devletçilik görüşünde hiç bir fert veya grup devletin önünde bir fonksiyona sehip değildir. Nitekim "*hatta devlet başka hususî sermayenin elinde olan bir işi, ayrıca bir kamun yaparak ve bedelini ödemek şartı ile kendi uhdesine alabilir. Devletin bunları yapabilmesi için yalnız genel menfaâtin icabı olmak kâfidir*"¹⁴⁵ sözleri iktisadî hayatta devletin fonksiyonunu, fert ve sınıf fonksiyonunun önünde tuttuğunun net bir ifadesidir.

İktisadî hayatta fert ve sınıf fonksiyonunu geriye çekip devlet fonksiyonunu ön plâna geçirme düşüncesini izah ederken, kooperatifi önemli bir vâsıta olarak görmektedir. Bu konuda ise şunları söylemektedir: "*Bizim anladığımız devletçilikte, devletin işleri tanzim suretinde olacak, müdâhalesi sınıflar arasındaki mücâdelede bir sınıfın lehine müdâhale etmek değildir. Bilâkis, bütün çalışma zümreleri arasındaki menfaâtleri tezvin nokta-yı nazarından bu müdâhale lâzımdır. İdeal olarak sınıflar arasındaki sürtüşme ve birbirlerini itip kakma esnasına yol bırakmamak geliyor. Burada derhal akla kooperatif fikri geliyor.*"

Kooperatif de; demiryolu, elektrik ve daha bir çok fenni ve yüksek vâsıtalar gibi beşeriyetin son asır zarfında bulduğu iktisadî müessese formülüdür. Bu müstahsillerin veya müstehliklerin veyahut hem müstahsil hem müstehlik olan halkımızın müşterek mesuliyetli ortaklıkla alışverişlerini bizzat tanzim etmelidir. Ama

¹⁴² **Ayın Tarihi**, No. 198 (Haziran 1935), s. 51.

¹⁴³ **Ayın Tarihi**, No. 13 (II. Kanun 1935), s. 57.

¹⁴⁴ **C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri**, s. 16-17.

¹⁴⁵ Recep Peker. "*Uluslaşma-Devletleşme*".

arkadaşlar, kooperatif tatbikâtı yaparsak, bütün müstehlikler istihlâk kooperatifi yapacaklar, lüzumlu şeyleri menbalarından bizzat tedarik edecekler; sonra bütün müstahsiller istihsal kooperatifleri yapacaklar, doğrudan doğruya ana pazarlara mal satacaklar, aradan esnaf, tüccar kalkacak... Yüz senelik kooperatif, tatbikâtının amelî görüşü, bu yanlış fikri tashih ediyor. Ta İrlanda adasından Japonya'ya kadar bütün beşeriyet tarafından kooperatifler tatbik edildiği halde ne esnaf, ne tüccar ortadan kalkmıştır... İş zümreleri arasında ahenk tesisi prensibinden bahsederken onu izah sadedinde kooperatiflerden bahsettim. Kooperatiflerin yanında, dünyanın her tarafında, ticaret çalışıp muvaffak oluyor. Fakat yuzarıda şefkât eseri olarak normal kârla iktifâ etmeyeceğini söylemişim. Bir taraftan devletin tanzimi yanında, diğer taraftan kooperatiflerin çoğalmasa ticareti normalleştiriyor ve onun satıcısı ve müşterisinde normal intizamlı bir kârla iktifâyâ sevk ediyor"¹⁴⁶.

Ona göre kooperatifçilik, ticareti büsbütün kaldırmak değil, onu meşrû kâr ile iktifâyâ sevk etmek ve memlekette yetiştirilen mühim maddelerin getireceği faydaları, yetiştiren ile ihraç eden arasında makûl bir nisbette taksim etmek gâyesine hizmet eder¹⁴⁷. Kooperatifler, mahsûlün fiyatlarını indirirken faizler üzerinde de tesir yapar. kooperatifler sayesinde Türk köylüsü içtimaî bir çalışma terbiyesine sahip olur¹⁴⁸.

Cumhuriyet kadroları, özel teşebbüse karşı mütereddittir. Celal Bayar'ın özel teşebbüs hakkındaki tereddütlerini izah ederken yaptığı tasnif çok ilginçtir. Bu tasnif şöyledir: "*Birinci kısım muâyyen sahâlarda yerleşmeyi münhasıran kendi zâviyelerinden kârlı gören yabancı sermayelere paravanlık edenlerdir. Burada normal şerâit ve Türkiye millî ekonomi kuruluşunun icaplarına uygun bir surette çalışan ve çalışacak olan ecnebi sermayeyi kasdetmiyorum.*

İkinci kısım; hükûmet her yerde fabrika tesisini arzetmiyor. Biz bugün müsâit görülen bir sahâ için alalım; bir sermaye gibi elimizde bulunsun, üzerinde spekülasyon yapalım düşüncesini güdenlerdir.

Üçüncü kısım ise; memleketin millî ekonomi icaplarını nazara almaksızın, büyük alâkasını ve devletin yüksek himâyeye tedbirlerini kendi şahsi ve gündelik menfaâtleri istismarı düşünenlerdir"¹⁴⁹.

¹⁴⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. IX. Ankara 1932, s. 451-452.

¹⁴⁷ C.H.F. Programının İzahı, s. 11.

¹⁴⁸ "Recep Bey'in Millet Meclisindeki Beyanâtı". Hâkimiyet-i Millîye, 23.6.1932.

¹⁴⁹ Ayın Tarihi, No. 27 (Mart 1936), s. 24-25.

Peker bu kural dışı kazanç temâyülünün devlet tarafından çeşitli yaptırımlarla engellenebileceğini düşünmektedir.¹⁵⁰ Ancak bunun tek çözüm olduğu kanaâtinde olmayıp aynı zamanda sistemin ahlâkının olması ve toplumun bu istikâmette bir anlaması, bir inanması ve birlikte hareket etmesi gerektiğine inanmaktadır¹⁵¹.

Devletçiliğin bu ahlâkî boyutu, devlet-cemiyet-fert ve sınıflar arasındaki hassas dengeyi oluşturmada esasî teşkil etmiş ve devleti, bu dengeyi oluşturacak bir organizasyon hâline getirmiştir. Peker'in devletçiliğinde temel esasî sınıf ve fert menfaât firkâlâşmasına engel olmak anlayışı oluşturmuştur ve izahları da buna göre şekillenmiştir. Onun bu anlayışı devletçiliğini, solidarist düşüncenin Türkiye'deki temsilcilerinden olan Ziya Gökalp'in çizgisine getirmiştir.

Üretici ve tüketicinin ilişkilerinde hem üreticinin hem tüketicinin şikâyetinin kaynağını üretici ile tüketici arasındaki aracı sınıfa bağlamaktadır. bu sınıfın ıslahı ancak devletçilik cihazının işlemesiyle gerçekleşecektir¹⁵². Bunun için satıcıları etiket koymaya zorlamak, alıcıları fatura istemeye teşvik etmek menşelere ait fatura oyunları ile fiat birliği, tröst anlaşmaları üzerinde süratli hareket etmek, tüccarın yaptığı istifleri haber almak işini gayretli bir servise bağlayarak, suçluları mahkemeye vermek¹⁵³ ve tüketim kooperatifleri kurmak suretiyle bu sınıfla mücâdele etmek eğilimi göstermektedir¹⁵⁴.

İktisadî faâliyetlerde hususî teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususî teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muâmeleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile hususî sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususî teşebbüslerle başarılı olacak sahâlara girmesini önlemek ve buna aykırı durumların giderilmesi gerektiği düşüncesini beyân etmektedir¹⁵⁵. Fakat bu ifadesinde bahsettiği devlet işletmeleri, hususî teşebbüs işletmelerinde aslolan her ikisine de ekonomik hayat içinde söz hakkı tanırken asıl kuruculuk ve tanzim edicilik vazifesini devlete vermektedir.

¹⁵⁰ "Dahiliye Vekilimiz Valilere Gönderdiği Tamimde Bazı Tavsiyeler Yaptı", *Ulus*, 22.10.1942.

¹⁵¹ "Ulusal Ekonomi Haftasında Cumhuriyet Halk Fırkası Umumî Kâtibi Recep Peker, Radyoda Bir Söylev Söyledi", *Aynı Tarihi*, No. 13 (II. Kanun 1935), s. 55.

¹⁵² *Hâkimiyet-i Millîye*, 23.6.1932.

¹⁵³ *Ulus*, 20.10.1942.

¹⁵⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C.IX. Ankara 1932, s. 214.

¹⁵⁵ "Başbakan Recep Peker Hükümetin İcraat Programını B.M.M.'ne Sundu ve Güvenoyu Aldı", *Ulus*, 15.8.1946.

İktisadî devlet teşekküllerinin ve dolayısıyla devletin ekonomik bünyede umumî tesirini arttırmak için hedefler tesbit etmiş ve bunun için şu üç noktayı esas almıştır:

1. İşletmelerin kuvvetli ihtisas unsurları ile cihazlandırılması,
2. Her şeyde mâliyet fiatını indirecek rasyonel çalışmanın kuvvetlendirilmesi,
3. İşletmelerde teknik muhâsebe meselesinin ileri götürülmesi¹⁵⁶.

Peker, her ne kadar devlet işletmeleri ile hususî teşebbüs arasında bir ahenk oluşturma mesajı verse de iktisadî projesinde temel merkez, iktisadî hayatı daima kontrol ve sevk edebilecek devlet işletmeleridir. Bu amaçla işletmeleri güçlü kılarak, bütün iktisadî faâliyetleri bu merkezden yönlendirmek düşüncesindedir. Onun anlayışında ferdî teşebbüsün faâliyetleri, kendi menfaâtlerine göre değil, devletin izin verdiği sınırlar içinde şekillenmelidir. İktisadî faâliyetinde yabancı sermayeye karşı yerli sermayeyi, yerli sermayeye karşı da devleti bir denge unsuru olarak kabul etmektedir¹⁵⁷.

Ferdî teşebbüsle ilgili itirazının temelinde, Türkiye'deki ekonomik belirsizlik yatmaktadır. Henüz daha hedef ve ilkeleri belirlenmeyen ferdî teşebbüsün toplum yapısı içerisindeki fonksiyonunun ne olacağı ve sosyal yapıyı hangi mâceraya götüreceği konusunda bir kuşku söz konusudur. Yani, Türk sosyal yapısı içerisinde fonksiyonu belirmiş, ahlâkî ilkeleri oluşmuş bir sermayeden söz etmek mümkün değildir. Bunun için de, ferdî teşebbüsün sosyal yapı içerisindeki meşrûluğu sağlanamamıştır. Peker, bu nedenle özel teşebbüsten mütereddittir. Fonksiyonu belirlememiş ferdî teşebbüsü, başı boş bırakmayı tehlikeli görmektedir. Başı boş bırakıldığı takdirde sosyal yapıda menfaâtleri çatışan bir sınıflaşma meydana geleceğini düşünmektedir. Bu nedenle devlet tanzimci eliyle sınıflaşmayı önlemelidir. Eğer patronsa işçi üzerinde, işçi ise patron üzerinde zarar verici tesir yapmasına müsaâde edilmemelidir. Kazancın daima makûl bir kâr çizgisinde tutulmasına itina gösterilmelidir¹⁵⁸. Bu itina gösterilmezse sermaye belli grupların elinde toplanacaktır ki, bu da sosyal tıkanıklığa yol açacak ve sınıf çatışmasını meydana getirecektir. Bu nedenle zenginlik ferdî olmaktan çıkarılmalıdır. Sermayenin kullanımı, millî menfaât

¹⁵⁶ "Peker'in Önemli Bir Konuşması", *Ulus*, 19.11.1946.

¹⁵⁷ *Ayn Tarihî*, No:13 (II. Kanun 1935), s. 56.

¹⁵⁸ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 67.

ve ferdî menfaât çelişkisinin ortaya çıkardığı sonuç itibariyle, sermayeye sahip olan fert veya grubun menfaât çizgisinde değil, millî menfaât çizgisinde olmalıdır. Böylece ona göre ferdî menfaât ile millî menfaât arasındaki çelişki ortadan kalkacak, millî menfaâtın neticesinde ferdî menfaât tatmin edilmiş olacaktır. Çünkü, çok büyük varlığa ulaşmış ferdin bile gücü mensup olduğu toplumun gücüyle doğru orantılıdır. Eğer toplum çok güçlü ise ferdin zenginliği birşey ifade edecek, aksi takdirde ferdin zenginliğinin bir ehemmiyeti olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, ona göre millî menfaâtlar istikametinde oluşturulan iktisadî yapı, ferdî menfaâti de tatmin ederken, ferdî menfaât esas alınarak hazırlanan sistem, hem millî menfaâti hem de ferdî menfaâte zarar vermekte, aynı zamanda sosyal çelişkilere sebebiyet vermektedir¹⁵⁹.

Ferdî teşebbüsün iktisadî yönlendirme gücüne eriştiğinde, iktisadî yapıda gayri meşrû sapmalar meydana geleceği düşüncesindedir. Tüketiciye karşı girişilecek fiat empozisyonunun tröstleşmeyi ve kartelleşmeyi doğuracağı inancındadır. Böyle bir gelişme devlet üzerinde müessir bir güç doğuracaktır ki, bu da insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücâdelesine ve vatandaşların devamlı çatışmasına sebep olacaktır. Bu çatışma devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olduğuna inandığı millî birliği tahrip edecektir. Böyle bir durum, millî kuvvetlerin beyhude yere israfına sebep olacağını düşündüğünden sınıflaşmayı reddederek milletçe kütleleşmek fikrini müdâfaa etmektedir¹⁶⁰.

Peker'in fert ve devletin ekonomik hayat içinde konumlarının ne olacağı konusundaki düşüncelerini izah etmek bakımından aşağıdaki konuşması pek mühimdir: "...Biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahâyı açık bulundurmakla beraber, yapılması lâzım olan işlerden şahsî teşebbüslerin başaramıyacaklarını veya şahsî teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerimizi, devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz. Bununla beraber fertlerin ve şirketlerin yapabilecekleri işlerde onların semereli ve muvaffak olarak çalışabilecekleri şerâiti de devletin vazifesi sayıyoruz."¹⁶¹ Buna göre Peker, cemiyet yapısında önemli fonksiyonu olan sanayi sahâlarının ferdî teşebbüse teslim edilmemesi, devletin bilâkis kendisinin bu sahâlarda aktif faaliyette bulunması gerektiğine inanmaktadır. Bununla beraber, ferdî teşebbüse bırakılan faaliyet sahâlarında da,

¹⁵⁹ 9 Mayıs 1935 Devrim Partisi Kongresinde Genel Sekreter Recep Peker'in Söylevi, s.19.

¹⁶⁰ C.H.P. Programının İzahı, s. 8.

¹⁶¹ C.H.P. Programının İzahı, s. 10-11.

devamlı devlet kontrolünü esas görmektedir. Rantabl ve kâr oranı yüksek iktisadî sahâlarda devletin fonksiyonunu arttırma eğiliminde, hatta ferdî teşebbüsü bu sahâlardan uzak tutmak gayreti içerisinde. Ferdî teşebbüse bırakılan faâliyet sahâlarının da, ferdî menfaâtinden ziyâde, devletin menfaâtî istikametinde işletilmesi gerektiği düşüncesindedir. Böylece ferdî teşebbüsün "*küçük esnaf işleri*" ile sınırlı kalmasını sağlayarak sosyal ve iktisadî hayata yön verebilecek, devletin üzerinde ikinci bir gücün oluşmasını engellemeyi düşünmektedir.

Onun görüşünde devlet, bütün sosyal ve iktisadî faâliyetlerin merkezidir. Devlet merkezli olmayan bütün faâliyetler gayri meşrû ve sosyal bünyeyi bozucu hareketlerdir. İşte devletçilik görüşü, bu inancı izah eden bir sistemdir. Bu konuda da şunları söylemektedir: "*Yeni programda devletçiliğin tarifini açık bir şekilde koyuyoruz. Eski programdaki tarifte "ferdî teşebbüs serbesttir, devlet de iktisadî bakımdan istediği şeyleri yapmakta serbesttir" diyorduk. Sağımızda koyu liberal denilen (grup), ikinci cümleyi almadan diyorlar ki, bana devlet karışamaz. Benden ne hesap sorabilir, ne beni kontrol edebilir. Ne yapacağım işin mahiyetini, ne kullanacağım ilk maddeyi, ne de müstehlikten isteyeceğim fiatı, ne kullandığım işçinin hakkını sorabilir (diyor).*"

Öte taraftan bir kızıl marksist de, herşeyi devletin yapacağını, hususî teşebbüse birşey bırakılmayacağını ifade ediyor. Hakikat, ne öyle ne böyledir. Bizim devletçiliğimizin hakiki mânâsı "*hususî teşebbüsün serbest olduğu*" fakat umumî menfaâtlere noktasından gerek olan her ekonomik teşebbüste devletin yapıcılık sahâ ve selâhiyetini açık bulunduruyor. Devlet kendi yaptığı ve kullanılmasını teşvik ve himâye ettiği endüstriyi kontrol edecektir.

Türkiye'de hususî teşebbüslere bırakılması herhangi bir iş, yalnız teşebbüs onların kabiliyetinden kuvvet alarak büyümüyor, Türkiye gümrük kapılarını büyük duvarlarla örmüştür. Millî sanayiî ilerletmek için her kolaylığı ve her imkânı temin etmiştir. Devlet, bütün bu yardımlarla beslediği millî endüstrinin kontrolsüz çalışma ile milleti istismar etmesine kayıtsız kalmaz"¹⁶².

Görüldüğü gibi Peker'in devletçiliğinde, izin verilen özel teşebbüs bağımsız değil, devletin organizesi ve kontrolü altındadır. Özel teşebbüsün iktisadî

¹⁶² 9 Mayıs 1935 Devrim Partisi Kongresinde Genel Sekreter Recep Peker'in Söylevi, s. 20-21.

faâliyetlerinde, başarıya ulaşmak için herşeyi mübah sayan, "*bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*" sloganıyla ifade edilen liberal düşüncesinin aksine bir görüşle, özel teşebbüsün hedefe ulaşmak için giriştiği bütün faâliyetlerinde istismar ihtimalini, devletçi uygulamalarla ortadan kaldırmak istegindedir. Devletin bu fonksiyonunu yitirmesinin sonucunda, tröstleşmenin ve kartelleşmenin ortaya çıkmasına sebep olacağı düşüncesindedir ki, ona göre bu sınıflaşmanın boyutlarını şiddetlendirecek ve gayri meşrû kazanç eğilimlerini meşrûlaştıracaktır¹⁶³. Peker, devlet-fert ilişkilerinde devletin fonksiyonunu "*serbest sermaye endüstri ve ticaret işlerinde çalışabilir, fakat çalışırken de imâl ederken de, satarken de devletin tanzim gözü ve eli altındadır.*"¹⁶⁴ şeklinde izah etmektedir.

Peker'in devletçiliği, *dağılan çöker, daima bir, daima toplu*¹⁶⁵ sloganının etrafında şekillenmiştir. bu nedenle ferdi fonksiyona göre şekillenmesine karşı çıktığı iktisadî yapıda, sınıf fonksiyonunun da güçlenmesine karşı çıkmıştır. Onun düşüncesinde iktisadî açıdan meydana gelen sınıf farklılaşması yoktur. Sadece birbirlerine muhtaç, tüccar, çiftçi, fabrikatör, işçi vs. gibi millî menfaâtleri etrafında kütleleşmiş, menfaâtleri ortak, fonksiyonları farklı sosyal gruplar vardır¹⁶⁶.

Bu anlayış içerisinde, sınıf çatışmasına sebep olacak faâliyetlerin yasaklanması gerektiği düşüncesindedir. Bu düşüncesini en iyi şekilde, 1936'da kabul edilen "iş kanunu"nun izahında anlatmıştır: "*Biz bu iş kanunu ile yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı örüyorsak, buna benzer başka kamunlarla tarifelere hâkim olmak, kredileri tanzim etmek ve fiatları kontrol kamunları gibi tedbirlerle de, hergün mütekâmil safhalarda yürüyerek müstehlik ve müstahsil unsurlar mücâdelesinin ruhunu da ortadan kaldırmış bulunuyoruz. Bütün bunlarla kavgasız ve istismarsız anlaşıp uyuşma prensiplerine bağlı bir cemiyet kurma vazifesini yapma hâlindeyiz.*

Ta ki, en uzaktaki çetin, fakat parlak millî hedeflere kesme yollardan da en az zamanda birlik ve beraberlikle varalım. Bu ancak birinin kolu ötekisine bağlı, birinin

¹⁶³ *Ayın Tarihi*, No. 18 (Haziran 1935), S. 35; Ayrıca bkz. C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, s. 15-16.

¹⁶⁴ Recep Peker, "*Uluslaşma-Devletleşme*"

¹⁶⁵ "Peker'in Yeni Halkevlerini Açma Nutku", *Ülkü*, C. VII, s. 35 (Mart 1935), s. 5.

¹⁶⁶ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s. 14.

kalbi ötekine çarpar bir millet kitlesi, terbiyesi ile beslenmiş olarak durmadan ileri gitmekle mümkün olur"¹⁶⁷.

Peker'e göre iş kanunuyla grev ve lokavt yasak edilerek sınıflar çatışmasının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu yasaklanışta sermayenin, sermayeden kaynaklanan gücüyle işçiye haksız tazyikini önleyen, işçilerin dayanışma gücüne dayanarak devlet varlığında esas olan sanayi mevcûdiyetini tahrip etmesini önleyen bir dengenin söz konusu olduğu inancındadır¹⁶⁸.

Büyük sanayi hamlesine girildiği bir dönemde, bu sanayiî kurulup işlemesi için işverenle işçi arasındaki ahenk ve münâsebet tanziminin kat'i bir ihtiyaç olduğunu düşünmektedir¹⁶⁹. Ona göre bu münâsebeti düzenleyecek olan, patron ve işçinin kendi lehlerinde kullanabilecekleri grev ve lokavt girişimleri değil, uzlaştırıcı devlet hâkemliğidir¹⁷⁰. Böylece sınıf kavgasına dayanan rejim tipi yerine ahenkli ve muvâzeneli bir devlet tipi çıkacaktır¹⁷¹. Sınıf şuûru aşılarak, toplum içinde yaşayan her unsurun, bekâsını ve ilerlemesini temin edecek millî iş hayatı oluşacaktır¹⁷².

Peker, iş kanununun izahını yaparken aslında devletçilikle, iktisadî yaşayışta fert ve sınıf fonksiyonunu azaltarak devletin fonksiyonunun arttırılması gerektiği mesajını vermektedir. Yunus Nadi 12 Haziran 1936'da "*Cumhuriyet*" gazetesinde yazdığı makalede iş kanunu ile ilgili şunları söylemektedir: "*Yeni iş kanunu bir taraftan büyük bir ciddiyet ve ihtimamla memlekette iş hayatının tanzimini umde ittihâz etmiş bulunurken öte yandan büyük tesirler altında mahiyetleri meçhul taklitçi hareketlere nihâyet vermiş bulunuyor. Bilhassa işin selâmetine ehemmiyet atfetmiş, olması ve iş hayatının murâkibesini devletin eline vermiş bulunması noktalarından yeni çıkan iş kamunumuzun, bu yolda yapılabilecek kamunların en mükemmellerinden biri saymakta bir tereddütümüz yoktur*"¹⁷³. Bu sözler, kanunun çıkmasında önemli gayretleri olan Peker'in devletçiliğinin, böylece hukukî bir temele oturduğunun işaretidir. Peker'in devletçilik nazariyesinin hukukî yansıması olarak görülen, sürekli ve süreksiz işlerin tarifi, iş müddeti, işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyetlerinin temini,

¹⁶⁷ "İş Kanunu Müzâkeresi Dolayısıyla Recep Peker'in Kamutay'daki Söylevi", *Ayın Tarihi*. No. 31 (Temmuz 1936), s. 19.

¹⁶⁸ **9 Mayıs 1935 Devrim Partisi Kongresinde Genel Sekreter Recep Peker'in Söylevi**, s. 17.

¹⁶⁹ *Ayın Tarihi*. No. 31 (Temmuz 1936), s. 18.

¹⁷⁰ *Ayın Tarihi*. No. 18 (Haziran 1935), s. 34-35.

¹⁷¹ *Ayın Tarihi*. No. 31 (Temmuz 1936), s. 19.

¹⁷² Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s. 19.

¹⁷³ Yunus Nadi, "*Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kanunu*", *Cumhuriyet*, 12.6.1936.

iş ve işçi bulma, grev ve lokavt yasağı, iş hayatını murâkabe ve teftiş tarzları, iş hayatında yapılacak içtimaî yardımlar, cezaî hükümler gibi maddeleri ihtivâ eden bu kanun¹⁷⁴, İtalyan iş kanunu örnek alınarak hazırlanmıştır¹⁷⁵.

Peker iş kanunu ile, yurttaşların sınıflaşp parçalara ayrılmasına karşı bir engel oluşturarak, buna benzer başka kanunlarla tarifelere hâkim olmak, kredileri tanzim etmek ve fiatların kontrolü kanunları gibi tedbirlerle, Türkiye'de müstehlik ve müstahsil unsurlar mücâdelesinin ruhunu ortadan kaldırıp kavgasız ve istismarsız, uyuşma prensiplerine bağlı bir cemiyet kurmayı hedeflemektedir¹⁷⁶.

Peker, iş kanununun ilk işaretini 1935'te yaptığı parti programı ile ilgili konuşmasında vermiştir. Parla'ya göre Peker bu düşüncelerinde korporatist bir yaklaşım ve düzenleme içerisindedir. Peker, korporatizm ile ilgili düşüncesini şöyle izah etmektedir: "... *Şu halde korporatif bir devlet düşüncesi mi hâkimdir, fikri hatıra gelebilir. Bunu da karşılamak için programımızda önemli bir madde vardır. Onu hatırlayalım...*" Türkiye'de istismarcı yolda çalışacak tröstler ve karteller yasak olacaktır". Bilirsiniz, nasıl marksist sosyalist fikir, bir ulusu içinde sınıf duygusu ile besliyerek parça parça çatışma sınıflarına ayırır, bir sınıfı öteki sınıf aleyhine uğraşan sürükleyici telkinler yaparsa, müstahsillerin aralarında birleşmeleri ve elele vermeleri müstehlikler aleyhine ilk bakışta bâriz görünmeyen fakat hakikatte zararlı olan bir başka çeşit sınıf mücâdelesine yolaçar"¹⁷⁷. Parla'ya göre Peker bu izahında, korporatif devleti, faşist devletle, meslek gruplarını doğrudan korporasyonlar şeklinde düzenleyen, bu kurumları hukuk rejimlerinde de, siyasal temsil sisteminde de çok net bir biçimde totaliter bir devletin organları haline getiren faşizmle özdeşleştirmiş; daha dar bir kategori olan korporatif-faşist devlet ile daha geniş kategori olan korporatizm

¹⁷⁴ "İş Kanunu Meclisten Çıkarken", Cumhuriyet, 9.6.1936.

¹⁷⁵ Kemâl H. Karpat, A.g.e., s. 69.

¹⁷⁶ **Ayin Tarihi**, No. 31 (Temmuz 1936), s. 19, Yunus Nadi, İş Kanununun amacını şöyle izah etmektedir: "Bu kanun, ne daha ziyâde işvereni düşünen bir kanundur, ne de daha ziyâde işçiyi iltizam etmek modasına ittibâ etmiştir. Bu kanun sadece işin muntazam ve hütün menfaâtlere uygun surette yürümesini amaç tutmuştur ve nâzımlık vazifesini de devletin eline vermiştir. Devletin bu nâzımlık rolünü, işin selâmetine itina eden büyük bir tarafsızlıkla ifade edeceğinden kimsenin şüphesi olamaz. Bu yüksek zâbutanın Türkiye iş hayatında nihayet sevgi ve saygıya dayanan yüksek ahenkli bir ihtiyat yaratacak olması yeni kanundan beklediğimiz iyiliklerin başlıcasını teşkil eder." bkz. Yunus Nadi, "Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kanunu".

¹⁷⁷ **Ayin Tarihi**, No. 18 (Haziran 1935), s. 51.

ve bunun daha yumuşak biçimleri arasında bir bağ görmemiştir. Böylesi bir yakıştırmayı ve benzeyişi reddetmiştir.

Peker, faşizmi tröstler ve kartellerle özdeşleştirirken eklediği bir nokta vardır. Bir çok faşist akım ve parti, özellikle iktidara gelmeden önce, kendisini büyük tekelci sermaye ile örgütlü işçi sınıfı ve kızıl tehlike arasında sıkışmış hisseden orta sınıf ve tabakaların desteğine hitap edebilmek için, tam da bu retoriği kullanmıştır ve bunu yaparken de meslek-sermaye karşıtlığını, tüketici-üretici karşıtlığına kaydırmıştır. Parla, bütün bunlardan, Peker'in ve o dönemin CHP'sinin faşist olduğu kanaatinin çıkarılmaması gerektiğine işaret ederek, ideolojik planda yer yer faşizan boyutlar ve açılımlar olmasına rağmen, net olarak korporatizmin faşist değil, solidarist-dayanışmacı alt türüne yakın olduğunu belirtmektedir¹⁷⁸.

Peker, "Ulus" gazetesinde yazdığı "Uluslaşma-Devletleşme" adlı makalesinde âdeta solidarist düşüncenin izahını yapmakta olup şöyle demektedir: "*Türkiye'de sınıf telâkkisinin yapacağı bütün ayrılık, düşmanlık konularına da yer vermiyoruz. Hiçbir tek insan, hiçbir aile ne mahiyetle olursa olsun hiçbir zümre için imtiyaz tanımıyoruz. Tek insan olsun, iş zümrelerinin, şirketlerin ve her türlü toplulukların olsun, kârı ve her türlü faydası genel menfaât çizgisi içindedir. Fakat her iş zümresinin bu çizgi içinde serbest çalışması öbürünün ve kamunun hayatı için lüzumludur. Bununla yurûtta klâs kavgası yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve menfaâtler arasında birbirini hırpalamayacak surette ahenk kurmak istiyoruz*"¹⁷⁹.

Peker'in bu izahından, onun meseleye korporatist bir anlayış içerisinde yaklaştığını görmek mümkündür. Çünkü korporatizmde fertlerin kendi çıkarları için çalışmaları, özel mülkiyet ve girişimleri, toplumsal dayanışmaya hizmet ettiği ve kendi başına bir üstün değer olan kamu yararına zarar vermediği ölçüde meşrû sayılır ve yine

¹⁷⁸ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Kemâlist Tek-Parti İdeolojisi ve C.H.P'nin Altı Oku*, s. 141-142.

¹⁷⁹ Recep Peker. "Uluslaşma-Devletleşme"

Peker'in bu dayanışmacı vasfında Gökâlp'in etkileri görülmektedir. Durkheim'daki toplum kavramı Gökâlp'te millete dönüştürülmüştür. Toplum, bütün fikirlerin kaynağı, en üstün manevî otorite ve davranışlarımızda en yüksek ahlâk hâkimidir. Gökâlp için kişi ancak maddî bir mânâ taşıyordu; aslında o toplumun amacına hizmet eden bir varlıktı. Gökâlp kişinin irade hürriyetini reddetmektedir. Ona göre kişi farkında olmadan toplumun ideallerine uyar, bireycilik ümitsizliğin ve perişanlığın bir kaynağı, bütün ahlâk prensiplerinin tükenmesi demektir. bkz. Kemâl H. Kaprat, *A.g.e.*, s. 29.

korporatist sistemde, liberal sistemdeki devlet-ekonomi ayrılığı prensibinin aksine, devlet ile ekonomi birbirine bağlanmıştır¹⁸⁰.

Korporatizmin, solidarist ve faşist alt türleri arasındaki ayrılık tespit edilerek Peker'in fert-sınıf-devlet ilişkisini düzenleyen düşüncesinin zemini daha da netleşebilir. Korporatizmin, solidarist ve faşist biçimleri arasındaki ayırım, esas olarak, fert, toplum ve devlet arasındaki karşılıklı ilişkilere farklı yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Her iki yaklaşım da, liberal modelde "*ferdî*", marksist modelde "*sınıf*"ın birinci kategoride yer almasına karşı çıkmakta, meslekî grubu ya da temel olarak meslek ölçütüne göre örgütlenmiş çıkar gruplarını toplumsal örgütlenme ve siyasî faaliyetin temel birimi saymaktadır. Ancak faşist korporatizm, toplumu ve ferdî, en azından kurumsal olarak hayli metafizikleştirmiş bir korporatif devletin içinde; "*herşey devletin içinde, hiçbir şey devletin dışında değil*" düsturuyla eritir. Meslekî gruplarla korporasyonları da, devletin, sivil toplumu denetim ve egemenliği altında tutmasını sağlayan kamu organları olarak görür. Bunlar, liberal hukukî ve siyasî modelin tersine görev ve yükümlülüklerine ilişkin devletin emirlerini sivil topluma aktarırlar. Oysa solidarist korporatizmde meslekî gruplar ve bunların korporasyonları, fertle devlet arasında bir tampon işlevi görür. Meslekî gruplar ve korporasyonlar aslında bencil olan fertlere kamu çıkarları ruhunu aşılacakları gibi, sivil toplumun çekirdeği olan korporasyonlar, özerktir ve yetkileri liberal modele kıyasla sınırlı olsa da, sahip oldukları haklar vardır. Ancak aynı zamanda, dayanışma ve birliğin gereği olarak topluma karşı yükümlülükleri de vardır¹⁸¹.

Bu izahtan yola çıkarak, Peker'in devletçiliğindeki fert-toplum-devlet ilişkileri ile ilgili düşüncesinin, Ziya Gökalp ile İttihat ve Terakkî'nin temel düşüncesini oluşturan solidarist anlayış üzerine oturtulduğu söylenebilir. Ancak, İttihat ve Terakkî ile Gökalp'in solidarist düşüncesi Peker'e göre daha nettir¹⁸². Peker'in zamanla:

¹⁸⁰ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemâlizm ve Türkiye'de Korporatizm**. İstanbul 1984. s. 55.

¹⁸¹ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemâlizm ve Türkiye'de Korporatizm**. İstanbul 1984, s. 57.

¹⁸² Meselâ İttihat ve Terakkî içindeki Kara Kemâl grubunun bu konudaki görüşlerinin netliğini göstermesi bakımından şu izah güzel bir örnektir: "*Önce esnaf cemiyetleri kurularak, öncelikle küçük esnaf örgütlenecektir. Bunlarla fırka yada, cemiyet arasında organik bağlar kurulacaktır. Bu teşkilatlandırma işlemi hamallara kadar yayılacaktır. Asıl önemlisi bu kuruluşlar içine Hıristiyanlar alınmayacaktır ve dışlanacaktır. Böylelikle fırka içinde sermayeci olmayan ve tamamen Türkler'den meydana gelen menfaat grupları oluşturulmuş olacaktır. Bu gruplar yoluyla ekonomik hayatın büyük kesimi kontrol altına alınacaktır*". Diğer taraftan Ziya Gökalp de buna benzer görüşünü ifade eden şu sözleri söylemektedir: "*Ekonomik alanın, toplumsal ve kültürel alanlarda olduğu gibi merkezî siyasî otoriter müdahaleden özerk*

"Devletin vazifesi tek vatandaşı değil, bütün vatandaşları düşünmektir, umumî kütleyi düşünmektir. Tek vatandaş düşünülmemelidir. Fakat vatanın ve bütün milletin menfaâtı icap ederse tek şahıslar, kütleler, binler, yüzbinler gözden çıkarılabilmeli, gerekirse mahvolması sağlanmalıdır,¹⁸³ şeklindeki ifadelerle faşist sapmalar gösterdiğini görmekteyiz.

Peker'in devletçiliğinin, Gökalp ve İttihat ve Terakkî düşüncesinden ayrılmasının sebebi, fikirlerini belirleyen zeminin farklı olmasından kaynaklanır. Gökalp devletçiliği; "*zaten, Türkler tabiaten devletçidirler, her teceddüdün, her terakkînin başlamasını devletten beklerler hatta, Türkiye'de inkılapları bile devlet yapar, aynı zamanda terakkîye düşman olan anasırırlarla daima mücâdele eden devlet olmuştur*"¹⁸⁴, sözlerinde ifadesini bulan geleneksel psikoloji üzerine oturtmuş, geleneksel düşünce ile barışık bir şekilde, pratiğe göre bir teori oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle de, toplumla uyum içindedir ve toplumla potansiyel bir tehlike olarak görmemektedir. Peker'de ise, teoriyi pratiğin ve sosyal yapının önünde götüren bir psikoloji mevcuttur. Sosyal realiteden ziyâde, inkılâbın realiteleri vardır. Bu nedenle geleneğe aykırı inkılâpçı tavrı onun, ferdî ve sosyal grupları potansiyel tehlike olarak görmesine sebep olmaktadır¹⁸⁵.

olması gerektir. İşlevs: uzmanlaşma ve meslek alanlarının, örneğin; baronun, tabiple. odasının ve öğretmenler cemiyetinin devlete tabi bulunması lâzımdır. Devlet ekonomik hayattan uzak durmayacak ama "millî ekonomi politikası"nın sınırlarını da aşmayacaktır. Çünkü ekonomik alanda yetkili olan "kamu" otoritesi değil meslekî otoritedir". bkz. Tarık Zafer Tunaya, A.g.e, C.III. s. 336; Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemâlizm ve Türkiye'de Korporatizm**, s. 112.

¹⁸³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.IV, Ankara 1968, s. 439.

¹⁸⁴ Ziya Gökalp, **Makaleler VII**, s.70.

¹⁸⁵ Peker'in devletçilik görüşündeki: "*Devletin iktisadî hayatta fonksiyonel bir biçimde müteşebbis olarak yer alması ve tanzim edici olması gerektiği*" düşüncesi, Ağaoğlu tarafından eleştirilmiştir. Ağaoğlu, devletin iktisadî hayata müdâhalesini, icabettiği ve ihtiyaç olduğu zamanlar, tezatları bertaraf etmek ve içtimai nizamı korumak için tanımaktadır. Ağaoğlu'na göre devlet müteşebbis değil, tanzimci olmalıdır. Ferdin iktisadî hayatta fonksiyonunun azaltılması ve devletin müteşebbis suretiyle iktisadiyatla uğraşması tehlikelidir. Kuvvetli cemaatler yalnız kuvvetli fertlerden mürekkep olanlardır.

Bu görüşleri, zamanın liberal iktisadî anlayışındaki devletin rolünü dile getirmektedir., Tamamen bağımsız bir iktisadî hayatın toplumsal dengesizliklere ve sürekli krizlere yol açtığını gören kapitalist ülkelerin, devletin iktisadî hayat içinde daha etkili olması gerektiği görüşlerini geliştirmesi, liberal düşüncenin takipçisi Ağaoğlu gibi Türk aydınlarınca da kabul görüyordu. Fakat devletin tesirinin arttırılması demek, hiçbir zaman ferdî mesâinin en aza indirilmesi mânâsına gelmiyordu. Nitekim Ağaoğlu, ferdî teşebbüsün kısıtlanmasını ülke için pek tehlikeli olarak yorumlamaktadır.

Ağaoğlu'nun bu düşünüş biçimindeki yanlışlık, her cemiyetin gelişme sanayileşme şartları bakımından ne kadar köklü farklılıklar arz ettiği gerçeği üzerinde durmayışından

Peker'in devletçilik görüşünde, II. Dünya savaşından sonra dünyada meydana gelen gelişmeler sonucu, liberalleşme görülmektedir. Nitekim, 1945'te Şirket-i Hayriye'nin devletçe satın alınması hususunda hükûmete muhalif olarak, Arif Çubukçu, Ali Rıza Erem, İzzet Arıkan, Muhtar Berker, Münir Birsnel, Hâzım Kuyucak ile birlikte red oyu vermiştir. Recep Peker'in red oyu iki yönden anlamlıdır. Birincisi, 1945'e kadar savunduğu iktisadî devletçilik düşüncesinden ayrıldığını gösteriyor, ikincisi de, Saraçoğlu hükûmetine karşı olan tutumunu yansıtıyordu¹⁸⁶. Peker'in iktisadî devletçiliğindeki değişiklik, başbakanlığı dönemindeki faaliyetlerinde bilhassa "7 Eylül Kararları" olarak adlandırılan uygulamalarında göze çarpmaktadır. Bu konuyla ilgili ayrı başlığımız olacağı için burada değinmeyeceğiz.

8. Rejim Anlayışı

Batılı olmayan toplumlar, batının uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirdiği dönüşümleri çok kısa bir zaman da gerçekleştirmek durumundadırlar. Bu nedenle de değişim süreci, son derece yavaş işleyen batılı olmayan toplumlarda insan irâdesinin aktif müdâhalesini ihtiyaç vardır. İnsan eylemi önceden zihinde tasarlanmış olduğundan bu müdâhaleyi ancak batının niteliklerini kavramış sosyal gruplar, özellikle de aydınlar yapacaktır. Batılı olmayan toplumların değişim süreçlerinde gözlenen bu müdâhale, batılılaşmacı anlayışa göre geleneksel toplumdan,

kaynaklanmaktadır. Nitekim 1923 ile 1930 arasında devlet, ferdi teşebbüs için bütün imkânlarını seferber etmesine rağmen ortaya kayda değer her hangi bir şey konulamamıştır. aslında devlet bütün imkânlarını dahi ferdi müteşebbislerin eline teslim etseydi yine de 18. ve 19. yüzyıl Avrupası'ndaki ferdi müteşebbislerin olumlu şartlarını sağlayamazdı. Çünkü ne müstemlekeler gibi hazır pazarlar vardı, ne de makinalaşmanın yarattığı muazzam ve çok ucuz iş gücü. Ne de ferdi teşebbüs zihniyeti henüz oluşmamıştı. Cılız teşebbüslerde bulunan şahıslar için kârı kendilerine ait olmak üzere işletmenin geri kalan bütün masraflarının devlete yüklenmesini bekliyorlar, kendilerini o sahada devletin bir memuru gibi görmek istiyorlardı. Ağaoğlu'nun ve onun gibi düşünenlerin fikirleri iktisadî hayatta devlet-toplum-fert ilişkilerinin başka bir boyutu olarak D.P. nin programına şöyle yansımıştır:

"a. Devlet, iktisadî faaliyetlere; iktisadî kalkınmayı temin ve yurttaşların refah ve geçim seviyesini yükseltmek için girebilir. Başka herhangi bir sebep ve bahane ile devleti, ktisadî faaliyetlere girişemez.

b. Devlet iktisadî faaliyetlere giriştiği takdirde de hususî teşebbüs ve sermaye ile rekâbet hâlinde bulunamaz. Hususî teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarrufları, bu maksat ile, yani "özel teşebbüs menfaâtleri ile genel menfaâtin telifi maksadıyla" nizamlanacaktır. bkz. Ahmet Ağaoğlu, Devlet ve Fert, s. 73-74; Naci Bostancı, A.g.e., s. 75-76; Samet Ağaoğlu, İki Parti Arasındaki Farklar, s. 65.

¹⁸⁶ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950". Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980), C.IV, İstanbul 1989, s.135.

batılı topluma geçiş aşamasında zorunludur. Geçiş gerçekleşinceye kadar otoriter rejimlere katlanmak gerekmektedir. Böyle bakıldığında batılı olmayan toplumlardaki toplumsal değişim süreçlerini açıklamanın temeli de, geriyi simgelediğine inanılan geleneksellik ya da, geleneksel dünya görüşüne göre davranan halk ile batının tüm dünya toplumları için idealleştirilmesini ifade eder tarzda kullanılan ve bu anlamda da ileriye simgeleyen batıllık ya da batılı dünya görüşüne göre toplumu dönüştürmeye çalışan aydınlar arasındaki çelişki olmaktadır¹⁸⁷. Batılı olmayan toplumlarda batılılaşmacı aydınlar, çoğulcu demokrasinin yarışma odaklarını genellikle katlanılmaz bir lüks sayma eğilimindedirler¹⁸⁸.

Türkiyede bu sosyo-politik olguları değişim süreci içerisinde yaşamıştır. Karpat'a göre Fransız inkılâbının bireyci ve lâik fikirleri Türk aydınları arasında büyük bir rağbet görmüştür. Müphem ve karışık anlaşılmuş olmakla beraber bu fikirler, siyasî rejimdeki yalpalanmalara rağmen, inkılâpçı aydınların er geç ulaşmak istedikleri ana amaç olarak devam etmiştir. Böylece hızlı yenileşme mecburiyeti karşısında Türkiye Cumhuriyeti, ardı ardına bir reform hareketine girişerek tek parti rejimi uygulanmıştır. Ama yine de bireyci parlamenter sistem fikrini geliştirmeyi ülkü olarak muhâfaza etmiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk yirmibeş yılı süresince yenilikçi-lâikçi grup hâkim durumda idi, bunlar 1919-1922 yılları özel tarihî şartların yardımıyla iktidara geçip 1922'de saltanatı ve 1924'de de halifeliği kaldırarak durumlarını kuvvetlendirmişlerdir. Cumhuriyet döneminde toplumsal yapı ve düşünüşte meydana gelen önemli değişiklikler ve yeni bir siyasî sisteme geçiş, iktidardaki hükûmetin bilerek aldığı bir kararla olmuştur. Yavaş yavaş yürürlüğe konulan bu karar toplumsal değişmeyi hem hızlandıran hem de onun yönünü değiştiren zincirleme tepkiler doğurmuştur.

Cumhuriyet inkılâpçılarından genellikle diktatörlük bir fikir olarak kabul edilmemiş, hatta tek parti idaresinin en sert şekilde yürütüldüğü zamanlarda bile Türkiye için zararlı bir sistem olduğu öne sürülmüştür. Türkiye'deki sistem batı diktatörlüklerine benzemiyordu. Çünkü terör yoktu ve basına nisbî bir hürriyet tanıyordu. Çeşitli reformlar ve yeni eğitim sistemi diktatörlüğü kuvvetlendirmek amacıyla değil, batılı anlamda bu sisteme geçiş için uygulanmıştır¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Levent Köker, *Modernleşme, Kemâlizm ve Demokrasi*, İstanbul 1993, s.13-14.

¹⁸⁸ Mete Tunçay, *A.g.e.*, s.21.

¹⁸⁹ Kemâl H. Karpat, *A.g.e.*, s.2, 124.

Mustafa Kemâl ve kadrosunun önemli bir bölümünü bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Yani idealde tam mânâsıyla batılı sistem özlemi duymuşlar ve pratikte buna zemin hazırlama gâyesi güderek, bu doğrultuda gayret sarfetmişlerdir. Ancak, Peker'i bu kategoride değerlendirmek mümkün değildir. Peker, otoriter rejim anlayışında samimi idi¹⁹⁰. Bunu bir geçiş dönemi rejimi olarak değil, toplumun ihtiyacını karşılayacak ideal sistem olarak görmektedir. Ona göre tek-parti sistemi, toplumu batıya entegreye hazırlayan bir geçiş rejimi, yani bir başlangıç değil bir sondur. Peker'in batılı mânâda bir rejim özlemi yoktur. Bu özelliğiyle de Mustafa Kemâl'den ayrılmaktadır.

Peker'e göre devletin sürekliliği, rejimin gücüne ve sürekliliğine bağlı olup, düşüncesi de bu anlayışa göre şekillenmiştir¹⁹¹. Bundan dolayı rejim konusundaki hassasiyeti fobiye dönüşmüştür¹⁹². Bu nedenle eleştiri kabul etmez bir anlayış içerisindedir. Rejime yenilik en masumâne eleştiriye bile devlet aleyhine tavır olarak görme eğilimindedir.

Peker, Rejim anlayışını, inkılâpçı kadronun bir çoğunda olduğu gibi "komplo teorisi" üzerine oturtmuştur. Onun nazarında, içeride inkılâp düşmanları ve onlara karşı korunması lâzım gelen inkılâplar, dışarıda ise Türkiye'nin bağımsızlığına göz dikmiş emperyalistler ve korunması gereken istiklâlimiz vardır. İçerideki muhâlefet

¹⁹⁰ Bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

"Medenî insanlığın yüz karası olan totaliter diktatörlük zihniyeti ile meşrû bir hükûmetin birinci vazifesi olan otorite fikrini birbirine karıştırmamak lâzımdır. Eğer bir cehâlet eseri değilse bunu kasden yapmak bugünkü iktidar mevkiini kötölemek için kamuoyunun bilgisizlik ve tecrübesizlikle mahmul olan kısımlarını avutup aldatmak demektir. Bir defa Türkiye Cumhuriyeti Devleti katıyyen totaliter bir devlet değildir. Millî iradeye dayanan, kanunlara göre işleyen ve hayatında muhâlefeti teşvik eden bir cumhuriyettir. totaliter olmayan bir devlet içerisinde, totaliter bir hükûmet tasavvur etmek ideolojik en basit bilgilere telif edilemez. Bizler hep beraber ve bu arada hükûmetimiz ideolojisi sağ, sol ne olursa olsun totaliter zihniyette devletleri, beşeriyetin ve milletlerin düşmanı olan menfur bir şey sayarız. totalitarizm, ilk çağ insanlık devirlerinde ve sonraları küçük devletlerin kuruluşlarında fikirsiz insan yığınları arasında topluluğu sağlayan faydalı gibi telâkki edilen bir yoldu. İnsanlık âlemi medenî ufuklara doğru genişledikçe, devlet anlayışı kemâle doğru mesafe aldıkça, hürriyet ve vatandaşın devlet idaresine iştiraki mehfumları kuvvetlenmiş, fakat buna rağmen zaman zaman kader, yeni zamanın büyük devletlerinin başına totaliter diktatörleri musallat etmiştir. Bütün bu diktatörlerin mensup oldukları milletlerin başını yedikleri açık bir cemiyetin varlığını ve kuvvetini masum tutabilmek için, üstün tutabilmek için lâzım bir unsurdur." bkz.: **Ayın Tarihi**, No: 165 (Ağustos 1947), s.15-16.

¹⁹¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, C.IV, T.B.M.M. Matbaası, 1968, s.441.

¹⁹² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, C.IV, s.441.

daima dışarıdan desteklidir ve emperyalistlerin Türkiye'deki uzantısıdır. Bu nedenle en masumâne muhâlefeti dahi hainâne bir tavır olarak değerlendirmiştir. Nitekim bu yüzden millî mücâdelenin önemli şahsiyetlerinden olan ve kendisinin millî mücâdelede Ankara'ya gönderilmesini sağlayan Rauf Orbay'a, cumhuriyetin ilân ediliş tarzına itirazından dolayı îma yoluna hâin ithamında bulunmuştur¹⁹³.

Ona göre, inkılâbın başarısı ve istiklâlin istikbali birbirine bağlıdır. Eğer inkılâpçılar başarılı olamazsa istiklâlimiz de yok olacaktır. İnkılâpçının başarısı da, iktidarın daima inkılâpçının elinde kalmasını sağlayacak rejimden geçmektedir. Bu nedenle rejme yönelik tenkidlerin itaatkâr bir anlayış içerisinde yapılması gerektiğine inanmaktadır¹⁹⁴. Aslında tenkidden anladığı tekliftir. Yani kişiler ve gruplar iktidardakileri ve uygulamalarını tenkid edemezler. Ancak gözden kaçan bazı hususları hatırlatabilirler ve aynı mâhiyette teklifte bulunabilirler. Eylemin mahiyetine yönelik her tenkid ihânettir. Böyle durumlarda iktidar kanunun dışına çıkabilir ve kanuna aykırı olarak sert tedbir alabilir¹⁹⁵.

Peker'in rejim ile ilgili düşünceleri devletçilik anlayışı dairesinde şekillenmiştir. Toplumun bütün sosyal katmanlarını sabit bir fikirde bütünleştirmek gayreti içinde olup devletin bekâsını buna bağlı görmektedir¹⁹⁶. Ona göre müşterek menfaâtleri için vatanın kendileri tarafından idare edilmesini talep edenler, bir taraftan "*şerefli vatandaş*", diğer taraftan da devlet ve hükûmetin haklarına hürmet eden "*terbiyeli vatandaş*" vasıflarına sahip olmalıdırlar¹⁹⁷.

Bu düşüncelerinden dolayı Peker tek-partici rejim savunuculuğu yapmıştır. Bu nedenle bu rejim hakkındaki görüşlerini anlayabilmek için onun parti ve şef anlayışını bilmek durumundayız.

Peker'e göre, halkın devlet mekanizmasındaki fonksiyonunun artması siyasî partileri bir müessese olarak ortaya çıkıştır¹⁹⁸. Fakat, birçok partilerden mürekkep idarelerin oluşmasıyla birlikte, politikayı kendine meslek edinmiş insanların, milletlerin haklarını muayyen prensipler üzerinde ileriye götürecekleri yerde, gâyesiz çalışmalarla

¹⁹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.X. 1975, s.110; Lord Kinross, A.g.e., s.461.

¹⁹⁴ Recep Peker, "*Karar Günleri*", *Ulus*, 29. 5. 1939.

¹⁹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19. 08. 1924.

¹⁹⁶ Kemâl H. Karpat, A.g.e., s.2.

¹⁹⁷ Recep Bey, "*Vatandaş Şeref ve Terbiyesi*".

¹⁹⁸ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.60.

kısa olan yolları uzattıklarından bu müessese hedefinden uzaklaşmıştır¹⁹⁹. Bu nedenle Peker, milletin politik hayatında birden fazla partinin bulunması konusunda çekinceler koymakta ve bu durumun başarısızlığa sebep olacağını düşünmektedir. Dağınık, karışık, partiler sistemi olarak adlandırdığı çok partili sistemin devam etmesi halinde devletin; ihtisas, kıymet, güven, kafa, el ve gönül birliği isteyen çetin ve büyük işlerinin tökezleyeceği kanaatindedir. Ona göre parti tek millî olmalıdır. "*Liberal devlet tipinin dağınık partileri yerine, ulusun bütün isteklerine omuz vermiş, bütün tehlikeleri göğüslemiş, yaparı ile, satarı ile, alanı ile, toprakta, fabrikada, laboratuvarında çalışarı ile, köyde ve kentte yaşayarı ile, bütün halk yığınlarının ihtiyaçlarını duyup, anlayarak çalışma sinesinde bulunanlara yer ve değer vermiş, ulusal parti ile idarenin, muvaffak olacağı devirdeyiz*" sözleriyle bunu ifade etmektedir. Türkiye'deki tek parti sisteminin de bu düşüncenin mahsulü olduğunu düşünmekte olup, C.H.P.'nı milletin bağrından doğan ve milletin malı olan bir parti olarak görmektedir²⁰⁰.

Ona göre partinin bütün doktrin ve prensipleri pragmatist olmalıdır. Baştan itibaren kurduğu ve kovaladığı yolları herhangi bir nazariyecilikten değil, hayattan ve toplumu çevreleyen özel ve genel şartlardan alınıp tespiti lâzımdır²⁰¹. Bu yüzden geniş kapsamlı parti programlarına karşıdır. İnsanların, parti mensubu olduklarında temel fikirlerin ana çizgileri üzerinde uzlaştıklarını ve uzlaşılan bu ana unsurların parti programı için yeterli olduğunu düşünmektedir²⁰².

Bir siyasî partinin programı kadar, onu kuran şahsiyetlerin ve bilhassa şefin, mühim bir referans unsuru olduğu düşüncesi onun parti anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ona göre kişiler, siyasî partiye intisab etmeden önce parti şefi ve

¹⁹⁹ "Bay Recep Peker'in İnkılâp Dersleri", *Ulus*, 5. 12. 1934.

²⁰⁰ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.68.

²⁰¹ 9 Mayıs 1935 Devrin Partisi Kongresinde Genel Sekreter Recep Peker'in Söylevi, s.1-2.

²⁰² Peker. Parti programı hakkında şunları söylemektedir: "*Bir siyasal parti programı demek bir veya bir kaç insanın bir gün masa başında oturup, devlet işlerinin gidişinde hangi yolun münasip olacağına dair bir şeyi kaleme almaları, bir eser meydana getirmeleri, bir kitap yazmaları demek değildir. Böyle bir eserin hiçbir değeri yoktur. Bu nevi programlar birçok yerlerde görülmüştür. Fakat, böyle programlarla kurulan partiler daha doğmadan göçüp giderler. İleri bir siyasal programının, onu kuran insanların içinde buldukları muhitin, bütün siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarını gözönüne alarak bu ihtiyaçları karşılayacak ve amelî kıymet bakımından hayata uyacak bir değeri olmalıdır. Bunun da en iyi yolu, hâdiseler içinde birbirlerini tanımış, birbirlerine inanmış ve bağlanmış, memleket işlerinde pişmiş ve bu yolda müşterek kararlara varmış, müşterek mesûliyet ve zorluklar altında güçlülere göğüs germiş insanların düşünce ve kararlarının bir araya toplanmalarıdır. Programlara büyük hacimler vermek ekseriye âdet olmuştur. Halbuki en açık ve kısa olan programlar en özlü olanlardır". bkz.; Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.62-63.*

kadrolarının kabiliyetli ve dürüst kişiliğe sahip olup olmadıklarını araştırmalı ve bu özelliklere sahip olduklarına kânaat getirdikten sonra parti mensubu olmalıdırlar. Peker'e göre şef, siyasî partiyi her yönüyle temsil etmektedir. Bununla birlikte şefin temsil gücü kadrosuna bağlıdır. Kadro ne kadar güçlü olursa şef ve parti de o kadar güçlü olur.

Şef, ona göre partinin ve toplumun ilerleme ve korunma kaynağıdır. Şefin karizması ve güçlü kadrosu toplumun inkişafını sağlayacaktır. Türk toplumu da yapmak istediklerini ebedî şefin karizması etrafında birleşmesi sayesinde elde etmiştir. Dün ebedî şefin etrafında kuva-yı milliyenin getirdiği birlik şuuru altında bütün fertlerin kütleleşmesi sayesinde kurtulduğuna inandığı Türk milletinin, yine her zaman bu inanç birliğinin şuuru içerisinde millî şefin emri altında birleşerek korunacağını düşünmektedir²⁰³.

Peker'in şef kavramına bu kadar mühim bir yer vermesinin sebebi iki noktada mütâlâa edilebilir. Birincisi; ideolojisi bakımından devletçi siyasî ve ekonomik düzen kurabilmek için, otoriter bir nizam tesisini savunmaktadır. Otoriter nizamda ise, kaçınılmaz olarak bir kişinin özel bilgilere sahip olması gündeme gelir. İkincisi ise, mevcut siyasî yapıda şefin önemli bir yeri vardır. Peker'in, ideolojisini pratiğe geçirebilmek ve siyasî otoriteyi sürekli olarak inkılâpçı kadronun elinde tutabilmek için şefin karizmasına ihtiyaç vardır²⁰⁴. Bu karizma sayesinde, meydana gelebilecek ideolojik uzlaşmazlık, sıkı bir şekilde elde tutulan siyasî otoriteyle birlikte inkılâpçılar lehine çözümlenebilecektir.

Peker, siyasî partiyi inkılâbın bir güç odağı olarak kabul etmektedir. Inkılâpçının siyasî otoriteyi elde tutmak vâsıtası olarak gördüğü siyasî partinin, tam bir

²⁰³ "30 Ağustos Zafer Bayramı Münâsebetiyle Kütahya Söylevi: Recep Peker'in Ankara Radyosundan Yapmış Olduğu Konuşma". *Ülkü*, C.XVI, s.92 (Ekim 1940), s.170.

Peker'in şef ve kadroyla ilgili düşüncesi kadrocularla benzeşmektedir. Kadroculara göre de güçlü ve karizmatik bir şef, parti ve toplumun başarısı için şarttır. Ona göre: "*Bütün dünya milletleri sınıflara ve firkalara bölünmüş ve lidersiz kalmanın bunalınlarını yaşarken, Türk milletinin mukadderâtını tayin edecek bir şefe sahip olması büyük bir şanstır. Şefin esrarlı, onurlu, sessiz ve olaysız kudretini, milletin varlığı gibi bir parçadan dökülmüş, milletin varlığı gibi sağlam ve sonsuz görmek gereklidir. Her tarafta bir şef krizi varken, bizde güçlü bir şefin bulunması ferahlık vericidir. Milletten şefe doğru mahabbetin, milletten şefe doğru selahiyetin, milletten şefe doğru sadakât ve itaâtin hududsuz ölçüsüdür ki, şefe milletin bütün varlığı, bütün kurtuluş ve kuruluş kararı, bütün manevî kıymetleri bu kadar eşsiz sembol bulabilmektedir.*" bkz.: Başyazı, *Kadro Dergisi*, s.31 (Temmuz 1934), s.3.

²⁰⁴ Naci Bostancı, *A.g.e.*, s.98.

otoriter tavırla organize edilmesine inanmaktadır. Bu yüzden Peker, "Parti-taleb" prensibini kabul etmiştir; yani bütün istekler partiye bildirilecek, bu isteğin yerine getirilip getirilmeyeceğine parti karar verecektir²⁰⁵. Siyasî parti anlayışındaki otoriter ve tek adamcı tavrı onu, siyasî anlayışında tek partici düşünceye götürmüştür.

1929-1930'da dünyada meydana gelen buhran ve kuruluşundan doksan yedi gün sonra 17 Aralık 1930'da kapanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başarısızlığı liberalizmi Türkiye'de itibardan düşürmüştür. Bu yıldan sonra izlenen yolun özelliği, tek parti ideolojisinin kuvvetlendirilmesi ve lâik milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesiydi. Daha doğrusu bu gelişmelerden sonra tek particiliğin ideolojileşmeye başladığı görülmektedir²⁰⁶. Peker'in parti düşüncesi ve C.H.P. yorumlaması bu gelişmelere göre şekillenmiştir.

15 Mayıs 1931'de Ankara'da C.H.P. III. Büyük Kurultayında, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, lâiklikle beraber devletçilik ve inkılâpçılığın da partinin vasıfları arasında yer aldığını görüyoruz²⁰⁷. Altı ok olarak adlandırılan bu temel vasıfların şekillenmesi, parti ve devlet prensibi hâline gelmesinde en önemli rolü oynayan kişi Peker'dir. Peker devlet adamı olmaktan ziyâde, Kemâlist ideolojiyi yapan ve bilhassa onu sabit formüllere bağlayan yanı ile tanınmıştır²⁰⁸. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, otoriter bir devlet anlayışı çerçevesinde inkılâpların koruyucu unsuru olarak gördüğü partiyi devletle bütünleşmiş bir müessese olarak kabul etmiş ve bilhassa Şeyh Said isyanı ve ortaya çıkardığı şartlar neticesinde, bu düşüncesini pratiğe dökme gayreti içerisine girerek, tek parti anlayışını formüle etmeye çalışmıştır.

1935'e kadar meydana gelen gelişmeler, onun parti ile devletin bütünleşmesi gerektiği düşüncesinin uygulanmasına zemin hazırlamış ve C.H.P.'nin 1935'teki IV. Büyük Kurultay'ında Peker'e göre C.H.P. devlet partisi durumuna getirilmiştir²⁰⁹. 13 Mayıs 1935'te Kurultayda yaptığı konuşmada "*esasta partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve lâiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları hâlini alıyor*"²¹⁰ sözleri bu görüşünü teyid etmektedir. Ona göre parti, yurdun tek millî partisi olmalıdır. Bu

²⁰⁵ Kemâl H. Karpat, A.g.e., s.335.

²⁰⁶ Ahmet Yeşil, A.g.e., s.16.

²⁰⁷ "C.H.P.'nin Doğuşu ve Gelişimi", *Ülkü*, C.V. S.28 (Haziran 1935), s.266.

²⁰⁸ Tekinalp, A.g.m.

²⁰⁹ Mehmet Kabasakal, A.g.e., İstanbul 1961, s.132.

²¹⁰ *Aydın Tarihi*, No: 18 (Haziran 1935), s.46-47.

durum, devleti ve milleti birbirine bağlar. Parti devletin üstünde değil, devletle beraberdir. Rejimin prensipleri partinin bağrından doğmuştur. Parti, bütün devlet çalışmalarında bu prensipler çizgisi içinde devletle fasılasız ve en sıcak samimilikle el ve işbirliği yapar ve yurt ihtiyaçlarının tanziminde milletten mülhem tesirleri yaşatır²¹¹.

Ona göre, partinin liberal mânâda fertlerin veya sosyalist mânâda sınıfların kontrolünde olması onun düşüncesinde hem parti, hem de memleket için büyük tehlikelidir. Ona göre her fert büyük bir siyasî mevcûdiyetin parçasıdır. Devleti ebedî ve pâyidâr kılmak için garazsız ve kavgasız partinin mensûbu olunmalıdır²¹². Cemiyeti korumak ve yaşatmak için lâzım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, millî şeflerin hükümlerine candan ve inanan "*disiplinli*" bir cemiyet kurma davasıdır²¹³.

Tek parti anlayışı içerisinde C.H.P.'yi bir devlet partisi olarak düşünen Peker, partiyi devletin bir üst kurumu veya kendisi gibi görürken diğer taraftan toplumu, inkılâp ideolojisiyle bütünleştirecek bir iletişim vâsıtası olarak görmektedir. Bunun için de partinin yan kuruluşlarından faydalanılması düşüncesindedir. Toplumunu inkılâplarla bütünleştirmek için milleti parti bünyesinde, şuûrlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideâle bağlı bir halk kütlesi hâlinde teşkilâtlandırmaktan yanadır²¹⁴.

Peker'e göre temel prensiplere ve disipline sadakât göstermek kaydıyla herkes parti içinde konuşabilmelidir²¹⁵. Ancak, partinin prensipleri tartışmadan uzak tutulmalıdır. Partinin prensipleri tartışılmaya başlandığı anda sistemde büyük yaralar açılacağı vehmini taşımaktadır. Çünkü, partinin temel prensipleri ona göre devletin temel ilkelerini oluşturmaktadır. Bu nedenle partinin prensipleri tartışılmaya başlandığı taktirde liberalizmin anarşisi, sosyalizmin sınıf kavgası, beynelmilelçiliği ve otoriter

²¹¹ Recep Peker. "*Uluslaşma-Devletleşme*".

²¹² "C.H.F. Umumi Kâtibinin Nutku".

²¹³ Recep Peker, "*Disiplinli Hürriyet*", *Ülkü*, C.I. S.3 (Nisan 1933), s.179.

Parla, Peker'in bu anlayışını Auguste Comte'nun siyasal pozitivizminin ideolojik yansıması olarak görmekte ve şu izahı yapmaktadır: "*Kemâlizm yolunun "hürlük, birlik, düzenlik ve ilerilik" ilkelerinde Auguste Comte'nun siyasal ideolojik pozitivizminin "ittihat ve terakkî" (birlik içinde ilerleme) ya da orijinal biçimiyle "nizam ve terakkî" sloganlarına raslıyoruz. "Hürlü"de deniyor ama, özgürlük çoğulculuğu gerektirdiğine göre, özgürlüğün monolatik bir birlik ve disiplinli bir düzen içinde ne derece gerçekleşebileceği C.H.P. ideologlarının pek üstünde durmadıkları bir sorundur*". bkz.: Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Kemâlist Tek-Parti İdeolojisi ve C.H.P.'nin Altı Oku*, s.23-24.

²¹⁴ "Halkevlerinin Açılma Nutku", *Ülkü*, C.I, S.1 (1933), s.6.

²¹⁵ Recep Peker. "*Uluslaşma-Devletleşme*".

idare sisteminin devlet kurmak ve işletmekte halkın reyini ve mütalâasını ve millî zekânın yardımını hiçe sayması gibi millet beraberliğini bozan, millî kuvvetleri dağıtan zararlı unsurlar gelişme ortamı bulacaktır. Ona göre parti, bütün farklı sosyal unsurları bünyesinde toplayarak hem totaliter rejimin oluşmasına engel olabilir, hem de sınıf veya fert çatışmasının meydana getireceği kargaşalığı bertaraf edebilir²¹⁶.

Bu anlayışı, kişilerin ekonomik alanda serbestçe hareketi, millî çıkarlara zarar getirir düşüncesine dayanmaktadır²¹⁷. Bu kompleks, Peker'de sadece parti dışı muhâlefetle olan ilişkilerde değil, parti içinde de kendini hissettirmiştir. Parti millîleştirilirken üyeleri de, parti düşüncesine entegre edilmeli ve parti ile tam olarak bütünleştirilmelidir. Böylece hem parti dışı, hem parti içi ilişkilerde siyasî vahdet oluşacaktır ki, bu siyasî hayatta çok elzem olup bunu sağlayacak tek güç parti ideolojisi ve gösterdiği hedeftir²¹⁸.

Ona göre partinin başarısıyla Türkiye'nin başarısı eşittir, parti ile devlet bütünleşmiştir²¹⁹. Her cemiyetin, bir inanç, ülkü ve bir müşterek hız alma kaynağının varlığına inanmakta olup ülke için de bu kaynaklar Kemâlizm olarak adlandırdığı C.H.P. ideolojisinde vardır²²⁰.

Bu görüşler neticesinde C.H.P., milletin timsali, devletin somut ifadesi sayılmış ve her türlü tenkidin üzerinde tutulmuştur²²¹. Neticede 1935'teki IV. Büyük Kurultay'da parti devlet bütünleşmesi hukukî bir temele oturtulmuştur. Parti genel sekteterliğine işçileri bakanlığı, Parti il başkanlarına da valilik görevi verilmiştir. 1931 yılında C.H.P.'nin temel esasları olarak kabul edilen altı ilke, 1937'de anayasaya konuldu ve devletin temel prensipleri haline getirildi²²². Peker, böylece devletin, parti ideolojisininin tatbik edicisi durumuna geldiğini düşünmektedir²²³.

²¹⁶ Recep Peker. "*Karar Günleri*".

Kadrocularda da aynı düşünce görülmektedir. Onlara göre de tek cephecilik, çoğulculuğa engel olmadığı gibi murâkibesizlik de değildir. bkz.: Şevket Süreyya Aydemir. **İnkılâp ve Kadro. İnkılâbın İdeolojisi**. s.159.

²¹⁷ Naci Bostancı, **A.g.e.**, s.101.

²¹⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, C.XVI, 1937, s.66.

²¹⁹ "Partinin Yeni Programı İçin Kurultay'da Recep Peker'in Söylevi", **Ülkü**, C.5. s.28 (Haziran 1935), s.247.

²²⁰ **Ayın Tarihi**, No: 18 (Haziran 1935), s.120.

²²¹ Kemâl H. Karpat, **A.g.e.**, s.250.

²²² Ahmet Yeşil, **A.g.e.**, s.16.

²²³ Peker bu konu ile ilgili 1937'de mecliste yaptığı bir konuşmada şunları söylemektedir: "*Şimdiye kadar C.H.P.'nin şuuru içinde beslenip büyümüş olan ve partinin kendi hususî ve profesyonel politika telâkkisi içinde kalan hayatî esasları; biz bu madde ile teşkilât-ı esasiye kanununa*

Peker her ne kadar totaliter rejim savunuculuğu yapmadığını iddia etse de, onun tek-partici rejim anlayışı aşağıdaki özelliklerinden dolayı "*totaliter diktatörlük*" kavramıyla benzeşmektedir:

1- Peker, kendi tarafından "altı ok" olarak formüle edilen inkılâp ideolojisine bütün toplumu, istekli isteksiz tâbi saymaktadır. Bu ideoloji ona göre, sadece içinden çıktığı Türk toplumunu değil, yaşayışları geri olan bütün insan yığınlarını uyandıracak ve kurtaracaktır.

2- Peker'in düşüncesinde ideolojiyi başarıya ulaştırmak için bir şefe ve onun etrafında kenetlenmeye, tek-parti düşüncesi dairesinde hiyerarşik bir örgütlenmeye ihtiyaç vardır²²⁴.

3- İdeolojiye aykırı hareket edildiği zaman zor ve cebir kullanılmasından yanadır²²⁵.

4- Daha sonraki bölümlerde de göreceğimiz üzere basın ve iletişim vâsıtalarının kontrol edilmesi eğilimindedir ve uygulamaları da bunu göstermiştir.

eklemekle bütün yurdun müşterek resmî ve kanunî bir rejimi haline sokmak istiyoruz. Bu hâdise, hakikaten başlı başına büyük bir inkılâp sayılacak kadar mühim bir meseledir. Bu esasların kamutay tarafından kabul edilip resmîyet kesbettiği dakikadan itibaren yurttaşların, laboratuvarında çalışan profesörlerden, günün politikasıyla uğraşmayanlara ve işlerin başında bulunan büyük müdür arkadaşlardan, meselâ devlet demiryollarının makasçısına kadar bütün yurttaşlar bu esaslara inanacak, bunları sevecek ve bunlara itaat etme mecburiyeti altına girmiş olacaklardır ve bütün millî faaliyet ahengi bir manzume halinde birbirini tamamlayan bu yüksek esasların havası içinde akıp gidecektir. Bu demektir ki, bizzat hayattan alınarak C.H.P. programında yazılmış bulunan bu hükümler, bu devletin bundan sonraki varlığında bütün yurttaşları bütünlük ve beraberlik ruhuyla besleyecek ve millî birlik için daha sıkı tedbir alınmış olacaktır. Temyiz mahkemeninin en yüksek hâkiminden en küçük memurumuza kadar hüküm veren, tedbir alan, emir veren ve tanzim eden herkes günlük işini yaparken ve kararını verirken kendini bu esasların çerçevesi içinde hissetmek mecburiyeti altına girecektir. Hülâsa arkadaşlar, bu kanun çıkınca resmî hüviyeti olsun olmasın bütün vatandaşların tertip ettiği millî hünye, müşterek ana esaslara, beraber inanan sarsılmaz hüyük ve daha kuvvetli kütle hâline gelecektir... Halk Partisi ve devlet dikkat buyurulmuştur ki devlete vasıf olacak yeni hükümlerin mânâlarını izah edebilmek için hep parti programından yardım alıyorum. Bunun sebebi açıktır. C.H.P. yeni devletin fikir ve politika kaynağıdır. Parti liberal devletlerde görülen bir çok partilerden biri değildir. Yeni devletin hayatı boyunca derin tecrübelerle pişmiş olan bünyesinden her zaman devlete esaslar vermiştir. Bu sebeple yeni devlet vasıflarının anlaşılması için, bütün arkadaşlar bugünkü parti programında istifade edeceklerdir. bkz.; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XVI, 1937, s.65-67.

²²⁴ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.56, 64.

²²⁵ *Ulus*, 15. 08. 1946.

5- Peker'in devletçilik anlayışı bahsinde ayrıntılı olarak anlattığımız gibi, ekonomik hayatla ilgili kararların ve uygulamaların merkezden yürütülmesi gerektiği düşüncesindedir²²⁶.

Peker, rejime ters bir döngü içerisinde işlerlik kazandırmaya çalışmaktadır. Seçilmişleri seçenlerin üzerinde bir güç telâkki etmiştir. Böylece, "*iktidarın üstünde millet vardır. Hükümet bu unsurdan çıkar. Hiçe inmiş, silinmiş, fonksiyonsuz kalmış bir millet ne devlet kurabilir, ne de içinden bir hükümet, bir icrâ cihazı çıkarır*"²²⁷ şeklindeki; iktidarın mevcudiyetini millete bağlayan ve milleti devamlı fonksiyonel gören düşüncenin aksine, milletin varlığını iktidara bağlayan ve milletin fonksiyonunu sadece yetki vermekle sınırlandıran anlayışın savunucusu olmuştur²²⁸.

Peker, hukukun gücünün, iktidar karşısında sınırlandırılması gerektiği düşüncesindedir. Hukuk müessesesinin, iktidarı kontrol edebilme gücünü yok ederek, onu tâbi ve destekleyen bir yapı hâline getirme gayretindedir²²⁹. Peker'in rejim anlayışında, hukukun iktidarı kontrolü sınırlı hatta imkânsızdır. Ayrıca icra, yetki bakımından, yasamadan yani meclisten daha etkili bir güce sahiptir. Devletin istikrarı

²²⁶ C. Friedrich ve Z. Brezezinki totaliter bir diktatörlüğün özelliklerini şu şekilde sıralamaktadırlar:

1. İnsan varlığının bütün dirimsel taraflarını kaplayan ve toplumda yaşayan herkesin, en azından edilgen bir şekilde, bağlı olduğu resmî bir doktrin meydana getiren resmî bir ideoloji; bu ideoloji insanlığı sonunda yetkin bir düzene yöneltmek için tasarlanmıştır. Yani mevcut toplumu yıkıp yeni bir düzen kurmak için dünyayı ele geçirmek gibi bir radikal düşünceye dayanan *chiliastic* bir istek taşır.

2. Tek bir adam, bir diktatör tarafından yönetilen bir kitle partisi toplam nüfusun oldukça az bir parçasını içine alan, ideolojiye kuvvetle ve sorgusuz-sualsiz kendini vermiş ve onun yayılması için her yola başvuran insanlardan meydana gelmiş küçük bir topluluk, hiyerarşik ve oligarşik düzenlenmiş bürokrat-hükümet kuruluşuyla içiçe ya da ona üstün durumda olan parti.

3. Partiyi hem destekleyen hem de parti liderleri adına onu denetleyen ve yalnız kendini belli eden rejim düşmanlarına karşı değil, keyfi olarak seçilmiş başka sınıflara karşı da kullanılan yıldırıcı polis denetim sistemi. çağdaş bilimden özellikle de bilimsel psikolojiden yararlanan bir gizli polis terörü.

4. Basın, radyo, sinema gibi bütün etkili kitle haberleşme araçlarını kullanarak, partinin ve sadık üyelerinin elinde toplanmış ve teknolojinin şartlandığı aşağı yukarı tam bir denetim tekeli.

5. Aynı şekilde etkili silahlı kuvvetleri kullanarak (aynı ellerde toplanmış) yine teknolojinin şartlandığı aşağı yukarı tam bir denetim tekeli.

6. Daha önce bağımsız birer bütün olan kurumların işbirliği yoluyla (başka bir çok kurumları ve grup faaliyetlerini de içine alarak) ekonominin merkezden denetim ve yönetimi. bkz.; Naci Bostancı, *A.g.e.*, s.109-110.

²²⁷ Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s.60-61.

²²⁸ *Aydın Tarihi*, No: 18 (Haziran 1935), s.54.

²²⁹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C.IX, T.B.M.M. Matbaası 1932, s.111-112.

için bunun gerekliliğine inanmaktadır.²³⁰ Hatta Atatürk'e sunduğu ve Atatürk'ün kabul etmediği söylenen raporda bu anlayışın onda zamanla meclisi de gözardı eden bir anlayışa dönüştüğü görülmektedir²³¹.

9. İnkılâp Anlayışı

Peker, inkılâbı şöyle tarif etmektedir: "Bir sosyal bünyeden, geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi ve faydalıyı koymaktır." Ona göre, yeni müesseseler oluşturmak yeterli değildir. *İnkılâbın sürekliliği için onu muhafaza edecek sistemi kurmak ve işletmek lâzımdır*. Eğer böyle olmazsa eski müesseselerin yeniden geri gelme riski vardır. Bu riski ortadan kaldırmak ve inkılâbın sistemine işlerlik kazandırabilmek için inkılâbın şuûrlaştırılması gereklidir. Alışmak başka şeydir, şuûrlu olarak benimsemek başka bir şeydir. İnkılâbın yapılışındaki zorluk, ortadan kaldırılacak ve yerine oluşturulacak müesseselerin ve hayat anlayışının çokluğu, derinliği ve eskiliği ile ölçülür. Bu unsurlar, yani değiştirilmesi gerekenler ne kadar eski ise, onun yerine yeni müessese oluşturmak da o kadar güçtür.

Peker, inkılâpları gerçekleştirebilmek için genellikle zor kullanılması gerektiğine inanmaktadır. İnkılâplar yapılırken, eski müesseselerin savunuculuğunu yapanların mukavemet gösterecekleri kanaâti onda bu inancın oluşmasında etkili olmuştur. Ona göre bu karşı geliş silâhlı veya silâhsız olabilir. Bu organize karşı gelişin yanında, yeniye alışamamanın ortaya çıkardığı şuûrsuz ve organizesiz karşı koyuşlar olabilir. Bütün bu inkılâba karşı unsurlar yok edilmeden, inkılâpta süreklilik mümkün değildir²³².

Bu nedenle Peker, yeni sistem nizamı ve ahengi hukukun kurallarına göre değil, inkılâbın hedeflerine göre belirlenmesi taraftarıdır. Ona göre hukuk, girilen inkılâp sürecinin hızına uygun olarak, kendisini yenileyemez ve inkılâbın gereği olarak oluşan siyasî ve sosyal yapının gerisinde kalır. İnkılâbın gereği olan yeni esaslar ortaya konulur ve bu hayat hemen başlar. Fakat bu ileri gidişin içinde en geri kalan müessese hukuktur. Bu her yerde böyledir. Hukukun ilerleyişe mâni olmasının sebebi, onun

²³⁰ Recep Peker'in İş Kanunu İzahı, *Ülkü*, C.VII. S.41. (Temmuz 1946), s.328.

²³¹ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul 1969, s.109; Lord Kinross, *A.g.e.*, s.530.

²³² Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.18-19.

doğmatik özelliğidir. Bu nedenle, inkılâpçı hareketin yenilik için giriştiği eylemlerde uygun bir ayak uyduruş ile hukukun da inkılâba göre mâhiyet kazanması gerektiğine inanır ki, bu ona göre inkılâbın ve inkılâpçının en tabîi hakkıdır²³³. Yeni bir düzen kurarken, bu girişim hukukun kurallarıyla çatışabilir. Bu çatışmanın sebebi, hukuk sisteminin, inkılâbın ilerleyişini engelleyici tabiatından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla böyle bir durumda hukukun değil, inkılâbın kurallarının işletilmesi düşüncesindedir²³⁴.

Peker'e göre inkılâp, "*otoriteden gelen ve otoriteye karşı yapılan inkılâplar*" olarak iki şekilde gerçekleşmiştir. Otoriteden gelen inkılâp, belli hedefler etrafında kütleleşmiş yığınları siyasî otorite vâsıtasıyla geliştirmek ve değiştirmek eylemidir. Otoriteye karşı yapılan inkılâplar ise, "*halk inkılâbı veya hürriyet inkılâbı ve sınıf inkılâbıdır*".

Halktan gelen inkılâplar ona göre hakiki inkılâplardır: Fransız inkılâbı, İngiliz inkılâbı hatta Osmanlı Meşrûtiyet inkılâbı bu türdendir. "*Hürriyet inkılâbı*", olarak adlandırdığı bu tip inkılâpların, halkın kendilerini idare edenlere ve idareyi suistimâl edenlere karşı ayaklanması sonu meydana geldiğini düşünmektedir²³⁵. Peker, halkın ayaklanışını bir inkılâp olarak kabul etmektedir. İnkılâbı gerçekleştirmek için bir ön safha olan, *ihtilâh* zorunlu görmektedir. Ona göre bu safha vuruşma devridir, yakıp yıkma devridir ve genellikle uzun sürmez. Bu hareketin inkılâp olabilmesi için ihtilâlcilerin otoriteyi yaktıktan sonra maksatlarını formüle ederek kanunlaştırıp cemiyetin yeni hayatını tanzim edici doktrinler vücuda getirmeleri ve bütün bunların siyasî, iktisadî ve içtimâî hayatta değişmeler meydana getirmesi lâzımdır²³⁶.

Peker'e göre, bilhassa feodalite devrinden sonra, sarayların kendi maksatlarına göre halkı idare etmeleri, idare edilenlerin hakları üzerinde zalimce tasarruf etmeleri, çeşitli grupların bilhassa din müesseselerini, insan yığınlarını kendi menfaâtları için

²³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.XII, Ankara 1936, s.84-85.

²³⁴ *Ayın Tarihi*, No: 31 (Temmuz 1936), s.21. Peker'in, inkılâbın şuurulu bir eyleme dönüştürülmesi ve gerekirse zor kullanılması gerektiği düşüncesi, kadrocularda da inkılâp düşüncesinin esasını oluşturmuştur. Aydemir'in "*İnkılâp ve Kadro*" adlı eserinden alınan şu paragraf bu düşünceyi ifade etmektedir: "Bu prensipler, birer birer tayin ve terkip edildikçe, yani inkılâbımızın âlemi telâkki tarzı, bizzat inkılâbın seyri içinde izahını buldukça, Türk entellektüelleri içinde bir teferrük olacak, bu prensipleri idrak ve ihata edenler bir tarafa, ihata ve idrak etmeyenler diğer tarafa ayrılacak, onları kabul edenler iradeleriyle, kabul etmeyenler iradeleri haricinde bu prensiplere tâbi olacaklardır." bkz.: Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro, İnkılâbın İdeolojisi*, Ankara 1932, s.9.

²³⁵ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.19-20, 25.

²³⁶ "Ankara İnkılâp Enstitüsünde Recep Bey'in Birinci Dersi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 20.4.1934.

suistimâl etmeleri, insanları bunaltmıştır. Bilginin yaygınlaşması ile birlikte insanların haklarını fark etmeleri, ihtilâl olarak adlandırdığı ayaklanışın ilk sebebini oluşturduğunu düşünmektedir. Ona göre bu gelişmeler yeni fikrî cereyanlar doğurmuş ve bunlar gitgide derinleşerek bir hayat felsefesine dönüşmüştür. İnsanlar, bu gelişmeler istikâmetinde can, mal ve şeref dokunulmazlığı için ayaklanmışlardır. Bu insanlığın büyük maksatlar için ilk harekete geçişidir. Neticede: konuşma, yazma, çalışma, toplanma, gezme, kazanma, vicdan, mülkiyet ve mesken hürriyetleri elde edildi. Bu gelişmeler, insanlık âlemine bir takım yeni anlama ve yaşama tarzı getirdi. Bu neticeler yeterli sanıldı. Zaman geçtikçe inkılâpçı aydınların rolleri siyâsî ve sosyal hayatta azalınca, inkılâpta bir takım ârızalar meydana geldi. Peker, bu ârızaların yeni problemler oluşturduğuna inanmakta ve sınıf inkılâbı olarak adlandırdığı Marksist faâliyetleri, bu ârızalar neticesinde ortaya çıkan sosyal problemlerin meydana getirdiği bir eylem tarzı olarak kabul etmektedir²³⁷.

Ona göre, insanlık bilgide ilerledikçe yaşama ihtiyaçları artmış ve fabrikasyon imalât başlamıştır. İnsanî hürriyetlerin elde edildiği inkılâbın neticesinde oluşan hayat tarzı, bu yeni gelişmelerin ortaya çıkardığı, bilhassa işçi-patron ilişkilerinde çözüm üretmeyince sınıf şuûru oluşmuş ve bu da sınıf ihtilâli ve inkılâbına zemin hazırlamıştır.

Peker, hakiki inkılâp olarak vasıflandırdığı "hürriyet inkılâbı" veya "halk inkılâbı" olarak kavramlaştırdığı aydınlanma çağı inkılâbının temel ilkeleri olduğu kanaâtindedir. Bunlardan verilecek tâvizin, suistimâlleri meydana getireceğini düşünmektedir. Değişime rağmen, inkılâbın yıkmayı hedeflediği saraylar ve krallıklar sisteminin ayakta kalma sebebini, bu sistemlerin inkılâbın gelişmesine karşılık, insan hakları noktasında kendi ilkelerinden tâviz vererek inkılâp düşüncesi lehine uysallık göstermelerine ve bu uysallaşmayı inkılâp uygulayıcılarının yeterli saymasına bağlamaktadır. Ona göre ne kadar uysallaşırsa uysallaşsın saray merkezli krallık sistemi, feodalite zihniyetinin devamıdır. Bunların hâlâ inkılâba rağmen devam etmesini sağlayan düşünceleri, iki başlık altında toplamaktadır:

1. Krallığın bağlayıcı, millî birliği koruyucu müessese olduğu düşüncesi,
2. Bugünkü krallıkların zararsız olduğu düşüncesi.

²³⁷ Recep Peker. **İnkılâp Dersleri**. s.30-31.

İnkılâp uygulanmasında, tâvizsiz olunması gerektiğine ve her tâvizin yeni tâvizler meydana getireceğine inanan Peker, krallığın devamına hoşgörüle bakan bu düşüncelerin yanlışlığına işaret etmektedir. Ona göre krallığın ne millî birliği koruyucu özelliği vardır, ne de zararsız oldukları doğrudur. Bilâkis, millî birliği bozucu özellikleri vardır ve zararlıdır. Bu nedenle inkılâpçı, yıkmayı hedeflediği sistemle pazarlık etmeksizin, o sistemi bütün gelenek ve müesseseleriyle yok etmeyi düşünerek, yerine zihniyeti ve müesseseleriyle kendi sistemini ikâme etmelidir; bu sistem de cumhuriyettir. Bütün hürriyet inkılâplarının er geç bu sistemde bütünleşeceği ve eski ile ilgili bütün unsurların yok edileceği kanaâtindedir.

Ona göre inkılâbın millî kökenli olması gereklidir ve taklidî inkılâplar tehlikelidir. Her toplumun sosyal yapısı ve problemleri kendi inkılâbının prensiplerini oluşturmalıdır. İnkılâpların başarısı buna bağlıdır. Fransız ve İngiliz inkılâbının başarılı olmasının sebebi de bu hususiyete göre şekillenmesindedir. İngiltere ile, ona çok yakın Fransa'da inkılâp, farklı millî özellikler kazanmış, Fransız inkılâbı, İngiliz inkılâbından ilham almasına rağmen, kendi şartları içinde gelişmiştir. Osmanlı Meşrutiyet hareketi ise, kendi icaplarına ve şartlarına uymamanın neticesi olarak başarısızlıkla sonuçlanmış ve imparatorluk için çözüm olamamıştır²³⁸.

10. Türk İnkılâbı Hakkındaki Görüşleri

Türk inkılâbını ve onun yorumlayıcılarından Recep Peker'in, Türk inkılâbı hakkındaki düşüncelerini izah edebilmek için, Türk inkılâbından önceki tarihî süreç içinde oluşan fikirlerin özelliklerini kısaca özetlemek lâzımdır. Ziya Gökalp, *Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muâsırlaşmak* adlı eserine şu sözlerle başlamaktadır: "*Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tetkik olunursa, müttefiklerimiz önce "muâsırlaşmak" lüzûmunu hissetmişlerdir. III. Sultan Selim devrinde başlayan bu temâyüle inkılâptan sonra (II. Meşrutiyet) "İslâmlaşmak" emeli iltihak etti. Son zamanlarda ortaya bir de "Türkleşmek" cereyanı çıktı. "Muâsırlaşmak, modernisation" fikri, mütefekirlerce asıl bir kaide hükmünde olduğu için, muayyen bir nâşire (yayıncıya) malik değildir. Her mecmua, her gazete bu fikrin az çok müdâfiidir. "İslâmlaşmak" fikrinin savunucusu "Sırat-ı Müstakim-Sebilü'r-Reşad", "Türkleşmek" fikrinin savunucusu "Türk Yurdu" mecmualarıdır.*

²³⁸ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.31-32.

*Dikkat olunca bu üç cereyanın da hakiki ihtiyaçlardan doğmuş olduğu görülür*²³⁹. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Gökalp, fikirleri "Türkçülük" ve "İslâmcılık" şeklinde iki ana başlık altında toplarken, muâsırcılığı bütün fikirlerin ortak noktası olarak görmektedir.

Peyami Safa, Ziya Gökalp'in "muâsırlaşmak" fikrinin bir yayıncıya ve yayına mâlik olmadığını söylemesinin sebebini, Abdullah Cevdet ile arasının açık olmasına bağlayarak, şahısların galip temâyüllerine ve nâzım fikirlerine göre, fikrî cereyanları Türkçülük, İslâmcılık ve Garpcılık ana başlıkları altında toplanmıştır. Fakat bunlar hayat içinde birbirine karışmış, Türkçü-İslâmcı, Türkçü-Garpcı ve Türkçü-İslâmcı-Garpcı gibi mürekkep fikir zümreleri peydâ olmuştur. Yalnız bu zümrelerin ve bu şahısların galip temâyüllerine ve nâzım fikirlerine itibar edilirse herbirine sadece Türkçü, sadece Garpcı, sadece İslâmcı demek mümkündür²⁴⁰.

Garpcılık, bütün fikirlerin ortak paydasıdır. Bununla birlikte fikirler arasında bir geçişlik vardır. Bunun sebebi de Osmanlı devlet hayatı içinde her fikrin radikal biçimde uygulanış zorluğundan kaynaklanmaktadır. Yusuf Akçura, "*Üç Tarz-ı Siyaset*" adlı eserinde bu fikirleri uygulama zorluğu içinde değerlendirmeye tâbi tutmuştur ve bu değerlendirme imparatorluk yapısı ve siyasetinin uygulama zorluklarına göre yapılmıştır²⁴¹.

Bu üç fikrin ayrıldığı esas nokta, batıyı yorumlayış biçimi ve bu yorumlayıştan kaynaklanan uygulamaya yönelik teorilerdir. Buna göre, Türkçüler ve İslâmcılar gelenekçi düşünceler üreterek batı ile bir sentez esasını güderken, Garpcılar, sentez fikrinden uzak, geleneğe alternatif, pozitivist radikal teoriler üretmişlerdir. Dinî ve ananevî özelliklerden soyunmuş yeni bir sosyal yapılanma heyecanı duymuşlardır. Safa'ya göre, Garpcıların fikirleri, bir sistemden ziyâde, dinî taassuba karşı medenî ihtiyaçların sezilişinden doğma bir terakkî ihtiyâkıdır. Türkçüler, düşüncelerinin bazı esaslarını Batı nasyonalizminden aldıkları için yazılarındaki tarihçi görüşlerine bir de sosyoloji metodu katıyorlardı. Bunun için Türkçülük popüler olduğu kadar da evrensel bir cereyan olarak yaşadı. Garpcılık, sadece dağınık bir güzideler âleminin sistemsiz bir özleyişi hâlinde kaldı²⁴².

²³⁹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muâsırlaşmak*, s.7.

²⁴⁰ Peyami Safa, *A.g.e.*, s.14.

²⁴¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1976. s.19-136.

²⁴² Peyami Safa, *A.g.e.*, s.35.

I. Dünya savaşı ve akabinde yapılan millî mücadeleden sonra meydana gelen gelişmeler, İslâmcılık fikrinin fonksiyonunu yok etmiş, Türkçülük ve Garpcılık fonksiyonel fikirler olarak kalmaya devam etmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin nasıl devam ettirileceği sorusuna göre şekillenen bu fikirler yeni oluşan şartlara göre yeni manâlar kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve azınlıkların yok denecek kadar azalması ile birlikte Millî Mücadelecilerin "*misâk- millî*" anlayışı içerisinde ortaya koyduğu vatan ve tekçi millet anlayışı, Türk milliyetçiliği ve Garpcılığın sentezlenmesi şeklinde izah edebileceğimiz yeni bir düşünce ve uygulama şekli ortaya koymuşlardır. Safa'ya göre böylece *Türk inkılâp hareketi, Osmanlı'nın kaygılarından uzaklaşıp, yarı doğulu yarı batılı uygulamalardan kurtularak milliyetçi düşünce üzerine oturmuş, radikal batıcı bir harekete dönüşmüştü*²⁴³. Böylece milliyet ve din merkezli Türkçü-milliyetçilik yerini, milliyet-medeniyet merkezli (Batı) inkılâpçı milliyetçiliğe bırakmıştır.

Hem milliyetçi, hem de batıcı düşünce birbirini tamamlayan bir bütünlük içinde kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Türk inkılâbının bu özelliğini Atatürk'ün Ankara Hukuk mektebi açılışında yaptığı konuşmasında açık bir şekilde görmek mümkündür: "*Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp vehleten (birdenbire) i'mâ' (körü körüne) ettiği bir ihtilâl mânâsından başka, ondan daha vâsi bir tahavvülü ifade etmektedir... Millet, idame-i mevcudiyeti için efradı arasında düşündüğümüz râbıtayı müştereke, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani millet, dinî ve mezhebî irtibat yerine Türk milliyeti râbıtasıyla efradını toplamıştır. Millet, beynelmilel umumî mücadele sâhâsında sebep-i hayat ve sebep-i kuvvet olacak ilim ve vâsitanın ancak muâsir medeniyette bulunabileceğini hakikat-i sabit olarak umde ittihâz eylemiştir. Ve'l-hâsıl, millet saydığım tahavvülât ve inkılâbâtın tabîi ve zarurî icabı olarak idare-i umumiyesinin ve bütün kanunların ancak dünyevî bir zihniyeti madame'l-hayat (hayatı boyunca) addeylemiştir. Büyük milletimizin cereyan-ı hayatında vücuda getirdiği bu tahavvülât herhangi bir ihtilâlden çok, fazla yüksek olan en fazla inkılâbâtır*"²⁴⁴.

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Atatürk'e göre de Türk inkılâbı iki temel esas üzerine oturmuştur:

1. Türk milliyeti düşüncesi,

²⁴³ Peyami Safa, A.g.e., s.54.

²⁴⁴ Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, I. Kitap, İstanbul 1984, s.112.

2. Pozitivist batı medeniyeti normlarıdır.

Yine Atatürk'e göre Türk İnkılâbı, ihtilâl değil, ondan daha geniş bir mânâ ifade eden eylemdir.

Gerçekten inkılâbın esaslarını izah eden bu düşünce uygulamaya da yansımıştır. İnkılâplar milliyetçilikten ve Batı medeniyetçiliğinden doğma inkılâplar olarak kendini göstermiştir ki, bunlar;

A. Milliyetçilikten Doğan İnkılâplar:

1. Millî hâkimiyetin tesisi ve B.M.M. kuruluşu,
2. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılması,
3. Millî ekonomi,
4. Osmanlı çerçevesinden çıkarılarak Orta Asya yataklarına kadar genişletilen tarih anlayışı,
5. Öz Türkçecilik,
6. Kur'an'ın tercüme ettirilmesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi,

B. Batı Medeniyetçiliğinden Doğan İnkılâplar:

1. Lâikliğe ait inkılâplar,
2. Şapka inkılâbı,
3. Lâtin harflerinin kabûlü,
4. Yalnız garp mûsikîsi öğreten konservatuarın kurulması,
5. Batı takviminin ve ölçülerinin kabûlü,
6. Bütün batı muâşeret ve kıyafetlerinin resmîleşmesi²⁴⁵.

Atatürk'ün Türk inkılâbının uygulamadaki özellikleri hakkındaki görüşlerini tespit edebilmek için şu sözleri son derece ilginçtir:

"Biz, büyük bir inkılâp yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Bir çok eski müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lâzım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için,

²⁴⁵ Peyami Safa, A.g.e., s.58-59.

sert tedbirlere mürâcaat edilmiştir. Bize gelince, inkılâbı koruyacak tedbirlere çok muhtacız."

"İnkılâp, var olan müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medenî gereklere göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır..."

"Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... yıllarca süren savaş... ondan sonra içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız inkılâplar... İşte Türk İnkılâbının genel kısa ifadesi..."

"Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli, âni olarak mı? İki sistem var, biri bilinen Fransız İhtilâlindeki yöntem; rejimler değişecek, ihtilâllere karşı mukaâbil ihtilâller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken, bir bakılacak ki, bir buçuk asırlık zaman geçmiş... Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?"

"Neden ben, bu kadar yıl yüksek öğrenim gördükten sonra, sosyal ve medenî hayatı incelemek ve hürriyetin tadını çıkarmak için hayatımı ve zamanımı sarfettikten sonra halkın seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarayım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar"²⁴⁶.

Bu sözlerden yola çıkarak, Atatürk'ün Türk inkılâbının pratiğiyle ilgili görüşlerini şu şekilde maddeleştirmek mümkündür.

1. Atatürk'e göre Türk inkılâbı ihtilâl değildir. Ama, ihtilâlin metodlarını bir vâsita olarak kullanmıştır.
2. Türk inkılâbında devamlılık vardır.
3. Türk inkılâbı mevcut geleneklerin alternatifidir. Sadece siyasî değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel içeriklidir.
4. Türk inkılâbı âniden ve çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiş bir eylemdir.
5. Türk inkılâbı halka rağmendir.

Peker'in Türk inkılâbı hakkındaki düşüncelerini ve yorumlarını, inkılâbı yönlendiren fikir süreci ve inkılâbın liderlerinin görüşleri içinde değerlendirmek

²⁴⁶ Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, s.114-115.

lâzımdır. Çünkü, inkılâbın yönlendiricisi olmaktan ziyade oluşan fikrî temâyülün ve uygulamanın izahçısı durumundadır. Bu nedenle onun Türk inkılâbı hakkındaki görüşlerinin Atatürk'ün görüşleriyle çatışması pek mümkün değildir. Ancak, Atatürk, bir ideolog olmaktan ziyâde esasî tespit edici ve uygulayıcı olmasına rağmen, Peker, esasî oluşturan düşünceyi sistemleştirme ve formüle etme gayreti içerisinde. Bu nedenle Atatürk'ün düşünceleri, ideolojik kıstaslara göre şekillenmediği için daha değişken ve serbesttir²⁴⁷. Peker'de ise önce kıstaslar oluşmuş ve bu kıstaslara göre düşünceler meydana gelmiştir. Bu nedenle inkılâbın idealinden ayrılarak, ifradî yaşamış, tarihî ve sosyal realiteden uzaklaşarak ideolojik fanatik durumuna gelmiştir.

Türk inkılâbının, milliyetçilik ve Batı medeniyetçiliği olarak adlandırılan, iki temel esas üzerine oturtulduğunu yukarıda söylemiştik. Peker, Türk inkılâbını yorumlarken aslında, bu iki esas üzerine oturmuş tâlî düşüncelerin ve bu istikâmette yapılan uygulamaların ideolojisini yapma ve inkılâp düşüncesini sistemleştirme gayreti içerisinde. Bu nedenle onun Türk inkılâbı hakkındaki yorumlarıyla formüle ettiği söylenen "6 ok" adlı sistemin²⁴⁸ izahı görülmektedir.

"Türk inkılâbı, hürriyet inkılâbı tipinden bir halk ihtilâlidir. İnkılâbımızın tahakkuk devri esnasında bize uzaktan yakından fena olacak, müesseseleri devlet hayatı içinden, ulus hayatı içinden kaldırdık. Biz düşman müesseselerin hulûlüne meydan vermedik, saray yıktık, dinin devlet üzerindeki tesirlerini en keskin ve radikal bir formül ile kaldırdık. Ve nihayet bu iki unsurun milli gidişte sürati bozucu tesirlerini kıymet ve kuvvetten bu suretle düşürmüş olduk. Biz, inkılâbımızda ekonomik liberalizmin suistimalinin, bu hürriyeti, inkılâbının serbest ticarete tatbikinin fena neticelerinin yurdumuzda tahribât yapmasına meydan vermemesi için lâzım gelen formülleri ve prensiplerini önceden kabul ettik. Parlamentarizmin, bu çarpışmada muhtelif partilerin her birini bir tarafa çeken tatbikâtından ve tahribâtından, Türkiye Büyük Millet Meclisinin hususî çalışma tarzıyla yeni devleti uzak bulundurduk".²⁴⁹

Bütün bu sözler Peker'in inkılâbı formüle etme ve sistemleştirme gayretinin bir ifadesidir. Bu gayretin esasındaki en önemli hususiyet Türk inkılâbına kendi zeminini oluşturma isteğidir. Dünyadaki yapılanmanın, Türk inkılâbına yapacağı menfi tesiri

²⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C.III, İstanbul 1985, s.498.

²⁴⁸ Tekinalp, *A.g.m.*

²⁴⁹ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s.33-34.

yok etmek ve kendi şartlarına göre izah etme arzusudur. Bu nedenle o Türk inkılâbını, ilk önce dünyadaki hâdiselerden tecrid ederek, kendi şartları içinde kendi ilkelerini belirlemiş ve bu özelliğiyle dünyada şimdiye kadar oluşturulan sistemlerden farklı bir sistem meydana getirmiş bir eylem olarak görmektedir. Bu özelliğiyle Türk inkılâbının yeni bir dünya görüşü olarak evrenselleşmiş ve taklidî olmaktan kurtulmuş olduğuna inanmaktadır²⁵⁰.

Peker, Türk inkılâbını diğer sistemlerden farklılaştıran ve orijinal evrensel sistem hâline getiren özelliğini şöyle izah etmektedir: "*Önce coğrafya bakımından evrenseldir; bizim inkılâbımız bugün Türkiye'nin bulunduğu coğrafya parçasında değil de Cemur Afrika'sında ve İskandinavya'da olsaydı, bu inkılâbın verdiği neticeler, dünyanın yaşayış ve anlayışı üzerinde yapmakta olduğu büyük bir tesiri yapamazdı...* İkinci sebep şudur: *Bu inkılâbı yapan ulusun, tarihin bütün derinliklerinden akıp gelen yüce kıymeti gözden geçirilirse bu da inkılâbımıza ayrı ve hususî bir değer verir. Bu inkılâp coğrafya bakımından söylediğim vaziyete hâiz bir noktada bulunsaydı da, bunu yapan ulus bundan başka bir millet olsaydı, bu inkılâbın o kadar yüksek bir ehemmiyeti olmazdı. Türk inkılâbını evrensel yapan ve ona bu hakkı verdiren sebeplerden üçüncüsü de; bunu doğuş, kurtuluş ve yaşayış zamanının dünyanın müstesnâ vaziyetine rastlayışdır. Türk inkılâbı daha önce olsaydı, onun tesirleri bu kadar hissedilmezdi*"²⁵¹.

Bu izahlardan anlaşılacağı üzere Peker'e göre, Türk inkılâbını evrensel yapan ve farklılaştıran, yapılmış olduğu coğrafya, inkılâbı yapan milletin tarihî bir derinliğe sahip olması ve dünyanın içinde bulunduğu durumdur ve bu hususiyetler Türk inkılâbını, bütün geri kalmış toplumlar için örnek haline getirecektir. Hattâ siyasî, ekonomik ve din telâkkisi bakımından batının bile örnek alması gereken bir eylemdir²⁵².

Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli özellik; Peker'in, Türk inkılâbının, yetişmek istediği batı medeniyetinin ortaya koyduğu normları aştığı düşüncesidir. Ona göre değişiminin merkezi artık batı değil, Türk inkılâbı ve onun geliştirdiği ideolojidir.

²⁵⁰ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.34.

²⁵¹ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.35.

²⁵² Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, s.56.

Peker'in bu düşünceye sahip olmasında, Türk inkılâbını Batı ile kıyaslama metodu ile izah etmeye çalışması etkili olmuştur²⁵³.

²⁵³ Peker'in düşüncesinde, Türk İnkılâbını Batı'dan ayıran özellikler şu sözlerle ifade bulmaktadır:

"Onu (Türk inkılâbı), bilgi ve inanca dayanan bir sevgi ile şuurlu halde kökleştirmek ve yaşatmak istiyoruz. Bizimki gibi yaşayış şartlarını baştan başa değiştiren bir inkılâpla beslenip güçlenmeleri elzemdir... Türk inkılâbı, diğer inkılâplara nazaran, en güç ve en çetin olamıdır. Çünkü başka inkılâpların bir veya bir kaç maksadını görürüz. Yalnız bizim inkılâbımız ise, çeşit ve derinlik itibariyle diğerlerine benzemeyecek ve onlarla mukayese edilmeyecek kadar çetinlik ve güçlük arzeder... Türk inkılâbı en ziyade zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir... O, ulusal, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşayışın bütün derinliklerinde aynı zamanda tesirler yapmış olan inkılâptır... Bundan başka Türk inkılâbı, tek tek vak'aların ardı ardına sıralanmasından ibaret değil, birbirini hızla kovalayan, tamamlayan ve biri öbürünü sağlamlaştıran, şuurun, akla, mantığa ve yurt ihtiyaçlarının icap ettirdiği bir değişme ve tatbikat zinciridir. Böylece Türk inkılâbı yüksek şuurun sevk ve idare ettiği bütünlük arzeder... Türk inkılâbı halktan gelerek otoritelere karşı yapılmıştır. Fakat inkılâp iktidar mevkiini alınca otoriteden halka doğru devam etmiştir... Türk ulusu muvaffak olmak için inkılâp ve istiklâli birden başarmak, bütün unsurlarla birden uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Türk ulusu bir yandan sarayla, bütün gerilik unsurlarıyla ve hakikati anlamadan onlara uyan cahillerle boğuşmuş, diğer yandan da yad askerler, yaban ordularla savaşmıştır... İşte bu yüzden inkılâbı ve istiklâli ayrı ayrı, birini ötekenden sonra başarmak mümkün değildir: Bunların ikisinin birden tahakkuku lâzım geliyordu... O zaman dış savaşta, muvaffak olmak halkı bu amaç üzerinde toplanmak için padişah ile beraber görünmek lâzım geliyordu... O sırada nispeten çokluk sayılan bir halk yığını, toprağa ayak basanlara karşı koymak lâzım geldiğini anlamış olmakla beraber, asıl hakikati anlayamıyordu. Bunlar, Padişah mutlaka o düşmanların aleyhindedir, zannediyorlardı... Eskileri atmış, yenilere girmiş yeni ufuklara doğru giden insanların gönüllerinde, inkılâpçıların heyecanlı ruhlarında, bid'ât hiç bir zaman yer almamalıdır. Bu soğuk ve anane damlıları, mazi kokan mefhumlar, ruhlarınıza girer ve toplanırsa, sıcak ve heyecanlı mevcudiyetimiz söner ve mahvolur, suistimal kapısı aralık edilemez, sonra o kendi kendine ardına kadar açılır, fenalıkların önüne geçilemez... Türk inkılâbı, hürriyet inkılâbı tipinden bir halk ihtilâlidir. İnkılâbımızın tahakkuk devri esnasında bize uzaktan yakından fena olacak müesseseleri devlet hayatı içinden, ulus hayatı içinden kaldırdık. Biz düşman müesseselerin hululüne meydan vermedik, saray yıktık, dinin devlet üzerindeki tesirlerini en keskin ve radikal bir formül ile kaldırdık... Dünyanın her yerinde, er geç ve muhakkak istikbâl cumhuriyetidir... Biz, inkılâbımızda ekonomik liberalizmin suistimalinin, bu hürriyet inkılâbının serbest ticarete tatbikinin fena neticelerinin yurdumuzda tahribat yapmasına meydan vermemesi için lâzım gelen formülleri ve prensipleri önceden kabul ettik. Parlamentarizmin, bu çarpışmada muhtelif partilerin herbirini bir tarafa çeken tatbikatından ve tahribatından, Türkiye Büyük Millet Meclisinin hususî çalışma tarzıyla, yeni devleti uzak bulundurduk... Memleket, ulusal birlik dediğimiz büyük ısıtıcı ve sevdiren sarıcı buhar içinde emniyet ettiği bu rejimin emrinde istikbâle doğru gidiyor. Halk namına bir şey temin edilmiş bulunmakla beraber bütün mevcudiyetlerin ana temeli olan inkılâp ve istiklâlin içinde, bütün yurttaşlar, kendilerini mesut edecek bütün şartları bulabilirler."

"Herşeyimiz tamdır, düzenimiz yolundadır der de, devletin tekâmül usulü ile ileri gitmesini muvafık bulacak olursak, ileri gitmek için, bütün müşkülleri yenmek hususunda da bu suretle hareket edersek, yalnız ileriye değil, şimdiye kadar elde ettiğimiz bütün inkılâp neticelerini de tehlikeye düşürmüş oluruz." bkz.: Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s.18-34; C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, s.12.

Peker'e göre Türk inkılâbını, batıdaki gelişmelerden ve batı normlarından ayıran hususiyetleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Türk inkılâbı, eski hayat tarzını baştan başa değiştiren bir eylemdir. Batı'daki inkılâplar bir veya bir kaç maksat için yapılmıştır. Bu nedenle Türk inkılâbı diğerlerine nazaran daha çok zorluk arzeder. Onun için zor kullanmıştır.

2. Türk inkılâbı, istiklâl mücâdelesıyla beraber gerçekleştirilmiştir. Emperyalizme karşıdır. Batı inkılâbı ise emperyalist hüviyet kazanmıştır.

Ona göre Batı İnkılâbının meydana getirdiği çalışma serbestliği ve bu serbestlikten istifade etmek isteyen patronlar, ürünlerini ucuza mallemek ve pahalıya satmak için, sınır dışı topraklardan istifade etmek istemişler, devletleri de bunun gereği olarak diğer ülkelerde toprak sahibi olma gayreti içine girmişlerdir²⁵⁴

3. Türk inkılâbı, batıdaki inkılâp hareketleri gibi, bir halk hareketi şeklinde cereyan etmiştir. Fakat batıdan farklı olarak iktidarı ele geçirdikten sonra otoriteden halka doğru gelişmiştir²⁵⁵.

4. Türk inkılâbı, dinî, siyasî, kültürel bütün geleneksel müesseselere karşı radikal bir hareket olmasına rağmen, batıdaki inkılâplar, geleneklerle uzlaşmacıdır ve siyasî, sosyal ve dinî müesseseler, inkılâpla uzlaştığı müddetçe onlara dokunulmaz²⁵⁶.

5. Türk inkılâbı, batı liberal sisteminin siyasî, sosyal ve iktisadî normlarından farklı olarak kendi ideolojisini ve normlarını oluşturmuştur.

6. Türk inkılâbı, cumhuriyet rejimini olmazsa olmaz prensibiyle kabul etmiştir. Fakat batı inkılâbı rejimi hakkında bu hassasiyeti göstermemiştir²⁵⁷.

7. Türk inkılâbı süreklidir. Fakat batıdaki inkılâplar, yeryüzüne yeni ve ileri anlama ve yaşama neticeleri getirmesine rağmen, birden bu neticeler bir son gibi sanıldı. Zaman geçtikçe, baştaki ilk idealist insanların eksilişi kendini hissettirdi ve bundan sonra yeni devir ve demokrasi bir takım siyasî ihtilâtlara (karışıklıklara) uğradı.²⁵⁸

²⁵⁴ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s.38.

²⁵⁵ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s.27-28.

²⁵⁶ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s.29.

²⁵⁷ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s.31.

²⁵⁸ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, s.26.

İşte bu özellikler, ona göre Türk inkılâbını batıdan ayırmış, kendine has özellikleriyle batıyı aşmış evrensel ve örnek alınması gereken bir inkılâp hâline gelmiştir. Türk inkılâbının erişmek istediği, batı medeniyetinin ulaşma isteğini yukarıda saydığımız inkılâplar neticesinde elde ettiğini, metod ve neticeleri itibariyle yetişmek istediğini aşarak, taklid edilenin, taklid etmesi gerektiği bir hüviyet kazandığına inanmaktadır.

Peker'in Türk inkılâbına bakışıyla Atatürk'ün bakışı arasında ilk görünüşte bir paralellik vardır. Fakat Atatürk'ün bakışı bir sonun, bir ideolojinin ifadesi değil, geçiş döneminden çıkış arayışları ve batı medeniyetini yakalamanın gayretidir. Peker'de ise mevcut ideolojinin kendi esaslarıdır ve geçişin bir ifadesi değil, idealin kendisidir. Peker'in konuşmalarında, Atatürk'ten farklı olarak batı medeniyetine ulaşma gayretini ifade eden bir inkılâp yorumundan ziyâde, kendi oluşturduğu normları ideal edinmiş bir inkılâp yorumu göze çarpmaktadır. Onun düşüncesinde Türk inkılâbı, Batı medeniyetine geçişi oluşturan bir vâsıta değil idealin kendisi, ideoloji haline gelmiştir.

Peker'deki bu ideolojik ifradın sebebi, idealle pratiğin ortaya çıkardığı farklılaşmadır: Peker bu farklılaşmanın ve uygulamanın hedeflenenden farklı bir netice verdiğini görmüştür. Neticede meydana gelen, Türk-İslâm geleneklerinden uzak, batı medeniyetine benzemeyen yeni oluşumun izahını yaparak, ideolojisini oluşturmak istemiştir. Daha başka bir ifadeyle Türk inkılâbının gayrî-meşrû sapmalarını meşrûlaştırmaya çalışmıştır. Bu nedenle Peker'in, inkılâbın ideolojisi olarak düşünüp yaptığı izahlar, bu çıkmazdan kaynaklanan belirsizlikle yüklüdür. Ahmet Hamdi Başar bunu şöyle ifade etmektedir. "*Halk Fırkası tarafından temsil edilen ideolojinin kısıtı, ideolojinin inkârından ibaretti. "Biz bize benzeriz" formülü içinde her şey istenirse kabul, istenirse red olunur ve her şey yapılabilirdi*"²⁵⁹. Peker'in Türk inkılâbını izahı, gelenekten mahrum bir fikir jimnastiğinden ileri gidememiş bir düşünce biçimidir. Bu nedenle düşüncelerini kabul ettirmek için, ikna yönteminden çok, dayatmacı tavır öne geçmiştir.

²⁵⁹ Ahmet Hamdi Başar, A.g.e., s.510.

SONUÇ

Bütün bu söylediklerimizin ışığında Recep Peker ile ilgili şu hükümleri çıkarabiliriz:

1- Mustafa Kemâl kadrosunun önemli bir bölümü tam mânâsıyla batılı bir sistem oluşturmak için "tek-parti" sistemini geçiş rejimi olarak gördükleri halde, Peker bu kadrodan farklılaşarak tek-parti rejimini idealleştirmiştir.

2- Sert ve baskıcı idâre, devlet anlayışının esasını oluşturmuştur. Bunun Türkiye'nin kendi şartlarına uygun en iyi sistem olduğuna inanmıştır. Tenkit değil, teklif esasını kabul etmiş ve en masumâne muhâlefeti dahi devlet ve rejim düşmanlığı olarak düşünmüştür.

3- Klâsik demokrasinin çoğulcu anlayışının, toplum içinde anarşi meydana getirdiğine ve millî birliği bozduğuna inanarak, devletin inkılâp ideolojisinin etrafında oluşmuş tek-partili sistemi, millî birliği koruyucu bir rejim olarak kabul etmiştir. Bu düşünceyi ideolojileştirmeye çalışmıştır.

4- Hürriyetin disipline edilmesi gerektiğini düşünerek disipline edilmemiş hürriyetin, kendi kendini yok edeceğine inanmaktadır.

5- Görüşlerini "komplo teorisi" üzerine oturtmuştur.

6- Devlet mekanizmasını ters bir döngü içerisinde işlerlik kazandırmaya çalışmış ve seçilmişleri seçenlerin üzerinde bir güç olarak görmüştür. Devletin varlığını millete bağlayan anlayışa karşı çıkararak, milletin varlığını devlete bağlamaktadır.

7- Tek-parti anlayışı içerisinde C.H.P.'ni otoritenin temel ögesi, şefi de icrânın temel merkezi olarak görmüştür. Fırka-idâre ikiliğini reddetmiştir. Partinin temel prensipleriyle devleti özdeşleştirme gayreti göstermiştir.

8- Partiyi, devletin bir üst kurumu olarak görürken aynı zamanda toplumu, inkılâp ideolojisiyle bütünleştirecek bir iletişim vâsıtası olarak algılamaktadır.

9- Düşünceleri, Türk toplumunun problemlerine göre şekillenip sistemleşmemiştir. Din ve devlet ilişkisi hakkındaki görüşlerinde de bu vardır. Hristiyan Batı'nın din-siyâset-toplum ilişkilerinden kaynaklanan problemini, müslümanların da problemi olarak görmüştür. Bu problemlere göre şekillenen çözüm

sistemini de bizde uygulama gayreti içine girmiştir. Bu nedenle zaten sosyal tikanıklığı yaşayan toplum için çözümlenmesi gereken yeni problemler üretmiştir.

10- Dinin, siyasî ve sosyal etkinliği yok edilerek vicdanî bir müessese olarak fonksiyon göstermesi gerektiğine inanmıştır. Bu nedenle din tandanslı hiçbir siyasî ve sosyal faaliyete karşı toleransı yoktur.

11- Sezîleriyle Türk toplumunun geleneksel anlayışını hissetmiş, fakat geliştirdiği devlet nazariyesini geleneksel devlet anlayışına göre değil, reddettiği liberal devlet tipini daha mükemmel yapma esası üzerine oturttuğu için, Avrupaî mânâda totaliter bir görünüm sergilemiştir.

12- Gelenekçiliği itiraz etmesine rağmen, gelenekçi devletten vazgeçemeyen ve geleneksel çizgiyi, Avrupaî normlarla izah etmeye çalışan bir devlet adamıdır.

13- Devlet anlayışını, devletçilik görüşüyle izah etmeye çalışmıştır. Devletçilik fikri sadece iktisadla sınırlı olmayıp siyasî ve sosyal boyutları da vardır.

14- Devletçilikle, aktif olan ferdî hürriyete karşı, pasif olan millî menfaâti korumayı hedeflemiştir. Fert-sınıf-devlet ilişkisini, fert veya sınıf menfaâti yerine, millî menfaâti esas alarak değerlendirmeye tabi tutmuştur.

15- Milliyetçidir. Ancak milliyetçiliğin kaynağı tarih ve kültürün normları değil, inkılâbın normları ve bu normlara göre geleceğe yön verme ilkesidir.

16- Halkçılığı "halka rağmen halk için" ilkesi doğrultusunda, halkı inkılâpçı çizgiye getirme esprisine dayalıdır.

17- Yine halkçılığı, sınıfsız-ımtiyazsız bir sosyal yapı meydana getirmek gâyesi doğrultusunda, devletçilik ve milliyetçilik düşünceleriyle bütünlük arz etmektedir.

18- İnkılâbın şuûrlu bir eyleme dönüştürülmesi ve gerekirse zor kullanılması gerektiği inancındadır.

19- Onun düşüncesinde, Türk inkılâbı halktan gelerek otoriteye karşı yapılmıştır. Fakat inkılâp iktidar mevkiine geldiğinde otoriteden halka doğru devam etmiştir.

20- Sertlik yanlısı otoriter devlet anlayışından dolayı olağanüstü hallerde aranan şahsiyet olmuştur. Bu nedenle 1925'de Millî Savunma Bakanlığı'na, 1946'da çok partili hayata geçişin ilk yıllarında Başbakanlığa getirilmiştir.

21- 1925'de "Takrir-i Sükûn" adlı kanunun çıkışında etkili rol oynayarak, Türkiye'de tek partili sistemin pekişmesinde önemli olmuştur.

22- İsmet İnönü tarafından 1946 yılında Başbakanlığa getirilerek, yıpratılmak istenen Peker'in siyasî hayatına son verilmek istenmiştir. Böylece onun sertlik politikası sayesinde çok partili hayata geçişin C.H.P. lehine bir sonuç vermesi hedeflenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri:

- ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi Koleksiyonu.
 Edirnekapı Şehitliği Mezarlık Müdürlüğü Arşivi.
 İstanbul Eminönü Tapu ve Kadastro Müdürlüğü Arşivi.
 T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M. Üyeleri İçin Tercüme-i Hal.

Yayınlanmış Tutanaklar:

- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi.

Kitaplar:

- AĞAOĞLU, Ahmet; **Devlet ve Fert**, İstanbul 1933.
 AĞAOĞLU, Samet; **Babamın Arkadaşları**, İstanbul 1969.
 ———, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Ankara 1947.
 AKÇURA, Yusuf; **Üç Tarz-ı Siyâset**, Ankara 1976.
 AKYOL, Taha; **Tarihten Geleceğe**, Ankara 1983.
 ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1918)**, Ankara 1989.
 ATATÜRK, Kemâl; **Nutuk**, III Cilt, İstanbul 1982.
Atatürk Devri Fikir Hayatı, (Hazırlayanlar: M. Kaplan, İ. Enginün, Z.Kerman, N. Birinci, A. Uçman), II Cilt, Ankara 1981.
Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, III Cilt, İstanbul 1984.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III Cilt, Ankara 1989.
 AYBARS, Ergün; **İstiklâl Mahkemeleri**, Ankara 1982.
 AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İnkılâp ve Kadro, İnkılâbın İdeolojisi**, Ankara 1932.
 ———, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul 1993.
 ———, **Tek Adam**, III Cilt, İstanbul 1985.

- BARUTÇU, Ahmet Faik; **Siyasî Anılar**, İstanbul 1977.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi; **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara 1981.
- Başbakan Recep Peker'in Cumhuriyet'in 23. Yıldönümü Bayramına Açış Söylevi**, Ankara 1946.
- BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul (Tarih Yok).
- BERZEK, Sefer E.; **Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkes Göçmenleri**, II Cilt, İstanbul 1980.
- BİCE, Hayati; **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara 1991.
- BOLAY, Süleyman Hayri; **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, İstanbul 1981.
- BOSTANCI, Naci; **Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri**, Ankara 1990.
- BURÇAK, Salim; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, (Basımyeri Yok), 1979.
- CEBESÖY, Ali Fuat; **Siyasî Hâtıralar**, II Kısım, İstanbul 1960.
- Celal Bayar Anlatıyor, Başvekilim Adnan Menderes**, (Derleyen: İsmet Bozdağ), İstanbul 1986.
- Celal Bayar Diyor ki 1920-1950, Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihal**, (Hazırlayan: Nazmi Sevgen), İstanbul 1951.
- C.H.F. Programının İzahı**, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası (Tarih Yok).
- C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri**, Ankara 1935.
- Cumhuriyet Halk Partisi Onbeşinci Yıl Kitabı**, (Basıldığı Yer ve Tarih Yok).
- C.H.P. 10. Yıl Rehberi**, (Basıldığı Yer ve Tarih Yok).
- ÇAVDAR, Tevfik; **İttihat ve Terakkî**, İstanbul 1994.
- DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhâlefet İkinci Grup**, İstanbul 1994.
- DUVERGER, Maurice; **Siyâset Sosyolojisi**, (Çeviren: Şirin Tekeli), (Basımyeri ve Tarih Yok).
- ERER, Tekin; **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul 1966.

- EROĞUL, Cem; **D.P. Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1970.
- ERÖZ, Mehmet; **Marksizm Leninizm ve Tenkidi**, İstanbul 1978.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir; **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, II Cilt, Ankara 1965.
- GÖKALP, Ziya; **Makaleler VII**, (Hazırlayan: Abdülhaluk Çay), Ankara 1982.
- ; **Makaleler VIII**, (Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor), Ankara 1981.
- ; **Makaleler IX Yeni Gün - Yeni Türkiye - Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazıları**, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1980.
- GÖKALP, Ziya; **Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırlaşmak**, İstanbul 1977.
- GÜNGÖR, Erol; **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul 1986.
- ; **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul 1980.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, VII Cilt, İstanbul 1976.
- HİTLER, Adolf; **Kavgam**, (Çeviren: Refik Özdek), İstanbul 1967.
- Hükümetler ve Programlar**, III Cilt, Ankara 1988.
- İNÖNÜ, İsmet; **Hâtıralar**, II Cilt, Ankara 1987.
- KABACALI, Alpay; **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara 1994.
- KABASAKAL, Mehmet; **Türkiye'de Siyasal Örgütlenme 1908-1960**, İstanbul 1991.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, VIII Cilt, Ankara 1983.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, İstanbul 1984.
- KALAFAT, Yaşar; **Şark Meselesi İşği Altında Şeyh Said Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992.
- KANDEMİR, Feridun; **Siyasî Dargınlıklar**, IV Cilt, İstanbul 1955.
- KARPAT, H. Kemâl; **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değerleri**, İstanbul 1967.
- Kâzım Karabekir Anlatıyor**, (Hazırlayan: Uğur Mumcu), İstanbul 1990.

- KILIÇ, Ali; **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul 1955.
- KINROSS, Lord; **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çeviren: Necdet Sander), İstanbul 1990.
- Koçibey Risalesi**, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara 1985.
- KODAMAN, Bayram; **II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi**, İstanbul 1980.
- KÖKER, Levent; **Modernleşme Kemâlizm ve Demokrasi**, İstanbul 1993.
- LEONHARD, Wolfgang; **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, (Çeviren: Cemil Ziya Şanbey), II Cilt, İstanbul 1983.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1984.
- MARDİN, Şerif; **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İstanbul 1983.
- 9 Mayıs 1935 Kongresinde Genel Sekreter Recep Peker'in Söylevi**, İzmir 1935.
- MENDE, Gerhar Von; **Komünist Bloкта Milliyet ve Mefkûre** (Çevirenler: Fethi Tevetoğlu-Aziz Alpagut), Ankara 1966.
- ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hâtıralarım**, II Cilt, İstanbul 1993.
- ÖZ, Esat; **Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara 1992.
- ÖZALP, Kâzım - Özalp, Teoman; **Atatürk'ten Anılar**, Ankara 1992.
- ÖZDAĞ, Ümit; **Ordu Siyâset İlişkileri (Atatürk-İnönü Dönemleri)**, Ankara 1991.
- PARLA, Taha; **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Kemâlist Tek Parti İdeolojisi ve C.H.P.'nin Altı Oku**, Cilt V, İstanbul 1992.
- ; **Ziya Gökalp, Kemâlizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul 1989.
- PEKER, Recep; **İnkılâp Dersleri**, İstanbul 1984.
- SAFA, Peyami; **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ankara 1989.
- SİNANOĞLU, Suat; **Türk Hümanizmi**, Ankara 1988.
- STEINHAUS, Kurt; **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, (Çeviren: M. Akkaş), İstanbul 1973.
- TANYU, Hikmet; **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Ankara 1981.

- TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa Yılları 1944-1973**, Tek Partiden Çok Partiye Geçiş.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, VI Cilt, İstanbul 1989.
- TUNÇAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1930**, İstanbul 1989.
- TURHAN, Mümtaz; **Kültür Değişmeleri**, İstanbul 1987.
- UBICINI, M. A.; **Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema-Basın**, II Cilt, (Çeviren: Cemal Karaağaçlı), İstanbul 1980.
- URAN, Hilmi; **Hâtıralarım**, Ankara 1989.
- VELİDEDEOĞLU, H. Veldet; **Millî Mücadele Anıları**, İstanbul 1983.
- YALÇIN, Aydın; **İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, (Basım yeri ve tarihi yok).
- YEŞİL, Ahmet; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara 1988.
- 1900 Yılından 1990'a Kadar 20. Yüzyıl Ansiklopedisi**, V Cilt, İstanbul 1990.

MAKALELER

- AHMAD, Feroz; "*Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, (Basım Yeri ve Tarihi Yok), s. 1991-1995.
- ATAY, F. Rıfki; "*Hükümetteki Değişiklik*", **Ulus**, 1.9.1947.
- ; "*Tahriklerin Devamlı Kaynağı*", **Ulus**, 31.8.1946.
- ; "*Para Meselesi Son Kararlarla Halledilmiştir*", **Ulus**, 9.9.1946.
- ; "*İki Parti Arasında Geçinme*", **Ulus**, 28.5.1947.
- ; "*Demokratların Son Demeçleri Karşısında*", **Ulus**, 28.7.1947.
- ; "*Bu Artık Belli Bir Şeydir*" **Ulus**, 08.03.1947.
- BABAN, Cihad; "*Mecliste Demokrasi Münakaşası*", **Tasvir**, 15.10.1947.
- ; "*Yeni Kabine*", **Tasvir**, 11.9.1947.

- ; "*Peker'in Programı*", **Tasvir**, 15.8.1946.
- ; "*Millî Hâkimiyetin Zaferi; Recep Peker Devrildi*", **Tasvir**, 10.7.1947.
- ; "*H.P. Kurultayında Cereyan Edecek Mücadele*", **Tasvir**, 19.10.1947.
- (Başyazı), **Kadro**, S. 31 (1934), (Tıpkıbasım hazırlayan: Cem Alpar), s. 2-4.
- BORATAV, Korkut; "*Türkiye'de Devletçilik*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II (Basım Yeri ve Tarihi), s. 412-418.
- "*C.H.P.'nin Doğuşu ve Gelişimi*", **Ülkü**, C. V., S.28, (Haziran 1935), s. 260-267.
- "*Devlet Reisliği Parti Başkanlığı*", **Ulus**, 1.12.1947.
- DİCLELİ, Vedat; "*Devletçilik Anlayışımızda Gelişmeler*", **Ulus**, 3.5.1946.
- DÜLGER, Bahadır; "*Otuz Beşler*", **Tasvir**, 30.8.1947.
- EBUZZİYA, Ziyad; "*Programın Ana Hatları*", **Tasvir**, 18.8.1946.
- ; "*Yeni Kabine*", **Tasvir**, 8.8.1946.
- ; "*Yine Yarım Tedbirler Alıyoruz*", **Tasvir**, 5.10.1946.
- ERİM, Nihat; "*Peker Hükümeti Yerindedir*", **Ulus**, 4.7.1947.
- ; "*Peker ve Türk İngiliz İttifakı*", **Ulus**, 6.4.1947.
- ; "*Muhâlefet Liderinin Cevabı*", **Ulus**, 9.7.1947.
- ; "*Cumhur Başkanı İnönü'nün Beyannâmesi*", **Ulus**, 12.7.1947.
- ; "*Bay Peker Meselesi III*", **Ulus**, 6.12.1947.
- ; "*Demokrat Partinin Son Tebliği*", **Ulus**, 26.7.1947.
- ; "*Bay Peker Meselesi - Cevaba Cevap -*", **Ulus**, 20.12.1947.
- ; "*Bay Peker Meselesi - Cevaba Cevap -*", **Ulus**, 21.12.1947.
- ESMER, A. Şükrü; "*İzmir Nutkunda Dış Politika*", **Ulus**, 5.4.1947.
- "*7 Eylül Kararlarıyla İlgili Bir Yorum*" (J. Hens'in Neue Zürcher Zetiung'da Yayınlanan 25.9.1946 Tarihli Makalesinden İktibas), **Ulus**, 11.12.1946.
- "*7 Eylül Kararları ve Alınan Neticeler*", **Ulus**, 26-27-28.07.1947.

- FENİK, M. Faik; "*Tedbirlerin Neticesi Anlaşıyor*", **Vatan**, 24.10.1946.
- ; "*Anlaşma İmkânları Var mıdır?*", **Vatan**, 25.12.1947.
- ; "*Halk Partisinin Ebedî İktidarı*", **Vatan**, 26.1.1947.
- ; "*Halk Partisinin Islah Cereyanları*", **Vatan**, 14.1.1947.
- ; "*Tek Partili Dört Grup*", **Vatan**, 18.4.1947.
- GALLO, Max; "*Faşist İdeoloji*", **İlimler ve İdeolojiler**, (Çeviren: Fahrettin Aslan), Ankara (Tarih Yok).
- "*Halk Partisi Kurultayı*" (Başyazı), **Zaman**, 9.5.1935.
- HENS, J.; "*7 Eylül Kararları ve Türk Ekonomisi*", **Ulus**, 7.1.1947.
- İNÖNÜ, İsmet; "*Fırkamızın Devletçiliği*", **Kadro**, S. 22, (Ekim 1933), s. 4-6, (Tıpkı basım hazırlayan: Cem Alpar), Ankara 1980.
- İNSEL, Ahmet; "*Devletçiliğin Anatomisi*", **C.D.T.A.**, C. II, (Basımyeri ve Tarihi), s. 419-425.
- "*İsmet Paşa Kabinesi*", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28.5.1924.
- "*İş Kanunu Meclisten Çıkarken*", **Cumhuriyet**, 9.6.1930.
- KAMİ, Kemâlettin; "*Tek Partili Demokrasi*", **Ulus**, 1.6.1930.
- KOÇAK, Cemil; "*Siyasal Tarih (1923-1950)*", **Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**, C. IV, İstanbul 1989, s. 85-154.
- KODAMAN, Bayram; "*1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi*", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XII, İstanbul 1989, s. 19-197.
- KÖPRÜLÜ, Fuad; "*Hükümet Nereye Gidiyor*", **Vatan**, 26.1.1947.
- MAHMUD, (Siirt Mebûsu); "*Dahiliye Vekilimizin Beyanâtı Münasebetiyle*", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5.9.1924.
- NADİ, Nadir; "*Bir Garip Haldir ki...*", **Cumhuriyet**, 9.7.1947.
- ; "*Seçim Kanununa Dair...*", **Cumhuriyet**, 3.12.1946.
- ; "*Hava...*", **Cumhuriyet**, 27.8.1947.
- ; "*Açık Konuşalım*", **Cumhuriyet**, 7.9.1947.

- NADİ, Yunus; "*Rejimin Esaslı İşlerinden Biri: İş Kamumu*", **Cumhuriyet**, 12.6.1936.
 —————; "*Partilerin Hatası*", **Cumhuriyet**, 12-13-14.11.1946.
- NUSRET, Kemâl; "*İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık*", **Ülkü**, C. III, S. 13 (Mart 1934),
 s. 41-45.
- ÖNER, Kenan; "*Demokrasi Telâkkileri*", **Tasvir**, 21.8.1946.
 "*Partimizin Yeni Tüzüğü*", **Ulus**, 30.11.1947.
- PEKER, Recep; "*Disiplinli Hürriyet*", **Ülkü**, C. I, S. 3 (Nisan 1933), s. 177-180.
 —————; "*Vatandaş Şeref ve Terbiyesi*", **Hâkimiyet-i Milliye**, 16.10.1930.
 —————; "*Karar Günleri*", **Ulus**, 29.5.1939.
 —————; "*Uluslaşma-Devletleşme*", **Ulus**, 3.7.1936.
 —————; "*Bay Recep Peker, Bay Nihat Erim'in Yazılarına Cevap Veriyor*",
Ulus, 20.12.1947.
- SADAK, Necmeddin; "*Millî Ekonomi Sahasında İlk Ehemmiyetli Adımlar*", **Akşam**,
 9.9.1946.
 —————; "*Değişmez Bir Program Olmadıkça*", **Akşam**, 8.9.1947.
 —————; "*Değişiklik Lâzımdı Fakat Şekli Bu Değildi...*", **Akşam**, 6.9.1947.
- TANYERİ, Sanavber; "*Bretton Woods Anlaşmaları*", **Ulus**, 23.3.1947.
- TEKELİ, Esat; "*Brotton Woods Anlaşmaları*", **Ulus**, 07.02.1947.
- TEKİNALP; "*Peker'e Açık Mektup*", **Tasvir**, 2.4.1947.
- TUNCER, M.; "*Önce Hak ve Adalet*", **Yeniasır**, 01.11.1946.
- TUNÇ, Şekip; "*İdeolojimiz ve İdeolojiler*", **Cumhuriyet**, 4.4.1939.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; "*Lâiklik Anlayışında Değişim Gerekliyor*", **Türk Yurdu**, C.
 XIV, S. 78 (1994), s. 4-10.
- UÇAROL, Rifat; "*Küçük Kaynarca'dan 1839'a Kadar Osmanlı
 İmparatorluğu*", **D.G.B.İ.T**, C. XII, s. 179-426.
- US, Asım; "*Kalkınma İstikrazı...*", **Vakit**, 5.6.1947.
 —————; "*Hükümetçiler ve Tenkitçiler*", **Vakit**, 29.8.1947.

- UŞAKLIGİL, Ekrem; "*Partiler Başbaşa Verip Çare Aramalıdır*", **Son Posta**, 12.11.1946.
- YALÇIN, H. Cahid; "*Yeni Hükümetin Prensipleri*", **Tanin**, 16.8.1946.
- ; "*İzmir Nutku*", **Tanin**, 3.4.1947.
- YALMAN, A. Emin; "*Dahiliyede Tebdil*", **Vatan**, 23.5.1924.
- ; "*Recep Bey'in Beyanâtı*", **Vatan**, 18.8.1924.
- ; "*Siyasî Manzaranın Tahlili*", **Vatan**, 14.2.1946.
- ; "*Yeni Kabinenin Manzarası - Zıddıyla Tedavi Yolunda Bir Teşebbüs*", **Vatan**, 8.8.1946.
- ; "*Recep Peker Kabinesinin Programı*", **Vatan**, 15.8.1946.
- ; "*Hükümetin Yeni İktisadî Tedbirleri*", **Vatan**, 19.6.1946.
- ; "*Yeni İktisadî Tedbirlerde Mutlak Başarı Elde Edilmelidir*", **Vatan**, 15.9.1947.
- ; "*Fena Bir İmtihân*", **Vatan**, 16.8.1946.
- ; "*Acı Bir Hayal Sükûtu*", **Vatan**, 3.4.1947.
- ; "*Tebliğden Çıkan Mânâlar*", **Vatan**, 12.7.1947.

Gazete ve Dergiler:

Akşam
 Ayın Tarihi (Dergi)
 Cumhuriyet
 Hâkimiyet-i Milliye
 Kadro (Dergi)
 Tanin
 Tasvir
 Türk Yurdu (Dergi)
 Ülkü (Dergi)
 Son Posta
 Vatan
 Yeni Asır